

**НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ПОЛІТИЧНОЇ РЕГІОНАЛІСТИКИ**
Державний вищий навчальний заклад
«Ужгородський національний університет»

Серія
«Studia Regionalistica»

Юрій Остапець, Маріан Токар

**ЗАКАРПАТТЯ
ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ
ПОЛІТИЧНИХ ВИБОРІВ**

Ужгород
Всеукраїнське державне
видавництво «Карпати»
2009

УДК 324 (477. 87)
ББК Ф3 (4Укр – 4Зак) 6
О 76

У монографії дослідників аналізуються виборчі процеси в Закарпатті впродовж усього ХХ – початку ХХІ століть. Автори досліджують умови проведення виборчих перегонів різних рівнів, їх наслідки, склад учасників – суб'єктів виборчих процесів у різні історичні проміжки часу. Головний акцент робиться на парламентських виборах.

Видання розраховане на фахівців – політологів, соціологів, істориків, студентський загал та всіх, хто цікавиться історичним минулим і сучасним Закарпаття.

Рецензенти:

Вегеш Микола Миколайович, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедру політології факультету суспільних наук, ректор Ужгородського національного університету;

Примуш Микола Васильович, доктор політичних наук, професор, завідувач кафедру політології Донецького національного університету

Друге видання із Серії «Studia Regionalistica»

Рекомендовано до друку

*Науковою радою НДІ політичної регіоналістики
(Протокол № 3 від 3 липня 2009 р.).*

*Видано за сприяння Карпатського центру політичних досліджень
(директор к.соц.н. Ф.Ф.Шандор)*

ISBN 978-966-671-225-0

© Юрій Остапець, Маріан Токар, 2009
© Видавництво «Карпати», 2009

ЗАКАРПАТТЯ ЕЛЕКТОРАЛЬНЕ

Науково-дослідний інститут політичної регіоналістики пропонуваною монографією продовжує видавничу Серію «*Studia Regionalistica*». Цього разу на розсуд читачів авторами Юрієм Остапцем та Маріаном Токарем виноситься надзвичайно актуальна, а в сучасних умовах, я б сказав «вічна» тема – проблема участі закарпатців у політичних виборах. При цьому вчені, котрі не є новачками в царині партійних та електоральних досліджень, вперше підійшли комплексно до вивчення різноманітних аспектів участі громадян Закарпаття у виборчих процесах. Тут знайдемо і партійне структурування напередодні та під час виборчих (переважно парламентських) перегонів, позиції представників регіональної політичної еліти, різнопланові агітаційні, пропагандистські акції суб'єктів виборчих процесів, блокування й протистояння партійних осередків і блоків, аналітичні зрізи та експертні оцінки дослідників і багато іншого.

Найбільшою заслугою авторів даної монографії є все ж той факт, що вони аналізують виборчі процеси в Закарпатті на фоні різних історичних епох, починаючи з ХХ століття і до сьогодні. Адже саме Закарпаття з усіх інших сучасних регіонів України має найбільшу історичну традицію електоральної участі. У 20 – 30-х роках минулого століття місцеві жителі вперше залучилися до будівництва демократичної політичної системи у складі Чехословацької Республіки, тим самим взявши безпосередню участь у формуванні багатопартійної системи та пропорційної виборчої практики. Цей досвід безперечно сприяв становленню політичної свідомості та політичної культури закарпатців, дав можливість реалізувати себе в процесі політичного елітотворення.

Монографія носить і повчальний характер. Тому всім, кого зацікавить матеріал, ми запрошуємо до співпраці. Адже вона матиме, переконаний у цьому, продовження.

Микола ВЕГЕШ,
доктор історичних наук, професор,
директор НДІ політичної регіоналістики,
ректор Ужгородського національного університету

ВСТУПНА ЧАСТИНА

Надзвичайно важливим механізмом трансформації суспільних відносин в Україні на сучасному етапі є вибори, і передусім вибори вищого представницького органу влади – парламенту (Верховної Ради). Вибори є основою демократичного суспільства, головною формою політичної участі населення. Зокрема, парламентські вибори забезпечують легальність і легітимність влади, конкуренцію в боротьбі за владу, ротацію національної і регіональної еліти тощо. При цьому самі політичні вибори або виборчий процес зумовлюється специфікою політичної системи. Тобто виборчий процес відбувається в рамках правил, установлених виборчою системою і в умовах відповідного соціокультурного середовища. Це ті основні чинники, які зумовлюють спрямованість і особливість перебігу виборчої кампанії. Головною динамічною складовою виборчого процесу є електоральна поведінка, аналіз якої дає можливість вивчати явища і процеси, що були непомітними у міжвиборчий період. Відтак, терміном «електорат» позначають потенційних виборців, тих, хто згідно законодавства має право виборчого голосу.

Вперше електоральні дослідження були започатковані у США на початку XIX століття і відтоді вони стали одним із головних напрямків досліджень політичної науки. В Україні електоральна проблематика недостатньо розроблена, що пояснюється тривалою відсутністю політичного плюралізму та демократичної виборчої практики. Перші президентські вибори в Україні (1991 р.) можна розглядати як перший етап професійної інституціоналізації електоральних досліджень. При цьому слід відмітити, що до 1994 року дослідження виборчого процесу були прерогативою фахівців-соціологів. Застосування порівняльних політологічних моделей електоральних систем (М.Дюверже, Дж.Сарторі, А.Лейпхарт, М.Шугарт) і електоральної поведінки (П.Лазарсфельд, А.Кемпбелл, М.Фіоріна, Е.Даунс) у вітчизняних електоральних дослідженнях почалося тільки з 1998 року.

Аналіз вітчизняного електорального досвіду наразі дає можливість зробити однозначний висновок щодо специфіки організації і проведення парламентських виборів в окремих регіонах України. Результати виборів до Верховної Ради України в 1998, 2002, 2006 роках показали, що окремі політичні сили подолали чотирьохвідсотковий бар'єр голосів виборців тільки завдяки голосуванню за них в одній або декількох областях України. Саме з цієї причини важливими є дослідження регіонального електорального досвіду, тож потребують суттєвого доповнення політичні знання про регіональні відмінності в електоральній поведінці громадян, специфічних ознаках суспільно-політичного розвитку регіону в цілому.

Відтак, регіональні особливості політичних виборів визначаються декількома важливими факторами історичного характеру. Адже в розрізі політичної регіоналістики ключовою є проблема політико-територіальної організації суспільства на рівні регіонів впродовж певного часу. Регіон розглядається як історично сформоване соціальне середовище, явище, що має властивість до самовідновлення і саморозвитку. Регіон формується на основі комплексу взаємопов'язаних факторів: території, природних умов, історії та культури, населення, економічних, соціальних і політичних структур та інститутів. Звідси маємо правило, що регіони виступають підсистемами держав або цивілізаційних ареалів і виступають в якості макросистем для місцевих спільнот.

Проте розуміння регіоналістики повинно бути ширшим, а ніж просто знання про різноманітні аспекти життя територіальної спільноти. Вона виступає як цілісна система знань про пропорції та взаємозв'язки всіх форм політичної діяльності в регіональному соціумі. Тому вивчення політичної регіоналістики тісно пов'язане з політичною історією Закарпаття як одного із найсвоєрідніших регіонів України. Особливо це стосується соціально-демографічних ознак, рівня політичної культури, ціннісних орієнтацій електорату Закарпатської області.

Довгий час перебування Закарпаття у складі різних держав сформували в соціальній пам'яті населення постійне прагнення до самозбереження, самозахисту і самоствердження. Мінлива, складна політична історія визначала в різні часи часті зміни умов суспільно-політичного розвитку регіону. Упродовж лише остан-

нього століття край пережив цілу низку політичних змін, які проявилися в процесі різнобічних елементів державотворення, становлення та занепаду політичних режимів тощо. У цей час Закарпаття носило різні офіційні назви, що в тій чи іншій мірі відображало специфіку політичного розвитку регіону протягом останніх сто років: Руська Країна, Підкарпатська Русь, Карпатська Україна, Підкарпатська територія, Закарпатська Україна, Закарпатська область.

Політичний розвиток Закарпаття ХХ століття мав складну історію. Починаючи з відсутності політичних традицій, політичної культури і політичного лідерства, крайовий політикум еволюціонував до сучасних інститутів політичної життєдіяльності суспільства. Тому на прикладі Закарпаття ХХ століття можна прослідкувати декілька етапів, які ґрунтуються на різноманітних аспектах політико-партійного й електорального життя місцевих жителів. Це і політичне становище краю на рубежі ХІХ – ХХ століть до розпаду Австро-Угорщини, закінчення Першої світової війни, пошук державно-національної ідентичності. Цей період був ще характерний національно-культурним пробудженням національних меншин монархії. Після краху «клаптикової монархії» (1918 р.) на її території виникають нові держави: Чехословаччина, Угорщина, Австрія та ряд інших. У даній ситуації постало питання про вибір шляху політичного розвитку і для Закарпаття. Перш за все, цей регіон під своїм впливом хотіла втримати Угорщина. 21 грудня 1918 року уряд Угорщини видав Закон №10 «Про національну автономію русинів, що проживають в Угорщині», за яким Закарпаттю надавалось повне право самоврядування в питаннях внутрішньої адміністрації: верховна влада належала руським народним зборам, а виконавчими органами мали бути міністерство і адміністрація Руської Країни [168, с.55]. У свою чергу за приєднання Закарпаття до власної території боролась і Чехословаччина. У ситуації територіальної невизначеності на території Закарпаття відбувалися значимі політичні події: утворення Гуцульської Республіки (1919 р.) та з'їзд представників Народних Рад у Хусті (21 січня 1919 р.).

Утворення та існування Гуцульської Республіки (8 січня – квітень 1919 р.) стало можливим завдяки тому, що в східних регіонах Закарпаття угорська адміністрація мала досить слабкий

вплив. У своїй практичній діяльності уряд Гуцульської Республіки повторював досвід роботи Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР), а саму Гуцульську Республіку її лідери вважали складовою частиною ЗУНР.

Хустський з'їзд, який відбувся 21 січня 1919 року і на який прибуло 420 делегатів, прийняв резолюцію про возз'єднання Закарпаття з Україною. І хоча цей з'їзд не був всезакарпатським, оскільки більш як 250 населених пунктів краю не мали на ньому своїх представників, це не принижує його історичного значення [167, с. 66 – 67]. Не зважаючи на прагнення закарпатців до возз'єднання з Україною, на Паризькій мирній конференції згідно з Сен-Жерменською мирною угодою від 10 вересня 1919 року Закарпаття було включено до складу Чехословацької Республіки. За краєм закріплювалась назва «Подкарпатська Русь», і він отримував широкі автономні права у складі Чехословаччини.

Процес утворення Чехословацької Республіки покликав мешканців Закарпаття активно включитися в політичне життя і стати дієвим суб'єктом суспільно-політичного життя. Політична історія 20 – 30-х років ХХ століття базувалася на підвалинах демократичного суспільства. А становлення багатопартійної системи дало поштовх різнобічному розвитку політичної думки, ідейної боротьби та політичної культури в цілому. Саме в умовах Чехословацької держави, правовою основою якої була одна з найдемократичніших конституцій тогочасного світу, у Закарпатті почало формуватись громадянське суспільство. З початку 20-х років у регіоні поряд з політичними партіями, виникає розгалужена система культурно-освітніх товариств, інших громадських організацій, формується новий адміністративно-територіальний устрій і т.д.

Поряд з традиціями партійного будівництва впродовж 20 – 30-х років ХХ століття були започатковані й певні електоральні традиції. У 1924, 1925, 1929 та 1935 роках на території Закарпаття відбулися вибори на пропорційній основі до парламенту Чехословаччини.

Особливим був і період національного державотворення Карпатської України. Він став вершиною державотворчих змагань закарпатських українців. У 1939 році відбулися ще одні вибори в краї – вибори до власного регіонального представницького

органу – Сойму. Історики і політологи неоднозначно трактують результати голосування і саме проведення виборів, але головне було зроблено: Сойм Карпатської України був обраний.

15 березня 1939 року перша і остання сесія Сойму розпочала свою роботу, оскільки він проходив у той час, коли угорська армія вже вторглася на територію Карпатської України. Шість засідань Сойму прийняли історичні рішення – про незалежність, державний устрій, назву, мову, прапор, герб і гімн Карпатської України. Головний Закон промовисто вказував:

«§1. Карпатська Україна є незалежна держава.

§2. Назва держави є: Карпатська Україна.

§3. Карпатська Україна є республіка з президентом, вибраним Соймом Карпатської України, на чолі.

§4. Державна мова Карпатської України – українська мова.

§5. Барви державного прапору Карпатської України є синя і жовта, при чому барва синя є горішня, а жовта є долішня.

§6. Державний гімн Карпатської України є «Ще не вмерла України» [216, с.316].

Період угорської окупації також є своєрідним в політичній історії Закарпаття, особливо в питанні електоральних відносин.

І все ж визначальними, передусім в політико-державній ідентифікації, є періоди Закарпатської України, її адаптації до радянської політичної системи, трансформація адміністративно-політичних елементів у радянський час і розвиток політичного життя в період становлення незалежності України та її подальшої життєдіяльності. Закарпатська область стала адміністративною складовою Радянської України лише в 1946 році. 26 листопада 1944 року в Мукачеві відбувся з'їзд Народних комітетів, на якому і був ухвалений Маніфест «Про возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною». У ньому говорилося: «Возз'єднати Закарпатську Україну зі своєю Великою матір'ю – Радянською Україною і вийти зі складу Чехословаччини» [71].

На кожному із цих етапів змінювався характер електоральних відносин, а насамперед умови виборчих процесів, що безперечно відклало відбиток на політичній свідомості та політичній культурі місцевого населення. Історичні події першої половини ХХ століття не могли не залишити слід в ментальності місцевого населення регіону, тому цілий ряд особливостей електорального

вибору населення Закарпаття в наш час пояснюється історичними традиціями в тому числі (наприклад, голосування в Хустському та Ужгородському виборчих округах за національно-демократичні сили). А ряд створених і діючих у наші дні політичних партій, національно-культурних товариств своїм корінням сягають у період 20 – 30-х років. Цілий ряд таких організацій засвідчили про свою наступність, а окремі зберегли навіть колишні назви.

Актуальність та необхідність даного дослідження зумовлена реформуваннями виборчого законодавств, порівняльним аналізом виборчих систем, активізацією в електоральному просторі області політичних партій, постановкою нових вимог до компетентності та відповідальності виборців, членів виборчих комісій, до організації виборчого процесу загалом.

Вивчення парламентських виборів актуалізується й наявністю соціального замовлення від зацікавлених суб'єктів виборчого процесу, яким необхідні наукові знання про особливості поведінки виборців, способи мобілізації електорату, шляхи підвищення культури політичного вибору та механізм відносно достовірного прогнозування результатів виборчого процесу. Знання про проведення виборів, діяльність осередків політичних партій, обумовленість електоральної поведінки в окремих регіонах необхідні організаторам виборчих кампаній, відповідним фахівцям, державним службовцям для осмислення попереднього електорального досвіду і планування наступних виборчих кампаній.

Актуальність такого дослідження очевидна також із огляду на відсутність комплексного вивчення виборчих процесів у Закарпатті впродовж усього XX – початку XXI століть, належної політологічної оцінки попередніх студій, переосмислення деяких міфологем окремих дослідників.

Дане монографічне дослідження узгоджується із комплексною науковою темою, яку розробляє кафедра політології факультету суспільних наук Ужгородського національного університету, а також відображає напрям роботи Науково-дослідного інституту політичної регіоналістики Ужгородського національного університету.

Мета нашого дослідження полягає у тому, щоб виявити і дослідити регіональні закономірності та особливості виборчого про-

цесу в умовах трансформації політичних систем різних держав, до складу яких упродовж XX століття входило історичне Закарпаття (Підкарпатська Русь Чехословацької Республіки, Карпатська Україна, Підкарпатська територія Угорщини, Закарпатська Україна, Закарпатська область Радянської та сучасної України).

Досягнення мети пропонованого дослідження реалізується через вирішення наступних основних завдань:

- проаналізувати основні напрями електоральних досліджень в Закарпатській області;
- охарактеризувати основні суб'єкти виборчого процесу в Закарпатті;
- виявити зміни в електоральних уподобаннях виборців Закарпаття на основі порівняльного аналізу результатів парламентських виборів;
- з'ясувати рівень партійної ідентифікації населення краю, мотивацію електорального вибору, структурування партійно-політичного простору області.

Об'єктом дослідження є парламентські вибори в умовах політичних систем, що трансформувалися.

Предметом дослідження є регіональні особливості парламентських виборів у Закарпатті впродовж XX – початку XXI століть, участь громадян, осередків політичних партій у виборчих кампаніях, мотивація вибору електорату.

Вивчення електоральних процесів в умовах політичних систем, що трансформуються, обумовлює відповідні хронологічні рамки дослідження наступним чином: від початку становлення парламентської демократії під час входження Закарпаття як політичного регіону до складу Чехословацької Республіки (1919 р.) до завершення останніх на даний момент парламентських виборів у сучасній Україні (2007 р.).

Монографічне дослідження побудоване на використанні загальнонаукових (індукція, дедукція, абстрагування), порівняльно-історичних, системних методів аналізу політичної дійсності.

Для аналізу виборчого процесу та поведінки виборців використані ряд методологічних підходів як зарубіжних, так і вітчизняних фахівців. Перш за все, це теоретичні моделі електоральної поведінки, розроблені американськими дослідниками в 50-х роках XX століття: соціологічна (П.Лазарсфельд), соціально-психологічна

(А.Кемпбелл), раціонально-інструментальна (Е.Даунс, М.Фіоріна) та методологія дослідження чинників впливу на електоральний вибір, названа А.Кемпбеллом «воронкою причинності».

Вивчення парламентських виборів на теренах сучасної України здійснювалося також із застосуванням спеціальних соціологічних, статистичних методів та методів політичного аналізу. Якщо мова йде про соціологічні методи, то це, перш за все, метод аналізу документів – традиційний і контент-аналіз. Перший використовувався при аналізі архівних матеріалів, статистичних даних, а другий – при аналізі преси, програмних документів партій. У дослідженні застосовані і методи вторинної обробки соціологічної інформації, отриманої в процесі репрезентативних опитувань провідними соціологічними службами.

Для аналізу впливовості партій, їх рейтингового потенціалу використовувалася методологія, запропонована фахівцями УЦЕПД імені О.Разумкова. Згідно з їх методологією рейтинг впливовості політичних партій складається з суми наступних показників: структура і чисельність партії, кадровий потенціал, фінансові та інформаційні можливості, вплив у регіонах, вплив на прийняття рішень Верховною Радою та Кабінетом Міністрів України.

Емпірична база даних дослідження складається:

- з результатів голосування населення Закарпаття на парламентських виборах;
- з результатів голосування населення Закарпаття на виборах до місцевих органів влади різних рівнів;
- з результатів досліджень провідних наукових центрів України, що вивчають виборчий процес: Міжнародної фундації виборчих систем, Центру «Демократичні ініціативи», фірми «Соціс-Геллап», Інституту соціології НАН України, Українського центру економічних і політичних досліджень імені О.Разумкова;
- з результатів дослідження наукових центрів із вивчення громадської думки в Закарпатській області;
- з матеріалів перепису населення 2001 року в Закарпатській області;
- з матеріалів Державного архіву Закарпатської області, Відомчого архіву обласної державної адміністрації, в яких знахо-

дяться дані про чисельність політичних партій, фінансування виборчих кампаній тощо.

Наукова новизна і теоретичне значення дослідження полягає в наступному:

– проаналізовані та виокремлені основні напрямки електоральних досліджень в Закарпатській області: а) розробка методологічних принципів аналізу виборчого процесу та поведінки виборців в Україні; б) дослідження особливостей становлення виборчої системи України, її впливу на розвиток і функціонування суспільства загалом, а особливо політичної системи; в) аналіз результатів та наслідків виборів; д) регіональний аспект виборчих процесів; ж) аналіз чинників впливу на електоральний вибір; з) розробка емпіричних методів дослідження електорального процесу; е) менеджмент виборчих кампаній;

– з'ясовано регіональні особливості у поведінці виборців;

– на основі аналізу емпіричного матеріалу доведено, що значна частина електоральних технологій, які використовуються суб'єктами виборчого процесу, не може ефективно використовуватися без врахування регіональних соціально-демографічних, соціально-культурних та інших факторів;

– охарактеризовано участь у виборах осередків політичних партій регіону, найбільш чисельних національних меншин краю та національно-культурних товариств, які репрезентують їхні інтереси;

– зроблено комплексний аналіз виборів до парламенту Чехословаччини 1924, 1925, 1929, 1935 років, до Сойму Карпатської України, до Верховної Ради УРСР радянського періоду та до Верховної Ради України 1994, 1998, 2002, 2006, 2007 років у виборчих округах Закарпаття;

– проаналізовано застосування у виборчих кампаніях PR технологій та з'ясовано їх вплив на волевиявлення електорату регіону та результати виборів;

– встановлено, що поряд із загальнонаціональними характеристиками поведінки виборців на Закарпатті є й чимало регіональних особливостей, що в першу чергу пов'язані насамперед з географічним розташуванням регіону, історичним минулим, соціально-демографічними характеристиками електорату, специфікою формування регіональної політичної еліти. Ці та інші чинни-

ки й обумовлюють особливості організації й проведення виборів на Закарпатті;

– введено до наукового обігу нові архівні документи з досліджуваної проблематики.

Теоретичні розробки дослідницької роботи дозволять комплексно підійти до аналізу виборчих процесів в Україні, дадуть змогу розширити уявлення про специфіку організації та проведення виборів в окремо взятому регіоні. Аналіз, узагальнення, систематизація фактологічного матеріалу, його оцінка допоможуть політологам, державним працівникам, лідерам та членам партій осмислити результати виборів до Верховної Ради України і зробити відповідні висновки. Основні положення і висновки монографічного дослідження можуть бути використані під час розробки стратегії й тактики майбутніх виборчих кампаній, прогнозування результатів виборчого процесу, для підвищення виборчої культури громадян тощо.

До того ж, матеріали дослідження можуть бути використані у навчальних спеціалізованих і нормативних курсах з політології, соціології, політичної регіоналістики, краєзнавства, у методичних і навчальних посібниках тощо.

ЧАСТИНА 1.

МЕТОДОЛОГІЯ ВИВЧЕННЯ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ ТА ПОВЕДІНКИ ВИБОРЦІВ: ДОСЛІДНИЦЬКІ НАПРЯМКИ ТА МЕТОДИ АНАЛІЗУ

1.1. Характеристика основних теоретико-методологічних підходів до вивчення виборчого процесу та поведінки виборців

Електоральні дослідження – це новий напрям досліджень у вітчизняній політичній науці. Інтерес до виборчої проблематики обумовлений наступними чинниками:

1. Вибори є головною характеристикою демократії. Політичний режим тільки тоді можна вважати демократичним, коли він здатний забезпечити періодичне волевиявлення народу на виборах.

2. Вибори є головною формою політичної участі населення.

3. Виборчі системи і процеси забезпечують легальність і легітимність існуючих органів влади, вони показують рівень довіри громадян до інститутів влади.

4. Поведінка виборців – це особливий вид політичної поведінки, оскільки в жодній іншій ситуації не спостерігається такий рівень політичної активності, як під час проведення виборів.

З цієї точки зору аналіз поведінки виборців дає можливість вивчення тих політичних явищ і процесів, які залишаються поза увагою дослідників при звичайному функціонуванні політичної системи суспільства.

5. Результати виборів мають вплив на функціонування суспільства в цілому. Особливо це відноситься до суспільств, які трансформуються.

6. Вибори відіграють важливе значення для формування і ротації як національної, так і регіональної еліти.

Базовими категоріями електорального дослідження можна вважати наступні: «електорат», «електоральна поведінка», «виборча система», «виборчий процес».

У «Політологічному енциклопедичному словнику» «електорат» визначається як «сукупність громадян, яким надано право брати участь у виборах певного органу, політичної партії чи конкретної особи. Кількісний склад електорату залежить від таких основних чинників: чисельності населення певної країни та ступеня демократичності її виборчої системи; від типу виборів; від рівня впливу певної партії чи окремої особи на виборців та від готовності останніх підтримати на виборах відповідних кандидатів» [300, с.117].

Виходячи з вище сказаного визначення електорату, можна говорити про широке і вузьке тлумачення його сутності. В першому випадку під електоратом слід розуміти громадян, які мають право згідно із законом брати участь у виборах, а в другому випадку, тих виборців, які віддали свої голоси за ту чи іншу партію або кандидата. Наприклад, електорат Демократичної Партії.

Таким чином, визначившись із тлумаченням сутності електорату, слід визначитися і з трактуванням сутності поняття «електоральна поведінка». В основу визначень електоральної поведінки покладені дві провідні ідеї:

1) ідея народного представництва, згідно з якою, поперше, не всі можуть брати участь у владному керівництві, але всі можуть претендувати на таку участь шляхом виборів і, подруге, інтереси громадян представляють у виборних органах влади обрані ними представники;

2) ідея народного суверенітету, сутність якої полягає в тому, що народ трактується єдиним верховним джерелом влади у суспільстві [270, с.305]. Вибори, в такому разі, образно нагадують ситуацію, яку С.Макеєв характеризує в книжці «Медіа в виборах» наступним чином: «партії та владна еліта відступили і завмерли в очікуванні, звільнивши політичний простір і запрошуючи в нього тих, хто надає владі легітимності, тобто виборців» [227, с.25]. Саме виборці шляхом голосування і заповнюють утворений «владний вакуум».

У політичній науці під виборами розуміють «передбачену Конституцією та законами форму прямого народовладдя, яка є

безпосереднім волевиявленням народу шляхом таємного голосування щодо формування конституційного складу органів державної влади та органів місцевого самоврядування чи обрання та наділення повноваженнями посадової особи» [199, с.14].

Під «електоральною поведінкою» можна розуміти сукупність дій, що виражають політичні орієнтації виборців щодо делегування їх владних повноважень і яка виявляється в участі (або не участі) їх в голосуванні.

Іншими словами, електоральна поведінка – це один із видів політичної участі громадян, який являє собою спосіб реалізації соціально-політичних орієнтацій виборця в умовах виборчого процесу і є результатом впливу на нього цілого ряду об'єктивних і суб'єктивних факторів. Причому, форми прояву такої участі, як відмічає в своїх працях низка вітчизняних дослідників, наступні:

1. Участь в акціях передвиборчої кампанії (збір підписів, участь у виборчих штабах та ін.).

2. Безпосередня участь (або не участь) у процедурі голосування.

3. Дії виборців, які спрямовані на контроль за діяльністю своїх обранців (так звана «реалізована електоральна поведінка») [145, с.8].

Під виборчою системою слід розуміти «порядок організації і проведення виборів до представницьких органів державної влади, місцевого самоврядування і здійснення громадянами своїх виборчих прав, а також спосіб розподілення депутатських мандатів між кандидатами залежно від результатів голосування виборців...» [199, с.15].

Виборчий процес – один із основних елементів виборчої системи, що забезпечує організацію проведення виборів у встановленому законом порядку. Головні стадії виборчого процесу – це призначення виборів, утворення виборчих округів та дільниць, формування виборчих комісій, складання списків виборців, висування і реєстрація кандидатів, передвиборча агітація, голосування, підрахунок голосів і визначення результатів, реєстрація обраних осіб і опублікування підсумків виборів [401, с.67].

Визначення базових категорій електорального дослідження дають змогу зробити наступні висновки:

– по-перше, виборчий процес відбувається в рамках правил, установлених виборчою системою;

– по-друге, виборчий процес відбувається в умовах певного соціокультурного середовища. Як правові норми, так і соціокультурне середовище на термін проведення виборів є величинами умовно сталими. Вони є немов би системою координат, яка задає направленість і особливість перебігу виборчої кампанії;

– по-третє, головною динамічною складовою виборчого процесу є голосування виборців – електоральна поведінка, форми вияву якої, її обумовленість, найбільше цікавлять дослідників.

Перші електоральні дослідження започатковані у США на початку ХІХ століття. Відтоді в західній політичній науці формується ряд методологічних підходів до вивчення електоральних процесів:

– біхевіористський підхід, який вивчає соціально-структурні аспекти електоральної поведінки, аналіз опитування громадської думки, географічні дослідження територіальних аспектів електоральної поведінки;

– інституціоналістський підхід – аналіз ефектів впливу різних виборчих систем на політичне життя суспільства, поведінку виборців тощо;

– транзитологічний підхід – аналіз впливу виборів на трансформативні процеси в суспільстві [155, с.13].

Біхевіористський підхід. У останні роки як російські, так і українські дослідники виділяють три основні теорії електоральної поведінки – соціологічну, що пояснює електоральний вибір солідарністю з певними соціальними групами, соціально-психологічну, яка акцентує увагу на ідентифікації виборців з певними партіями та ідеологіями, і теорію раціонального вибору [143, с.104].

Історично-першим виникає «соціологічний підхід» до пояснення електоральної поведінки. Емпіричний та статистичний матеріал для розробки даної концепції накопичувався від виборів до виборів, оскільки в передвиборчих опитуваннях електорату матеріал групувався по соціальним, віковим, поселенським, релігійним групам. Теоретичне обґрунтування даного підходу було зроблено в 1948 році групою відомих американських учених з Каліфорнійського університету під керівництвом П.Лазарсфельда

[404]. Їх дослідження показали, що при голосуванні вибір виборців визначається не свідомими політичними установками, а належністю до великих соціальних груп. Кожна подібна група забезпечує стабільну електоральну підтримку тій чи іншій партії, тому чи іншому кандидату. Сам акт голосування при цьому є не стільки вільним волевиявленням, скільки проявом солідарності з певною соціальною групою. Така поведінка виборців дістала назву експресивної. «Висновки групи П.Лазарсфельда, – відмічає російський політолог Г.Голосов, – отримали підтвердження в роботах західноєвропейських вчених, які показали плідність застосування «соціологічного підходу» в більшості ліберальних демократій» [160, с.113].

Таким чином, ядром моделі голосування на основі соціальної спільності є суспільні групи і партії. «Прихильники даного підходу, – наголошує В. Попов, – стверджують, що дана модель відповідає на запитання «чому» голосують так чи інакше, тоді як інші моделі відповідають на запитання «як» голосують» [306, с.34].

Важливу роль у подальшому розвитку соціологічної теорії електоральної поведінки, на думку Г. Голосова, відіграла стаття С.Ліпсета і С.Роккана [409, с.44]. У своїй статті американські дослідники обґрунтовують «генетичну модель» формування партійних систем і відповідних груп виборців та виділяють основні види соціальних груп, які визначають електоральну поведінку виборців у США та країнах Західної Європи [413]. Вони теоретично обґрунтували і виділили, що було підтверджено емпіричними даними, чотири типи конфліктів, які мають визначальний вплив на електоральну поведінку: між центром і периферією; державою і церквою; містом і селом; власником і робітником. Кожний з таких конфліктів утворює розмежування, розкол у суспільстві, визначаючи при цьому структурування підтримки партій і окремих кандидатів на виборах. Тому, досліджуючи електоральну поведінку в рамках даного теоретичного підходу, необхідно виділити найбільш суттєві розколи для тієї чи іншої країни, які мають вплив на вподобання електорату.

Порівняльний аналіз впливу статусно-класових та релігійно-ідеологічних розбіжностей на електоральну поведінку виборців Америки та Європи впродовж 60 – 70-х років був зроблений

американським політологом і соціологом Дж. Бінгхемом Пауелом-молодшим [412].

Схематично «соціологічну» модель електоральної поведінки можна зобразити наступним чином:

Рис.1.

Соціологічна модель електоральної поведінки

Якщо б модель, зображена на схемі, ідеально спрацювала під час виборчого процесу, то було б досить просто зробити прогноз і аналіз електоральної поведінки. Але емпіричні результати виборів у різних країнах світу свідчать про обмеженість її пізнавальних і прогностичних можливостей.

По-перше, в рамках даної моделі неможливо отримати відповідь на запитання, яке в своєму дослідженні виборчого процесу О.Петров формулює наступним чином: «чому люди, які належать до однієї соціально-класової групи можуть в процесі виборчої кампанії робити різний вибір? І, навпаки, чому люди, які відносяться до різних соціальних класів, соціально-демографічних груп, можуть робити однаковий вибір, голосуючи за одного і того ж кандидата чи партію?» [286, с.8].

Таку ж особливість електоральної поведінки відмічає в своїй праці і французький учений П.Бурдьє: «Зв'язок, який спостерігається у всіх сферах соціальної практики між соціальним класом і діяльністю чи думками людей, є досить слабким у випадку електоральної поведінки. Причому цей зв'язок настільки слабкий, що декотрі, невагаючи, роблять висновок про відсутність всякого зв'язку між соціальним класом і фактом голосування за «правих» чи «лівих» [128, с.117].

І, по-друге, хоча вплив статусних характеристик на електоральну поведінку простежується, він не має безпосереднього характеру, на зразок біхевіористського трактування поведінки: «стимул-реакція». «Реакція», а в нашому випадку вибір, залежить

не тільки від статусних характеристик, він опосередкований цілим рядом чинників: сім'я, найближче оточення, домінуючі цінності, регіональна специфіка тощо. Саме останні фактори стали предметом особливої уваги у теоретиків соціально-психологічної теорії електоральної поведінки, розробленої у 60-х роках колективом дослідників Мічиганського університету під керівництвом А.Кемпбелла [407]. У рамках даного підходу електоральна поведінка знову ж таки розглядалась як експресивна, але об'єктом, з яким солідаризуються виборці, є не велика соціальна група, а партія. Згідно з теоретичними положеннями прихильників «соціально-психологічного» підходу електоральна поведінка розглядалась в рамках взаємодії партій і виборців, причому мотивація для підтримки певної партії виробляється в індивідів у процесі ранньої соціалізації. Тому людина досить часто просто голосує за ту партію, за яку голосували її дід, батько, або навіть і більш далекі родичі. Подібний вибір партії визначається як партійна ідентифікація.

Таким чином, головна увага при аналізі електоральної поведінки приділялась партійній ідентифікації та здатності партій через механізми політичної мобілізації організувати участь населення у голосуванні. Таку електоральну поведінку можна умовно назвати «елітно-направленою». Елітно-направлена поведінка була характерною в кінці ХІХ століття – першій половині ХХ століття, коли населення тільки-но починало брати участь у політичному процесі, насамперед у виборах через бюрократичні партії, не маючи при цьому відповідних навиків політичної участі. Еліти, відповідно, і виконували функцію управління поведінкою.

Така модель поведінки була частково і результатом специфіки політичного процесу на зламі ХІХ – ХХ століть. Російський учений А.Медушевський передає його сутність наступним чином: «1) швидке формування демократичних політичних інститутів мало повсюдно деструктивні соціальні наслідки. Воно створило передумови для участі широких мас у політичному житті і включало їх (через систему виборів) у процес прийняття рішень. Проявом цього став вихід на історичну арену широких народних мас, які почали, з одного боку, впливати на хід соціальних перетворень, а з іншого, самі не були підготовлені до цього;

2) з'являється необхідність у нових способах легітимації влади, яка апелює тепер не до божественних принципів, а до волевиявлення мас;

3) утворюються спеціальні організації для завоювання, утримання і реалізації влади в суспільстві – політичні партії;

4) розвиток ЗМК (засобів масової комунікації – авт.) дозволив партійним лідерам маніпулювати суспільною свідомістю, творити її» [235, с.4].

«Ідентифікація з партією, – на думку російського політолога В. Попова, – виконує спрощувальну функцію, відгороджуючи виборця від опрацювання широкого потоку політичної інформації» [306, с.35]. І, немовби продовжуючи думку В.Попова, український дослідник Н.Дзюба стверджує, що «партійна ідентифікація впливає на голосування двояко: по-перше, вона діє як певний сприймаючий екран, фільтруючи політичне світосприйняття виборців, та, так би мовити, надає відтінків думці про кандидатів та питанням, що порушувалися» [177, с.118]. Таким чином, соціально-психологічна модель репрезентує досить-таки залежного виборця, в якого відсутній автономний вибір.

Схематично «соціально-психологічну» модель голосування В.Попов зображує наступним чином (Див.: Рис.2.) [306, с.36]. Ідентифікація з партією в даній моделі голосування виконує чотири основні функції:

Рис. 2.

Соціально-психологічна модель електоральної поведінки

1. Впливає на формування думок виборців.
2. Впливає на електоральну поведінку.

3. Посилює психологічну мотивацію участі в політичних процесах.

4. Високий рівень ідентифікації з існуючими партіями гальмує процес утворення нових партій, стабілізуючи при цьому функціонування політичної системи суспільства.

Соціально-психологічний підхід до аналізу поведінки виборців досить успішно використовувався і використовується при вивченні електоральної поведінки в країнах Західної Європи та США. Його вплив настільки був сильним, що і в наш час поняття «партійна ідентифікація» можна вважати одним із найважливіших в електоральних дослідженнях.

Але, так як і попередня, «соціально-психологічна» модель має ряд недоліків. По-перше, виходячи з даної моделі досить важко пояснити поведінку виборців у тих країнах, де немає усталеної партійної системи, партійних традицій голосування, існує велика кількість партій. І, по-друге, на сьогоднішній день роль класового, партійного голосування менш значима, ніж у 50 – 60-х роках ХХ століття. «Наслідком цього, – вважає С.Пшизова, – є скорочення гарантованої підтримки партій, при цьому збільшується флуктуація голосів, а електорат стає все більш «плаваючим» [318, с.79].

Пояснювальним принципом вище охарактеризованих моделей електоральної поведінки є соціологічні теорії «соціального статусу» та «соціальної ролі».

Як термін і як концепція «соціальна роль» у суспільних науках виникла в 30-х роках ХХ століття під впливом праць Дж.Міда, Д.Морено, Р.Ліптона та інших дослідників. Дане поняття широко використовується в концепціях представників структурного функціоналізму (Т.Парсонс, Р.Мертон), символічного інтераціоналізму (Дж.Мід, Г.Блумер), біхевіоризму (Дж.Долард, Н.Міллер). Розглядаючи поведінку людини через призму даної теорії, вчені Є.Беляєв і Д.Шамін пропонують виділити два рівні її детермінації: соціальний і психологічний [109, с.23]. У рамках першого рівня можна виділити такі риси поведінки як регулярність, заданість, визначеність і регламентація. Виходячи з цього, поведінка розглядається як така, яка підпорядкована певним законам, правилам спілкування, соціальним нормам, котрі залежать від соціальних позицій, які займають члени суспільства. У даному випадку категорія «соціальна роль» невіддільна від категорії

«соціальний статус», і є, немов би, «динамічною стороною статусу, його функцією, очікуваною поведінкою» [341, с.73].

Психологічна детермінація соціальної поведінки акцентує увагу на особистісних характеристиках індивіда (активність, творчість тощо). Т.Шибутані, наприклад, вважає, що «те, що робить людина, в значній мірі обумовлено розумінням нею своєї ролі» [395, с.44].

У рамках рольової теорії, під впливом цілого ряду об'єктивних факторів, для пояснення складного процесу життєдіяльності індивіда з'являється цілий ряд нових категорій: «рольовий конфлікт», «рольовий вихід», «рольова дифузія», «рольова акумуляція», «маргінальна роль» тощо. Спроба описати електоральну поведінку, опираючись на дані категорії була зроблена українською дослідницею О.Князевою в її дисертаційному дослідженні «Електоральна поведінка як соціокультурне явище» [195].

Тому досліджувати роль виборця необхідно як з точки зору структурного функціоналізму (соціальний підхід), так і з точки зору символічного інтеракціонізму (психологічний підхід). Згідно з соціальним підходом необхідно визначити, що являє собою роль виборця з точки зору її регулярності, регламентованості, визначеності. При цьому слід проаналізувати об'єктивні фактори (вік, стать, соціальний стан), які впливають на електоральну поведінку. Але оскільки поведінка виборця суттєвим чином залежить і від його особистісних якостей, то соціальний підхід слід доповнити психологічним, у рамках якого вивчається як громадяни «сприймають» і «виконують» ролі (в нашому випадку роль «виборця»).

Усвідомлення неадекватності експресивної (соціологічна та соціально-психологічна) теорії електоральної поведінки новим реаліям політичного життя стимулювало вчених до пошуку нових підходів до аналізу електоральної поведінки, які б могли стати більш надійною основою для інтерпретації емпіричних даних.

Перший поштовх до розробки такого підходу був зроблений Е.Даунсом у його класичній праці «Економічна теорія демократії», яка з'явилась у 1957 році [408]. Пізніше даний підхід отримав назву «раціонально-інструментального підходу» або теорії раціонального вибору. Сьогодні існує низка модифікацій раціонально-

інструментального підходу: модель виборця-споживача, теорія економічного голосування тощо.

Фундаментальний принцип даної концепції полягає в тому, що «кожний громадянин голосує за ту партію, яка, як він вважає, приносить йому більше користі, ніж інша» [408, с.36]. Точка зору Е.Даунса базується на феномені політичної конкуренції, яка порівнюється з економічним обміном. Політик пропонує програму, подібно тому, як ринок пропонує набір товарів, а виборці вибирають ту, яка, на їх думку, є найкращою.

В основу раціонально-інструментального підходу покладена теорія «раціональної дії» М.Вебера [130]. У своїй теоретичній концепції класик німецької соціології виділяє чотири типи соціальної дії: традиційну, афективну, ціннісно-раціональну і цілераціональну. Традиційні дії (традиційна поведінка) базуються на тривалій звичці людей, традиціях. Афективні дії зумовлені афектами, емоційним станом індивіда. Ціннісно-раціонально діє той, хто вірить у певну самодостатню цінність – релігійну, естетичну чи якусь іншу. Цей тип дії завжди підпорядкований «заповідям» чи «вимогам», у підляганні яким бачить свій обов'язок індивід. Цілераціональна дія притаманна тим індивідам, поведінка яких орієнтована на мету, засоби та побічні результати цієї дії. В такому випадку індивід діє не традиційно, не афективно, не задля обов'язку, а на підставі осмисленого, раціонального розрахунку, співвіднесення наявних засобів для досягнення поставленої мети та можливих побічних результатів такої дії. Саме осмислення цілераціональної дії і є основа теорії «раціонального вибору», де «раціональність, – як підкреслює М.Вебер, – орієнтована на визначення цілей і засобів їх досягнення» [130, с.511].

Трактування раціонального вибору електорату Е.Даунса суперечило даним емпіричних досліджень, які не підтверджували високий рівень ідеологічної ідентифікації виборців та про їх глибоке знання політичних програм партій.

Рішучий крок до подолання недоліків схеми Е.Даунса зробив М.Фіоріна, який переглянув уявлення першого стосовно значення ідеології для формування уподобань електорату [408 а]. «Як правило, – вважає М.Фіоріна, – громадяни володіють лише одними порівняно «твердими» знаннями: вони знають як їм жи-

лося при даній адміністрації. Їм не потрібно в деталях знати сутність економічної чи зовнішньої політики діючої адміністрації, для того щоб робити вибір» [408 а, с.67]. Іншими словами існує прямий зв'язок між положенням в економіці й результатами виборів. Це не значить, що люди розуміються в економіці більше, ніж в політиці. Просто при голосуванні виборець виходить з того, що саме уряд несе відповідальність за стан народного господарства. Якщо жилося добре – голосують за уряд, якщо гірше – за опозицію. Така поведінка є раціональною в тому аспекті, що індивід мінімізує власні зусилля для збору інформації, необхідної для прийняття рішення.

Представлена в працях М.Фіоріни теорія «економічного голосування» перевірялась як на західноєвропейських, так і на американських масивах електоральних даних, і отримані результати підтверджували її. «Класичним прикладом такого впливу, – пише в своїй монографії Г.Почепцов, – є виборча кампанія Р.Рейгана в 1980 році» [307, с.27]. Рональд Рейган запам'ятався виборцям своїм запитанням: «Чи стали Ви жити краще за попередні чотири роки?». Негативна відповідь на нього виборців принесла йому перемогу. В 1984 році на це ж запитання виборці відповіли: «так», і це знову принесло перемогу Р.Рейгану.

Але, як і всяка теорія, теорія економічного голосування має свої недоліки. По-перше, виходячи з неї не до кінця зрозумілим є те, на чому базується електоральний вибір: на оцінці виборцями власного економічного становища («егоцентричне голосування») чи результатах роботи народного господарства в цілому («соціотропне голосування»). Емпіричні дані по США і Західній Європі свідчать на користь другої моделі. По-друге, немає однозначності серед фахівців відносно того, що важливіше для виборця – оцінка результатів попередньої діяльності уряду («ретроспективне голосування») чи очікування на скільки успішною буде його діяльність у випадку обрання («перспективне голосування»). По-третє, пояснювальні можливості даної моделі, на думку Н.Дзюби, ускладнюються наступними об'єктивними причинами: «люди можуть діяти інколи ірраціонально, а реальні ситуації, в яких люди прагнуть діяти раціонально, більш складні, ніж передбачено в теоретичній моделі» [177, с.119].

Кожна з трьох вище проаналізованих моделей має свої як вади, протиріччя, так і позитивні характеристики. Їхній порівняльний аналіз, виходячи із трьох компонентів (соціологічні характеристики, ідеологія, раціональність), які структурують пізнавальні моделі електоральної поведінки, досить вдало зроблено російським політологом Ю.Шевченко [393] (Див.: Додаток 1; Табл.1.1.).

Порівняльний аналіз даних моделей електоральної поведінки дає змогу зробити висновок, що, по-перше, при аналізі поведінки виборців доцільно використовувати пізнавальні та пояснювальні можливості всіх вище охарактеризованих моделей у комплексі. Кожна окрема модель поведінки електорату не в змозі до кінця пояснити особливості електоральної участі та електорального вибору. По-друге, вище вказані теоретичні моделі поведінки електорату базуються на масивах електоральних даних високорозвинутих країн Західної Європи та США, а тому вони не можуть бути адекватно використані для пояснення поведінки виборців у країнах, де відбуваються посткомуністичні трансформаційні процеси. Ефективному застосуванню названих моделей поведінки виборців у країнах, де відбуваються трансформаційні процеси заважають як суб'єктивні, так і об'єктивні фактори: нестабільність економічного розвитку, відсутність чіткої соціальної структури суспільства, стійких партійних уподобань, вплив на виборчий процес органів державної влади тощо.

Інституційний підхід. У рамках інституційного підходу досліджується безпосередній вплив електоральних систем на політичний процес та електоральну поведінку громадян. У даному аспекті аналізуються електоральна формула (перетворення голосів виборців у депутатські мандати), тип виборчої системи, спосіб вотування, структура балотування, легальний і дійсний електоральний порог тощо.

Вибори до представницьких органів влади відбуваються за встановленими правилами і нормами, які зумовлюються законом про вибори. Таким чином, виборчий закон встановлює тип виборчої системи та умови, в яких буде проходити виборча кампанія. У сучасній політичній науці є низка підходів до трактування сутності виборчої системи. По-перше, виборча система ототожнюється з виборчою формулою, механізмом перетворення голосів у мандати на парламентських виборах. «Такий підхід, –

відмічає російський політолог В. Гельман, – є найбільш прийнятним по відношенню до стабільних демократій» [156, с.99]. По-друге, виборча система асоціюється з трьома елементами: структурою виборчого округу, структурою голосування, виборчою формулою [342, с.219]. По-третє, з точки зору конституційного права. У даному випадку під виборчою системою розуміють сукупність встановлених законом правил проведення, регламентів здійснення конкретних процедур виборчої кампанії, способів визначення результатів голосування тощо [401, с.362].

Нині у світі існує понад 150 різновидів виборчих систем. Головною ознакою, що відрізняє одну виборчу систему від іншої, є порядок визначення результатів виборів. Якщо взяти дану ознаку за критерій класифікації, то можна виділити наступні основні види виборчих систем: мажоритарну, пропорційну та змішану. Інші модифікації утворюються в результаті поєднання цілого ряду інших факторів: наявність преференцій, одиночне чи кумулятивне голосування та ін.

Мажоритарна виборча система. Суттєвою ознакою мажоритарної (від франц. *majorite* – більшість) виборчої системи є те, що результати голосування визначаються за ознакою більшості. Мажоритарна система передбачає поділ території країни на одно- чи багатомандатні округи, в кожному з яких балотується певна група кандидатів. Найпоширенішими різновидами цієї системи в сучасних демократичних і перехідних державах є мажоритарна система абсолютної та відносної більшості, система альтернативного голосування і система обмеженого голосу. Відповідно до мажоритарної системи абсолютної більшості, обрання кандидата стає можливим, якщо його підтримали щонайменше 50 відсотків виборців, які брали участь у голосуванні, плюс ще хоча б один голос.

Згідно з мажоритарною системою відносної більшості (називають її також плюральною) перемогу здобуває кандидат, який набирає відносну більшість голосів виборців. Її часто називають системою «першого, хто прийшов і отримав пост» («*first past the post*»). Дана система використовується при виборах президента (Колумбія, Коста-Рика, Домініканська Республіка, Ісландія, США), виборах нижньої палати парламенту (Великобританія, Канада, США, Японія).

Пропорційна виборча система. Проекти пропорційних виборчих систем вперше були запропоновані в 40-х роках XIX століття американцем Т.Джильпіном та швейцарцем В.Консідераном. Пропорційне представництво виходить з ідеї, що вплив партії має відповідати числу виборців, які голосують за неї. Пропорційна виборча система вперше була застосована в Бельгії у 1889 році, а з кінця XIX століття набула поширення в багатьох країнах світу. Вона ґрунтується на пропорційній відповідності між кількістю завойованих голосів та числом отриманих мандатів. За пропорційної системи утворюються великі багатомандатні округи. Вибори є суто партійними, тобто партії, які беруть участь у виборах, формують виборчі списки, за які і голосують виборці. У певних випадках громадянам надається можливість окремо визначити своє ставлення до кандидатів усередині списку однієї партії. Найбільш поширеними є пропорційні системи закритих загальнонаціональних списків та закритих регіональних списків, а також пропорційна система з преференціями.

Пропорційну систему загальнонаціональних партійних списків (ПСЗПС) застосовують у Нідерландах, Ізраїлі, Україні, Росії. Особливістю цієї системи голосування є те, що виборці всієї країни мають право віддати голос за представників однієї з політичних партій, об'єднань тощо, а депутатські мандати розподіляються пропорційно набраній (кожним партійним об'єднанням, партією чи блоком) кількості голосів виборців у масштабах всієї країни.

Пропорційна система регіональних партійних списків чи регіонального розподілу мандатів (ПСРПС) застосовується в Данії, а також при виборах половини депутатів нижньої палати парламенту Німеччини. Особливістю цієї системи є те, що виборці голосують за представників однієї партії чи блоку, але в кожному регіоні мандати розподіляються окремо, відповідно до набраних партіями у цьому регіоні голосів та відповідно до кількості мандатів, які припадають на цей регіон. За такої системи партії змушені включати до партійних списків якомога більше місцевих політиків, а отже – регіони будуть представлені в парламенті. Таким чином, дана виборча система сприяє поєднанню партійної структуризації суспільства з традиційною системою територіального представництва.

Аналізуючи пропорційну систему, слід спинитись на тому, як розподіляються мандати. Для цього вираховується виборча квота (виборчий метр) – найменше число голосів, яке необхідне для обрання одного депутата.

Виборча квота може розраховуватись:

а) за найбільшим залишком: квота Т.Хейра = $\frac{\text{Голоси}}{\text{Місця}}$; квота Хагенбах-Бішофа = $\frac{\text{Голоси}}{\text{Місця} + 1}$; квота Імперіалі = $\frac{\text{Голоси}}{\text{Місця} + 2}$; Друп квота = $\frac{\text{Голоси}}{\text{Місця} + 1} + 1$;

б) за найвищим середнім: ділянки Д'Хонта – 1, 2, 3, 4, 5, 6 і т.д.; ділянки Сент-Лаге – 1, 3, 5, 7, 9 і т.д.; модифіковані ділянки Сент-Лаге – 1, 4, 3, 5, 7, 9 і т.д.

Використання різних формул обчислення квоти приводить до того, що залишаються надлишкові голоси. Для розподілу мандатів по залишкових голосах використовують додаткові правила:

1. Найбільшого залишку. Нерозділені по квоті місця дістають партії, які мають найбільші залишки.

2. Правило найбільшого виборчого числа. Місця, що не розділені по квоті, віддаються партіям, які набрали найбільшу кількість голосів.

3. Сумуються залишки голосів по країні, розраховується нова квота і, таким чином, розподіляється залишок місць.

4. Місця віддаються партіям пропорційно до залишку їх голосів.

Важливе значення для пропорційної виборчої системи має те, як розподіляються місця серед кандидатів усередині списку. Існує три основні варіанти розподілу:

1. Принцип черговості кандидатів у списку, який визначається, як правило, партійним з'їздом чи партійною конференцією.

2. Преференціальний вотум. Він дозволяє виборцю підтримувати ту чи іншу партію і, разом з тим, віддати перевагу кандидатам у списку, пронумерувавши його. В даному випадку обраним є той, хто набирає у списку більше преференцій.

3. Панашаж (з франц. – строкатий) – це право виборця голосувати за кандидатів із різних списків.

У більшості країн, де діє пропорційна виборча система, для зручності роботи парламенту встановлюється виборчий (електоральний) бар'єр, тобто мінімальна кількість голосів виборців, необхідна для того, щоб партія змогла брати участь у розподілі депутатських мандатів. Виборчий бар'єр порушує ідею пропорційності, але водночас сприяє структуризації партійно-політичних інтересів, сприяє ефективній роботі парламенту. В різних країнах світу виборчим законом електоральні бар'єри встановлено різноманітні: Нідерланди – 0,67%, Ізраїль – 1%, Данія – 2%, Аргентина – 3%, Україна – 5%, Росія – 5%, Єгипет – 8%, Туреччина – 10%. У деяких державах, якщо на виборах утворюється партійний блок, законом передбачено підвищення електорального бар'єру. Наприклад, виборчий бар'єр в Угорщині – 5%, якщо утворено блок з двох партій – 10%, з трьох – 15%.

Виборчі системи третього типу, які застосовують в електоральній практиці, дістали назву змішаних. Їхня сутність полягає в тому, що частина депутатів обирається за пропорційною системою, а частина – за мажоритарною. Співвідношення мажоритарного і пропорційного елемента може бути різним: 50/50, 25/75 і т.д.

Аналіз виборчої системи доцільно робити, виходячи з таких критеріїв: тип виборчої системи; спосіб визначення більшості на виборах; тип виборчих округів; наявність бар'єру проходження партійного списку; наявність преференцій; алгоритм розподілу залишків голосів; нижня межа виборчої активності для визначення виборів такими, що відбулися.

Основні критерії оцінки ефективності виборчих систем:

1. Забезпечення справедливого представництва інтересів різних груп громадян. Найкраще такий принцип реалізується за простої системи партійного представництва (пропорційна система), коли практично відсутній виборчий бар'єр: Нідерланди – 0,67%, Ізраїль – 1%. Найневдаліше принцип справедливого представництва реалізується за мажоритарної системи відносної більшості, особливо в країнах з неусталеною мультипартійною системою. Наприклад, парламентські вибори в Україні у 1998 році у виборчому окрузі №70 (м.Ужгород). Загальна кількість виборців в окрузі – 166 тисяч 622 чоловік. Переможцем став кандидат, якого підтримали тільки 16,8 відсотків тих, хто прийшов

на виборчі дільниці. А якщо брати співвідношення до всіх виборців округу, то цифра буде ще меншою (10%). Тобто в даному випадку інтереси 90 відсотків виборців даного округу ніяк не будуть представлені в парламенті.

2. Сприяння політичній структуризації суспільства. Взаємодію між партійними і виборчими системами вперше було описано французьким політологом М.Дюверже в книзі «Конституційне право і політичні інститути» (1945 р.). «Закони Дюверже» виголошують:

а) пропорційне представництво (виборча система) приводить до формування багатьох незалежних партій;

б) мажоритарна система в два тури стимулює формування багатьох партій, які пов'язані одна з одною (схильні до компромісів, щоб у II турі дістати 50%+1 голос);

в) правило плюральності (мажоритарна система відносної більшості) зумовлює появу двопартійної системи конкуруючих партій.

Сформовані М.Дюверже закони відразу ж викликали бурхливу полеміку. Адже в соціально-культурних умовах різних країн, і навіть в різні соціально-політичні періоди однієї країни, вплив виборчих систем на функціонування і появу партійних систем може бути різним. Сам М.Дюверже з цього приводу зауважив: «Взаємозв'язок між електоральними правилами і партійними системами не є механічним і автоматичним. Особливий електоральний режим не прямолінійно відтворює відповідний тип партійної системи; він просто підсилює рух у напрямку до тієї чи іншої системи; він є сила, яка діє поряд з силами, частина з яких діє в абсолютно протилежному напрямку».

Заслуговує на увагу й ідея М.Дюверже про «механічний» та «психологічний» ефекти виборчої системи. Дію першого можна відстежити, проаналізувавши результати одиничних виборів. Сутність його полягає в тому, що будь-яка виборча система підсилює представництво сильних за рахунок слабших. Для того, щоб почав діяти психологічний ефект, потрібно, щоб відбулися мінімум ще одні вибори. Під дією «ефекту втрачених голосів» політичні актори на наступних виборах починають об'єднуватись. А виборці знову віддають голоси сильним партіям і об'єднанням. Таким чином відбувається структуризація політичного простору.

3. Сприяння встановленню працездатного усталеного уряду. Вважається, що система відносної більшості є найсприятливішою для утворення усталених урядів однопартійної більшості (Великобританія). Пропорційна система не дає змогу формувати стійку парламентську більшість і створювати усталені уряди через розпорошеність у парламентах політичних сил.

4. Результативність виборів. Створення передумов для того, щоб якомога менше було довиборів. Найменш результативною в даному аспекті є мажоритарна система абсолютної більшості (Україна, 1994 р.). Найбільш ефективними є пропорційна система та мажоритарна відносної більшості. Можливі, звичайно, і проміжні варіанти.

5. Забезпечення прав меншин (в першу чергу, етнокультурних) на справедливе представництво. Для забезпечення представництва меншин утворюються спеціальні куріальні виборчі системи (Нова Зеландія). Для кожної курії передбачаються свої норми представництва і під них, відповідно, створюються виборчі округи.

Таким чином, розглянувши історію і теорію виборів, можна зробити висновок: не існує кращої або гіршої виборчої системи; кожна держава, виходячи зі своїх соціокультурних особливостей розвитку, має визначитись із типом власної виборчої системи, якомога більше адаптувавши її до соціальних реалій.

Транзитологічний підхід. У рамках даного підходу досліджується вплив електоральних систем на трансформативні процеси в суспільстві. Тобто, такі дослідження є характерними для країн, які розпочали перехід до демократії. Прикладом таких досліджень можуть бути праці вітчизняних учених, в яких вони аналізують вплив різного типу виборчих систем на трансформативні процеси в Угорщині [193], Словаччині, Чехії [217; 218] та інших країнах.

1.2. Емпіричні методи дослідження електорального процесу

Теоретичний аналіз електоральної поведінки є неповним без використання конкретно-соціологічних методів дослідження. До основних напрямів емпіричного дослідження поведінки ви-

борців можна віднести статистичний аналіз результатів виборів і вивчення суспільної думки шляхом опитування громадян.

Дослідження статистичних матеріалів результатів виборів використовується досить давно. Вже Е.Берк і І.Бентам робили спроби застосувати аналіз такого типу. Реформатори англійського парламенту в першій половині XIX століття користувалися статистичними підрахунками для аргументації своїх проєктів. «У кінці XIX ст. О.Ліббей розробив статистичну географію виборів, а в першій половині XX ст. цей напрям був застосований в роботах великої групи вчених, серед яких виділяються Г.Гознелл і Т.Тінгстен, які розробили теоретичні основи систематичних досліджень поведінки виборців на базі статистичних даних», – відмічає в своїй роботі польський учений Є.Вятр [151, с.122].

У роботах Г.Гознелла [408 б] і Г.Тінгстена [414] започатковані два основні напрями статистичних досліджень виборів. Г.Гознелл розробив основи систематичних порівняльних досліджень окремих територіальних груп, головним чином в межах одного міста. Він використав метод порівняння невеликих територіальних одиниць, які представляють собою єдине ціле з точки зору адміністративної і електоральної. З того часу співставлення даних на територіальних одиницях не тільки міста, а й цілих держав перетворилося в одну із широко застосовуваних технологій дослідження виборів.

Г.Тінгстен розробив тип порівняльних досліджень, у яких на основі списків виборців і результатів голосування виводиться закономірність поведінки виборців на рівні країни чи навіть декількох країн. Крім цього, як Г.Гознеллом, так і Г.Тінгстеном статистика виборів була використана для дослідження такого явища як абсентеїзм. Выборча статистика цілого ряду країн класифікує виборців, які не взяли участі в голосуванні в залежності від статі, віку, соціального положення, професії. Така класифікація можлива, оскільки в списках виборців є деякі важливі соціологічні характеристики тих, хто буде приймати участь у голосуванні. Використання такого роду даних дозволяє дослідити соціальні причини абсентеїзму.

Ідеї Г.Гознелла і Г.Тінгстена щодо використання статистичних даних при вивченні поведінки виборців широко використовуються вченими і в наш час. Даний метод дослідження поведін-

ки електорату дозволяє зробити ряд теоретичних узагальнень, які неможливо здійснити іншими методами і не перекреслюються подальшими дослідженнями виборчого процесу. Але є і цілий ряд проблем, які неможливо вирішити, використовуючи статистичний метод дослідження. Як правило, виборча статистика тільки частково, і тільки в деяких країнах дозволяє простежити зв'язок між демографічними і соціальними характеристиками та результатом вибору. З іншого боку, результати виборів свідчать про політичні пріоритети на момент голосування і нічого не говорять про мотиваційні чинники вибору. Нічого не можна сказати, виходячи суто із статистики виборів, про вплив на виборців партій чи кандидатів з психолого-соціальної точки зору. Тому статистичний аналіз результатів голосування завжди доповнюється й іншими емпіричними методами дослідження поведінки виборців. Одним із найбільш поширених методів є аналіз і вивчення суспільної думки на основі опитування громадян за допомогою цілого ряду опитувальних технологій. Термін «суспільна думка» вперше був використаний англійським державним діячем Д.Солсбері для позначення моральної підтримки парламенту населенням країни. Предметом спеціального наукового аналізу її зробив Г.Тард [352].

Важливість вивчення суспільної думки визначається її функціями, тобто сформованими напрямками впливу на суспільство. До основних функцій суспільної думки вітчизняний дослідник Ю.Сурмін відносить «експресивну, консультативну, директивну, оціночну, критичну, діагностичну, контролюючу, нормативну, прогностичну, виховну» [352, с.13]. Навіть поверхневий аналіз даних функцій показує наскільки важливим є дослідження суспільної думки при аналізі поведінки виборців. «Перше опитування громадської думки, безпосередньо пов'язане з організацією виборчої кампанії, – відмічає у своїй статті Е.Слободянюк, – було проведене у США ще в 1824 році» [339, с.55]. Газета «Харрісберг Пенсільванієн» через своїх кореспондентів вивчала настрої громадськості у декількох округах щодо шансів чотирьох претендентів на президентський пост. Прогноз газети виявився досить вдалим. «Перше відоме опитування про відношення до різних кандидатів, – на думку В. Кущерець, – було проведене в 1851 році в штаті Мічиган» [211, с.30].

Але особливий резонанс отримали опитування громадян, пов'язані з електоральними намірами, які були проведені журналом «Літерарі Дайджест» на початку ХХ століття, використовуючи метод бюлетенів. Так, у 1924 року журналом було розіслано 16,5 млн. бюлетенів власникам телефонів і автомобілів. Прогноз перемоги республіканців при цьому був зроблений з похибкою 5,1 відсоток. У 1932 році журналом по пошті було розіслано 20 млн. бюлетенів (у редакцію повернулося 3 млн.). З точки зору правильності це було саме вдале опитування. Помилка становила 0,9 відсотка. Опитування цього журналу незабаром стали всевітньовідомими. Їх коментували, про них писали інші газети і журнали. Складалося враження, що журналом знайдений спосіб прогнозування результатів голосування і ніщо не може завадити популярності журналу в сфері опитування. Але в 1936 році, використовуючи ту ж саму методику, журнал розіслав 10 млн. бюлетенів і помилився в прогнозах на 19,6 відсотка. Це була найбільш велика помилка, яка коли-небудь фіксувалась на той час при загальнонаціональних опитуваннях.

Поряд з результатами опитувань різних газет і журналів, у США почали регулярно публікуватись результати досліджень громадської думки двох дослідницьких комерційних центрів – фірми Е.Роупера («The Fortuna Survey») та Американського інституту громадської думки Дж.Геллапа. Значному зростанню престижу і авторитету цих центрів сприяли результати правильно спрогнозованих ними президентських виборів.

Таким чином, з 30-х років ХХ століття у США починається новий етап у практиці вивчення суспільної думки. Для нього характерними є наступні ознаки: по-перше, застосування чітких наукових методів аналізу з використанням теорії відносності і математичної статистики дозволили проводити вибіркові опитування; по-друге, використання вивіреного інструментарію, який мінімально впливає на результати опитування; по-третє, діяльність спеціальних інститутів по вивченню суспільної думки, найбільш відомими з яких є відкритий у 1935 році Дж.Геллапом Американський інститут суспільної думки. «Відтоді, – відмічає Е.Слободянюк, – у США останнє перед виборами опитування громадян, як правило, точно називає переможця (винятком стали в 1948 році обрання Г.Трумена, у 1968 році – Л.Джонсона, у 1976 році – Дж.Картера)» [339, с.55].

«На сьогоднішній день, – пише В. Кушерець, – у США нараховується більше 500 дослідницьких інститутів і центрів, які займаються вивченням громадської думки. В Західній Європі таких установ більше 300. Крім того, майже в усіх країнах існують різні приватні фірми, які цим займаються. Лише в Парижі таких фірм більше 200» [211, с.37]. Серед усього розмаїття існуючих у західних країнах різновидів опитування громадян з приводу електоральних уподобань, можна виділити відкриті загальнонаціональні та регіональні опитування, результати яких широко публікуються, і закриті (конфіденційні), які проводяться на замовлення окремих політичних діячів, партій тощо.

Таким чином, якщо для США потрібно було більше сто років, щоб пройти дистанцію від «солом'яних опитувань» до наукового моніторингу суспільної думки, то в Україні цей процес відбувається дуже швидко. Слід відмітити, що «перші електоральні опитування, – пише в своїй праці О.Вишняк, – були проведені в 1989 році сектором соціально-психологічних проблем громадської думки відділення соціології Інституту філософії АН УРСР по виборах народних депутатів СРСР» [142, с.81]. Відтак, в Україні з кожним роком з'являється все більше соціологічних центрів з вивчення громадської думки як на загальнонаціональному, так і на регіональному рівнях.

Щодо професіоналізму вітчизняних фахівців даного профілю, то слід відзначити, що напередодні президентських виборів 1999 року і під час їх проведення досить часто піднімалась проблема самодостатності українських фахівців із виборчих технологій. Особливо загострила її в одній зі своїх статей в газеті «Дзеркало тижня» Ю.Мостова [249]. Аналізуючи залучення російських спеціалістів до організації президентської виборчої кампанії в Україні 1999 року, вона наголошувала: «потрібно подивитися правді в очі й зізнатися в тому, що в Україні відсутній вибір національних PR-агентств та досвідчених іміджмейкерів. Якщо в Інтернеті «Агентство політичних новин» дає рейтинг 20 російських кампаній, які досягли успіхів на цьому ринку, то в Україні про це говорити не доводиться. Відсутність яскравих, неординарних передвиборчих кроків усіх без винятку кандидатів у президенти – яскравий тому доказ» [249, с.1].

Є в Україні, на думку Е.Слободянюк, і цілий ряд об'єктивних причин, які заважають ефективній праці соціологів з

вивчення електоральних настроїв та симпатій. До таких причин вона, в першу чергу, відносить: «нестабільність громадської думки; недосконалість опитування (на генетичному рівні відчувається сталінська розправа з соціологами, які так і не відродили цю науку у радянські часи, та нестача грошей); заангажованість тих, хто проводить опитування (публікація завищених власних рейтингів та занижених – опонентів) і т.д.» [339, с.59].

Аналіз наявної, хоча і незначної, вітчизняної та досить серйозної зарубіжної практики проведення виборчої кампанії, дозволяє вирізнити чотири головних типи опитувальних досліджень у процесі проведення виборів:

- базові дослідження і технології;
- пропагандистські дослідження і технології;
- прогностичні дослідження і технології;
- післявиборчі дослідження і технології.

Результати опитувань поряд з аналізом статистичного матеріалу – це той емпіричний матеріал, який дає змогу фахівцю вивчати поведінку виборців. «Головна мета базових досліджень, на думку О.Петрова, це забезпечення виборчої кампанії інформацією, необхідною для її стратегічного планування» [286, с.60]. Починаються такі дослідження задовго до виборчої кампанії і закінчуються перед заключним етапом виборів. До завдань такого типу досліджень відносять:

- вивчення соціально-політичної ситуації в країні та у виборчому окрузі;
- визначення проблем, які особливо хвилюють виборців;
- аналіз відношень електорату до соціальних інститутів суспільства, політичних партій, політичних діячів;
- дослідження іміджу кандидатів;
- дослідження соціальної структури виборчого округу;
- окреслення цільових груп виборців;
- виокремлення основних типів виборців тощо.

Пропагандистські виборчі технології мають вирішувати наступні завдання в ході виборчої кампанії:

- визначення основних пропагандистських напрямків виборчої кампанії;
- виявлення найбільш ефективних інформаційних каналів;

— визначення ступеня довіри електорату різним джерелам інформації;

— пошук «лідерів думок» тощо.

Надзвичайно актуальним для аналізу поведінки виборців є пошук «лідерів думок». Західні вчені на основі аналізу виборчого процесу прийшли до висновку, що не завжди спостерігається взаємозв'язок між інтенсивністю діяльності ЗМІ і електоральною поведінкою. Таким чином, була відкрита двохступенева модель потоку комунікації (ДПК) американськими вченими П.Лазарсфельдом і Б.Берельсоном. Сутність відкритого ефекту полягає в тому, що засоби масової комунікації (ЗМК), як правило, діють не безпосередньо на аудиторію, виборців, а немов би через «фільтр», через посередників, яких і було названо «лідерами думок».

Суттєве значення для вивчення поведінки виборців мають прогнозні соціологічні технології. Починаються вони, як правило, за місяць або два до виборів і закінчуються так, як це передбачено законами про вибори. В Україні, наприклад, у Законах «Про вибори Президента України», «Про вибори народних депутатів України» сказано, що «дані опитувань забороняється публікувати за 15 днів до дня виборів».

Однією з найбільш точних методик прогнозування результатів виборів є методика, яка була розроблена західними вченими, і яка дістала назву *exit polls* (опитування на виході). Сутність методики полягає в тому, що в день виборів опитують тих громадян, які вже взяли участь у голосуванні. У такий спосіб уникають двох труднощів, властивих передвиборчим опитуванням: потребі в ідентифікації тих, хто найвірогідніше братиме участь у голосуванні, та в оцінці частини тих, хто приймає рішення в останню хвилину. В Україні опитування за методом «*exit polls*» було вперше проведено в день парламентських виборів 1998 року. Фірмою «Соціс-Геллап» було опитано 10000 виборців і результат його був досить таки вдалим [387].

Не менш важливими для пояснення електоральної поведінки є і післявиборчі опитувальні технології. Серед регулярних опитувань громадської думки електорату виборчого округу між виборами, безперечно, що найзначущим є перше поствиборче опитування, проведене за місяць-півтори по завершенні виборів, коли «пристрасті вгамувалися» й усі учасники виборів,

які щойно відбулися, «набули здатності» розумно, неупереджено відповідати на запитання соціологів. Можна назвати декілька найбільш ефективних технологій, які широко використовуються на Заході й щойно почали використовуватися в Україні. Це, перш за все, технологія створення історії виборів. «У США, наприклад, – пише О. Петров та В. Полторак, – де передвиборчі опитування громадян проводять вже понад сто п'ятдесят років (перше було поведене в 1824 р.), давно вже дійшли висновку, що в суспільстві з доволі структурованою політичною системою виборці виявляють певну «усталеність», голосуючи за представників різних політичних сил, партій, кандидатів» [286, с.74]. Форма ведення «історії виборів» у свій час була запропонована Дж.Геллапом. Згідно з нею здійснюють постійне зібрання статистичної і «опитувальної» інформації про перебіг і результати виборів у різних округах, зважаючи на наступні чинники:

- тип виборчої кампанії (президентська, вибори парламенту, місцеві вибори);
- географічні райони, в тому числі враховують тип поселення;
- соціально-демографічні ознаки електорату;
- рівень доходів населення;
- деякі інші ознаки: національні тощо.

Така інформація дає змогу створити «портрет виборчого округу».

Отже, опитування та вивчення громадської думки важливе для аналізу поведінки виборців з цілого ряду причин. По-перше, як стверджують американські політологи Д.Мангейм та К.Річ, «опитування надає досліднику інформацію п'яти типів: факти, знання, думки, ставлення, установки і звіти про поведінку респондентів» [231, с.184]. По-друге, опитування дозволяють виявити основні проблеми, що хвилюють виборців. По-третє, опитування відкривають приховані важелі, за допомогою яких можна впливати на установки електорату. По-четверте, моніторинг суспільної думки дає можливість для створення бази даних щодо поведінки електорату. По-п'яте, опубліковані результати опитувань самі по собі справляють величезний ідеологічний вплив. Його американські фахівці називають ефектом «фургона з оркестром» («*band wagon*»). Ззовні все виглядає досить просто: кандидат йде попе-

реду з відривом, і до нього приєднується більшість виборців. Відомий дослідник масової комунікації Дж.Клеппер у одній зі своїх праць наводить слова американця, що ілюструють психологію цього ефекту: «Мені було однаково, але я хотів голосувати за переможця» [339, с.55].

Тривалий час ефективність прийому «фургона з оркестром» визнавали майже всі полстери в США. Вони вважали, що кандидат, який виявився популярним унаслідок попередніх опитувань, далі, як правило, «набирає силу» за принципом прискорення; відповідно того, хто набрав «мало очок» під час попередніх опитувань, спіткає невдача.

Подальші дослідження соціологів, досвід вивчення громадської думки американськими службами Геллапа та Харріса показали, що даний вплив не є однозначним. Більше того, якщо припустити, що «ефект фургона з оркестром» завжди відповідає дійсності, то опитування громадської думки були б безпомилковими. Насправді, досить часто спостерігається зворотна дія даного оркестру – очевидне роздратування виборців. «На виборця, – як стверджує Л.Харріс, – більше враження справляють не оголошені результати, а подальші статті і коментарі до них» [339, с.56].

Зрештою дослідники дійшли висновку, що все залежить від масштабів виборів і політичної культури виборців. За загальнонаціональної кампанії на виборців впливає така значна сукупність чинників, що вплив «фургона з оркестром» є мізерним. У випадку виборів до місцевих органів управління цей ефект вдало працює на кандидата широко відомого виборцям. Крім цього, слід також відзначити, що ефект «фургона з оркестром» впливає головним чином на людей без чітких політичних переконань.

Але є й інша сторона опитування суспільної думки, яка пов'язана з фальшивою інформацією, з маніпулюванням суспільною думкою. У зв'язку з цим, у цілому ряді країн світу існують спеціальні комісії, щоб протидіяти цьому. Автори колективної монографії «Американська суспільна думка і політика» приводять слова Дж.Геллапа, який підкреслює, що «його інститут і йому подібні складають лише 5 відсотків усіх організацій, які проводять опитування, – 95 відсотків припадає на фірми полстерів, що займаються опитуванням на замовлення приватних клієнтів. І якщо 5 відсотків організацій дотримуються

певних правил у своїй діяльності, то примусити додержуватись тих самих правил і решту 95% практично неможливо» [211, с.36].

В Україні зроблено перший крок у цьому напрямі: Соціологічна асоціація України проводить акредитацію організацій, які професійно здійснюють соціологічні дослідження «з метою захисту українського суспільства, безпосередньо користувачів і замовників соціологічної інформації, а також громадської думки від заздальгідь фальшивої, викривленої та непрофесійної інформації» [302, с.191].

Отже, аналіз електоральної поведінки повинен поєднувати в собі як специфічні теоретичні, так і емпіричні методи, тому що тільки в результаті їх вдалого поєднання можна отримати якісні результати дослідження поведінки виборців.

1.3. Сучасні дослідження виборчих процесів у Закарпатті в історичній ретроспективі

Приклади пропорційної виборчої системи на українських землях були відомі й у «донецалежницький» період. Один із яскравих прикладів наводить політичний розвиток Закарпаття у міжвоєнний період минулого століття, коли край (під назвою Підкарпатська Русь) входив до складу новоутвореної у 1919 році Чехословацької Республіки. Її політична система мала усі характерні риси демократичного суспільства, що перш за все виражалось дієвим плюралізмом, законодавчими основами, практикою політичного рівноправ'я. Упродовж 20 – 30-х років ХХ століття прояви політичного плюралізму набули ефекту безпосередньої участі в політичній еволюції держави її громадян. Підкарпатська Русь, як складова частина Чехословаччини, також опинилась в епіцентрі політичних перетворень, дістала внаслідок трансформації політичної системи можливості участі у державотворенні тощо.

Однак процес залучення громадян до державного розвитку проходив через призму представницької демократії, посередниками якої виступали політичні партії. Багатопартійна система, яка мала як позитивні, так і негативні ознаки сприяла більш швидкому залученню народних мас до державної політики. Саме активність місцевого населення Підкарпатської Русі характерно засвід-

чує про реальні можливості участі у виборах до вищих органів влади. У міжвоєнний період у краї вибори до чехословацького парламенту проводилися чотири рази (1924, 1925, 1929, 1935 роки) і один раз до крайового Союму (1939 рік). Це була серйозна перевірка спроможності громадян вплинути на політичну систему, урядову політику тощо.

Архівні джерела дають можливість проаналізувати їх структурно-організаційну будову, політико-партійне лідерство, підтримку електоратом тощо. Зокрема, цінними матеріалами є програми й статuti політичних організацій, передвиборчі агітаційні листівки та прокламації, кандидатські списки та бюлетені для голосування на виборах різних рівнів. Науковий інтерес щодо досліджуваної теми привернули фонди Державного архіву Закарпатської області (ДАЗО), в яких міститься цінний матеріал з проблем становлення та розвитку політичних партій міжвоєнного Закарпаття, їх структуру, програмні та статутні положення, передвиборчі агітки, плакати тощо [I.I.]. Значний фактичний матеріал дають і Фонди Відомчого архіву Закарпатської обласної державної адміністрації [I.II.] та Закарпатського краєзнавчого музею в м. Ужгород (Фонди ЗКМ) [I.III.]. Тут знаходимо й списки членів керівництва політичних організацій, кандидатські списки, передвиборчі інструкції, партійні циркуляри, агітаційні прокламації та звернення, афіші тощо.

Джерельну базу монографічного дослідження складають і опубліковані документи. У радянські часи було підготовлено до друку та видано цілу низку архівних документів, що виходили в серії «Шляхом Жовтня» [77 – 82], а також такі як «Документи розповідають» [61], «Документи свідчать» [62], «Таємне стає явним» [64]. Щоправда, відбір архівних матеріалів носив заполітизований характер. Упорядники цих видань, як правило, включали документацію, яка була пов'язана виключно з комуністичним рухом у краї (його позитивний бік), натомість ігнорували об'єктивними оригінальними справами, які б розкрили повну картину тогочасного суспільно-політичного життя.

Виборчі процеси в Підкарпатській Русі неодноразово ставали в центрі уваги наукових дослідників. Зокрема, дослідник Я.Брандейс [406] розглядав вибори як прояв політичної культури населення й показ потужності політичних організацій. Перші

праці вітчизняних дослідників, що привертала увагу до політико-партійної розбудови в тогочасній Підкарпатській Русі знаходимо вже у двадцятих роках минулого століття. Як правило авторами цих праць були безпосередні свідки політичної життєдіяльності місцевих жителів, а подекуди й самі учасники партійного життя краю. Так, один із відомих лідерів проукраїнського громадсько-політичного руху в Закарпатті Михайло Бращайко став автором цікавої статті «Політична ситуація Підкарпатської Русі 25 років тому назад і тепер», в якій вказав на партійну роздробленість та назвав найбільш потужні політичні організації краю [127].

Заслуговує на увагу праця вітчизняного дослідника І.Лакизи, де питання партійного розвитку краю знайшло подальше висвітлення [213]. Акцентуючи увагу більше на діяльності Закарпатського крайового комітету партії комуністів автор висвітлив і такі проблеми, як підготовка і проведення парламентських виборів, аспекти агітаційної кампанії тощо.

Після угорської окупації Карпатської України та під час Другої світової війни вітчизняна історіографія не залишила нам якінебудь праці про політично-електоральні процеси в регіоні. Щоправда активно до опису подій залучилася українська діаспора. Наприкінці 40-х років ХХ століття у Вінніпезі побачила світ праця одного із учасників національно-визвольної боротьби закарпатських українців Степана Росохи «Сойм Карпатської України» [326]. Для нас вона є цікавою передусім тим, що вміщує цілий розділ, в якому йдеться про партійне життя Закарпаття у міжвоєнний період. Зокрема, Степан Росоха вказує, що «політичне партійне життя закарпатського населення концентрувалося біля експозитур чеських партій, що їх центральні знаходилися переважно в Празі» [326, с.15]. Далі автор наводить перелік найвідоміших на той час політичних організацій і дає досить вмілу їм характеристику. Окремий розділ праці присвячений партії УНО, де дано найдетальніший з усіх подібних видань аналіз як статутно-програмових положень, так і структурної розбудови та партійної діяльності [326, с.24 – 28]. Детально проаналізовано процес підготовки та проведення виборів до Сойму Карпатської України, подано наслідки голосування [326, с.29 – 54].

У праці іншого представника української діаспори на американському континенті Петра Стерча «Карпато-Українська дер-

жава» також знаходимо відомості про партійну градацію місцевого населення у 20 – 30-ті роках ХХ століття [350]. Особливу увагу історик звернув на проугорську орієнтацію партій АЗС та РНАП. Петро Стерчо показує й факти матеріально-фінансового стимулювання згаданих партій угорськими й польськими зовнішньополітичними відомствами [350, с.32 – 33]. Взагалі праця П. Стерча дає багатий матеріал з політичної історії краю напередодні Другої світової війни, періоду боротьби за незалежність Карпатської України, насичена законодавчими документами тощо. Вона містить цінний матеріал з історії партійного життя Закарпаття згаданого періоду.

Ще одним відомим зарубіжним дослідником політичної історії Закарпаття міжвоєнного періоду є Павло Роберт Магочі. Його праці характерні глибоко критичним аналізом політичного розвитку краю та намаганням не ідеалізувати ті чи інші події. Особливо цікавою для нашого дослідження є монографія «Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848 – 1948)», в якій автор досить детально описав внутрішньополітичну ситуацію в краї, вказав на кризові проблеми його життєдіяльності і звичайно не оминув партійної боротьби та еволюції багатопартійності взагалі [222]. Уважно П.Р.Магочі ставиться до вивчення такого болючого питання тогочасності як автономія Підкарпатської Русі і розглядає його через призму участі в політичному житті партій. На його думку, «вирішальний вплив на чехословацькі плани щодо автономії Підкарпатської Русі мали парламентські вибори, що відбулися в травні 1935 р.» [222, с.136]. З думкою автора слід погодитися, оскільки наслідки виборів показали втрату авторитету загальнодержавних партій і взагалі владної адміністрації серед місцевих жителів.

На інший рівень вийшли наукові дослідження суспільно-політичного життя 20 – 30-х років ХХ століття у радянський період. Проте якість матеріалів мала досить суб'єктивний характер, оскільки дослідження зводилися до однобічного висвітлення тих чи інших політичних явищ, а подекуди носили заангажований, фальсифікаційний характер. Зрозуміло, що ідеологічні перебільшення стимулювалися необхідністю пошуку підґрунтя «споконвічності» комуністичних ідей в краї. Перш за все, це було пов'язане з успішною участю у виборах крайкому Комуністичної

Партії Чехословаччини (КПЧ), і як наслідок цього, перебільшення місця й ролі цієї політичної організації в політичній історії краю. Так, С.Білак [111], І.Мельникова [238, 239], Б.Співак [345 – 347] та інші констатували перемогу комуністів у виборчих процесах як факт безапелляційного авторитету партії. У їхній оцінці односторонньо прослідковувався аналіз перебігу парламентських виборів, не завжди об'єктивно подавалися електоральні настрої місцевого населення.

Вивчення історії Закарпатської комуністичної партійної організації здійснювалося як в окремих виданнях, так і в колективних працях. Однак, незважаючи на факти заангажованого висвітлення діяльності комуністів авторами зібрано й узагальнено значний фактичний матеріал про структурно-організаційну основу партії, її кількісний склад і активність партійних лідерів (В.Белоусов [110], В.Делеган [175], М.Ротман [321], Б.Співак [345 – 347], О.Хланта [379 – 381]). Своєрідний підсумок досліджень з історії крайової Комуністичної партії зроблено в колективних виданнях «Нарисів історії Закарпатської обласної партійної організації», де особливий акцент базований на життєдіяльності партійних осередків, визначено й аналіз тактико-стратегічних елементів комуністичного руху в Закарпатті напередодні та під час виборів різних рівнів, але знову ж таки в ідеологічно заангажованому руслі [256 – 257].

Особливої уваги радянські вчені приділили дослідженням ідеологічного характеру в період Карпато-Українського державотворення 1938 – 1939 років. Нищівній критиці піддавалася життєдіяльність партії Українське Національне Об'єднання (УНО). Інші політичні організації, які діяли в часи багатопартійності одностайно вважалися «антинародними», «буржуазно-націоналістичними».

Політико-партійного життя 20 – 30-х роках ХХ століття торкалися й автори колективних видань, зміст яких зводився до заполітизованого висвітлення проблеми. Продовжувалося звеличення ролі партії комуністів у суспільно-політичних процесах. Так, авторський колектив книжки «Шляхом до щастя» в черговий раз підкреслював, що «народ вірив комуністам», «йшов за ними», засуджував «зрадницьку діяльність націоналістів». Вони вважали, що «для зміцнення свого панування чеська

імперіалістична буржуазія штучно підтримувала на Закарпатті, як і в усій країні, багатопартійну систему» [298, с.99]. Ми не згодні з такою мотивацією, оскільки, на наш погляд, на першому місці все-таки стояв плюралістичний характер демократичної основи чехословацького суспільства. У цілому подання матеріалу носить характер відмежування комуністичних організацій від усіх інших. На такому фоні позитивну оцінку автори давали діяльності партії комуністів. Вони досить детально зупинилися на процесі утворення комуністичних партійних осередків, вказали причини та джерела партійної еволюції. Детально названі й факти масових виступів робітників під керівництвом комуністичних лідерів та участь політичної організації в парламентських виборах.

Незважаючи на суб'єктивний підхід до дослідження даної проблеми, автори цілком справедливо підкреслили один із найважливіших аспектів життєдіяльності комуністів у краї, а саме послідовність і невідступність щодо захисту національно-культурних цінностей закарпатських українців, їх мовної ідентичності з українцями по той бік Карпат та віри в об'єднання всіх українців у одну державу.

Таким чином, радянську історіографію досліджуваної проблеми необхідно сприймати з точки зору справедливої критики. Характеризуючи зміст праць радянських учених, слід відзначити, що проблема еволюції багатопартійності та виборчих процесів у міжвоєнному Закарпатті досліджувалася не в комплексі, а епізодично. Вибірковість дослідників, які ідеалізували життєдіяльність комуністичної політичної організації і нехтували детальним вивченням інших партій змушує визнати не-об'єктивність окремих досліджень, які часом супроводжувалися грубою фальсифікацією та плюндруванням реальних кроків інших політичних партій упродовж 20 – 30-х років ХХ століття. Дослідження носили загальний характер, висвітлення структурно-організаційних і програмних основ партій мали описовий характер із закладеною ідеалізацією окремих процесів. Заполітизованість була притаманна як авторам наукових монографій, колективних та багатотомних праць, так і історіографічних та біографічних нарисів про політичних лідерів.

Якщо судження радянських учених щодо діяльності політико-партійної еліти русофільських та угорських партій були

здебільшого логічними, то активність проукраїнських політичних сил в питаннях створення незалежної соборної України ними замовчувалася або подавалася у спотвореному вигляді. Та все-таки, незважаючи на факти заполітизованості досліджень щодо даної проблеми, необхідно визнати, що вони не втратили своєї актуальності і наукового значення, оскільки в процесі вивчення періоду і співставлення думок різних учених маємо можливість полемізувати і доводити власні судження.

На якісно новий рівень дослідження даної проблеми вийшли вітчизняні вчені у період становлення і розбудови Української незалежної держави. 90-ті роки ХХ століття позитивно вплинули на переоцінку історичних цінностей, надали можливість об'єктивно підійти до вивчення невідомих, а то й свідомо сфальсифікованих політичних процесів. Особливого значення набуло критично-аналітичне мислення вчених щодо демократичних перетворень, які відбувалися в Україні. Це у свою чергу сприяло наведенню аналогій з історії тощо. Належним чином було сприйнято процес розбудови багатопартійної системи. Останнє наштовхнуло на пошук традиційності багатопартійного життя українців. У цьому відношенні науковці Закарпаття, яке одне із небагатьох українських земель, що мало двадцятирічний стаж політико-партійного життя в демократичному його виявленні, отримали можливість об'єктивно дослідити одну із «білих плям» минулого в повну силу.

І дійсно, лише з часу становлення незалежної України дослідження виборчих процесів 20 – 30-х років ХХ століття дістали об'єктивне висвітлення. На основі глибоко аналітичних підходів у історіографії з'явилися праці М.Болдижара [122 – 123], М.Вегеша [131], С.Віднянського [144], І.Короля [131; 201], В.Лемака [215 – 216], І.Ліхтея [220 – 221], П.Р.Магочі [222], М.Токаря [361 – 363], В.Худанича [383]. Серйозний підхід до проблемного дослідження прослідковуємо й у працях зарубіжних учених М.Барновського [405] та П.Шворца [415 – 416].

До електоральних досліджень можна віднести ряд праць ужгородського дослідника Маріана Токаря, а саме видання «Партії національних меншин Закарпаття (20 – 30-ті роки ХХ ст.)» [363] та «Проукраїнські політичні партії Закарпаття в 1919 – 1939 роках» [290]. У них аналізується партійна структура закарпатського регіо-

ну в 20 – 30-х роках ХХ століття, розглядається діяльність різних партій, в тому числі й їх участь у виборчому процесі. У 2006 році побачило світ комплексне дослідження вченого «Політичні партії Закарпаття в умовах багатопартійності (1919 – 1939)» [362], де міститься чи не найповніший аналіз виборчих процесів за участі регіональних партій Закарпаття в міжвоєнний період. На основі використаної джерельної та іншої науково-довідкової бази автор вдало подає якісні характеристики політичних партій Закарпаття, аналізуючи їх власні теорії суспільного розвитку, політичні платформи, соціальну базу, партійний електорат, організаційну структуру, джерела фінансування, партійну еліту. Маріан Токар змалював комплексну схему життєдіяльності політичних партій краю, класифікував їх за різноманітними параметрами й дає їм належну оцінку. Тому цю монографію ужгородського вченого слід розглядати як перше у вітчизняній історіографії комплексне наукове дослідження політико-партійного життя закарпатців в умовах демократизації Чехословацької Республіки першої половини ХХ століття (1919 – 1939 роки). На фоні загальнодержавної багатопартійності автором з наукової точки зору розповідається про становлення, розвиток та занепад малих і великих партійних структур, їх вплив на свідомість громадян, роль у життєдіяльності різних сфер суспільства. Важливим моментом комплексного дослідження політичних партій Закарпаття на багатопартійній основі є їх участь у виборчих процесах, зокрема в парламентських виборах 1924, 1925, 1929, 1935 років. Дослідник приділив цій темі окремий розділ, що конкретизує й унаочнює місце виборів у багатопартійній системі, вказує на плюралістичний характер суспільно-політичних відносин тогочасності.

Загалом партійно-електоральні традиції на Закарпатті міжвоєнного періоду входять до кола дослідницьких питань, які вивчались багатьма авторами. Серед таких праць слід відмітити монографічні дослідження Миколи Вегеша [132 – 134], Романа Офіцинського [276], дослідницькі проекти колективів авторів «Нариси історії Закарпаття» [167, 168, 216, 220, 221] та «Вони боронили Карпатську Україну» [149].

Торкається досліджуваної теми й праця відомого словацького вченого Петера Шворца про розвиток Закарпаття в першій половині ХХ століття [415]. Вказуючи, що нормальним

політичним життям місцеве населення зажило з часу входження до складу Чехословаччини, дослідник міркує над тим, чому закарпатці були позбавлені можливості участі у перших парламентських виборах. Серед основних причин цього П.Шворц, в іншій відомій праці, називає нестабільність політичної ситуації в краї, діяльність проугорських політичних сил. [416, с.65]. Як і на всій території Чехословаччини важливу роль почали відігравати політичні партії, які стали своєрідним каталізатором політичного життя суспільства. Петер Шворц детальніше дав оцінку перебігу парламентських виборів 1924, 1925, 1929, 1935 років, використавши статистичні дані їх наслідків [416, с. 65 – 71]. Словацькі вчені П.Мартульяк і К.Фремал у виданій спільно праці «Історія Словаччини в 1914 – 1945 роках» вказали на політико-партійне розшарування тогочасного чехословацького суспільства, подали політичну структуру країни, систему багатопартійності [411]. Акцентують вони увагу й на розгляді результатів парламентських виборів, які відбувалися в міжвоєнний період [411, с.41 – 45].

Значну увагу політичним виборам та участі в них закарпатців приділили й мемуаристи. У 70-ті роки ХХ століття побачила світ перша книга спогадів одного із активних громадсько-політичних діячів Закарпаття 20 – 30-х років, відомого представника української інтелігенції Августина Штефана «За правду і волю». Саме у його творі знаходимо спогади про політико-партійне життя міжвоєнного Закарпаття. У своїх спогадах автор приділив увагу і проведенню перших парламентських виборів у Закарпатті, які були призначені на 1924 року [399, с.61 – 62]. Перебуваючи безпосередньо у вирі тогочасних політичних подій, він виклав своє бачення виборчих перегонів і активності політичних партій, оскільки сам був «бесідником в кількох селах на політичних зборах Христ.-Нар. Партії о. директора А.Волошина та д-ра Михайла Бращайка» [399, с.57]. Опис подібних зборів є також цікавим, оскільки Августин Штефан досить детально показав, у якій формі вони проводилися, на які запитання звертали особливу увагу виборці тощо. Важливим було вміле роз'яснення місцевим жителям про необхідність участі у виборах, пояснення найважливіших для населення програмних положень партії та інше [399, с.58].

Крім того, Августин Штефан подав у своїх спогадах загальну характеристику виборчої системи, процес голосування та

виборчі «хитрощі». Зокрема, автор згадує, що «виборча корупція при цих виборах була неймовірна. Карпато-українські організації чл. народньо-соціалістичної партії (Гагатко, Ед. Бенеш, Клофач), аграрної (Камінський, Розсипал, Швєгла), комуністичної (Мондок, Готтвальд, Сталин), куртяківської (Куртяк, Міклош Козма, Горті), мадярсько-національної партії (Корлат, Міклош Козма, Горті) мали в достатній кількості добре плачених і вивчених агентів, які сотками розбрились в «Підкарпатській Русі», маючи до диспозиції тисячі долярів» [399, с.63]. Там само Августин Штефан коротко аналізує партії, які брали участь у виборах до чехословацького парламенту в 1924 році. Загальний огляд є обмеженим, але досить чітким. Так, він вказує, що «шість з них належали до «штатотворних – державотворчих» партій і мали «матірну» партію в Празі [399, с.64]. Далі Августин Штефан пропонує своє бачення механізму створення централістських політичних організацій, вказує на існування потужної коаліції п'яťох партій, які входили до так званої «всемогучої «п'єтки» [399, с.64].

Окремий розділ Августин Штефан присвятив парламентським партіям. Він має назву «Політичні партії і вибрані послы 16 березня 1924» [399, с.67 – 70]. Автором спогадів названо одинадцять політичних організацій, що діяли в краї. Огляд схематизовано у такій послідовності: назва партії, кандидати, друкований орган (не у всіх – авт.), загальний результат виборів, кількість відданих за партію голосів [399, с.67 – 70].

Отже, книжка спогадів Августина Штефана «За правду і волю» (Книга перша) стала першою спробою в мемуарній літературі простежити деякі аспекти партійного життя в міжвоєнному Закарпатті. І хоча поданого матеріалу досить мало, значення цього видання є великим, оскільки в тій чи іншій мірі доповнює джерельну основу досліджуваної проблеми.

Друга книжка «За правду і волю» Августина Штефана побачила світ на початку 80-х років ХХ століття і продовжила серію мемуарної літератури, що стосувалася історії Закарпаття. Щодо політико-партійного життя в 20 – 30-х років, свідком розвитку якого був автор, слід виокремити матеріали, в яких коротко інформується про деякі друковані органи політичних партій, зокрема: «Руська Нива», «Народ», «Вперед», «Земля і Воля» [400, с.183, 186 – 187].

Окремий розділ у своїх спогадах Августин Штефан присвятив «Чеським партіям». Розмірковуючи з приводу свідомого порушення чехословацькою владою політичних прав закарпатців, пов'язаних із небажанням проводити в краї парламентські вибори, автор подав партійний склад тогочасного чехословацького парламенту [400, с.270].

Чи не найкращим зразком сучасної мемуарної літератури, яка стосується досліджуваної теми є опублікований двотомник Вікентія Шандора «Спомини» [389 – 390]. Цінність даного видання полягає у тому, що автор власні спостереження підкріплює документальними фактами, архівними документами. Зокрема, у першому томі В.Шандор вказує на роботу по утворенню першого автономного уряду, роль відповідних комісій та делегацій, у тому числі парламентарів (представників різних політичних партій) від Закарпаття [389, с.158 – 159]. Важливим моментом у політичній мозаїці, яку описує автор, були й проблеми життєдіяльності політичних партій та функціонування партійної системи взагалі. Так, Вікентій Шандор на основі знання юридично-правової основи критично підійшов до аналізу законних розпоряджень автономного уряду Августина Волошина, які стосувалися ліквідації багатопартійного життя в краї. Мемуарист вказав на серйозні правові неточності й помилки при оформленні офіційних документів: «щодо правової точності тексту, він не відповідав вимогам Праги» [389, с.265].

Є в спогадах і думки з приводу необхідності створення єдиної української політичної організації. Тому створення партії УНО Вікентій Шандор сприймає як позитивне і вельми необхідне явище: «Зважаючи на те, що в Карпатській Україні не було власної української політичної партії, на яку можна б спертися, потрібно було її заснувати. Так дійшло до створення Українського Національного Об'єднання – УНО, яке виступило у виборах до Сойму Карпатської України як офіційна урядова партія» [389, с.264]. Серйозної уваги приділив Вікентій Шандор темі виборів, виділивши її в окремий розділ – «Вибори до Сойму Карпатської України» [389, с.264 – 275]. Автор з притаманним йому аналітико-критичним стилем характеризує проблеми виборчого процесу. Особливо прискіпливо він відноситься до формування кандидатського списку та доцільності включення до нього окремих осіб: «Створювалось враження, що при їх виборі не врахову-

вались політичні й державні вимоги» [389, с.272]. Подано також наслідки голосувань. З іншого боку автор описує відомі йому події не тільки з огляду критики. Важливим є те, що мемуарист визначив значення проведених виборів, та й взагалі тогочасної політико-партійної готовності активістів і простих місцевих жителів до самостійного життя: «Вибори були і наріжним каменем в психології закарпатського населення. Вони укріпили в нім почуття самовпевності, власної сили і права, якого наш народ був позбавлений довгими віками» [389, с.273].

Повертаючись до партійного життя в краї, слід відмітити той факт, що Вікентій Шандор у своїх спогадах з відчуттям суспільної справедливості ставиться до процесу створення однопартійної системи на початку 1939 року. Боляче він реагує на те, що внаслідок неграмотного, з юридичної точки зору, оформлення відповідних документів Закарпаття втратило своїх представників у чехословацькому парламенті [389, с.268 – 269]. Непорозуміння з приводу ліквідації політичних партій в краї, на погляд автора спогадів, виглядало некоректним і по відношенню до прихильників інших політичних сил: «Все це можна було здійснити іншим способом» [389, с.269].

Не менш цінні матеріали про політичні партії знаходимо і в другому томі «Споминів» Вікентія Шандора [390]. Зокрема, про проугорську діяльність Автономного Земледільського Союзу автор наводить декілька конкретних свідчень, у тому числі про щорічне фінансування партії Андрія Бродія та місцевих угорських політичних організацій [390, с.39 – 44]. Спогади наводять і невідомі раніше факти, що стосуються взаємостосунків окремих партійних діячів та їх участі в процесі розбудови партії УНО [390, с.66 – 68].

Отже, можна із впевненністю говорити, що мемуари одного із активних будівничих Карпато-Української незалежності Вікентія Шандора зробили неабиякий внесок у вивчення даної проблеми і з огляду критичного ставлення до мемуарної літератури взагалі сприяли розумінню багатьох аспектів тогочасного суспільно-політичного життя Закарпаття.

Спогади ще одного відомого громадсько-політичного діяча Закарпаття Юліана Химинця також стосуються в деякій мірі питання партійного життя і виборчих процесів у краї у 20 – 30-х ро-

ках ХХ століття [378]. Так, у праці «Закарпаття – земля Української держави» автор привертає увагу до передвиборчих проблем у краї в 1920 та 1924 років, вказує про участь у згаданих виборах політичних партій [378, с.44 – 47]. Так само в цій праці знаходимо інформацію про створення та діяльність партії УНО, підготовку, проведення та наслідки виборів до Союму Карпатської України тощо [378, с.57 – 64].

Узагальнюючи доробок мемуаристів стосовно досліджуваної проблеми необхідно констатувати, що питання еволюції політичних партій та їх участі у виборчих процесах у Закарпатті у 20 – 30-х років ХХ століття знаходило своє відображення у їхніх спогадах. Об'єктивність їх міркувань та суджень була неоднозначною, подекуди суперечливою. Проте критичний підхід до їх аналізу надає дослідникам можливість визнати позитивний аспект існування мемуаристики як джерела і використовувати в подальшому вивченні тієї чи іншої проблеми.

Незважаючи на це, необхідно констатувати, що упродовж останнього десятиліття ХХ століття комплексного дослідження всіх проявів виборчих процесів у середовищі закарпатського суспільства не було. Переважна більшість опублікованих у 90-х роках минулого століття праць вітчизняних учених висвітлювала внутрішньополітичне становище Карпатської України 1938 – 1939 років. Позитивний прояв дослідників до визнання державотворчих процесів закарпатських українців наприкінці 30-х років сприяв пошуку передумов величі Карпато-Української держави. Саме початок 90-х років, становлення незалежної України, дали поштовх до подальшого дослідження суспільно-політичного життя Закарпаття у міжвоєнний період. У своїх працях дослідники аналізували як внутрішньополітичний розвиток краю в часи його входження до складу Чехословацької Республіки, так і окремі аспекти життєдіяльності суспільства.

На відміну від радянських дослідників учені 90-х років почали вивчати політико-партійну палітру минулого Закарпаття на основі об'єктивного історизму, відкидаючи політичну заангажованість. Професору Михайлу Болдижару належать праці, в яких висвітлювалися життєдіяльність деяких політичних організацій та їх участі у виборах [122 – 124].

Ужгородський учений Михайло Болдижар у праці «Закарпаття між двома світовими війнами» зупинився на окремих ас-

пектах партійного життя тогочасного суспільства та виборчих питаннях. Зокрема, його перу належить короткий нарис про діяльність русофільської політичної організації АЗС [122, с.20 – 34]. Учений проаналізував процес становлення однієї із найпотужніших автономних партій, її програмні положення та безпосередню участь у виборах до парламенту Чехословаччини. Так само критично ставиться М.Болдижар до становлення монополії партії УНО в 1939 році та проведення виборів до Союзу Карпатської України, які, на його думку, «пройшли на задовільному рівні», хоча й проводилися на безальтернативній основі [122, с.93]. Подібні матеріали знаходимо і в інших виданнях Михайла Болдижара [123 – 124].

Ще більш критично до факту виборів 1939 року віднеслися інші вітчизняні дослідники (В.Лемак та ін.), які вважають їх політичним фарсом, хоча й документальних аргументів не наводять [215 – 216]. Безальтернативність виборів та й взагалі існування єдиної урядової партії УНО, на наш погляд, було виправданим, оскільки в умовах як внутрішньополітичної, так і зовнішньополітичної кризи запобігало анархії та повного безладу в краї. Безумовно, цим самим було нанесено відчутного удару по демократичним засадам Чехословацької Республіки, однак реалії тогочасності диктували автономному уряду власні правила гри. Антидемократичні кроки уряду Августина Волошина по відношенню до партійного життя (ліквідація багатопартійності, утворення єдиної партії) підтверджують і вчені Микола Вегеш, Василь Худанич [131 – 134; 383].

У 1995 році побачив світ другий том «Нарисів історії Закарпаття», в якому окремі розділи присвячені суспільно-політичному життю Закарпаття у складі Чехословацької Республіки. З проблемами становлення і розвитку політичних партій згаданого періоду на його сторінках виступили Михайло Болдижар [125], Іван Гранчак [167 – 168], Василь Делеган та Іван Король [201], Василь Лемак [125 – 216], Ігор Ліхтей [220 – 221]. Науковий погляд учених був спрямований на найбільш відомі політичні партії краю, тому аналіз їх діяльності виявився дещо епізодичним. Поряд з цим, детально висвітлено характер міжпартійної співпраці та взаємодії окремих політичних сил краю. У деяких випадках більше уваги відводилося розвитку комуністичного руху та її партійної організації. А істори-

ки Михайло Болдижар і Василь Лемак досліджували проблеми взаємовідносин політичних кіл русофілів та українців, детальніше зупинившись на автономних змаганнях наприкінці 30-х років ХХ століття [125]. Зокрема, вони високо оцінили консолідацію у цьому питанні найпотужніших русофільських політичних партій. Дані дослідження повністю відкидали безальтернативну перемогу комуністів у автономних перипетіях Закарпаття, що ідеалізувалося радянською історіографією.

Заслуговують на увагу дослідження істориків Ігоря Ліхтея та Василя Худанича. Зокрема, молодий учений І.Ліхтей вивчав питання становлення політичних партій у Закарпатті на початку 20-х років ХХ століття та проукраїнську діяльність частини із них [220 – 221]. Змістовними за формою вивчення є й опубліковані з даної теми матеріали професора В.Худанича. Основний акцент він робить на життєдіяльності політичних організацій напередодні Другої світової війни, в часи активної боротьби місцевого населення за автономію та становлення перших автономних урядів [383]. Автор відзначає, що у всіх цих політичних процесах неможливо було обійтися без участі політичних партій.

Багатий матеріал щодо вивчення досліджуваної проблеми дає колективна праця ужгородських учених Миколи Вегеша, Володимира Гирі, Івана Короля «Угорська іредента на Закарпатті між двома світовими війнами» [131]. Автори на основі архівних документів розвінчують антидержавну діяльність угорських партій, що функціонували на території краю, а також деяких русофільських політичних організацій, які виступали в ролі «п'ятої колони» [131, с.78 – 98]. Особливо цікавим для нас є висвітлення координаційної співпраці угорських політичних партій, які прикриваючись офіційним визнанням демократичних засад Чехословацької Республіки ні на мить не призупиняли своєї активності, спрямованої на підрив суспільно-політичної стабільності і успішно йшли до своєї мети.

Грунтовний аналіз політичного життя 1938 – 1939 років міститься у працях ужгородського вченого Миколи Вегеша. Щодо досліджуваної нами теми, то в його монографіях і статтях знаходимо детальний опис життєдіяльності партії УНО та її політичних провідників.

До вищесказаного слід додати, що питання партійної еволюції та участі у виборах знаходимо в колективній монографії ужгородських істориків «Вони боронили Карпатську Україну: Нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців» [149, с.155 – 184, 208 – 222]. Ця праця стала символічною вершиною досліджень історії Карпатської України. Автори, виданої в 2002 році колективної монографії (М.Вегеш, М.Делеган, О.Довганич, В.Міщанин, М.Токар, П.Федака, І.Хланта, О.Хланта, В.Худанич, П.Чучка), на основі введених у науковий обіг нових архівних документів, ставлять доленосну місію Карпатської України на якісно новий рівень. Книжка є найбільш комплексним науковим виданням про згадуваний період, що коли-небудь з'являлася книжкою у світ. Формування і діяльність політичних партій в краї протягом 1920 – 1938 років, як зазначають автори, проходило в умовах політичного плюралізму Чехословаччини.

У рік святкування 70-річчя проголошення державної незалежності Карпатської України з'являються нові праці, в яких автори також не обходили увагою виборчі процеси, зокрема, виборах до Сойму Карпатської України. Так, упродовж 2008 – 2009 років у Ужгороді побачили світ монографії Миколи Вегеша і Маріана Токаря «Карпатська Україна на шляху державотворення: До 70-річчя проголошення державної незалежності Карпатської України» (Видавництво «Карпати», 2009. – 448 с.) [133] і «Карпато-Українське державотворення» (Видавництво УжНУ «Говерла». – 536 с.) [134], а також навчальний посібник «Карпатська Україна в контексті українського державотворення» (Видавництво «Карпати», 2008 і 2009. – 256 с.) Миколи Вегеша, Маріана Токаря та Михайла Басараба [132].

Підсумовуючи перегляд здобутків вітчизняної історіографії з досліджуваної теми слід відзначити наступні своєрідні, на нашу думку, моменти. По-перше, дослідження політико-партійного життя у часи входження Закарпаття до складу Чехословацької Республіки носили епізодичний характер і не могли сприяти поглибленому вивченню їх життєдіяльності. По-друге, розпочате вивчення проблем багатопартійності через призму участі у виборах дослідниками в радянський період мало чітко однобічний характер із великою долею грубого порушення принципів об'єктивності. З одного боку

ідеалізувалась діяльність крайкому Комуністичної Партії, з іншого – нехтувались і плюндрувались здобутки на політичній арені краю інших політичних організацій. Фальсифікація та перекручування фактів нанесли радянськими дослідниками важкої травми історичній науці, яка є відчутною і до нині.

Отже, цей етап досліджень даної проблеми пов'язаний із становленням нової наукової думки в Україні, що вилилось у активне вивчення раніше заборонених або перекручених історичних фактів тощо. Цей період характерний якісно новим підходом до наукових досліджень у сфері політико-партійного життя міжвоєнного Закарпаття, переоцінкою важелів об'єктивного висвітлення історичних подій. Значно більше дослідників почало в тій чи іншій мірі торкатися проблемних питань партійного життя, вивчати життєдіяльність окремих політичних організацій тощо. І хоча комплексного вивчення становлення та еволюції багатопартійної та виборчої системи в Підкарпатській Русі у 20 – 30-ті роки ХХ століття не було, це ні в якій мірі не применшує здобутки вітчизняних учених у дослідженні даної теми, а тільки сприяє їх подальшому вдосконаленню.

Щодо специфіки виборчого процесу в радянський період, то проблемою його дослідження є свідоме небажання сучасних учених звертатися до наукового аналізу «радянської дійсності». У цьому відношенні слід виділити спробу авторів третього тому «Нарисів історії Закарпаття» об'єктивно підійти до складного і суперечливого періоду. У згаданій праці у першому розділі дослідник Микола Макара акцентував увагу на формуванні органів місцевої влади через виборність різних рівнів. Автор також описує умови проведення виборів до Верховних Рад СРСР та УРСР у Закарпатській області [225 – 226].

1.4. Електоральні дослідження в Закарпатській області: сучасний стан та перспективи розвитку

Перші дослідження виборчого процесу в Закарпатській області з'являються напередодні та після парламентських виборів 1998 року. Спочатку виходить книжка, яка мала скоріше довідковий, ніж аналітичний характер – «Політичні партії в

Закарпатті», авторами якої були ужгородський учений Петро Токар та спеціаліст управління внутрішньої політики Закарпатської обласної державної адміністрації Надія Токарчик [367]. Аналітичними в книжці є останні розділи, де авторами розглядаються результати соціологічного дослідження про передвиборні уподобання закарпатського електорату.

Аналіз результатів виборів 1998 року в Закарпатській області зроблений в аналітичній статті Надії Токарчик «Вибори – 1998 в Закарпатті. Соціополітологічний аналіз» [368]. Крім цієї дослідниці аналіз результатів виборів зроблений дослідниками електоральних процесів сучасності Юрієм Остапцем і Миколою Вегешом, але дещо пізніше і вже в порівнянні з результатами виборів до Верховної Ради України 2002 року [137; 268].

Після парламентських виборів 1998 року електоральна проблематика розглядалась лише на сторінках преси і була пов'язана з президентськими виборчими перегонами 1999 року. Виключенням можуть бути декілька статей в обласних газетах, де приводилися результати рейтингових опитувань відносно впливовості політичних партій [174; 181; 320; 321].

Про результати перших у демократичних умовах виборів до різних органів влади, референдумів тощо подано інформацію в довіднику «Політичне Закарпаття: 15 років вибору», упорядником якого є відомий закарпатський аналітик і політичний оглядач Віктор Пащенко [284, с.14 – 42]. Зокрема, автор подає значний фактологічний матеріал, що стосується статистики виборчих процесів на початку 90-х років ХХ століття, активність місцевого населення в референдумах, склади депутатських рад різних рівнів тощо. Його праця містить статистику й наступних виборчих перегонів у Закарпатській області.

В іншому виданні «Закарпатський вибір: Політичний розвиток області 1989 – 2006 рр. через призму електоральної соціології» В.Пащенко подає аналіз політичного розвитку Закарпаття через зміну голів ОДА і політичних виборів на місцевому рівні. Як пише у передмові до книги професор Сергій Федака, підхід до політичних реалій у книзі досить епічний, близький до відстороненого. Але загалом це вдала спроба створити модель закарпатського політикуму [281, с.4].

Заслуговує на увагу й доробок у галузі електоральних досліджень Романа Офіцинського. Це стосується його монографії «Політичний розвиток незалежної України (1991 – 2004) в аспекті європейської ідентичності (на матеріалах періодики Заходу)», де в окремих параграфах розглядаються і виборчі процеси на Закарпатті [277]. В іншій книжці Р. Офіцинського «Тяжко жити Касандрою. Україна 2006 – 2008» зібрані науково-публіцистичні статті, які подавались у загальнонаціональних та регіональних друкованих та електронних ЗМІ. Ряд статей збірки присвячені аналізу результатів парламентських та місцевих виборів на Закарпатті 2006 та 2007 років. Вираз «інформація Касандри» прийшов до нас із глибини віків (Касандра – донька Троянського царя Пріама), що означає прогноз із високим рівнем точності, котрий, як правило збувається, але йому не вірять, бо він містить негативну інформацію [278].

Діяльності Народного Руху України в Закарпатті присвячена монографія колишнього очільника крайової організації Руху Володимира Піпаша «Народний Рух України як форма національно-визвольної боротьби українців на зламі 80 – 90-х років ХХ століття: закарпатський регіональний аспект». На основі опрацювання значної кількості документів і матеріалів автор розповідає про передумови та процес утворення Закарпатського Руху, участь організації у виборах до центральних та місцевих органів влади [290].

Виборам міського голови м. Мукачево присвячені два видання, укладачем яких був ужгородський журналіст Олександр Гаврош – «Украдена перемога: хроніка мукачівської епопеї» та «Мукачівська епопея: хроніка найбрутальніших виборів». Якщо в першому виданні йшлося про мукачівські вибори 2003 року, то в другому про повторні мукачівські вибори міського голови 18 квітня 2004 року. Це були найбрутальніші вибори в незалежній Україні. Мукачево за стійкість опозиції називали «маленьким Сталінградом». Брудні технології, які використовувалися владою були застосовані на президентських виборах 2004 року в масштабі всієї України [251].

Цікавими, на думку авторів дослідження є спогади колишнього Ужгородського міського голови Еміла Ландовського «Ужгород на зламі епох», де він розповідає про суспільно-

політичні події в місті на передодні та в перші роки незалежності в Ужгороді [214].

У 2009 році вийшла з друку праця «Громадські організації Закарпаття в боротьбі за державність України». У монографії ужгородських дослідників Михайла Басараба і Маріана Токаря аналізується процес утворення та діяльності перших громадських організацій Закарпаття, боротьба за державну незалежність України у новітню добу. Авторами здійснено аналіз формування суспільно-політичного масового руху, творення громадсько-політичних, культурно-просвітніх, патріотичних організацій, товариств, об'єднань, їхньої участі у референдумах і виборчих перегонах. Монографія містить й унікальні виборчі листівки й плакати [104].

Специфічне географічне розташування Закарпатської області (межує з Угорщиною, Словачією, Румунією, Польщею) – головна причина того, що цілий ряд закарпатських дослідників у своїх працях вивчають електоральні процеси в сусідніх державах. Специфіка електоральних процесів у Чехії висвітлена у працях Василя Лемака [217 – 218]. Аналіз парламентських виборів і партійної системи Угорщини та Польщі зроблені в працях Юрія Остапця [193; 267]. Партії і вибори у Словаччині та Чехії є предметом дослідження Володимира Приходька [314 – 316]. Порівняльний аналіз виборів у Чехії, Словаччині та Угорщині зроблено в статті Л. Дорош та І. Сюська [182] та ін.

Однією з характерних ознак організації і проведення виборів на Закарпатті є та, що в ході виборчого процесу практично відсутні опитування громадської думки. Це, в свою чергу, не може не відобразитись на якості електоральних досліджень. Пов'язано воно і з відсутністю наукових центрів, які б могли такі опитування проводити.

Дещо покращилась ситуація напередодні та після парламентських виборів 2002 року. Учасниками виборчої кампанії стали ряд новоутворених науково-дослідних центрів:

І. Закарпатська обласна група медіації «Медіум» (Олександр Пелін). Утворена 27 січня 1998 року. В ході виборчої кампанії нею зроблено:

1. Контент-аналіз програм вісімнадцяти впливових у регіоні політичних партій та результатів їх діяльності.

2. Побудована віртуальна модель політичного простору України та Закарпаття.

3. Контент-аналіз програм найбільш рейтингових виборчих блоків та кандидатів у депутати Верховної Ради.

4. Вторинний аналіз інформації з вивчення електоральних настроїв населення Закарпаття, зібраний співробітниками регіонального центру соціально-економічних і гуманітарних досліджень.

5. Пілотажне опитування з метою вивчення впливу соціально-психологічного самопочуття населення та виборчих настроїв.

Центр володіє найбільш потужною базою даних, оскільки його голова Олександр Пелін займається вивченням громадської думки населення краю понад десять років. Результати досліджень опубліковані в наукових збірниках і в періодичній пресі. «Медіум»-центр є політично незаангажованою структурою, тому й показники її діяльності вважаємо об'єктивними.

II. «Карпатський центр політичних досліджень». Президентом центру є ужгородський бізнесмен Володимир Панасенко, а виконавчим директором науковець УжНУ Федір Шандор. Центр був створений у січні 2002 року як виклик на непрофесійні дослідження, результати яких постійно публікувались в обласній пресі. Політичний центр має досвід у дослідженні рейтингу ЗМІ, вивченню ціннісних орієнтацій та електоральних настроїв громадян, рейтингу політичних партій. Банк даних політичного центру нараховує понад десяток масивів емпіричної інформації, які можуть бути використані для вторинного аналізу. У виборчій кампанії 2002 року політичний центр показав себе як прихильник ВБ В.Ющенко «Наша Україна». З кандидатом від «Нашої України» центр працював і на перевиборах Ужгородського міського голови у вересні 2002 року.

III. Громадська організація «Центр політичних досліджень» (Золтан Олень), яка була утворена в 2001 році. Центр працював під егідою обласного осередку політичної партії «Трудова Україна». В ході виборчої кампанії центром було проведено ряд рейтингових досліджень в Ужгороді відносно впливовості політичних партій і окремих кандидатів. Дослідження центру мають поверхневий характер і їхні результати опубліковані на шпальтах обласних газет [264]. На виборах Ужгородського

міського голови центром був проведений exit poll, результати якого суттєво не відрізнялися від результатів виборів. Активної роботи не проводить.

IV. Асоціація соціологів Закарпаття, яку очолює соціолог Петро Токар. Асоціація має потужну базу даних з вивчення громадської думки населення краю. Її членами були зроблені три панельні дослідження ціннісних орієнтацій населення Закарпатської області, результати яких опубліковані у вигляді монографій [241; 365; 366]. У кожній з них суттєве місце відводиться партійно-політичній проблематиці. Асоціацією здійснювалися дослідження і у міжвиборчий період, поверхневі результати щодо рейтингу політичних сил області були опубліковані в газеті «Р.І.О.» [364]. На виборах 2002 року голова асоціації Петро Токар провів низку опитувань громадської думки, але результати їх були доступними лише обласному та районному керівництву СДПУ(о), членом якої був вищеназваний дослідник. Активної роботи не проводить.

V. Соціологічна лабораторія Закарпатського інституту ім. А.Волошина МАУП (А.Голубєва). Соціологічною лабораторією за період виборчої кампанії було проведено шість соціологічних досліджень з вивчення передвиборчих настроїв громадян. Серйозна робота проведена А.Голубєвою в 74 виборчому окрузі, де балотувався в депутати Верховної Ради України директор МАУП Віктор Бедь. Опублікованими в пресі були результати тільки одного дослідження – з виборів міського голови Ужгорода [107]. Нині лабораторія не працює.

VI. Комітет виборців України. Дана громадська організація на виборах 2002 року займалася відстеженням порушень законодавства України про організацію і проведення виборів до Верховної Ради України. Результати роботи можна знайти в Інтернеті на сайті ЦВК.

VII. Агенція політичних досліджень «Соціум Карпат» (Юрій Остапець). Емпірична база даних про діяльність політичних партій, їх рейтинг, участь у виборах почала створюватись спочатку на кафедрі політології УжНУ. В 2001 та 2002 роках були проведені опитування лідерів найбільш впливових політичних партій у області. В 2002 році кафедра політології УжНУ (завідувач проф. М.Вегеш) разом з НДІ карпатознавства видали тематичний збірник «Партії і вибори в Україні та країнах

Центральної та Південно-Східної Європи» [267]. Згодом, кадровий потенціал кафедри політології значно розширив можливості регіональних досліджень виборчих процесів. До роботи АПД «Соціум Карпат» активно залучилася молодь. Аналітичні дослідження у цьому напрямку здійснює і НДІ політичної регіоналістики при Ужгородському національному університеті.

VIII. Соціологічна лабораторія ФСН (факультету суспільних наук) УжНУ (Руслан Жиленко). Створена нещодавно. Вирішує теоретико-практичні завдання із залученням студентської молоді.

Окремо слід відзначити дослідження передвиборчих настроїв краян та прогноз результатів виборів 2002 року колишнього заступника голови ОДА А.Колібаби, який був прихильником ВБ «Наша Україна». Результати дослідження, їх порівняльний аналіз з виборами і дослідженнями 1998 року, опубліковані ним в газеті «Срібна Земля. Фест» [198].

Отже, охарактеризувавши теоретико-методологічні підходи до вивчення виборчого процесу та поведінки виборців, можна зробити наступні висновки:

1. Аналіз виборчого процесу та поведінки виборців є новим напрямком досліджень у вітчизняній політичній науці. Першим кроком у становленні електоральних досліджень на загальнонаціональному рівні стали вибори першого Президента України. Подальша інституціоналізація електоральних досліджень в Україні, пов'язана з парламентськими виборами 1994 та 1998 років.

2. Виборчий процес проходить у рамках правил, установлених виборчою системою та в умовах певного соціокультурного середовища, які на час проведення виборчої кампанії можна вважати величинами умовно сталими. Динамічна складова виборчого процесу – електоральна поведінка. Саме тому як зарубіжні, так і вітчизняні фахівці виокремлюють три основні методологічні підходи до вивчення електоральних процесів: біхевіористський (вивчення електоральної поведінки), інституціоналістський (вплив виборчої системи на політичне життя суспільства), транзитологічний (вплив виборів та виборчих систем на трансформаційні процеси в суспільстві).

3. Основою електоральних досліджень в Україні є три дисциплінарні джерела: емпірична соціологія, конституційне право, політична географія. Застосування порівняльних політологічних мо-

делей електоральних систем і електоральної поведінки, розроблених фахівцями-політологами Західної Європи та США, починається у вітчизняних дослідженнях виборчого процесу з 1998 року. Зарубіжними фахівцями на основі аналізу електоральної практики виділяється три моделі електоральної поведінки: соціологічна, соціально-психологічна та раціонально-інструментальна. У кожній теоретичній моделі поведінка виборців обумовлюється специфічними чинниками: соціальним статусом (соціологічна модель), партійною ідентифікацією (соціально-психологічна), раціональним вибором (раціонально-інструментальна). Кожна з даних моделей має як свої вади, так і позитивні риси, а тому при дослідженні поведінки виборців доцільно використовувати пізнавальний потенціал кожної з вказаних моделей. Ефективне застосування моделей електоральної поведінки при вивченні поведінки українського виборця ускладнене особливостями суспільств, у яких відбуваються трансформаційні процеси.

4. Якщо на загальнонаціональному рівні електоральні дослідження є різномірними і систематичними, то на рівні окремих регіонів і областей України відбувається лише процес їхньої інституціоналізації. У Закарпатській області електоральні дослідження започатковні на початку 90-х років ХХ століття, але процес їх інституціоналізації починається лише напередодні виборів до Верховної Ради України 1998 року. На сьогоднішній день в електоральних дослідженнях на Закарпатті можна виокремити наступні основні напрямки:

- розробка методологічних засад дослідження виборчого процесу;
- вивчення історичних традицій політико-партійного життя та електоральної участі місцевих громадян;
- аналіз результатів виборів до Верховної Ради України, місцевих органів влади;
- аналіз президентських виборів 1994, 1999, 2004 років;
- характеристика діяльності осередків політичних партій в Закарпатській області;
- дослідження електоральних процесів у країнах, з якими межує Закарпаття (Польща, Угорщина, Словаччина, Румунія);
- вивчення впливу етнічних чинників на результати виборів та участі у виборчому процесі національно-культурних товариств.

ДОДАТОК 1.

Таблиця 1.1.

Порівняльний аналіз експресивної та раціональної моделей електоральної поведінки

	експресивна теорія	інструментальна теорія
Соціологічні характеристики	Високозначимі в соціологічній версії. Голосування – акт солідарності з групою	Присутні, але побічно
Ідеологія	У версії партійної ідентифікації роль несуттєва, але має ключове значення в моделі ідеологічної ідентифікації	Практично не грає ніякої ролі при економічному голосуванні, але важлива, якщо виборець робить вибір на основі партійної ідеології
Раціональність	Присутня в партійній ідентифікації як засіб мінімізувати зусилля з вибору серед партій	Основа електоральної поведінки, виходячи як з економічних, так і з ідеологічних уподобань

ЧАСТИНА 2.

ВИБОРЧІ ПРОЦЕСИ В ПОЛІТИЧНІЙ ІСТОРІЇ ЗАКАРПАТТЯ

2.1. Передумови формування парламентської демократії в Закарпатті за чехословацького періоду

XX століття в політичній історії Закарпаття принесло цілу низку кардинальних змін, котрі змушували суспільство мобільно реагувати на них, адаптовуватися або ж не сприймати змісту інституційних проявів у кожному конкретному випадку. Складність процесу трансформації політичних систем в географічних межах Карпатського регіону полягала в тому, що цей ареал перебував на рубежі декількох державних утворень, на зіткненні політико-міжнародних інтересів країн Центрально-Східної Європи, на стратегічній осі «Схід – Захід». Історико-політичний екскурс свідчить про непрості суспільно-політичні відносини місцевих жителів з політичною елітою різного рівня. Однак це стосувалося, передусім, періоду, коли корінні закарпатці були насильно усунуті від можливостей прийняття суспільно значимих політичних рішень, а відтак не могли впливати власними силами на перебіг подій, зокрема через виборність. Це впливало також на ефективність політичного розвитку закарпатського краю. Тому, лише починаючи з початку XX століття, коли в цьому процесі почали брати безпосередню участь місцеві жителі, на трансформації політичних систем позначилися умови історико-географічного, світоглядно-ментального й політико-правового характеру.

Швидкоплинні суспільно-політичні зміни вимагали адаптації політичних інститутів краю до вимог тієї чи іншої політичної системи, яка щоразу поглинала досить слабо розвинуті й відносно стабільні крайові політичні підсистеми. Виходячи з останнього слід розуміти й вплив трансформаційних процесів на партійні та електоральні системи. Оскільки згадані вище державні утво-

рення мали відмінні одну від одної політичні системи, в межах яких функціонували різноманітні політичні режими, то відповідно різними були й методи формування органів державної та місцевої влади.

Необхідно врахувати й історичну своєрідність розвитку регіону, яка впливала на різноманітні політичні зміни за останнє століття. Тому, досліджуючи дану проблему, слід виходити із певного аналізу окремих компонентів, які дають можливість об'єктивно змалювати комплексну картину суспільно-політичного розвитку Закарпаття.

XX століття відкрило перед закарпатцями нові можливості, від ходу реалізації котрих, хоч і не повною мірою, але значною, залежало формування стабільного суспільства регіонального типу. Проте, політичні катаклізми, що зрушували тогочасність, внесли серйозні корективи в політичне життя Закарпаття. З цього часу можемо із упевненістю говорити про більш реальний і ефективний розвиток політичної історії Закарпаття й про перші спроби політизації закарпатського суспільства, доведення до свідомості мас політичності власної нації. Впродовж цього періоду край пережив цілу низку політичних змін, які проявилися в процесі різнобічних елементів державотворення, становлення та занепаду політичних систем тощо. Так, у часи розпаду Австро-Угорської монархії з'являється у місцевих жителів надія, складаються сприятливі передумови власними силами розбудувати суспільно-політичне життя. А після завершення Першої світової війни такі сподівання отримали можливість практичної реалізації.

Що ж до інституційних проявів політичної системи дуалістичної монархії (з 1867 року) Австро-Угорщини на тлі регіонального розвитку краю, то слід відмітити, що вони були надзвичайно слабкими, оскільки централізована влада всіляко намагалася контролювати всі політичні й економічні важелі суспільного прогресу. Відбувався процес посилення мадяризації та політичного терору щодо місцевого населення. Кажучи іншими словами, проходив офіційний процес зміцнення угорської гегемонії щодо поневолених народів. Одним із яскравих прикладів посилення політичного гніту стало обмеження виборчих прав громадян, внаслідок чого просте населення мало обмежений доступ до політично-

го життя, обмежувалися свободи друку, зборів, спілок, народних виступів тощо. Чітко встановлювався високий майновий і освітній ценз (закони 1913 і 1914 років). Крім того, виборчий процес проходив в умовах переслідувань, репресій, вуличних сутичок, що вказувало на складну соціально-політичну кризу суспільства.

Незважаючи на строкатість політико-партійної системи Австро-Угорщини, її прояви в Закарпатті на початку ХХ століття були ледь помітними. Угорські політичні партії значною популярністю не користувалися й безпосередньої структурно-організаційної розбудови в краї не здійснювали. Інша справа, що симпатии різних політичних сил знаходилися переважно в середовищі середньої та дрібної поміщицької буржуазії, і, як правило, серед представників угорської національності. Крім того, політика як проурядових, так і опозиційних партій щодо Закарпаття була однаковою. Усі вони виступали за жорстко централізовану владу, за різні переваги титульної (угорської) нації та безапеляційну ідеологічну основу монархії. Щоправда, у цей же час, переважно в містах з промисловим населенням, з'являються перші соціал-демократичні осередки, до лав яких залучалися представники робітництва і селянства. Однак вони залишалися за межами політичної системи й значного впливу на прийняття політичних рішень не мали.

Однією із важливих проблем політичного розвитку Закарпаття на початку ХХ століття була відсутність власної політичної еліти, харизматичних політичних лідерів. Передовою групою, яка представляла інтереси місцевих жителів, тоді вважали культурно-духовну інтелігенцію. Але в умовах жорсткого владного контролю, посиленої мадяризації, проведення репресій політичне визрівання цієї когорти гальмувалося. Проте її роль в процесі політичної соціалізації населення все ж була значною, хоча на інституціональному рівні органи державної, регіональної та місцевої влади формувалися через засилля приїжджих службовців. Тому, говорити про співпрацю або ж конкуренцію в межах політичної системи в даний період не приходиться.

Що ж до класифікації політичної системи, в межах якої перебувало Закарпаття на початку ХХ століття, то беручи до уваги формаційний підхід типології суспільств це була буржуазна політична система західного зразка. Її політичний режим характеризувався авторитарними методами управління.

Наявність суспільно-політичної кризи яскраво проявилася напередодні та в роки Першої світової війни, котра й вирішила долю Австро-Угорщини як єдиної монолітної держави. Вже після початку війни правлячі кола Австро-Угорської монархії та кайзерівської Німеччини підняли питання об'єднання своїх народів після успішного завершення війни й утворення так званої «митної унії» – держави з спільною політичною системою під керівництвом німців. Щоправда, ця ідея найближчим часом стала безперспективною. З іншого боку, роки Першої світової війни засвідчили неабияке піднесення національних рухів у складі монархії. Вони активно підтримувалися й емігрантськими колами в Європі й Америці. Однак владна політика всіляко нехтувала елементами наростаючого національного «ренесансу», що й призвело до наростання внутрішньополітичної кризи в державі. Дедалі гострішими ставали відносини австрійців та угорців з чехами, поляками, словенцями, хорватами. Ідея утворення єдиної держави в Центрально-Східній Європі набувала утопічних рис. Осінь 1918 року остаточно зламала політичну систему монархії. Одна за одною Чехія, Хорватія, Галичина та інші регіони розривали політичні відносини з своїми колишніми центрами. Угорське королівство також зазнало трансформації. Революція 30 – 31 жовтня 1918 року фактично передала владу опозиції на чолі з Міхаєм Карої. 16 листопада того ж року Угорська Національна Рада проголосила утворення Угорської Народної Республіки [168, с.53 – 58]. Таким чином, монархія Габсбургів остаточно втратила політичну владу, а політична система трансформувалася в республіканську форму правління.

Відповідно до політичної ситуації, що склалася, в Закарпатті також були відчутні трансформаційні зміни. Щоправда, вони носили характер пошуку шляхів державного самовизначення і національної самоідентифікації місцевого населення. Внаслідок піднесення національно-визвольного руху, посилення боротьби проти війни, відбувалося поетапне зростання національної самосвідомості українців краю. Після революції в краї влада переходила до рук народних рад різних рівнів, які створювалися, в переважній більшості, з представників різних верств населення. В межах цих рад і розгорталась основна боротьба з приводу політико-національної приналежності краю.

Відтак з'явилися спроби угорського уряду Міхая Карої утримати Закарпаття в складі республіканської Угорщини. Виданий Закон про Руську Крайну передбачав утворення з чотирьох комітетів (Унг, Угоча, Берег, Мараморош) автономного краю в межах Угорщини [168, с.53 – 58]. Документ також надавав право на самовизначення у внутрішньополітичних справах, а конкретніше – адміністративне самоуправління, правосуддя, освіта, релігія, мова. Законодавчим органом автономного краю Закон проголошував Руські національні збори. Натомість до загальнодержавних обов'язків документ відносив: зовнішньополітичні та економічні відносини, воєнні, фінансові, транспортні та соціальні питання тощо. Закон про Руську Крайну вступив у силу з дня його опублікування, тобто 25 грудня 1918 року. Тоді ж розпочалося формування органів управління. Політичну владу краю в його адміністративному центрі – Мукачеві – представляв губернатор (регент) А.Штефан. Проте його влада не була абсолютною, оскільки інспекцію й контроль за його діями здійснював міністр зі справ Руської Крайни О.Сабо, який підпорядковувався Угорському державному зібранню.

Проте тогочасні умови в Закарпатті були надзвичайно нестабільними у політичному відношенні. Післявоєнна трансформація політичної системи відбувалася в умовах переважання неінтеграційних процесів. Вони характеризувалися декількома чинниками. Найпершим серед них можна назвати суспільну роз'єднаність, котра базувалася на національному та релігійному розмежуванні населення. До другого чиннику можна віднести політико-державну невизначеність. У той час, коли всі слов'янські національності чітко визначили курс на незалежність нації, українці-русини Закарпаття вагалися, чим і користалися інші народності. Важливою у цьому процесі була відсутність власної міцної політичної еліти, котра б спрямовувала населення в потрібному руслі. Більше того, серед місцевої еліти переважали ліберальні настрої угодиництва, зокрема у відносинах з угорським політичним бондом. Третім чинником слід вважати економічно-господарську слабкість Закарпаття, яке традиційно вважалося аграрним сектором.

На підтвердження тези про слабкість політичної стабільності в регіоні свідчить й історія Гуцульської Республіки, події в якій розгорталися у цей же час у північно-східній частині Закарпаття.

Це було напівдержавно-політичне утворення, яке існувало на території сучасного Рахівського району Закарпатської області з листопада 1918 року до червня 1919 року [149, с.107 – 112]. Її утвердження стало наслідком завершального акорду Першої світової війни та краху Австро-Угорської монархії, що сприяло процесу самоутвердження багатьох європейських націй. Ідея створення самостійної Гуцульської Республіки виникла стихійно. До селища Ясіня поверталися колишні військові австро-угорської армії і формували основу загонів народного самозахисту (міліції). У той час, коли угорська влада втрачала контроль над ситуацією, ці загони, розброївши жандармерію, шляхом мирного повстання передали владу до рук місцевих жителів. А 8 листопада 1918 року на всенародних зборах в Ясіня вони прийняли одноголосне рішення про об'єднання з Україною [149, с.107]. Керівництво двадцятитисячним населенням і законодавчі функції було покладено на своєрідний парламент – новостворену Українську національну раду, котра складалася з 42 членів (38 українців, 3 євреїв, 2 німців). На першому її засіданні обрали керівні органи, до складу яких увійшли секретар ради М.Сабадюк, староста Д.Іванюк, заступник старости Ю.Кабалюк, члени Головної управи С.Клочурак, В.Климуш, І.Марусяк, І.Тимчук та інші [149, с.108].

Було чітко розділено повноваження гілок влади. Виконавча влада належала комісіям (секціям), керівники яких повинні були звітувати перед Головною управою. Відтак були утворені адміністративна, внутрішня, господарська, шкільна, лісова, торговельна, харчова, дипломатична, військова та інші секції. Ці елементи державотворення доповнювалися існуванням збройних сил (міліції та прикордонників), що мали відзнаки Української армії. Слід відзначити, що на першому ж засіданні Української Народної Ради депутати прийняли звернення до уряду Західно-Української Народної Республіки про бажання возз'єднатися з нею.

У зв'язку із таким самовільним фактичним відокремленням Гуцульської Республіки угорська влада направила на її територію каральну експедицію. У відповідь на це в ніч з 6 на 7 січня 1919 року розпочалося збройне повстання місцевих жителів, яке завершилося перемогою. 8 січня Українська Народна Рада в Ясіня офіційно проголосила самостійну і незалежну Гуцульську Республіку [149, с.109]. Степан Клочурак був обраний на посаду

прем'єра, військового команданта і одночасно голови ради. Фактично він перейняв на себе функції президента Гуцульської Республіки з надзвичайними повноваженнями. І хоча це напівдержавне утворення не було визнане міжнародною спільнотою, її внутрішньополітичне життя розгорталося за класичним державотворчим сценарієм. Якщо ж говорити про реалії та перспективи самостійного існування такої держави, то виходячи з тогочасної політики як сусідніх держав, так і великих країн-переможниць у Першій світовій війні довготривалість її існування виглядала примарною. Та й самі представники еліти Гуцульської Республіки добре розуміли цю ситуацію. Проте, важливим є той факт, що вони чітко спрямовували свої державотворчі потуги на возз'єднання з українцями по той бік Карпат, принаймні із ЗУНР. Це черговий раз підтвердила участь делегатів Гуцульської Республіки в роботі Всенародного Хустського Конгресу, який 21 січня 1919 року офіційно озвучив бажання закарпатців жити в єдиній і соборній Україні [167, с.65 – 68]. Щоправда, реальні можливості внутрішньополітичних сил і міжнародні катаклізми унеможливили прийняття важливого для всіх українців політичного рішення. Своє існування Гуцульська Республіка припинила 11 червня 1919 року, після повної окупації румунськими військами, які отримавши згоду європейських країн почали наводити лад в прилеглих до неї територіях, а також репресії щодо лідерів республіки.

Ще однією спробою формування нової політичної системи на закарпатських землях було встановлення радянської влади. У той час, коли Гуцульська Республіка продовжувала свою життєдіяльність сталися політичні зміни і в Угорщині. У зв'язку з кризою уряду Міхая Карої, до влади прийшли соціалісти, котрі 21 березня 1919 року проголосили Угорщину радянською республікою [168, с.53 – 58]. Внаслідок злиття соціалістів з комуністами були створені Об'єднана соціалістична партія Угорщини й однопартійний уряд, котрі й здійснили в Угорщині мирним шляхом Соціалістичну революцію. Це стало великою несподіванкою для всіх суб'єктів тогочасних політичних процесів. Уже за три дні після цього радянська влада поширилася на території Закарпаття.

Радянська влада залишила в силі територіальну приналежність і назву краю – Руська Крайна. Натомість пріоритетними виглядали ідеї зміни політичного устрою. Це стосувалося повною

мірою суспільно-політичного й соціально-економічного змісту подальшого державного будівництва. Революційна урядова рада Угорщини найперше намагалася націоналізувати банки, підпорядкувати собі інші фінансові та промислові установи. Одночасно радянський уряд намагався й захистити Угорську Радянську Республіку від зовнішнього втручання, створюючи для захисту Червону армію, інші військові формування. У цілому політика радянської влади як в Угорщині, так і в Закарпатті була характерною дублюванням внутрішньополітичної розбудови влади Рад в тогочасних Росії й Україні. Процес створення радянських органів влади відбувався за важливістю ролі Рад, їх виконавчих комітетів, директоріумів із залученням більш широких кіл населення. Це підтверджується й наслідками виборів, згідно з чим можна говорити про неоднорідний соціальний склад рад.

Уже починаючи з 22 березня 1919 року створювалися тимчасові органи влади, на зміну котрим повинні були прийти нові шляхом виборів. Таким чином формувалися чотири жупні директоріуми – Березький (з центром у м. Берегово), Угочанський (Севлюш), Марамороський (Хуст), Ужанський (Чоп). Інша частина Ужанської жупи з м. Ужгород вже на той час була окупована Чеським військом. На вищенаведених територіях радянська влада вводила режим надзвичайного стану й впрвадила комендантську годину. Багатоступеневі вибори були проведені в квітні 1919 року. Згідно з положеннями про вибори, окружні ради обирались представниками сільських рад. Останні відповідно формували свої виконавчі комітети. Уповноважені окружних рад обирали ради комітетів. За логікою останні формували склад свого виконавчого комітету і директоріум. На цьому прерогатива крайової адміністративної влади завершувалася. Разом з тим, Ради комітетів обирали делегатів на Всеугорський з'їзд рад. Крім цього, членами Всеугорського виконавчого комітету були обрані сім вихідців із Закарпаття.

Разом з певними позитивними інноваціями радянська влада реалізовувала й непопулярні та негативні форми управління. Вона все більше набирала характерних диктаторських ознак. Найбільш хибним у тогочасній ситуації був шлях дублювання радянської політики більшовицької Росії з її основними негативними проявами (репресії проти опозиції та інакомислячих тощо).

Проте здійснити кардинальні зміни в суспільно-політичному й економічному напрямках повною мірою радянській владі не вдалося і внаслідок зовнішньополітичного несприйняття «радянського острівця» в Центральній-Східній Європі. Радянська влада проіснувала в Закарпатті всього сорок днів. За такий короткий час про становлення нової політичної системи, а тим більше про її стабілізацію та адаптацію місцевого населення до нових вимог державної життєдіяльності говорити неможливо. А ті інституційні прояви, які намагалися ініціювати представники радянської влади в Закарпатті за браком часу не могли знайти належної підтримки у громадян. Тому, як і попередні спроби, котрі ми розглянули вище, остання також завершилася невдачею.

Причини також є спільними у згаданих випадках. Зовнішньополітична обстановка ніяк не сприяла реалізації нових форм функціонування інститутів слабких політичних режимів. До цього слід додати виношування власних планів щодо карпатського ареолу великими світовими державами або використання ними тактики впливу й контролю сусідніх із Закарпаттям держав. Так чи інакше, вважаємо, що в тогочасних умовах могли переважити важелі виключно зовнішнього характеру.

Після юридичного оформлення закарпатських земель у складі Чехословацької Республіки (1919 – 1920 роки) відчутним стала демократизація суспільно-політичного життя. Здійснювалася поступова еволюція нової державної структури в Закарпатті та його інтеграція в політичну систему Чехословаччини. На практиці почалося становлення нової регіональної політичної еліти (Г.Жаткович, А.Бескид, А.Волошин та ін.), представники якої висунули пріоритетне питання боротьби за надання краю дієвої автономії. Чехословацька політична система мала усі характерні риси демократичного суспільства, що перш за все виражалось в дієвості плюралізму, реалізації законодавчих основ, практиці політичного рівноправ'я. Впродовж 20 – 30-х років ХХ століття прояви політичного плюралізму набули ефекту безпосередньої участі в політичній еволюції держави її громадян. Підкарпатська Русь, як складова частина Чехословаччини, також опинилася в епіцентрі політичних перетворень, отримала внаслідок трансформації політичної системи можливості участі у державотворенні тощо. Процес залучення громадян до державного

управління проходив через призму представницької демократії, посередниками якої виступали політичні партії. Саме багатопартійна система, яка мала як позитивні, так і негативні ознаки, сприяла більш швидкій політичній соціалізації громадян, сприяла набуттю досвіду політичної боротьби під час парламентських виборів [362, с.288 – 291]. Задіяна пропорційна виборча система підживлювала плюралізм думок й заклала основи громадянського суспільства.

Політичний розвиток Чехословацької Республіки, створеної у 1919 році, мав усі характерні риси демократичного суспільства, що перш за все виражалося в дієвості плюралізму, опорі на законодавчі ініціативи, практиці політичного рівноправ'я. Упродовж 20 – 30-х років ХХ століття прояви політичного плюралізму набули ефекту безпосередньої участі в політичній еволюції держави її громадян. Підкарпатська Русь, як складова частина Чехословаччини на теренах сучасного Закарпаття, також опинилася в епіцентрі політичних перетворень, дістала внаслідок трансформації політичної системи можливості участі у державотворенні тощо. Однак процес залучення місцевих громадян до державного розвитку проходив через призму представницької демократії, посередниками якої виступали політичні партії. Багатопартійна система, яка мала як позитивні, так і негативні ознаки, що підживлювали правовий та громадянський організм держави, сприяла більш швидкому залученню народних мас до політичного життя. Саме активність місцевого населення Підкарпатської Русі характерно засвідчує про реальні можливості участі у виборах до вищих органів влади. У міжвоєнний період у краї вибори до чехословацького парламенту проводилися чотири рази (1924, 1925, 1929, 1935 роки). Це була серйозна перевірка спроможності громадян вплинути на політичну систему, урядову політику тощо.

Державний організм Чехословаччини фактично був «зовнішнім проектом». Принаймні так можна стверджувати, досліджуючи політичні складові державотворення (президентство, парламент, партії, проголошені свободи тощо). Про це свідчить і текст Конституції ЧСР. Що стосується парламентської демократії, то вона базувалася на декількох складових. Своєрідним зразком стала основа головного законодавчого органу Французької Республіки. Відтак, парламент (або ще як називали Національні збори)

Чехословаччини перейняв її двопалатну структуру – Сейм (300 депутатських місць) і Сенат (150 місць). Обидві палати формувалися за пропорційною виборчою системою, ключовою ознакою якої були голосування громадян за партійні списки. Взагалі роль політичних партій у Чехословаччині була надзвичайно великою. Через це нерідко її називали «країною партій». Партійні організації стали основою політичної системи Чехословаччини. А вже щоразу участь у парламентських перегонах брали близько тридцяти партій. Блокуючись із політичними та ідеологічними сора-тниками, щонайменше десять із них постійно мали статус парламентських.

Вибори до палат парламенту проводилися одночасно, хоча за Конституцією склад Сейму повинен був обиратися кожні 6 років, а Сенату – 8 років. Однак, у кожному разі, коли оголошувалися вибори до Сейму, Сенат розпускався.

Цікаво, що у парламенті кожен депутат мав право виголошувати промови рідною мовою. Оскільки Чехословаччина вважалася багатонаціональною демократичною державою, навіть офіційна присяга новообраних депутатів виголошувалася сімома різними мовами. Засідання проходили доволі сумбурно. Правляча коаліція, маючи парламентську більшість, переважно спокійно «проводила» потрібні рішення, а меншість, відповідно, шансів на реалізацію власних «амбіцій» не мала. Чи не єдиною дієвою формою спротиву парламентській більшості було створення не ділової атмосфери (постійний шум у залі, спів опозиційних, національних пісень тощо).

Прохідного бар'єру як такого у сучасному розумінні на парламентських виборах у той час не існувало. Він не вираховувався відсотками від загальної кількості виборців, а перемогою в конкретному виборчому окрузі. Ця перемога й надавала депутатський мандат лідерам партійних списків. Щоб якимось чином отримати мандат представникам регіональної політичної еліти знадобилось щоразу утворювати союзи з іншими впливовими політичними партіями, переважно загально-державного статусу (бажано з представниками «великої п'ятірки»).

Незважаючи на існування всіх демократичних формальностей у політичному інституціоналізмі Чехословацької Республіки, реальність впровадження їх у життя була далекою від ідеалу.

Конституційна хартія серед правових норм чітко зафіксувала представництво Підкарпатської Русі в Національних Зборах (парламенті) відповідною кількістю сенаторів згідно з виборчою системою держави. Однак, чехословацька політична влада довгий час зволікала з проведенням виборів у Підкарпатській Русі. Як проголошував виборчий закон, вибори у краї повинні були відбутися у липні 1920 року, тобто не пізніше 90 днів після їх проведення в інших землях Чехословаччини. За Підкарпатською Руссю було закріплено окремий 23 округ по виборах до парламенту, і окремий 13 виборчий округ по виборах до сенату [362, с.290]. Відповідно до положення це надавало можливість обирати дев'ятьох представників краю до парламенту і чотирьох до сенату.

Проте центральна влада в Празі вважала, що Підкарпатська Русь не є підготовленою до їх проведення. Серед основних причин вказувалися відсутність або дуже низький рівень політичної культури місцевого населення, їх національно-культурне й релігійне розшарування, неспроможність консолідації політичних сил, протиріччя між політичною елітою тощо. З іншого боку, для цього були й об'єктивні причини, які виходили із складної суспільно-політичної ситуації в краї та проблем адаптації до нових політичних стандартів. Упродовж 1919 – 1923 років на території Підкарпатської Русі було впроваджено механізм військової, а згодом цивільної диктатури. Керівник чехословацького уряду Антонін Швегла взагалі вважав, що чотирирічний термін є дуже коротким для того, щоб реально залучити закарпатців до рівноправних суспільно-політичних відносин, у тому числі й надати широкі виборчі права. Його мотивація зводилася до того, що в краї є досить потужними сепаратистські настрої, а також те, що місцеві жителі не розбираються у ключових відмінностях партій. Так чи інакше, вже з 1921 року у краї працювали представники міністерської ради Чехословацької Республіки на чолі з О.Франкенбергером, які готували підґрунтя для реалізації основ парламентської демократії [406, с.74].

З часом ставало зрозумілим, що зволікання з цим життєво необхідним питанням більше шкодить центральній владі, аніж допомагає. Невдоволення місцевих політиків несло загрозу від-

вертого екстремізму. Це добре розуміли і в Празі, хоча й намагалися щонайдовше відтягнути процес залучення громадян Підкарпатської Русі до участі через своїх представників у вирішенні тих чи інших суспільно-політичних проблем життєдіяльності республіки. Не в змозі опиратися, чехословацький уряд був змушений призначити вибори до місцевих органів влади влітку 1923 року, чим самим впровадив демократичний режим у краї.

Основними суб'єктами виборчих процесів у 20 – 30-ті роки минулого століття стали політичні партії. Процес створення політичних організацій на теренах історичного Закарпаття був дещо хаотичним. Незважаючи на це, вони мали характерну рису, яка упродовж міжвоєнного двадцятиліття не зазнала суттєвих змін. Маємо на увазі групування в політичні партії за національним признаком. Ідеологія, соціальне розшарування та інше відійшли на задній план. Таким чином, у краї виникли русофільські, русинофільські, українські, угорські, єврейські, німецькі партії. Чехи, які вважали себе титульною нацією, були зацікавлені в розбудові на території Підкарпатської Русі філій власних загальнодержавних партій. Натомість місцеві партії створювалися як локальні та національно замкнуті (однаціональні). Оскільки українські та русофільські (два різновиди) партії представляли більшу частину населення згаданого регіону, то між ними й велася основна боротьба як на політичній арені, так і в інших сферах суспільного життя. Інші національні меншини Чехословаччини, які проживали в Підкарпатській Русі, були представлені меншою кількістю партійних утворень і, незважаючи на це, упродовж 20 – 30-х років ХХ століття залишили помітний слід в політичній історії Закарпаття.

Демократизм Чехословацької Республіки був не тільки декларованим, афішованим, а й реальним, дієвим. Введення багатопартійної політичної системи, яка на теренах тогочасної Підкарпатської Русі за сучасними мірками була схожа на атомізовану, відразу ж поставило Чехословаччину в ряд найдемократичніших держав світу. Можливість участі в політичному житті отримали всі найбільш представлені в суспільстві національні меншини, які прихильно ставилися до новоствореної слов'янської держави. Упродовж міжвоєнного двадцятиліття

політичні організації проходили процес становлення та змушнння, видозмінювалися та розпадалися. Шляхи їх розвитку були різними, так само як і різними були в них цілі. Саме в залежності від поставлених перед собою політичних завдань корегувалася діяльність партій.

Становлення багатопартійної системи в новоствореній у 1919 році Чехословацькій Республіці відбувалося у своєрідному комплексі розбудови державних політико-правових основ. Його основоположними засадами стали принципи демократії за загальносвітовим прикладом, а тому процес їх впровадження у суспільно-політичне життя проходив досить швидкими темпами і вже у 1920 році, хоч і не в ідеальному вигляді, був оформлений і юридично закріплений в Конституції Чехословаччини. Правова основа багатопартійної системи була також побудована на принципах демократії, захисту політичних прав та інтересів населення різних національностей тощо. Оскільки багатих політико-партійних традицій в населення, яке проживало в республіці, не було, то цей «новий» процес був схвально зустрінутий громадськістю, що й показав бурхливий розвиток політичних організацій на їх початковому етапі. Зрозуміло, що для продуктивної організації роботи партій, розбудови їх структурно-організаційних основ потрібні були спеціалісти відповідного рівня політичної культури. Тому й не дивно, що на першому етапі розвитку політичних організацій їх своєрідний коефіцієнт успішності залежав від рівня партійного керівництва, ролі політичного лідера.

По своєму цікавою була багатопартійна система в Підкарпатській Русі. Демократичність поглядів у сфері політики сприяла існуванню в краї упродовж згадуваного періоду більш ніж трьох десятків політичних організацій, при чому система автономних політичних партій у кілька разів перевищувала загальнодержавні. Найбільше політичних організацій нараховувалося у русофільському таборі, що уявляло собою велику політичну силу, і, незважаючи на деякі відмінності, мала спільні риси. Насамперед, це негативне ставлення до проукраїнських політичних і культурно-національних змагань місцевого населення, опозиційна позиція щодо чехословацької державної влади та її централістської політики

в краї. І якщо в першій половині 20-х років ці ідеї знаходилися на початковому етапі, себто в зародковому стані, то з часом русофільські політичні партії все активніше виступали проти українофілів, опозиція до чехословацької влади набувала все гострішого характеру, а політична орієнтація все більше схилялася у бік Угорщини.

У хронологічному відношенні розглядають три етапи розвитку русофільських політичних партій у 20 – 30-х роках ХХ століття [362, с.310 – 316]. Перший етап охоплює період 1919 – 1924 років. У цей час внаслідок розбудови багатопартійної системи в Чехословаччині у краї з'явилися як автономні, суто крайові політичні організації, так і філії загальнодержавних партій. На цьому етапі всі згадані політичні сили виражали свою лояльність до чехословацької влади при умові визнання нею політико-правових зобов'язань. Міжпартійна боротьба зводилася до пошуку об'єднавчого центру, відбувалися міжпартійні блокування, організаційні об'єднання тощо. Проте внаслідок особистих непорозумінь лідерів партій, а також намагання чехословацької державної влади підпорядкувати своєму впливу русофільський рух, відбувалося поступове формування партій і пошук інших шляхів реалізації політико-суспільних завдань тогочасності. Тому у 1919 – 1924 роках деякі партії, почали виходити з під контролю Праги і шукати собі як внутрішніх, так і зовнішніх союзників. Треба підкреслити, що не останню роль у такій ситуації відіграло й небажання владних структур реалізовувати намічені щодо Підкарпатської Русі реформи.

Ще більше поглибилися розбіжності між центром і автономними русофільськими партіями в наступний період, який охоплює 1925 – 1934 роки. У цей час державу поглинула світова економічна криза, яка негативно вплинула на можливості державної влади проводити ефективну регіональну політику. Питання суспільно-економічної бідності, яке все більше віддаляло час консолідації, спричинило поглиблення й політичної кризи. Тому пріоритетним завданням русофільських партій стає політична боротьба за автономію. Поступовий вихід із економічної кризи не змінив їх позицій. У такій ситуації все відчутнішим стає бажання русофільських політичних організацій опиратися на зовнішньополітичні чинники.

Третій етап (1934 – 1938 роки) став свого роду кульмінаційним у діяльності партій русофільської орієнтації. Античехословацька політика поступово виходить на провідне місце у діяльності партій. Це було викликано як зовнішніми (великодержавні плани гітлерівської Німеччини та її сателіта Угорщини, а також активізація античехословацької політики Польщі), так і внутрішніми умовами тогочасності (поява на політичній арені РНАП, боротьба за лідерство в русофільському колі між РНАП і АЗС тощо). Активізація ЦРНР як об'єднавчого центру русофілів і надпартійного координаційного органу приводить до посилення їх позицій у краї і врешті-решт, внаслідок необхідного порозуміння з проукраїнськими політичними силами — до становлення першого автономного уряду. Проте політика, яку вони проводили до цього часу і навіть тоді, коли більшість у крайовому уряді знаходилася в руках русофілів, дискредитувала весь автономний рух і призвела до нищівної поразки, втрати довіри з боку влади Чехословацької Республіки. Русофільські лідери позбулися свого становища у владних структурах, а їхні політичні партії і друковані органи були заборонені. Свої позиції вони зуміли повернути після 2 листопада 1938 року, коли частина закарпатських територій відійшла під юрисдикцію Угорщини.

Усього на території Підкарпатської Русі упродовж міжвоєнного періоду діяло сім найбільших загальнодержавних партій, які створили крайові партійні філії із власним структурно-організаційним апаратом. До таких можна віднести Чехословацьку Соціал-Демократичну Партію, Аграрну Партію (у різні часи щонайменше тричі змінювала офіційну назву), Комуністичні Партію Чехословаччини, крайовий комітет якої був утворений на основі Міжнародної Соціалістичної Партії Підкарпатської Русі. Названі партії мали найбільший вплив серед місцевого населення із середовища загальнодержавних політичних організацій. Трохи слабші позиції займали Чехословацька Народно-Соціалістична Партія, Чехословацька Народно-Демократична Партія, Чехословацька Народна Партія, Чехословацька Промислова Партія, для яких були характерними співпраця або блокування з низкою автономних політичних організацій, передусім русофільської орієнтації. Потужною проукраїнською гілкою виділялися крайові організації ЧСДП і КПЧ, а згодом і Аграрної Партії.

У свою чергу русофільських настроїв притримувалися Аграрна Партія, ЧНСП, ЧНДП. Незважаючи на те, що згадані загальнодержавні партії були прихильниками централізаторської політики, відмовившись від співпраці із сепаратистськими організаціями, їх крайові філії відстоювали більше автономні права регіону та вирішували пов'язані з цим проблеми. Найгострішими серед них були політико-правове оформлення статусу Підкарпатської Русі, стабілізація мовно-культурного і господарсько-економічного життя. Саме в залежності від вирішення урядом даних проблем і залежав рівень опозиційності партій. Потрібно відмітити і те, що на початку розбудови багатопартійності деякі політичні організації, які виникли як самостійні партійні утворення, згодом об'єднувалися із однотипними організаціями. Так, наприклад, було з угорською та «руською» соціал-демократичними організаціями, які стали складовою частиною ЧСДП. Подібна ситуація прослідковувалася і в Аграрній Партії.

Таким чином, маючи потужні матеріально-фінансові можливості, структурно-організаційну, кадрову підтримку з боку своїх центральних органів, загальнодержавні партії в краї виступали своєрідним стримуючим фактором в імовірній еволюції антицентралістських, а подекуди й сепаратистських, настроїв. Тому важливим для кадрових основ згаданих партій був фактор інтернаціональності.

Зовсім іншою виглядала картина розвитку самостійних автономних політичних партій у краї, їх своєрідність полягала у тому, що автономні партії за своїм складом переважно не були інтернаціональними, а створювалися за національним принципом. Щодо програмних положень, то вони, як правило, проголошували відстоювання автономних прав краю у всіх сферах суспільно-політичного життя, юридичного оформлення статусу автономії та забезпечення національно-культурних прав місцевого населення. У різні часові проміжки згадуваного історичного періоду в краї діяло тридцять автономних політичних організацій, серед яких одинадцять були русофільськими, шість – українськими, шість – угорськими, чотири – єврейськими, дві – німецькими. Згадувана вже МСППР, що діяла в 1920 – 1921 роках була побудована на принципі

інтернаціоналізму. Деякі автономні партії виконували роль блоку або союзу політичних організацій. До таких, на наш погляд, належали русофільська Карпаторуська Республіканська Земледільська Партія, проугорські Угорська Народна Партія і Об'єднана Угорська Партія.

Незважаючи на досить велику кількість автономних партій, лише кілька з них виділялися своєю потужною структурно-організаційною базою, що в першу чергу залежало від матеріально-фінансової спроможності організації. Серед таких можемо назвати русофільські Автономний Земледільський Союз і Руську Національно-Автономну Партію, проукраїнську Українське Національне Об'єднання, проугорську Угорську Християнсько-Соціалістичну Партію та інші. Крім так званих партій-гегемонів у краї діяли й менш потужні політичні організації, частина з яких активної участі у політичному житті регіону майже не брала. Передусім це були партії із слаборозвинутим структурно-організаційним апаратом: Карпаторуська Німецька Партія, Єврейська Міщанська Партія, Земледільська Автономна Партія, Руське Народне Соединеніє, Карпаторуський Союз Православних, Партія Невдоволених Автохтонів (Тутешняків) та інші.

Різноманітність політико-національних орієнтацій та затягування визначення юридичного статусу автономії Підкарпатської Русі чехословацьким урядом у сукупності призводили до наростання антидержавних настроїв, які відбивалися на стратегічних діях деяких автономних партій. Усе радикальнішими час від часу ставали проугорські політичні партії, до яких приєдналися потужні русофільські організації АЗС і РНАП. Проте більшість крайових партій лояльно ставилися до урядової політики і конкретні сепаратистські тенденції в їх діях не прослідковувалися.

Внаслідок залучення до політичного життя представників усіх верств населення, питому вагу потенційних партійців складало й духовенство. До єврейських партій належало духовенство іудейського віросповідання, до проугорських переважно римокатолики й протестанти, до проукраїнських переважно грекокатолики. Незважаючи на те, що до складу партій-лідерів входили представники греко-католицької церкви, деякі політичні організації стояли на захисті інтересів переважно православного духовенства і населення. Перш за все, до таких можемо віднести

Карпаторускую Трудовую Партію, Карпаторускій Союз Православних, частково Партію Невдоволених Автохтонів (Тутешняків) і Руское Народное Соєдінєніє.

До того ж, далеко не всі існуючі в краї партії брали безпосередню участь у виборчих процесах. Зокрема, в парламентських виборах спромоглися взяти участь лише такі крайові політичні організації як Руська Хліборобська (Земледільська) Партія і Християнсько-Народна Партія (проукраїнські), Автономна Партія Автохтонів Підкарпатської Русі, Угорська Народна Партія (проугорські), Автономний Земледільський Союз, Руська Національно-Автономна Партія, Карпаторуская Трудовая Партія, Руська Народна Партія (русофільські), а також Єврейська Сіоністська Партія і Єврейська Ортодоксальна Партія.

Сприятливі умови розвитку демократичного суспільства були зведені нанівець політичними подіями кінця 30-х років минулого століття. Вони були пов'язані з активізацією фашизму та поступовою реалізацією його зовнішньополітичних планів.

З метою стабілізації політичного становища в республіці празький уряд планував офіційно призупинити діяльність усіх політичних партій. До цього схилилися й представники другого автономного уряду Підкарпатської Русі на чолі з Августином Волошином. 29 жовтня 1938 року ця ідея була реалізована за допомогою виданого декрету про припинення діяльності всіх політичних партій, що діяли до цього часу на території тогочасної Підкарпатської Русі. Закриття політичних партій було здійснено, вважаємо, у вдалий момент, тому що саме в цей час партійність почала втрачати своє суспільно-організаційне значення.

Подальші події показали, що проукраїнський уряд Августина Волошина віддав у жертву демократичність багатопартійної системи, пояснюючи це як вимушений політичний крок в тогочасних умовах. Після заборони діяльності всіх політичних партій Перша Руська (Українська) Центральна Народна Рада, у складі якої згуртувалися українці, монополізувала політичне життя краю, що повинно було пом'якшити становлення стабільної суспільно-політичної ситуації.

Отже, пройшовши з 1919 року по 1938 рік добру школу багатопартійного життя з його кризовими, а то й непідконтрольними-

ми явищами, тогочасне суспільство, внаслідок як внутрішніх, так і зовнішніх чинників, обрало для себе більш авторитарну систему, яка перш за все, була покликана згуртувати населення і стабілізувати суспільно-економічне та політичне життя – «анартизм», тобто позапартійну систему, яка базується на консолідації всіх активних політичних сил не у політичній партії, а в надпартійному національному органі, яким тоді стала Народна Рада. Лише на початку 1939 року в Підкарпатській Русі, яку урядовці вже називали Карпатською Україною, було утворено партію Українське Національне Об'єднання, яка утримувала політичну монополію до загарбання краю угорськими військами в березні 1939 року.

Таким чином, багатопартійна система, яка базувалася на підвалинах демократичного суспільства Чехословаччини, була ліквідована внаслідок вимушених політичних змін в Європі, а практика багатогранного партійного будівництва стала доброю школою політичного гартування закарпатців.

2.2. Підготовка та проведення перших парламентських виборів у Закарпатті 1924 року

Постійні домагання лідерів крайових політичних партій, їх апеляція до міжнародних інстанцій змусила чехословацьку владу призначити дату проведення парламентських виборів у Підкарпатській Русі. Той факт, що згадані вибори проводилися виключно на цій території привернув неабиякий інтерес багатьох політиків, у першу чергу загальнодержавних політичних партій. Саме перші вибори до чехословацького парламенту стали яскравим показником впливу політичних організацій на населення краю з одного боку, і з іншого – суттєвим прикладом залучення до політичного життя. Крім того, парламентські вибори досить виразно засвідчили тодішню розстановку політичних сил, структурно-організаційні можливості та перспективні апетити партій. Згідно виборчого розпису в Підкарпатській Русі обиралося дев'ять парламентарів та п'ять сенаторів, а це означало, що боротьба за мандати, які дають можливість приймати політичні рішення, буде серйозною.

Активізація політичного життя і міжпартійної боротьби в краї особливо розгорнулася наприкінці 1923 року. Для місцевих жителів це був давноочікуваний період, з одного боку, та інноваційний в політичній історії краю, з другого. Для політичних партій він ознаменувався можливістю розгортання широкої агітаційної кампанії і визначенням врешті-решт електорату своїх потенційних прихильників.

Вибори в тодішній Підкарпатській Русі були призначені на 16 березня 1924 року і мали стати доброю пробою сил для політичних партій краю. Майже відразу після оголошення початку передвиборчого марафону політичні організації та їх лідери розпочали підготовку до виборів шляхом широкої та різноманітної агітації. У офіційних друкованих органах партій друкувалися програмні положення організацій, їх розширене тлумачення, обіцянки лідерів щодо покращення суспільно-політичного життя краян. На партійних зборах і конференціях розроблялися стратегічні дії партій, їх можливості в даній ситуації, робилися прогнози кінцевих результатів, моделювалися бажані наслідки [201, с.190]. Інтерес до передвиборчої активності крайових партій проявляли і урядова преса та загальнодержавні політичні партії, які вбачали свої інтереси в регіональному політичному ажіотажі [201, с.190]. Кількість пропагандистів з Праги була настільки великою, що здавалося «в Ужгороді можна розпочати засідання палати депутатів і сенату, і обидві установи мали б досить членів, щоб ухвалювати постанови» [346, с.23].

Передвиборчий період тривав два місяці. Про активність усіх політичних партій, які взяли участь у передвиборчому марафоні, свідчить те, що ними було проведено 436 зборів у різних куточках краю [346, с.25]. Упродовж січня – лютого 1924 року партійні організації проводили конференції, на яких приймали передвиборчі програми, висували та обговорювали кандидатури.

Для участі в парламентських виборах було подано й зареєстровано виборчими комісіями 13 кандидатських списків від різних політичних партій (Див.: Додаток 2; Таблиця 2.1.) [221 а]. Роль урядової коаліції формально відігравав Аграрний блок, що логічно виходило з аграрного характеру специфіки Підкарпатської Русі. Своєрідне блокування було формальним по причині самотійної участі партій у виборах, а про певну коаліцію можна

говорити лише в розумінні програмних положень та спільності електорату. До того ж, потужно було задіяно адміністративний ресурс. Державні службовці активно агітували за провладні партії, а там, де цього було замало – відверто «зловживали службовим становищем».

Місце державотворчої опозиції посіли комуністи, а також угорські автономні партії (зокрема Автономна Партія Автохтонів Підкарпатської Русі (АПАПР)) й Автономний Земледільський Союз (АЗС). Крім Аграрної партії до проурядових політичних організацій належали Руська Хліборобська (Земледільська) Партія (РХ(З)П), Соціал-Демократична Партія Підкарпатської Русі (СДППР), Карпаторуська Трудова Партія (КТП), Руська Народна Партія (РНП), Громадянська Партія на Підкарпатській Русі (Чехословацька Партія Промисловців). Лояльними до політики уряду були також Єврейська Народна (згодом Сіоністська) Партія (ЄСП) та Єврейська Демократична (згодом Ортодоксальна) Партія (ЄОП) [362, с.293]. У силу слабкої матеріально-фінансової бази автономних партій усі вони, крім АЗС, утворювали й передвиборчі союзи із загальнодержавними політичними організаціями на основі подібності програмно-статутних основ.

Перші вибори до вищих органів влади Чехословацької Республіки пройшли на Підкарпатській Русі при досить високій політичній активності населення. За кандидатів до палати депутатів було подано 257 332 голосів (із 289 789 допущених до голосування виборців), у сенат – 215 207 голосів (із 243 448 виборців). Найбільше мандатів здобули комуністи: 4 мандати (із 9) до палати депутатів і 2 мандати (із 4) – у сенат [78, с.25 – 28].

РХ(З)П взяла самотійну участь у виборах. Фактично вона підтримувала проурядовий блок аграрних партій. Результати виборів для неї були невтішними, яка згідно з голосуванням виборців посіла тільки восьме місце з 5 відсотками голосів. Це означало, що жодного мандату ні у парламент, ні у сенат представники цієї партії не могли отримати [78, с.27].

Щодо СДППР та КПЧ, то вони, завдяки голосам, відданим за їх програми, увійшли до чільної групи лідерів. Найбільшого успіху, деякою мірою несподівано, добилися представники крайкому КПЧ, які отримали 100 тисяч 242 голоси виборців, що становило 39,4 відсотка від загальної кількості голосуючих [78,

с.29]. Така перемога партії стала можливою внаслідок вміло проведеної організаційно-агітаційної роботи. У доступній формі ними змальовувалися прості, на перший погляд, шляхи вирішення різних соціально-економічних та політичних проблем.

У такому ж популістичному дусі була підготовлена й виборча програма крайкому КПЧ (27 лютого 1924 року), яка виголошувала: «Наша партія є єдина, яка об'єднує в один табір весь гірко працюючий бідний люд усього світу незалежно від національності, раси і віри. Ми визнаємо тільки бідних і боремось за правду кожного бідного проти кожного багатого.

Великі багатії для захисту своїх інтересів створюють партії, і ці партії сидять в уряді. Багаті мають і опозиційні партії. Всі вони обманюють вас, брешуть вам, всі вони ваші вороги і вороги Комуністичної партії» [363, с.78].

Саме у вдало вибраній передвиборчій тактиці, на нашу думку, й полягав успіх комуністів на перших у Підкарпатській Русі виборах 1924 року. Висуваючи популістичні гасла, але вміло замасковані під загальноприйнятні болючі для місцевого населення вимоги «Земля – селянам!» та «Мир – народам!», комуністи добилися потрібного їм результату.

З іншого боку, треба відмітити їх величезну, порівняно з іншими крайовими партіями, активність, передусім в агітаційній роботі. Лише з січня по 15 березня 1924 року вони зуміли організувати і провести близько 160 зібрань в різних куточках краю, де роз'яснювалася програма КПЧ і, звичайно, критикувалися інші. Внаслідок цього вони отримали шість депутатських мандатів. Чотири з них надали право місця в чехословацькому парламенті комуністам І.Мондоку, Й.Гаті, М.Сидоряку, Е.Шафранку, а два мандати до сенату одержали І.Боднар та І.Чегі (Див.: Додаток 2; Таблиця 2.7.) [363, с.78].

Набагато менше голосів на загальнодержавних виборах 1924 року отримали соціал-демократи – всього 20 тисяч 998, що становило близько восьми відсотків. Якщо враховувати й голоси угорської організації соціал-демократів, яких було 2 тисяч 828, то разом кількість відданих за СДП голосів на цих виборах становила 9,4 відсотка (23 тисяч 826 голосів – 4 місце). Такі результати принесли соціал-демократам тільки один депутатський мандат, який отримав Я.Нечас (Див.: Додаток 2; Таблиця 2.7.) [78, с.166].

Велике відставання від комуністів можна пояснити тим, що агітаційна активність партії була набагато меншою.

Завдяки блокуванню з Чехословацькою Народно-Соціалістичною Партією (ЧНСП) від КТП до парламенту увійшли її лідери Андрій Гагатко та Іларіон Цурканович (Див.: Додаток 2; Таблиця 2.7.) [222, с.175]. АЗС, який отримав понад восьми відсотків підтримки делегував до парламенту Івана Куртяка і Юлія Фелдеші, а аграрники – Йосифа Камінського. Не залишилися без своїх представників і угорці, повноваження від яких отримали Ендре Корлат і Франтішек Егрі (по одному місцю в сенат і палату депутатів).

2.3. Політична криза та парламентські вибори 1925 року

У 1925 році загострення міжпартійних суперечностей та неспроможність урядової коаліції налагодити стабільну загальноуспільну співпрацю призвело до політичної кризи, в умовах якої діяльність празького уряду була практично паралізована. Коаліція розпалася, протиріччя між політичними угрупованнями гальмували процес державотворення, що неминуче вело до розпуску чехословацького парламенту й призначення нових дострокових виборів. Врешті-решт парламент було розпущено, а проведення виборів призначили на 15 листопада 1925 року. Необхідно відмітити, що чергові вибори в державі мали відбутися влітку 1926 року.

Виборча кампанія 1925 року в Чехословацькій Республіці проходила в умовах гострої політичної боротьби. Ідентична ситуація була і в Підкарпатській Русі. Через те, що партії-переможці виборчих перегонів 1924 року яких-небудь дивідендів отримати практично не встигли, то втратити недавні здобутки ніяк не бажали. Сталася зміни і в редакції виборчого закону. Зокрема, для Підкарпатської Русі виборче число до палати депутатів збільшувалося із 25 тисяч 420 голосів до 31 тисячі, а в сенат – із 42 тисяч 504 до 52 тисяч 552 голосів. Від цього знову ж таки більше вигравали загальнодержавні централістські партії [346, с.57]. Цього разу до кандидатських листів потрапило 16 політичних організацій. Їх загальний перегляд показує суттєву перевагу загаль-

нодержавних партій над автономними політичними силами (Див.: Додаток 2; Таблиця 2.2.) [78, с.166 – 167].

Але розстановка тактичних засад партій не змінилася. Як і під час виборів 1924 року зберігся поділ політичних партій на проурядові та опозиційні. До кожного з напрямків належали ті ж самі політичні організації, що і під час попередніх виборів. Щоправда, одна із змін привертала таки увагу. Невтішні наслідки для РХ(З)П змушували керівництво партії зробити необхідні висновки і змінити політичну стратегію. За свою чотирирічну діяльність РХ(З)П не зуміла повністю реалізувати намічені плани і була змушена визнати свою неспроможність самотійно впливати на політичну ситуацію в краї. Тому її реорганізація у Християнсько-Народну Партію (ХНП) відкрила більші можливості для пошуку союзників як у краї, так і серед загальночеських партій. Особливо суттєвим це питання ставало напередодні чергових парламентських виборів у Чехословаччині, коли керівництвом новоствореної ХНП було прийняте рішення укласти символічний союз із Чехословацькою Народною Партією (ЧНП) [363, с.79]. Таким чином, на виборах 1925 року ХНП виступила у блоці з ЧНП, яка одержала 9,72 відсотка голосів виборців (третій показник). Завдяки цьому, лідер ХНП Августин Волошин став депутатом пражького парламенту, де представляв інтереси краю до 1929 року [406, с.76]. За ХНП віддали голоси 7 тисяч 758 чоловік [78, с.166].

Автономний Земледільський Союз зайняв четверту позицію, отримавши 28 тисяч 799 голосів виборців. Серед автономних політичних партій це був найвищий показник народної підтримки (11,6 відсотків). З огляду на реальні матеріальні та кадрові можливості організації на цей рік, показник був непоганим.

Результати парламентських виборів 1925 року підтвердили авторитет лівих політичних партій, що ще донедавна піддавалося сумніву. Комуністи, незважаючи на втрату майже 25 тисяч голосів, переконливо перемогли (75 тисяч 669 чоловік (30,8 відсотка)) [201, с.193]. Внаслідок цього вони одержали три мандати у палату депутатів (Іван Мондок, Микола Сидоряк, Йосиф Гаті) та два – до сенату (Іван Боднар, К. Решук) (Див.: Додаток 2; Таблиця 2.7.) [346, с.59]. Так само знизився показник відданих виборцями голосів за партію соціал-демократів – з 23 тисяч 826

чоловік (у 1924 році) до 18 тисяч 183 чоловік, що становило 7,4 відсотка [152, с.193].

Особливу активність під час виборів 1925 року традиційно проявила й Аграрна Партія, але 37 тисяч 172 одержаних голосів залишили її позаду комуністів [78, с.166]. Водночас підсумки виборів показали зростання авторитету серед місцевих жителів як аграрників, так і особливо АЗС (11,6 відсотків), який теж активно готувався до виборів (Див.: Додаток 2; Таблиця 2.2.). Від автономістів було висунуто 9 кандидатів у палату депутатів і 5 у сенат.

Отже, проблемність адаптації Підкарпатської Русі до загальнодержавного виборчого процесу лежала на поверхні. Більше того, спокійному вливанню краю в механізм політичної системи заважали й внутріполітичні явища і процеси, які носили кризові явища в середині функціонування державно-політичних інститутів та налагодження компромісних відносин між їх суб'єктами. Досить важко, починаючи з 1923 року формувати елементи парламентської демократії в краї, а потім упродовж 1924 – 1925 років двічі поспіль пережити випробування парламентськими виборчими процесами, які носили затяжний характер і позначилися на багатьох сферах суспільного життя регіону.

Однак, незважаючи на це, факт безкомпромісної боротьби політичних сил, логічного, на наш погляд, протистояння центральних та автономних партій, мав важливе значення для перспектив відстоювання крайових інтересів і гартування політичної свідомості місцевих жителів, зокрема.

2.4. Особливості виборчих процесів у 1929 році

Характеризуючи політичну диференціацію суспільства наприкінці 20-х років ХХ століття, необхідно відмітити, що у партійній системі Чехословацької Республіки витворилася певна стабільність політичних інтересів, як центральних, так і автономних політичних сил, що сприяв збереженню демократичного характеру держави. Тому внаслідок цього важливим моментом у політичній історії Підкарпатської Русі стали чергові загальнодержавні парламентські вибори, проведення яких було призначене

на 27 жовтня 1929 року [78, с.480]. Їхня особливість полягала у тому, що населення краю, з огляду на 10-річне співжиття у складі Чехословацької Республіки, могло проаналізувати й переоцінити багато важелів суспільної дійсності і виробити подальші напрями для ефективної реалізації державно-правових положень, які стосувалися краю. Серйозно до цього ставилися й політичні лідери краю, партії та їх керівники. Між ними розгорілася гостра боротьба, з новою силою розгорнулася агітаційна організаційна робота серед місцевого населення, проводилися наради, збори, на яких обговорювалися ймовірні кандидати тощо.

Структура офіційного оформлення кандидатських листів, їх реєстрація за партійною приналежністю залишалася незмінною. До 13 жовтня 1929 року всі партії, які виявили бажання взяти участь у загальнодержавних парламентських виборах, повинні були внести певну грошову суму на ім'я голови крайової виборчої комісії за друк кандидатських листів. До 17 числа того ж місяця всі зареєстровані списки опубліковувалися в періодичній пресі. З 20 до 27 жовтня проводилося їх обговорення. Виборча комісія встановила і термін подання скарг та позовів до виборчого суду, які приймалися не пізніше 11 грудня 1929 року [362, с.299].

Відповідально до згаданих виборів готувалася ХНП. На засіданні керівництва партії, яке відбулося 5 жовтня 1929 року, обговорювалися кандидатури представників ХНП і було остаточно затверджено склад кандидатського листа. До нього увійшли Августин Волошин, Михайло Бращайко, Дмитро Кобулей, Павло Яцко, Ілько Сикюра, Микола Долинай, Іван Галнай, Андрій Ворон, М. Небесник — висуванці до парламенту, а Ю. Шутко, М. Шуба, І. Грига, Ф. Талабира, І. Шпак — висуванці до сенату [362, с.299]. На цих виборах ХНП одержала 8 тисяч 979 голосів виборців. Такий показник, звичайно, не був високим. За п'ятирічний період із 1924 року по 1929 рік, коли в Підкарпатській Русі парламентські вибори проводилися тричі, їхній коефіцієнт стабільності залишився майже сталим і вказував на втрату трохи більше двох тисяч голосів виборців. Станом на 1929 рік найактивніше підтримували ХНП у Мукачівському (1 тисяча 362 чоловік), Волівському (Міжгірському — авт.) (1 тисяча 283 чоловік), Свалявському (1 тисяча 91 чоловік) і Ужгородському

(1 тисяча 62 чоловік) округах. Найслабший авторитет представники ХНП мали у Березнянському (127 чоловік) та Берегівському (150 чоловік) округах [363, с.80 – 81]. Такі результати говорили про те, що жодного депутатського мандату представники ХНП у 1929 року не отримали.

Потрібно відмітити, що тенденція на подальше зменшення популярності й підтримки серед населення комуністів також залишилася сталою. Під час парламентських виборів у 1929 року вони отримали 40 тисяч 583 голосів (24,4 відсотка) [406, с.80]. Проте загальні успіхи комуністів на виборах не були втішними з огляду на втрату ними за останні п'ять років (1924 – 1929 років) більше півсотні тисяч голосів виборців. Головними причинами зниження популярності крайкому КПЧ у краї слід вважати односторонність критики уряду та недооцінку можливостей аграрних партій, які на рубежі 20 – 30-х років активізували свою діяльність, що й відбивалося на рості кількості їх прихильників серед місцевого населення. Не останню роль у цьому процесі відіграв і той факт, що комуністичний рух зазнавав подвійного тиску – переслідування й всеохоплююча антикомуністична політика у Чехословаччині (внутрішній фактор) та ідеологічний, а подекуди й морально-фізичний тиск із боку Москви (зовнішній фактор). Негативно відбилася на популярності КПЧ у Підкарпатській Русі й завзята боротьба із соціал-демократами, які також мали неабиякий вплив на робітників і селян. Усі ці моменти вказували на наявність внутріпартійної кризи. Якщо детальніше підійти до характеристики рівня популярності КПЧ в різних округах краю під час проведення виборів 1929 року, то треба відзначити, що найбільше голосів вони отримали у Мукачівському (6 тисяч 649 чоловік), Берегівському (6 тисяч 113 чоловік) та Рахівському (5 тисяч 212 чоловік) округах. А найменше виборців проголосувало за комуністів у Березнянському (950 чоловік) та Перечинському (1 тисяча 293 чоловік) округах. Депутатські мандати від КПЧ отримали Іван Локота, Микола Сидоряк (з 1931 року Павло Терек) (Див.: Додаток 2; Таблиця 2.7.) [346, с.82].

Цікаво, що соціал-демократи під час виборів 1929 року майже зуміли повернути собі кількість голосів виборців, яку вони отримали ще у 1924 році. Тому їхні втрати упродовж 1924 –

1929 років були не дуже суттєвими – відповідно з 23 тисячі 826 чоловік (9,4 відсотка) до 22 тисячі 922 чоловік (8,6 відсотка). Найбільшою підтримкою вони користувалися в Іршавському (3 тисячі 396 чоловік) і Берегівському (3 тисячі 82 чоловік) округах, а найменшою – у Перечинському (736 чоловік) та Волівському (Міжгірському – авт.) (983 чоловік) [346, с.82]. Депутатом парламенту став Юлій Гуснай (Див.: Додаток 2; Таблиця 2.7.).

Проте вибори 1929 року вперше за кількістю голосів вивели на перше місце в Підкарпатській Русі урядову Аграрну Партію (29,1 відсоток голосів) (Див.: Додаток 2; Таблиця 2.3.) [346, с.79]. «Руський блок», до складу якого увійшли чотири автономні русофільські партії (АЗС, КТП, РНП, РНС), з результатом 18,2 відсотки голосів виборців теж як ніколи піднявся, випередивши за показниками навіть комуністів [346, с. 81]. Щоправда цей блок виступав у коаліції з ЧНДП. Таким чином, політика чехословацької влади, спрямована на досягнення консолідації та перемоги проурядових політичних сил, врешті-решт стала успішною. Більше того, парламентські вибори 1929 року показали, що громадяни Підкарпатської Русі зацікавлені у стабільному співжитті в Чехословацькій Республіці, незважаючи на певні негаразди. Крайній радикалізм, а то й відверта антидержавна діяльність ними не сприймалися.

Крім вищеназваних результатів слід виділити ще участь Угорської Народної Партії (УНП), що отримала 11,4 відсотка голосів (30 тисяч 234) [346, с.81], ЄСП – 6,3 відсотків (16 тисяч 762 голоси) [236, с.29]. ЄОП виступала спільно з Аграрною Партією (Див.: Додаток 2; Таблиця 2.3.) [361, с.31].

Аналізуючи результати парламентських виборів у Підкарпатській Русі упродовж 20-х років ХХ століття, слід відмітити і досить високий рівень неучасті населення в голосуваннях (абсентеїзм), який сягав 14,6 відсотків. У цілому по державі цей показник становив 8,6 відсотків [362, с.301]. Головною причиною цього факту залишався досить низький рівень політичної культури мешканців краю, а через це, відповідна і активність на виборах. Але вочевидь навіть ці цифри говорять про неабиякий інтерес до можливості вирішення суспільних проблем у порівнянні з попередніми періодами.

Безпосередня участь у виборчих процесах об'єктивно свідчила і про позитивні моменти, серед яких збагачення політичної культури, можливість легалізованої політичної діяльності, гартування партій у безкомпромісній політичній боротьбі, набування досвіду тощо.

2.5. Парламентські вибори 1935 року

На середину 30-х років ХХ століття припали ще одні загальнодержавні парламентські вибори. Їх своєрідність полягала у тому, що активізація русофільських політичних партій робила серйозний тиск на весь проукраїнський рух. При чому це робилося за допомогою зовнішньополітичних сил (Угорщина, Польща) та при повному невтручанні у цей процес чехословацької влади. Більше того, деякі політичні партії переступали межу опозиційності й діяли поза допустимими законодавчою основою республіки рамками. До виборів, які були призначені на 19 травня 1935 року, готувалися 16 політичних партій. Із проукраїнських політичних організацій масову підтримку отримали комуністи і соціал-демократи. Хоча в Аграрній Партії у 1934 році виникла потужна українська фракція, її русофільське керівництво не виставило жодного українського кандидата (Див.: Додаток 2; Таблиця 2.4.) [363, с.82].

Підготовленими до виборів підійшли місцеві соціал-демократи. У всіх регіональних осередках партії відбулися збори, де обговорювалася програма партії та кандидатури в депутати парламенту й сенату. Участь у них взяли активісти крайової ЧСДП Юлій Ревай, Федір Ревай, Дмитро Німчук та ін. 10 квітня 1935 року в Ужгороді відбулися загальнокрайові збори членів партії, на яких було підкреслено необхідність активної участі членів політичної організації у парламентських виборах [363, с.83]. Однак результати виборів для соціал-демократів виявилися не вельми втішними (29 тисяч 749 голосів (9,2 відсотка)), а депутатом чехословацького парламенту став Юліан Ревай [363, с.83].

У свою чергу великого успіху добилися представники партії комуністів. Відмовившись від ідеї боротьби за

автономію краю, основний акцент уваги в передвиборчій програмі вони зробили на антифашистську боротьбу, згуртованість населення перед загрозою фашизації країни. За рахунок 79 тисяч 400 голосів виборців (26 відсотків) комуністи вибороли перемогу у виборчому марафоні і делегували до парламенту Олексу Борканюка, Івана Локоту, Павла Терека і Василя Поповича (Див.: Додаток 2; Таблиця 2.7.) [363, с.83].

ХНП внаслідок отриманих голосів виборців посіла низьке дев'яте місце (7 тисяч 325 голосів) і жодного депутатського мандату не отримала [363, 83]. Краща ситуація була в ЧНСП (10 тисяч 027 голосів) [406, с.77]. АЗС утворив коаліцію із Словацькою Народною Партією, яку очолював А.Глінка, внаслідок чого отримав високі 44 тисячі 982 голосів [406, с.81]. Ще одна потужна русофільська політична організація Руська Національно-Автономна Партія (РНАП), що утворилася напередодні парламентських виборів 1935 року, не ризикнула виступити самостійно, а увійшла до виборчого блоку «Руське народне об'єднання». Таким чином автономісти отримали 28 тисяч 954 голосів, а лідер Степан Фенцик був обраний у вищий законодавчий орган країни (Див.: Додаток 2; Таблиця 2.4.) [406, с.82].

Результати виборів до чехословацького парламенту переконливо засвідчили глибокі зміни у перспективних політичних вподобаннях жителів Підкарпатської Русі. Недовіра празьких урядових кіл до збагачення політичної культури у краї спричинилася до поразки проурядової політики. 63 відсотки голосів виборці віддали опозиційним партіям [406, с.83]. Таким чином, електорат розумів, що обіцянки реформування суспільно-політичного життя в краї насправді не входять у плани урядових політичних сил.

2.6. Загальні підсумки щодо участі партій у виборчих процесах чехословацького періоду

Вказуючи на специфічні характеристики регіональних виборчих процесів, потрібно сказати і про той факт, що під час проведення виборів усіх рівнів у 20 – 30-х років були зафіксовані масо-

ві порушення, які, як правило, суттєво не впливали на розстановку сил партій, однак вказували на існуючі недоліки і недосконалість організаційно-виборчого процесу на місцях [111, с.132].

Загалом результати парламентських виборів даного періоду показали спроможність тих чи інших політичних партій впливати на суспільно-політичне життя окремого регіону. Серед проукраїнських політичних організацій своєю масовістю й потужною структурно-організаційною базою виділялися крайком КПЧ і місцева ЧСДП. Не останню роль у міцності організацій відіграла й матеріально-фінансова допомога філіям від їх центральних органів у Празі. З іншого боку, цей важель занадто суттєво впливав на самостійність партійних дій і рішень. Серед інших політичних партій слід виділити потужну Аграрну партію, яка в силу державної підтримки мала чи не найлегші можливості для свого розвитку. В когорті автономних політичних партій безперечним лідером, вважаємо, була партія АЗС. Виходячи з іншої градації політико-партійного розвитку тогочасного суспільства, упродовж міжвоєнного періоду участь у виборах до чехословацького парламенту на теренах Підкарпатської Русі брали вісім загальнодержавних політичних партій, які лояльно ставилися до політики чехословацького уряду і відповідно названі вченими проурядовими.

До опозиції дослідники відвели УНП, АЗС, РНАП (автономні) і КПЧ (загальнодержавну). Приймаючи запропонований поділ, маємо наступне: якщо у 1924 році за проурядові партії проголосувало 40 відсотків виборців у краї, у 1925 році – 46 відсотків, у 1929 році – аж 64 відсотки, то у 1935 році цей відсоток різко знизився до 37 відсотків голосів. Відповідно опозиційні партії найвищий показник електоральної підтримки дістали у 1935 році (63 відсотки), на противагу попередніх у 1924 році – 60 відсотків, у 1925 році – 54 відсотки, і у 1929 році – низьких 36 відсотків голосів виборців (Див.: Додаток 2; Таблиця 2.6.) [406, с.83].

Не можна обійти стороною й питання зростання серед місцевого населення зацікавленості в результатах виборів, про що свідчить постійно спадаючий рівень абсентеїзму. Якщо у 1925 році за політичні партії, що були внесені до бюлетенів у Підкарпатській Русі голосувало 245 тисяч 743 громадян, у 1929 році – 266 тисяч 324 чоловік, то у 1935 році кількість учасників виборів

становила рекордні для статистики краю 323 тисячі 645 одиниць. При цьому згідно з положенням про вибори кількість представників від краю виходила із певного співвідношення набраних голосів. Так, у 1924 році цифра, яка дозволяла отримати відповідний мандат, становила 28 тисяч 245 голосів, у 1925 році – 27 тисяч 304, у 1929 році – 29 тисяч 591, у 1935 році – 34 тисячі 443 голосів (Див.: Додаток 2; Таблиця 2.5.). Передбачалося, що у 1941 році, під час чергових парламентських виборів цей показник зросте до 38 тисяч голосів [406, с.76]. Проте, внаслідок відомих подій у 1939 році, це так і залишилося політичним передбаченням.

Наслідки парламентських виборів 1924, 1925, 1929 і 1935 років для політичних партій, їх вплив на електорат потенційних прихильників, видозміни передвиборчих програм — усе це подає своєрідне політично-аналітичне зображення тогочасного суспільства краю. Звичайно, це зображення потребує більш глибокого вивчення. Утворення передвиборчих блоків, стиль поведінки політичних організацій до і після виборів, порушення і втручання з боку влади та інші аспекти загальновиборчого процесу чекають на своє подальше висвітлення.

2.7. Вибори до Сойму Карпатської України 1939 року

Особливості національного державотворення Карпатської України кінця 30-х років минулого століття змушують зробити основний акцент на політико-правових засадах. Цей етап став вершиною державотворчих змагань закарпатських українців, які в повну силу заявили про себе як про політичну націю. В політичному авангарді опинився другий автономний уряд на чолі з лідером проукраїнської орієнтації Августином Волошином (жовтень 1938 р.). Після заборони діяльності всіх політичних організацій Перша Руська (Українська) Центральна Народна Рада монополізувала політичне життя краю, що повинно було стабілізувати суспільно-політичної ситуації. Одночасно розпочалася організаційна робота по створенню нової української національної партії, апарат якої формувався з провладної еліти краю. Створена у січні 1939 року партія Українське Національне Об'єднання

(УНО) виступила і єдиним виборчим суб'єктом [362, с.231 – 232]. Її існування було характерне зрощенням місцевого урядового і партійного кадрових апаратів. Такі факти говорять про однопартійну систему й безальтернативність виборів до Сойму (крайового парламенту), що вказувало на авторитарний характер політичної системи. І хоча влада виправдовувала це необхідністю призупинити політичний хаос, своїми діями вона порушувала вже здобуті в попередні роки демократичні звичаї.

Можна припустити, що авторитарність була тимчасовою, оскільки скликання Сойму та значення його рішень, зокрема, проголошення незалежності Карпатської України 15 березня 1939 року, обрання президента і міністрів, затвердження державної символіки, вказували на політико-правову основу демократичного державного статусу Карпатської України. Проте, несприятливі умови для розгортання державного життя, а також початок угорської окупації звели нанівець спроби політичного будівництва [134, с.366 – 371]. Треба розуміти, що у той час це була загальна криза політичних систем в умовах загострення міжнародних відносин. А Карпатська Україна пройшла короткий шлях від політичного регіонального автономізму до державної незалежності.

Вибори до Сойму Карпатської України планувалося провести на основі широкого залучення громадян до їх участі. Згідно з Конституційним Законом № 328 від 22 листопада 1938 року, що узаконював автономний статус краю, передбачалося проведення виборів і Сойму Карпатської України. Згідно з п'ятим артикулем (перший розділ, перша частина) цього закону зазначалося, що «Вибори до Сойму Підкарпатської Русі відбудуться до п'яти місяців від оголошення цього закону по постановам части I і III закону з дня 14 квітня 1920, чис. 330 Зб. з. і р., в тексті закону з дня 14 липня 1927, чис. 126 Зб. з. і р., про вибори краєвих і окружних заступництв з тою зміною, що активне виборче право мають ті, які в день виборів переступили 21 рік свого життя, що на кожних 20. 000 жителів відносної національної групи припадає один мандат і що обмеження пасивного виборчого права, становлені в § 6 цит. закону не відносяться до цих виборів» [134, с. 318].

Створивши нормальні організаційні умови щодо створення партійних осередків на місцях, лідери партії УНО відразу ж взя-

лися за основне завдання того часу – проведення підготовки виборів до Сойму Карпатської України. Вони були призначені на 12 лютого 1939 року. Про це повідомило Міністерство внутрішніх справ Карпатської України 12 січня 1939 року. В оголошенні міністерства внутрішніх справ вказувалось, що «виборчі списки будуть, починаючи днем 19 січня 1939 року, впродовж 8 (восьми) днів виложені у всіх громадських урядах до прилюдного наглядання. Листа кандидатів має бути... подана партіями в двох примірниках найпізніше 21 дня перед днем виборів т.є. в неділю 22-го січня 1939 до 12 години в полудне предсідникові краєвої виборчої комісії в Хусті». Оголошення про вибори було опубліковано не 20 січня, а 12 січня 1939 року, тобто за десять днів до початку виборів. Отже правопорушень з боку уряду не було. Інша справа, вибори проходили на безальтернативній основі, що свідчило про відхід уряду А.Волошина від демократії. 16 січня 1939 року було іменовано голову Краєвої виборчої комісії П.Калинюка та його заступника М.Лацанича [69, с.128 – 129].

Велася підготовка виборів до Сойму і за межами краю, зокрема у столиці Чехословаччини – місті Прага, оскільки тут, за свідченнями очевидців, «перебуває велика скількість наших людей роджених на Карпатській Україні і там же приналежних... Скількість тих, які мають право брати участь у голосуванню обраховано приблизно на 500» [11.5.1, арк.8].

Для права участі у голосуванні громадянам видавали «Легітиміційний листок», де зазначалися день виборів, початок і година закінчення голосування (з 8-ої до 15-ої години), ім'я і прізвище виборця. Право голосу мали громадяни, яким на день виборів виповнився 21 рік. Також поширювалися «Примітки», де говорилося наступне: «Кожний виборець повинен взяти участь у (голосуванні) виборах. Від цього обов'язку суть освобождені особи, котрі:

- а) мають більше як 70 років,
- б) із причини хвороти не можуть появитися до поміщення виборів,
- в) із невідложимих обов'язків свого уряду, або заняття, не можуть появитися до виборів,
- г) в день виборів віддалені від міста виборі найменше 100 км,

д) здержані перерванням комунікації або іншими непоборимими перепонами...» [69, с.149 – 151].

Досить професійно і відповідально поставилися до голосування члени виборчих комісій. Вони повинні були слідкувати за тим, щоб виборець правильно юридично скористався своїм виборчим правом. Взявши від виборця «Легітимаційний листок» член комісій мусив перевірити наявність у нього всіх листів кандидатів без будь-яких позначок та друкарських відхилень (у іншому випадку видавалися нові листи). Після цього видавався урядовий конверт, куди виборець повинен був вкласти вже власноруч позначені листи у спеціальному приміщенні так, «щоби не мож було його видіти». Згодом конверт вкидався перед виборчою комісією до урни.

Після закінчення часу голосування, виборчі дільниці закривалися. У цей час голосували члени комісій. Тільки після цього голова виборчої комісії оголошував про закінчення голосування.

Демократичні традиції далися взнаки і в контексті оголошеної кримінальної відповідальності за перешкоджання скористатися виборчим правом. Так, людині, котра відбирала без дозволу виборця його кандидатські листи, або власноруч вписувала результати загрозувало покарання в'язницею від одного до шести місяців. За інші менш значні порушення передбачалися грошові покарання у сумі від 20 до 5000 чеських крон, або максимально ув'язнення від 24 годин до одного місяця [69, с.149 – 151].

Підготовка до виборів у крайовий Сойм стала першим «бойовим хрещенням» політичної партії УНО. Згідно з урядовим положенням всі політичні партії, які бажали взяти участь у виборах, повинні були зголоситися до 22 січня 1939 року, зареєструватися і подати свої кандидатські листи. Однак, передвиборча кампанія проходила в умовах однопартійності, що мало свої особливості. 27 січня було сформовано список послів до Сойму Карпатської України. Список відкривав прем'єр-міністр Августин Волошин. Вибори до Сойму були призначені на 12 лютого 1939 року. Ще 8 лютого Августин Волошин звернувся до всіх громадян Карпатської України: «Тепер, коли мільйони й мільйони наших братів та інших народів примушені жити під чужим пануванням, Боже провидіння дозволило нам, щоб ми, найменша частинка великого

українського народу, на своїй прадідній землі самі собою управляли» [134, с. 318 – 319].

До кандидатського листа від УНО було внесено прізвища 32 кандидатів: Августин Волошин, Юліан Ревай, Юлій Бращайко, Михайло Бращайко, Іван Грига, Адальберт Довбак, Микола Долинай, Мілош Дрбах, Августин Дутка, Іван Ігнатко, Володимир Комаринський, Іван Качала, Василь Климпуш, Степан Клочурак, Василь Лацанич, Микола Мандзюк, Михайло Марущак, Леонід Романюк, Григорій Мойш, Дмитро Німчук, Антон-Ернест Ольдофреді, Юрій Пазуханич, Іван Перевузник, Петро Попович, Федір Ревай, Микола Різдорфер, Степан Росоха, Юрій Станинець, Василь Шобей, Августин Штефан, Кирило Феделеш, Михайло Тулик. Більшість із них уже встигли пройти партійну школу в різних політичних організаціях (Див.: Додаток 2; Таблиця 2.9.).

Уряд Карпатської України максимальну увагу приділяв пропагандистській роботі. Листівкова пропаганда особливо посилилась напередодні виборів до Сойму. Всі листівки закликали голосувати за партію УНО: «Тату, не забудь, що 12 лютого (февруара) будемо голосувати... Скажи і мамі, щоб дала свій голос. Тату, не забудь, що листу веде прем'єр-міністр др. Августин Волошин і міністр Юліан Ревай. Уважаймо, щоб не запропастили Рідний Край і тяжко здобуту свободу». Або така листівка: «Громадяни! Українці – Українки! На чолі кандидатки стоять: Батько Прем'єр о.Августин Волошин та міністр Юліан Ревай. Ви вірите цим людям? Так! Кожний має це сказати у неділю 12 лютого 1939 р.» [134, с.319].

Необхідно відзначити, що окремі політичні сили зробили свої кандидатські списки до Сойму. Так, зокрема, поступили депутати празького парламенту від колишньої аграрної партії і «Група підкарпатських русинів», але Центральна виборча комісія відмовила їм у цьому [134, с.319]. Цей акт уряду А.Волошина слід розцінювати як суттєве порушення елементарних демократичних прав місцевого населення. Уряд докладав усіх зусиль, щоб за короткий час переконати населення в необхідності голосувати за УНО, хоча протилежної політичної партії не було, а вибори проходили на безальтернативній основі. Складалося враження, що уряд і найближчим часом не допустить утворення нових партій. Ця ідея проходить червоною ниткою через переважну більшість листівок.

«Ти вже об'єднався, говорилося в одній із них, – і ніколи вже більше не смієш розбиватися на партії та групи» [133, с.279].

Голосування мало проходити на основі Виборчого Закону Чехословацької Республіки, який продовжував діяти на території краю. Зауважимо, що «Легітимаційний листок про вибори» передбачав покарання «як провину тяжкою в'язницею від одного до шести місяців: коли дехто відбирає виборцєви листу кандидатів без його виразного дозволу, або коли йому очеркує в листі кандидатів» [69, с.149 – 151]. Цей запобіжний захід уряду не застеріг від порушень закону про вибори в поодиноких округах.

Очевидець писав, що «результат недільних виборів... був так надзвичайно успішний і для українського народу та українців взагалі корисний, що заскочив своєю несподіванкою не тільки ворогів, але і приятелів Карпатської України» [134, с.320]. Із 92, 5 відсотків населення, що взяли участь у виборах, 92, 4 відсотки проголосували за УНО. Вибори пройшли на задовільному рівні без значних порушень, а їх наслідки можна вважати достовірними. Бюлетень Пресової Служби Карпатської України так передав враження німецького журналіста: «Мені доводилося переїжджати через багато сіл, в яких маяв білий прапор (тобто, 98% проголосувало за УНО – авт.). Я бачив, як селяни з захопленням в очах дивилися на той шматок полотна та гляділи на мене, немов би хотіли сказати: «Видиш нашу гордість, чужинце». Ви повинні гордитися національною свідомістю Вашого простолюддя» [134, с.320]. Свідчення очевидців переконують у великому політичному піднесенні, яке було під час виборів. Житель с.Колочава, що на Міжгірщині, М.Шимоня розповідав: «Колочава уся проголосувала за УНО. Стільки було людей, що їх ланцюг в одному кінці села починався, а в другому закінчувався. Все було покрите синьо-жовтими знаменами, і здавалося, що Колочава – одне велике синьо-жовте полотнище» [134, с.320]. Подібну ситуацію описали очевидці подій Е.Медвідь, М.Липей, А.Субота, В.Цьока, В.Цех та багато інших. Закарпатці, які проживали в Бельгії, вислали своє привітання, а також просили «приєднати їх голоси» [134, с.320 – 321].

Результат виборів був надзвичайно успішний для українського народу та українців взагалі. З 92,5 відсотків, що взяли участь у виборах, 92,4 відсотки голосували за список партії УНО. Вибори пройшли на задовільному рівні без значних порушень, а їх на-

слідки можна вважати достовірними. Свідчення очевидців переконують у великому політичному піднесенні, яке було під час виборів. Жителі села Колочава, що на Міжгірщині, розповідали: «Колочава уся проголосувала за УНО. Стільки було людей, що їх ланцюг в одному кінці села починався, а в другому закінчувався. Все було покрите синьо-жовтими знаменами, і здавалося, що Колочава – одне велике синьо-жовте полотнище».

Необхідно відзначити, що цілий ряд населених пунктів віддали більшість голосів проти партії УНО. Зокрема, так зробили жителі сіл Іза, Гудя, Вербовець, Смоголовиця, Руські Комарівці, Великі Лази, Буковець, Дусино, Пасіка, Вишня Розтока. Більше двох тисяч голосів проти партії УНО було зафіксовано в столиці Карпатської України – Хусті. Це є свідченням того, що люди могли вільно висловлювати свою думку. В той же час воно доводить, що українська ідея встановлювалася в безкомпромісній боротьбі протилежних одна одній сил.

Докладені урядом зусилля, спрямовані на необхідність перемоги УНО, були винагороджені позитивним результатом. Із усіх голосуючих, які становили 92,5 відсотка населення, 92,4 відсотка віддали свої голоси на підтримку партії УНО (Див.: Додаток 2; Таблиця 2.8.). Такі результати були очікувані з огляду на проведену агітацію, афішну пропаганду, публічні зібрання та ін. Українці всього світу стежили за виборами до Сойму, чекаючи позитивних результатів. Канадські українці в телеграмі на ім'я Августина Волошина писали: «Просимо уряд Карпатської України передати нашим братам привіт. У неділю 12 цього місяця очі 500 тисяч українців Канади звернені на Вас, брати і сестри з Карпатської України». Очевидець писав, що «результат недільних виборів... був так надзвичайно успішний і для українського народу та українців взагалі корисний, що заскочив своєю несподіванкою не тільки ворогів, але і приятелів Карпатської України» [134, с.321 – 322].

Невдовзі Августин Волошин звернувся до народу з такими словами: «Солодкий мій народе! Твоя щира поведінка при виборах до першого Твого сойму доказує Твою політичну зрілість, доказує, що Ти зумів у собі витворити не лиш велику національну свідомість, але й солідарність щирої любови один до одного, брата до брата, порозумів наші спільні інтереси...

Особливо тішить мене те, що наша дорога була правильна і ми тою дорогою ідемо далі, щоб вибудувати культурну, господарську і політичну самостійність для блага нашого народу, у згоді з нашими слов'янськими братами чехами і словаками у спільній федерації...

Вже з перших вислідів голосування бачив я щирі прояви Твоєї любови до великої Нації, з котрої Ти походиш. З великою утіхою, з невимовною радістю бачу, що Ти не є вже тим приниженим рабом, тим нещасним рутеном, яким тебе колись з презирством називали чужі пани, але що Ти є сином великої Нації св. Володимира Великого і Ярослава Мудрого» [134, с.322].

Вибори, що закінчилися повною перемогою представників українського напряму, об'єднаних в партію УНО, дали право уряду Карпатської України скликати Сойм – перший український парламент в історії краю.

У цілому демократичний зміст виборів до Сойму Карпатської України був деформований внутрішньо- і зовнішньополітичними подіями початку 1939 року. Однак єдність народу Карпатської України у надважких умовах була винагороджена цілковитою перемогою українських політичних сил, котрі цілеспрямовано йшли до державного будівництва.

Отже, процес демократичного плюралізму в Чехословацькій Республіці носив об'єктивно позитивний характер, а приклад практичної реалізації демократичних повноважень через призму участі широких верств населення у виборчих процесах, піднімав на високий рівень можливості демократичного парламентаризму в тогочасних умовах.

2.8. Складності виборчого процесу під час угорського панування (1939 – 1944 роки)

Період угорської окупації 1939 – 1944 років також є своєрідним в політичній історії Закарпаття. Впродовж березня – липня 1939 року в краї встановилася військово-адміністративна диктатура. Змінилась і офіційна назва регіону – Підкарпатська територія. Своєрідність виборності органів влади в даному випадку кардинально відрізнялася від демократичних традицій формування

політичної влади в чеський період. Принцип кооптування від регіональних представництв до вищих державних органів влади визначався характеристиками авторитарного політичного режиму. Режим характеризувався репресіями та чистками, звільненням великої кількості фахівців, службовців, що вказувало на не толерантну кадрову політику нової влади. Як і до Першої світової війни посилювалася мадяризація всіх суспільних сфер. Політична система в котре зазнавала докорінних змін. Улітку 1939 року Угорщина замінила диктатуру цивільною владою. Ратифіковані угорським парламентом закони стосовно Закарпаття вводили в дію новий політичний управлінський інститут – Регентський комісаріат Підкарпатської території [276, с.29 – 30].

Крім того, партійна система Угорщини повернула порядки «австро-угорської» доби і про обіцяні автономні партії в Закарпатті могли забути. Через те, що поповнення депутатського корпусу в угорський парламент відбувалося в краї шляхом кооптації «кращих» представників місцевої еліти, то й про систему плюралістичного вибору у цей час говорити не приходиться [276, с.107 – 112]. У згаданих напрямках також чітко прослідковувалося намагання повністю контролювати елітні групи й вибірково (час від часу) допускати їх до рівноправного статусу з правлячою угорською елітою.

Можна прослідкувати певні тенденції в політико-партійному житті, коли центральною владою регламентувалися умови створення й діяльності політичних партій. Характеристика в цілому виглядає таким чином: незацікавленість в існуванні автономних, незалежних від Будапешту партійних структур, їх злиття із загальнодержавними партіями або формалізація їх функцій, підпорядкування їх ідеологічної, політичної й національної орієнтації загальнонаціональним угорським інтересам. У цю шкалу вписується повне підпорядкування місцевої партійної еліти й її перетворення на виразника саме загальнодержавних інтересів.

Це стосувалося й парламентського представництва від Підкарпаття. У травні 1939 року відбулися вибори до угорського парламенту, який був двопалатним (верхня і нижня палати). Проте вони не проводилися на окупованих землях. Спершу, за задумом Будапешта, до складу парламентських палат можуть бути обрані

виключно представники угорських партійних списків. Натомість була введена в дію практика кооптування – вибіркове залучення до парламентської діяльності перевірених політиків від краю. Таким чином, планувалося «запросити» до парламентської діяльності від регіону десять чоловік у палату депутатів та шість у верхню палату угорського парламенту. Розроблений закон про вибори взагалі унеможлиблював виборність від Підкарпаття. Так, у запланованих парламентських виборах 30 червня 1940 року участь могли брати виключно особи, які досягли віку 26 років (жінки з 30 років), мали угорське громадянство не менше ніж десять років і щонайменше шість років мали постійне місце проживання. Згодом з'явилися нові абсурдні умови для виборців. Відтак, свідома юридична колізія недала можливостей реалізувати класичний виборчий процес у регіоні [276, с. 108 – 109].

Подібне кооптування до угорського парламенту в краї здійснювалося тричі (листопад 1938 року, травень – червень 1939 року, листопад 1942 року – січень 1943 року). Усього до складу парламенту було кооптовано 26 чоловік, передусім відомих своїми проугорськими орієнтаціями. Крайова парламентська еліта об'єднувалася у створеному 1939 року Угроруському парламентському клубі.

Серед найактивніших представників депутатського корпусу виділялися знані в краї та за його межами політики Андрій Бродій, Степан Фенцик, Юлій Фелдешій, Йосип Камінський, Ендре Корлат та інші. Крім названих політиків, до складу угорського парламенту в різні часи були залучені Олександр Ільницький, Іштван Ганьо, Стефан Будаї, Петро Дем'янович, Андрій Кричфалушій-Грабар, Олександр Стойка, Вілмош Томчані (верхня палата), Юрій Бенце, Іван Бокшай, Аладар Возарій, Петро Гайович, Кароль Гоккі, Володимир Гомічков, Петро Гопко (Кікінеші), Михайло Демко, Ференц Еґрі, Еден (Едмунд) Жегора, Євген Ортутай, Адальберт Рішко, Олександр Чуга, Іван Шпак (нижня палата) (Див.: Додаток 2; Таблиця 2.10.) [222, с.149; 276, с.110 – 111].

Проте в умовах функціонування режиму Міклоша Горті значимих результатів депутатський корпус від Підкарпаття не досяг. У їх компетенції щодо винесення на обговорення широкої парламентської еліти переважали питання соціального й освітнього характеру, земельного реформування і міжнаціонального

спокою. Щодо проблем політичної автономії краю, то дедалі ставало зрозумілим, що офіційний Будапешт до 1938 року розігрував карту автономії для вирішення власних територіальних амбіцій, а заради досягнення цієї мети безкорисливо використав потужний русофільський рух. Після ж 1939 року, у світлі досягнення цієї мети, питання автономії краю безапеляційно пригальмовувалося відразу ж в її зародку. Таким чином, діяльність депутатів угорського парламенту від регіону призупинилася внаслідок його розпуску через окупацію Угорщини фашистською Німеччиною 19 березня 1944 року.

2.9. Виборчий процес у радянський період

Після ліквідації угорського окупаційного режиму восени 1944 року в Закарпатті розпочалося утвердження радянської, як було прийнято вважати – «народної» влади. Активізувався рух за возз'єднання з Радянською Україною. Цей період в регіональній політичній історії отримав політико-правовий статус напівдержавного (перехідного) організму і назву – Закарпатська Україна (1944 – 1946 роки). Створювалися розгалуження народних комітетів, як органів місцевого самоврядування. Проте їх формування лише частково було з народної ініціативи [225, с.44]. Головну роль виконували представники військового командування Червоної армії, котрі призначали керівництво населених пунктів. Поряд з цим на своїх посадах ще залишалися місцеві чиновники. Тому, на цьому етапі, склалася дещо парадоксальна ситуація з двовладдям. Однак з часом комуністи та радянські працівники витіснили з управлінських посад старих службовців і монополізували владу в своїх руках. Повсюдно здійснювався контроль радянських силових структур над політичними органами Закарпатської України.

Нова влада чітко дала зрозуміти, що повернення до «чеського плюралізму» з розгалуженою багатопартійною системою не буде. Натомість формувалась однопартійна, з монополізуючою роллю в суспільстві, система. Утворена Комуністична Партія Закарпатської України (КПЗУ), яка діяла в Закарпатті з 19 жовтня 1944 року до 15 грудня 1945 року, була правонаступницею За-

карпатського крайового комітету КПЧ (діяла у 1921 – 1938 роках). На Установчій конференції в Мукачеві було вирішено об'єднати всі осередки в одну комуністичну організацію. Тоді ж обрали Центральний Комітет, до складу якого увійшло 23 чоловік: С.Борканюк, О.Тимко, І.Ваш, М.Климпотюк, І.Ловга та ін. Першим секретарем ЦК КПЗУ став І.Туряниця, його заступником – Д.Тарахонич, а секретарями – С.Вайс та І.Ледней [225, с.19 – 27]. Офіційним друкованим органом КПЗУ стала газета «Закарпатська правда», перший номер якої вийшов у світ 5 листопада 1944 року.

Головним своїм завданням партія вважала возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною, а тому зобов'язала своїх членів очолити рух народних мас за єдність українського народу і найближчим часом вирішити соціально-економічні та національно-культурні проблеми через призму радянзації краю. На ділі це означало створення різноманітних комітетів, які займалися конфіскацією приватних земель володінь і створенням на їх основі колективних сільських господарств, ліквідацією просвітницьких і пластунських осередків та організацією відповідних комуністичних молодіжних організацій тощо. Загалом першочерговим завданням членів КПЗУ стала тотальна більшовизація суспільства за допомогою силових структур. Крім того проводилася посилена чистка новоприйнятих комуністів, зважаючи на особливості «нешодавнього перебування у складі іноземної держави». Враховувалась також участь у діяльності інших політичних партій, які існували в Закарпатті у 20 – 30-х років минулого століття. Діяльність КПЗУ носила глибоко революційний характер, ідеалізувалися заслуги Червоної армії та комуністів у визволенні краю.

У своїй роботі КПЗУ спиралася на створювані масові профспілкові, молодіжні культурно-мистецькі та спортивні організації. З ініціативи КПЗУ впродовж 1944 – 1945 років проводилися масові збори, мітинги, конференції, з'їзди робітників, селян, педагогів, працівників культури та ін. Значну роботу було здійснено під час підготовки і проведення Першого з'їзду народних комітетів, який ухвалив Маніфест про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною 26 листопада 1944 року [225, с.100 – 101]. Участь у цих подіях брали широкі верстви місцевого насе-

лення, що сприяло піднесенню рівня політичної культури в умовах адаптації до нової політичної системи.

Унаслідок виконання свого основного завдання і непередбачуваності накреслених подальших програмних положень, існування КПЗУ як окремої партійної структурно-організаційної одиниці ставало недоцільним. 15 грудня 1945 року ЦК ВКП (б) вирішив вважати можливим прийняття КПЗУ до складу ВКП (б) і автоматичне переведення членів КПЗУ у члени ВКП (б). Проте це рішення викликало чергову хвилю партійно-політичної чистки кадрів, про що промовисто свідчать факти (всього 38 відсотків членів КПЗУ стали членами ВКП(б)). Замість ЦК КПЗУ був призначений обласний комітет КП(б)У, а 5 січня 1946 року затверджений його новий склад [225, с.28].

Перший з'їзд народних комітетів, крім Маніфеста про Возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною, обрав вищий орган державної влади – Народну Раду Закарпатської України (НРЗУ), до складу якої увійшло сімнадцять чоловік. Головою ради обрали Івана Туряницю, а заступниками – Петра Лінтура, Петра Сову та ін. Також був затверджений склад виконавчо-розпорядчого органу – уряду Закарпатської України. Згідно з декретом НРЗУ (9 січня 1945 р.) вся повнота влади в краї належала народу і здійснювалася через вільно обрані ним представницькі органи, тобто народні комітети на місцях і Народну Раду – в центрі.

До компетенції голови НРЗУ, на перший погляд, входили досить широкі повноваження. Це питання офіційного представництва Закарпатської України за межами країни, функції виконавчо-розпорядчої влади тощо. Оскільки НРЗУ була єдиним вищим виконавчим і законодавчим органом влади в Закарпатській Україні, то її діяльність можна охарактеризувати як повну узгодженість законодавчої і виконавчої повноважень. Обрані члени НРЗУ крім законодавчої діяльності здійснювали реалізацію прийнятих радою законів. Переважав принцип «демократичного централізму». Однак поступово все відчутнішим стає дублювання основоположних засад радянської влади в контексті Радянського Союзу, а спроби противитися цьому відразу ж ліквідовувалися.

На початку 1946 року перехідний статус Закарпатської України був змінений правовим затвердженням її території в складі УРСР і утворенням Закарпатської області з центром у

м. Ужгород. Юридично питання статусу краю вирішилося 29 червня 1945 року [225, с. 154 – 164]. З цього часу йде повноправне вливання суспільно-політичних інституцій в загальнодержавну радянську політичну систему й аспекти політизації українців Закарпаття втрачають свої регіональні особливості в порівнянні з іншими регіонами України. Цей процес повністю реалізовувався під споконвічною ідеєю єдності українського народу.

Хоча, слід відмітити, що ідеї возз'єднання українських земель по обидві сторони Карпат не були новими. Ще наприкінці Першої світової війни реально розглядалася ідея створення єдиної національної держави в етнографічних межах (щоправда в нерадянському варіанті). Проте зовнішньополітичні чинники цьому завадили. У міжвоєнний період головний тягар щодо реалізації возз'єднання процесів взяли на себе окремі політичні партії, що діяли в Закарпатті. Серед них була й комуністична політична організація. Політичні партії Закарпаття можна, і це було б справедливо, вважати передвісниками тих возз'єднання процесів, що відбулися в другій половині 40-х років ХХ століття. Проте, здобутки багатьох українських політичних сил та їх представників на цьому шляху фактично були приватизовані однією комуністичною політичною організацією, яка, об'єктивно кажучи, не претендувала на роль лідера загальноукраїнського возз'єднання в його сучасному розумінні.

Так чи інакше, на цьому етапі радянської політизації регіону ядром політичної системи залишалися комуністи, партія котрих цілковито контролювала суспільно-політичні процеси. Вона практично монополізувала всі важелі крайової життєдіяльності. Головним завданням тогочасності стало зміцнення і активізація органів радянської влади, встановлення радянських порядків, дотримання соціалістичної справедливості тощо. Посилювалася ідеологічна робота, особливо в середовищі людей, котрі недовіряли комуністам. Розпочалась кампанія формування радянських і партійних вищих кадрів за рахунок приїжджих. Натомість масового характеру набуло усунення з посад кваліфікованих місцевих працівників [226, с. 45 – 49].

Отже, можна говорити про те, що кадрова політика радянської влади була спрямована на якнайшвидше утвердження нової політичної системи й адаптації до неї відповідних політичних інститутів. Для цього було й здійснено заміну статусу перехідного

напівдержавного, але власне автономного, утворення на рівнозначну адміністративно-територіальну одиницю – Закарпатську область у складі УРСР. Як результат, поряд з політичними аспектами реалізовувалися й економічні (приведення до стандартів п'ятирічок, колективізація), культурно-національні (відхід від поняття «карпатоукраїнці» й розширення значення поняття «українці»), соціальні заходи (введення радянського паспортного режиму з обов'язковою пропискою). Але були й інші складності, котрі в перші роки радянської влади негативно впливали на її імідж. Це надзвичайна мілітаризація краю через перенасиченість військово-службовцями, жорсткий прикордонний режим, антирелігійна політика (ліквідація греко-католицької церкви), впровадження командно-адміністративної системи управління всіма суспільними сферами. У повоєнні роки суспільно-політичне життя в краї було підпорядковано якнайшвидшій відбудові і розвитку народного господарства, здійсненню соціалістичних перетворень. Активізація суспільно-політичного життя відбувалася шляхом розгортання діяльності різних громадсько-політичних організацій трудящих (виключно у форматі радянської системи), широкого залучення народних мас до їх роботи, до управління державою і виробництвом.

Вибори до сільських, міських та окружних Народних комітетів мали достатньо відкритий і широкий представницький характер. Проте, відчутним було, що за умов, які склалися з приходом радянських військ, населення надавало перевагу комуністам — єдиній партії, що в тих умовах могла реально діяти. Фактом є те, що в органах місцевого самоуправління у період приходу Червоної Армії були прихильники різних політичних партій, які діяли на Закарпатті в 20 – 30-х роках. У перші місяці після визволення з числа 561 голів сільських і міських Народних комітетів комуністи склали лише 40 відсотків, а з 13 голів окружних Народних комітетів – 7, із 17 членів Народної Ради – 9.

Інша справа, що мали місце випадки, коли Народні комітети змінювали свій склад завдяки «старанням» радянських офіцерів та без згоди місцевих жителів. Це була радянська практика непрозорості у діяльності владних інститутів.

На початку 1946 року, а саме впродовж весняних місяців березня – травня, почали утворюватися в регіоні місцеві органи

державної влади, так звані радянські виконавчі комітети, відповідні відділи й управління. Варто зазначити, що діючі місцеві ради депутатів трудящих існували нелегітимно, оскільки вони не пройшли процедуру виборності. Так само були відсутні постійні комісії місцевих рад.

Таким чином, у Закарпатті в повоєнні роки було створено умови для розгортання громадсько-політичної активності трудящих, забезпечення їх широкої участі в суспільно-політичному житті. Однак у роки сталінщини мали місце грубі порушення прав людини. Із східних районів України в Закарпаття було направлено значну кількість партійних і радянських працівників, громадських діячів і досвідчених спеціалістів. Значну громадсько-політичну і виховну роботу здійснювали культосвітні установи, хати-читальні, бібліотеки, клуби. Ради депутатів трудящих у Закарпатті були створені в квітні-травні 1946 року шляхом перетворення Народних комітетів. Саме через Ради забезпечувалася безпосередня участь широких народних мас в управлінні державою і тісне співробітництво робітників, селян, інтелігенції.

Значне піднесення та громадсько-політичну активність громадян регіону викликали вибори до Верховної Ради СРСР (лютий 1946 року), вибори до Верховної Ради УРСР (лютий 1947 року) та вибори до місцевих Рад депутатів трудящих (грудень 1947 року). Понад 60 тисяч активістів виступили членами виборчих комісій, довіреними особами та агітаторами під час виборчої кампанії. Усього у регіоні було утворено 663 виборчі комісії, в яких працювало 4 тисячі 865 чоловік. Одну четверту цієї кількості становили комуністи. Крім того, з Москви та Києва на місце було відправлено ще понад сотню «консультантів» та агітаторів. Із звернення ЦК КП(б)У до виборців краю дізнаємось: «Хто хоче, щоб західні Ізмаїльська та Закарпатська області догнали у своєму розвитку інші області Радянської України, хто хоче, щоб трудящі України жили культурним і заможним життям, той голосуватиме за кандидатів блоку комуністів і безпартійних» [226, с.39]. Щоправда, такий наголос можна було б і не робити, адже вибори проходили на безальтернативній основі.

У таких умовах 10 лютого 1946 року відбулися вибори до Верховної Ради СРСР, участь у яких взяли 99, 95 відсотків усіх крайових виборців. За кандидатів до Ради Союзу Верховної Ради

СРСР свої голоси віддали 95, 8 відсотків виборців, а до Ради Національностей – 92, 1 відсоток. Першими депутатами Верховної Ради СРСР від Закарпаття стали Іван Туряниця (голова Народної Ради Закарпатської України), Іван Ваш (начальник комітету державної безпеки Закарпатської України), Василь Русин (голова Вищого суду Закарпатської України), Ганна Петрище (активістка крайового молодіжного руху) [226, с.39 – 40].

Тоді ж функції колишньої Народної Ради як вищого органу державної влади в Закарпатській Україні перейшли до Верховної Ради СРСР. Радянізація суспільно-політичного життя краю відбувалася досить швидкими темпами. Місцеве населення дедалі активніше залучалося до процесу формування представницьких органів як регіонального, так і загальнодержавного значення. Зокрема, Циркуляр Народної Ради Закарпатської України ще 30 листопада 1945 року закликав громадян до участі у «загальних, рівних та прямих виборах при таємному голосуванні».

Верховна Рада СРСР була двопалатним парламентом, вищим державним органом влади в Радянському Союзі. Як Рада Союзу, так і Рада Національностей були рівноправними палатами парламенту. Депутати обирались шляхом прямих виборів за мажоритарною системою спочатку на чотири роки (у 1946, 1950, 1954, 1958, 1962, 1966, 1970 роках), а згодом на п'ять років (у 1974, 1979, 1984, 1989 роках).

Верховна Рада УРСР була однопалатним парламентом, найвищим органом державної влади і єдиним законодавчим органом республіки. Формально ВР обиралась безпосередньо громадянами Української РСР шляхом загальних прямих виборів при таємному голосуванні (1 депутат від 100 тисяч виборців) На практиці ж цей процес здійснювався під жорстким контролем правлячої Комуністичної Партії, яка монополізувала все суспільно-політичне життя в країні. Строк повноважень Верховної Ради був чотири роки. Серед її депутатів переважали члени компартії (62 – 69 відсотків від загальної кількості). Інші вважались безпартійними. Відтак, вибори до Верховної Ради УРСР відбувалися у 1947, 1951, 1955, 1959, 1963, 1967, 1971, 1975, 1980, 1984, 1989 роках.

Верховна Рада Української РСР обирала підзвітну їй Президію, утворювала уряд УРСР – Раду Міністрів УРСР та оби-

рала Верховний Суд УРСР. Народними депутатами обиралися голови облвиконкомів та частково їхні заступники, перші чи другі секретарі обкомів, вищий командний склад розташованих на території України військових округів. До повноважень ВР належало право змінювати Конституцію УРСР та приймати нову, видавати та затверджувати народно-господарчі плани та Державний бюджет УРСР, контролювати стан та управління підприємствами союзного підпорядкування та наглядати за ними, надавати право громадянства УРСР та інше.

Основною формою діяльності Верховної Ради були сесії, що скликалися Президією двічі на рік. Також за розсудом Президії, або за вимогою третини депутатів могли скликатися позачергові та урочисті (присвячені визначним датам) сесії. Верховна Рада утворювала постійні і тимчасові комісії. Закони приймалися більшістю голосів депутатів, які брали участь у засіданні ВР.

Отже, перші вибори до Верховної Ради УРСР в Закарпатській області відбулися 9 лютого 1947 року, згідно з прийнятий Указом Президії ВР УРСР «Про проведення виборів до Верховної Ради УРСР» від 26 листопада 1946 року. Тоді була обрана ВР УРСР другого скликання. Маючи вже нещодавній досвід в організаційній та агітаційній роботі, місцеві мешканці так само безальтернативно обрали депутатів і до цього представницького органу. Із 99, 97 відсотків виборців позитивно проголосували 98, 58 відсотків. Внаслідок цього волевиявлення депутатами республіканського парламенту стали А.М.Білусяк, І.І.Демшин, С.М.Микуланинець, І.Д.Петрущак, Г.П.Пінчук, Д.П.Попович, А.А.Селянчина, І.І.Туряниця, В.І.Черничко [226, с.40].

Перші ж вибори до місцевих рад відбулися тільки 21 грудня 1947 року, коли було обрано 7 677 депутатів. Одночасно розпочалося структурування депутатських корпусів, динамічною стала робота рад, комісій тощо. За національним складом переважна більшість депутатів були українці – 6 344 чоловіки. Багато депутатів увійшли до складу постійно діючих комісій Рад, у роботі яких, крім цього, брало участь близько 15 тисяч активістів. До управління державою залучалися широкі маси громадянства Закарпаття. На підприємствах, в установах, селах створювалися жіночі ради, а при них різні секції. Жіночі ради спрямовували жінок на участь у всіх політичних кампаніях, громадських заходах, вихо-

ували їх у дусі трудової та політичної активності. Найкращі з активісток були обрані до керівних органів радянської влади. До участі в суспільно-політичному житті трудящі області залучалися через цілу низку громадських організацій, Червоний Хрест, різні творчі спілки, спортивні товариства.

Таким чином, у Закарпатті в повоєнні роки було створено умови для розгортання громадсько-політичної активності трудящих, забезпечення їх широкої участі в суспільно-політичному житті. Однак, у роки сталінщини мали місце грубі порушення прав людини. Це, насамперед, показали умови проведення виборчих кампаній, які з попередніми міжвоєнними традиціями плюралізму та демократії не мали нічого спільного.

Упродовж 40 – 50-х років законотворчість фактично обмежувалася вдосконаленням окремих статей Конституції та вже чинних законів УРСР. Наприкінці 50-х років законодавча діяльність ВР активізувалася, що було зумовлено необхідністю проведення реформ у радянській системі влади, котрі розпочав перший секретар ЦК КПРС Микита Хрущов. У 1959 році обговорювалися проекти законів про судоустрій, а також цивільний, цивільно-процесуальний, кримінальний та кримінально-процесуальний кодекси. У тому ж році кількість депутатів Верховної Ради УРСР складала 457 чоловік, а загальна кількість депутатів рад інших рівнів становила 381 477 чоловік.

Загалом у 60 – 70-х роках значно розширилася законотворчість Верховної Ради. Так, у 1968 році, ВР УРСР прийняла Закон «Про сільську і селищну Ради народних депутатів», який значно поживавив діяльність цих низових представницьких органів влади.

Конституція УРСР 1978 року фактично залишила незмінним правовий статус Верховної Ради. Новизна торкалася єдиної системи органів державної влади, до якої відтепер відносили всі ради народних депутатів – Верховну, обласні, районні, міські, районні, селищні і сільські. Підвищувався статус Верховної Ради. Її склад збільшився до 650 депутатів, а строк повноважень – до п'яти років. Побільшало суб'єктів права законодавчої ініціативи, повноваження яких тепер мали Президія Верховної Ради, Рада Міністрів УРСР, постійні та інші комісії, депутати, громадські організації тощо.

ВР УРСР перших одинадцяти скликань будувала свою діяльність згідно з вимогами радянського часу. Її робота перебувала

під контролем ЦК КПУ, а сама вона не була постійно діючим органом, збиралася на сесії двічі на рік і фактично лише схвалювала підготовлені Президією ВР УРСР та погоджені з ЦК КПУ законопроекти. Депутати поєднували свою роботу у ВР з іншими видами діяльності. Законодавча робота не відзначалася продуктивністю, що об'єктивно припинувало конституційний статус ВР.

Вибори до рад різних рівнів супроводжувалися потужними пропагандистськими кампаніями і, як результат, явка на виборах була майже стовідсотковою. До місцевих Рад народних депутатів у 1980 році було обрано 524 185 депутатів. У 1985 році систему народних депутатів УРСР утворювали 477 районних, 403 міських, 118 районних, 793 селищних і 8525 сільських рад. Загальна кількість депутатів тоді становила понад півмільйона чоловік. Депутатами ВР УРСР у 1985 році стало 650 чоловік. Вважалося, що ради народних депутатів, як вищі органи державної влади і місцевого самоврядування, формували політичну основу СРСР.

26 березня 1989 року «останніми» народними депутатами СРСР від Закарпаття стали Микола Бігунець (від національно-територіального виборчого округу №45), Едуард Воробйов (від Ужгородського територіального виборчого округу №451), Марія Герзанич (від Мукачівського територіального виборчого округу №452), Станіслав Мишук (від Хустського територіального виборчого округу №453) [104, с.89 – 90].

Останні вибори до Верховної Ради УРСР в умовах існування СРСР відбулися у 1990 році (дванадцяте скликання). Цього разу Закон про вибори був найліберальнішим за всі попередні, оскільки дозволяв обрання депутатів прямим таємним голосуванням на основі альтернативності. Це дало можливість, незважаючи на ще існуючу однопартійну монополію, 111 висуванцям від Демократичного Блоку, стати народними депутатами. Народні обранці одночасно після здобуття незалежності стали депутатами перейменованої Верховної Ради України першого скликання. Повноваження цієї ВР було розраховане на час із 15 травня 1990 року до 10 травня 1994 року.

Останніми «радянськими» і першими «незалежними» народними депутатами від Закарпатської області стали Віктор Васильович Бедь (у другому турі набрав 56,19 відсотків голосів у Тячівському виборчому окрузі № 176, входив до групи «Народна

рада», фракції Народного Руху України, член Комісії ВР України з питань оборони і державної безпеки), Михайло Юрійович Волощук (у першому турі набрав 73,70 відсотків голосів у Свалявському виборчому окрузі № 175, входив до групи «За соціальну справедливість», член Комісії ВР України у закордонних справах) Іван Михайлович Габор (у першому турі набрав 51,39 відсотків голосів у Рахівському виборчому окрузі № 174, член Комісії ВР України у справах ветеранів, пенсіонерів, інвалідів, репресованих, малозабезпечених і воїнів-інтернаціоналістів), Іван Іванович Герц (у другому турі набрав 63,4 відсотка голосів у Перечинському виборчому окрузі № 173, входив до групи «Народна рада», фракції Народного Руху України, групи «Злагода — Центр», член Комісії ВР України з питань економічної реформи і управління народним господарством), Володимир Якимович Данчевський (від Мукачівського міського виборчого округу № 168), Ігор Володимирович Єліашевич (від Ужгородського виборчого округу № 167), Дмитро Іванович Кельман (від Мукачівського виборчого округу № 172), Андрій Васильович Поличко (від Виноградівського виборчого округу № 170), Іван Васильович Попович (від Хустського виборчого округу № 177), Василь Васильович Шепя (від Березівського виборчого округу № 169). Ці народні обранці стали зачинателями нової епохи в парламентській історії України [104, с.90].

Таким чином, виборчі процеси в Закарпатті впродовж ХХ століття пройшли складну еволюцію, а електорат – хорошу практику політичного вишколу. За цей час було все: від жорсткого відбору депутатів (кооптування) до альтернативності й прозорості суб'єктів виборчого процесу.

ДОДАТОК 2.

Таблиця 2.1.

Участь політичних партій Закарпаття у парламентських виборах 1924 року

№ п/п	Назва партії	Кількість поданих голосів	Відсотки
1.	Комуністична Партія Чехословаччини	100 тисяч 242	39,4
2.	Автономна Партія Автохтонів Підкарпатської Русі	28 тисяч 113	11
3.	Соціал-Демократична Партія Підкарпатської Русі	23 тисячі 826	9,4
4.	Автономний Земледільський Союз	21 тисяча 161	8,4
5.	Карпаторуська Трудова Партія (у союзі з Чехословацькою Народно-Соціалістичною Партією)	20 тисяч 68	8
6.	Єврейська Народна Партія	17 тисяч 941	7
7.	Аграрна Партія	15 тисяч 58	5,9
8.	Руська Хліборобська (Земледільська) Партія (у союзі з Чехословацькою Народною Партією)	11 тисяч 107	4,4
9.	Єврейська Демократична Партія	9 тисяч 914	3,9
10.	Руська Народна Партія (у союзі з Чехословацькою Національно-Демократичною Партією)	2 тисячі 780	1,1
11.	Чехословацька Промислова Партія	2 тисячі 748	1,1

Таблиця 2.2.

**Участь політичних партій Закарпаття
у парламентських виборах 1925 року**

№ п/п	Назва партії	Кількість поданих голосів	Відсотки
1.	Комуністична Партія Чехословаччини	76 тисяч 764	31,2
2.	Аграрна Партія	34 тисячі 916	14,2
3.	Коаліція угорських партій	29 тисяч 102	11,8
4.	Автономний Земледільський Союз	28 тисяч 799	11,6
5.	Єврейська Народна Партія	19 тисяч 121	8
6.	Чехословацька Соціал-Демократична Партія	18 тисяч 183	7,4
7.	Карпаторуська Трудова Партія (у союзі з Чехословацькою Народно-Соціалістичною Партією)	15 тисяч 574	6,3
8.	Єврейська Демократична Партія	11 тисяч 717	4,8
9.	Християнсько-Народна партія (у союзі з Чехословацькою Народною Партією)	7 тисяч 398	3
10.	Руська Народна Партія (у союзі з Чехословацькою Національно-Демократичною Партією)	3 тисячі 121	1,3
11.	Чехословацька Промислова Партія	1 тисяча 114	0,4

Таблиця 2.3.

**Участь політичних партій Закарпаття
у парламентських виборах 1929 року**

№ п/п	Назва партії	Кількість поданих голосів	Відсотки
1.	Аграрна Партія (спільно з Єврейською Демократичною Партією)	77 тисяч 419	29,1
2.	Руський блок (АЗС, КТП, РНС, РНП у союзі з Чехословацькою Національно-Демократичною Партією)	48 тисяч 609	18,3
3.	Комуністична Партія Чехословаччини	40 тисяч 582	15,2
4.	Коаліція угорських партій	30 тисяч 234	11,4
5.	Чехословацька Соціал-Демократична Партія	22 тисячі 924	8,6
6.	Єврейська Народна Партія	16 тисяч 762	6,3
7.	Християнсько-Народна Партія (у союзі з Чехословацькою Народною Партією)	8 тисяч 979	3,4
8.	Чехословацька Промислова Партія	7 тисяч 348	2,8
9.	Чехословацька Народно-Соціалістична Партія	5 тисяч 671	2,1

Таблиця 2.4.

**Участь політичних партій Закарпаття
у парламентських виборах 1935 року**

№ п/п	Назва партії	Кількість поданих голосів	Відсотки
1.	Комуністична Партія Чехо- словащини	78 тисяч 334	24,4
2.	Аграрна Партія	60 тисяч 747	19
3.	АЗС (у союзі зі Словацькою Народною Партією)	48 тисяч 609	18,3
4.	Угорська Народна Партія	34 тисячі 234	10,6
5.	Чехословацька Соціал- Демократична Партія	29 тисяч 749	9,2
6.	Руська Національно- Автономна Партія (у союзі з Чехословацькою Народно- Демократичною Партією)	28 тисяч 954	8,9
7.	Чехословацька Народно- Соціалістична Партія	10 тисяч 27	3,1
8.	Чехословацька Промислова Партія	8 тисяч 676	2,7
9.	Християнсько-Народна Партія (у союзі з Чехосло- вацькою Народною Партією)	7 тисяч 325	2,2

Таблиця 2.5.

**Участь громадян краю у парламентських виборах 20 – 30-х
років**

№ п/п	Рік парламентських виборів	Кількість голосуючих
1.	1924	254 тисячі 200
2.	1925	245 тисяч 743
3.	1929	266 тисяч 324
4.	1935	323 тисячі 645

Таблиця 2.6.

**Співвідношення провладних та опозиційних партій —
учасниць парламентських виборів**

№ п/п	Рік парла- ментських виборів	Відсоток голосів, поданих за провладні партії	Відсоток голо- сів, поданих за опозиційні партії
1.	1924	40	60
2.	1925	46	54
3.	1929	64	36
4.	1935	37	63

Таблиця 2.7.

**Депутати і сенатори чехословацького парламенту
від Закарпаття (1924 – 1939 роки)**

Депутати	Сенатори
1924	
Йосиф Гаті	Іван Боднар
Йосиф Камінський	Ендре Чегі
Ендре Корлат	Ференц Егрі
Іван Куртяк	Бейла Рішко
Іван Мондок	
Яромір Нечас	
Андрій Гагатко	
Емануїл Шафранко	
Василь Щерецький	
Микола Сидоряк	
1925	
Йосиф Гаті	Іван Боднар
Августин Волошин	Кирил Решук
Ендре Корлат	Ференц Егрі
Іван Куртяк	

Іван Мондок	
Яромір Нечас	
Андрій Гагатко	
Микола Сидоряк	
Кирил Прокоп	
Франтішек Кралік	
Августин Штефан	
1929	
Андрій Бродій	Едмунд Бачинський
Юлій Гуснай	Іларіон Цурканович
Кароль Гоккі	Ендре Чегі
Іван Куртяк	Ендре Корлат
Кирил Прокоп	Іван Локота
Василь Щерецький	
Микола Сидоряк	
Павло Терек	
Йозеф Заїць	
1935	
Олекса Борканюк	Едмунд Бачинський
Андрій Бродій	Йосиф Балла
Степан Фенцик	Юлій Фелдешій
Ендре Корлат	Кароль Гоккі
Павло Коссей	Василь Попович
Хаїм Кугель	
Іван Локота	
Юлій Ревай	
Павло Терек	
Йозеф Заїць	

Таблиця 2.8.

**Результати виборів до Союму Карпатської України
(12 лютого 1939 року) у виборчих округах**

Округи	Право голосу	Голосували	За	Проти	Відсотки
Вел. Березний	13962	13373	13160	219	98,4
Іршава	25981	24469	23502	967	96
Волове	17945	16725	16545	180	98,1
Перечин	12245	11514	10774	740	92,39
Рахів	32040	30500	29286	1214	96
Свалява	26261	23603	21839	1764	92,52
Севлюш	29126	27642	25807	1835	93
Середнє	12196	11583	11060	523	95,8
Тячово	41368	39097	37494	1603	95
Хуст	37219	33939	29658	4381	87
Чинадієво	32022	30715	23432	6319	80,04
Разом	281355	264200	243557	19645	92,80

Таблиця 2.9.

**Депутати Союму Карпатської України 1939 року
(усі обрані за виборчим списком партії УНО)**

Августин Волошин
Юліан Ревай
Юлій Бращайко
Михайло Бращайко
Іван Грига
Адальберт Довбак
Микола Долинай
Мілош Дрбах
Августин Дутка
Іван Ігнатко

Володимир Комаринський
Іван Качала
Василь Климпуш
Степан Клочурак
Василь Лацанич
Микола Мандзюк
Михайло Марущак
Леонід Романюк
Григорій Мойш
Дмитро Німчук
Антон-Ернест Ольдофреді
Юрій Пазуханич
Іван Перевізник
Петро Попович
Федір Ревай
Микола Різдорфер
Степан Росоха
Юрій Станинець
Василь Шобей
Августин Стефан
Кирило Феделеш
Михайло Тулик

Таблиця 2.10.

**Депутати угорського парламенту від Закарпаття
(1938 – 1944 роки)**

Нижня палата	Верхня палата
Юрій Бенце	Стефан Будай
Іван Бокшай	Іштван Ганьо
Андрій Бродій	Петро Дем'янович
Аладар Возарій	Олександр Ільницький
Петро Гайович	Йосип Камінський
Кароль Гоккі	Андрій Кричфалушій-Грабар

Володимир Гомічков	Олександр Стойка
Петро Гопко (Кікінеші)	Вілмош Томчані
Михайло Демко	
Ференц Еґрі	
Еден (Едмунд) Жегора	
Ендре Корлат	
Євген Ортутай	
Адальберт Рішко	
Юлій Фелдешій	
Степан Фенцик	
Олександр Чуга	
Іван Шпак	

ЧАСТИНА 3.

ХАРАКТЕРИСТИКА НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЇ БАЗИ ПРОВЕДЕННЯ ВИБОРІВ ТА ЕЛЕКТОРАТУ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

3.1. Соціально-демографічні характеристики електорату Закарпатської області

Нині Закарпатська область – це одна з областей України, яка розташована на крайньому південному заході і межує на північному і південному сході зі Львівською та Івано-Франківською областями, а на півночі, заході і півдні з Польщею (протяжність кордону 33,4 км), Словаччиною (98,5 км), Угорщиною (130 км), Румунією (205,4 км). Загальна площа 12, 8 тис. км. З них близько 80 відсотків – гірська місцевість. Закарпатська область поділяється на 13 адміністративних районів, має 11 міст, з яких 5 обласного підпорядкування (Ужгород, Мукачево, Хуст, Берегово, Чоп), 19 селищ міського типу, 579 сільських населених пунктів.

На території Закарпаття станом на 2009 рік загальний показник рад і депутатських місць у них є наступним: міські ради Ужгорода представлені 50 депутатськими мандатами, Мукачева – 43, Берегова – 36, Хуста – 36, Чопа – 30; Березівський район представлений 1 районною радою (90 місць), 1 селищною радою (21 м.), 30 сільськими радами (разом 480 м.), Великоберезнянський район – 1 районною радою (45 м.), 1 селищною (30 м.), 19 сільськими (разом 290 м.), Виноградівський район – 1 районною (90 м.), 3 – селищними (разом 78 м.), 29 сільськими (разом 549 м.), Воловецький район – 1 районною (45 м.), 2 селищними (разом 47 м.), 13 сільськими (разом 205 м.), Іршавський район – 1 районною (78 м.), 1 міською (36 м.), 25 сільськими (разом 520 м.), Міжгірський район – 1 районною (69 м.), 1 селищною (25м.), 22 сільськими (разом 384 м.), Мукачівський район – 1 районною (78 м.), 2 селищними (разом 59 м.), 37 сільських (разом 678 м.), Перечинський район – 1 районною (45 м.), 1 міською (30 м.),

14 сільськими (235 м.), Рахівський район – 1 районною (63 м.), 1 міською (25 м.), 3 селищними (разом 83 м.), 17 сільськими (разом 339 м.), Свалявський район – 1 районною (42 м.), 1 міською (25 м.), 13 сільськими (252 м.), Тячівський район – 1 районною (74 м.), 1 міською (30 м.), 5 селищними (разом 138 м.), 31 сільськими (разом 448 м.), Ужгородський район – 1 районною (62 м.), 1 селищною (29 м.), 32 сільськими (565 м.), Хустський район – 1 районною (78 м.), 1 селищною (23 м.), 25 сільськими (532 м.).

За даними Всеукраїнського перепису населення загальна кількість населення області станом на 5 грудня 2001 року становила 1 млн. 258 тис. 300 осіб. За міжпереписний період кількість населення зросла на 0,5 відсотка, або на 6 тис. чол. [93].

Чисельність електорату Закарпатської області є відносно стабільною і однією з найменших в Україні. На парламентських виборах 2002 року вона становила 900 тисяч 27 виборців (у 1998 році – 882 тисячі 512 чоловік) [92, с.3]. За рахунок того, що чисельність електорату зросла, в Закарпатті збільшилась кількість електоральних округів: у 1998 році їх було п'ять, а в 2002 році стало шість. Таким чином від Закарпаття до Верховної Ради України обиралося шість депутатів. Якщо порівняти цей показник, наприклад, з Донецькою, Дніпропетровською областями, де відповідно до парламенту обиралося 22 та 16 народних депутатів, то стає зрозумілим, що питома вага Закарпаття у великій політиці була незначною. Боротьба партій за вплив у регіоні відбувалася тому, що Закарпаття має досить зручне геополітичне положення. На нинішній день кордони з Польщею, Словаччиною, Румунією, Угорщиною вже стали кордонами з Європейським Союзом.

У складі електорату регіону найбільш помітні такі дві групи, як міські та сільські жителі. За результатами останнього перепису населення кількість міських жителів зменшилась на 9,5 відсотків і становить 466 тисяч чоловік (37 %), а сільського – 792 тисяч 300 чоловік (63 %) [93]. Аналіз засвідчує, що в результаті соціальних змін відбулося переміщення населення у сільську місцевість. При цьому у Берегівському, Іршавському та Хустському районах 90 відсотків населення проживає у сільській місцевості. Крім того, значна кількість сільського населення проживає в горах. Згідно із законом «Про статус гірських населених пунктів України» його отримали 176 населених пунктів, у

яких проживає 250 тисяч чоловік. Робити однозначний висновок про прямий вплив такого поділу на результати голосування важко, але певна залежність у даному випадку присутня. Ще Карл Маркс писав, що місто експлуатує село економічно, а село місто – політично. На Закарпатті це особливо помітно. У той час, як виборчі штаби концентрують увагу на городянах, перемогу їм забезпечують селяни. Сільський виборець більше контрольований із боку влади, він є більш дисциплінованим, до окремих сіл важко добиратись спостерігачам. І хоча настрої населення в містах і селах принципово не відрізняються, все ж у селах вони більш чітко редагуються адміністративним ресурсом. Не важко прогнозувати, що показник участі селян у найближчих президентських виборах буде близький до абсолютного. Сільське населення може стати в майбутньому хорошою соціальною базою аграрних партій. Вибори останніх років поки що це не підтвердили.

Низка як зарубіжних, так і вітчизняних фахівців визнають такий поділ до основних ліній розлому серед електорату [142, с.155; 342, с.306 – 309]. До таких ліній розлому також відносять різницю між центром та периферією, між різними етнічними, релігійними та соціально-статусними групами.

Характерною особливістю населення Закарпатської області є багатонаціональність. На території регіону проживають представники понад 100 національностей. Найбільш чисельними серед них є:

- українці – 1010,1 тис. чол. (80,5%),
- угорці – 151,5 тис. чол. (12,5%),
- румуни – 32,1 тис. чол. (2,6%),
- росіяни – 31,1 тис. чол. (2,5%),
- цигани – 14,0 тис. чол. (1,1%),
- словаки – 5,6 тис. чол. (0,5%),
- німці – 3,5 тис. чол. (0,3%) [93, с.6].

Компактність проживання угорців, румунів, словаків робить їх суттєвою політичною силою на виборах.

Угорці компактно проживають у Берегівському (54 тис. чол.), Виноградівському (30,9 тис. чол.), Ужгородському (32,8 тис. чол.), Мукачівському (19,9 тис. чол.), Тячівському (5 тис. чол.), Хустському (5,5 тис. чол.) районах. Саме тому, що кількість угорців в Закарпатті є найбільшою після українців, один з вибор-

чих округів області (№72, центр м.Берегово) охоплює ряд районів, де компактно проживають угорці. Громадські об'єднання угорської меншини в області є наступні: Товариство угорської культури Закарпаття (ТУКЗ), Товариство угорської інтелігенції Закарпаття, Форум угорських організацій Закарпаття, Спілка угорських журналістів та ряд спеціалізованих товариств [18; 242, с.70 – 71]. Усі названі організації активно брали участь у парламентських виборах останніх років.

Румуни Закарпаття компактно проживають у дев'яти населених пунктах – Солотвино, Діброва, Глибокий Потік, Топчино, Подішор, Бескеу, Корбунешть, Малий Боуц, Великий Боуц Тячівського району і у чотирьох Рахівського району: Біла Церква, Середнє Водяне, Плаюц, Добрик. У Закарпатській держтелерадіокомпанії працює редакція румунського радіомовлення: радіо – 8,5 годин, телебачення – 3 години на місяць. З 1989 року в області діє впливове соціально-культурне товариство румун Закарпаття ім. Г.Кожбука. Серйозною проблемою румунів Закарпаття є високий рівень безробіття [19; 242, с.74 – 75].

Словаки області компактно проживають у селах Сторожниця (750 чол.), Антонівка (300 чол.), Глибоке (150 чол.), Середнє (210 чол.) Ужгородського району, Тур'ї Ремети (172 чол.) Перечинського району, Родникова Гута Свалявського району (120 чол.), селище Довге Іршавського району, в м.Ужгород (3814 чол.) та Мукачево (575 чол.). Найбільш впливовими громадськими об'єднаннями словаків є Обласна культурно-освітня організація «Матіца Словенска» і Товариство словаків Закарпаття ім. Людовіта Штура [20; 242, с.148 – 149].

Наслідком поліетнічності є наявність у Закарпатті великої кількості різноманітних релігійних конфесій. Незважаючи на те, що церква за законом відокремлена від держави, її вплив на політичне життя простежується. Відчутним є вплив церкви і на електоральні уподобання населення. Вітчизняний фахівець Ю.Чорноморець відмічає, що вплив релігійних організацій на вибори зростатиме завдяки наступним чинникам: збільшенню мережі релігійних організацій, підвищенню впливу церков на свідомість віруючих, політизації релігійного середовища України, зменшенню ролі соціальних орієнтирів і підвищенню ролі цивілізаційно-культурних, релігійних цінностей та

орієнтацій [386]. Крім того, церква поки що залишається єдиним з тих інститутів, які користуються найбільшою довірою громадян. Саме тому в українському політикумі можна побачити тенденцію поглиблення зв'язків партій з найбільшими релігійними організаціями України:

– УГКЦ – антикомуністична спрямованість, непряма критика блоку «За єдину Україну», як штучного утворення, що використовує адмінресурс, підтримка блоку «Наша Україна»;

– УПЦ-КП – підтримка «справжніх патріотів» (В.Ющенко, Ю.Тимошенко та ін.) для створення в парламенті групи підтримки цієї церкви та реалізації проекту об'єднання гілок православ'я в Україні;

– УАПЦ – підтримка обох течій ОУН, маловпливових християнських партій, блоку «Наша Україна»;

– УПЦ – підтримка ВБ «За єдину Україну», КПУ [386, с.28].

В області діють понад 30 різних релігійних конфесій, серед яких найбільш впливовими є Українська православна церква Московського патріархату, Греко-католицька церква, Закарпатська реформаторська церква, Римо-католицька церква [241, с.157].

Про зростаючий вплив релігії на політичні процеси в області відмічають у своїх дослідженнях І.Мигович, А.Колібаба [241], П.Токар [365]. Їхні висновки зроблені на основі опитування громадської думки населення області. Так, І.Мигович і А.Колібаба в своєму дослідженні «Соціальне самопочуття і ціннісні орієнтації закарпатців» говорять про високий рівень участі краян в діяльності релігійних громад та про етнічну усталеність релігійності на Закарпатті [241, с.65]. Петро Токар акцентує увагу на тому, що значна кількість релігійних структур знаходилась біля витоків ряду релігійно-політичних формувань на національно-релігійному ґрунті. Пізніше вони активно беруть участь у їхній роботі або підтримують з ними зв'язки, ними створюються ряд релігійно-політичних організацій [365, с.34].

Важливою для електоральних досліджень у посткомуністичних країнах є інформація про вікову структуру населення, оскільки вік досить часто виступає тим чинником, який обумовлює електоральний вибір. Розподіл населення за віком у Закарпатській області є наступним: до 9 років – 162 тис.

чол.; 10 – 19 років – 213,9 тис. чол.; 20 – 29 років – 195,1 тис. чол.; 30 – 39 років – 178,1 тис. чол.; 40 – 49 років – 181,4 тис. чол.; 50 – 59 років – 129,2 тис. чол.; 60 – 69 років – 108,3 тис. чол.; 70 – 79 років – 70,7 тис. чол.; 80 років і старші – 15,9 тис. чол. [94, с.6].

Аналіз вікової структури дозволяє зробити висновок про те, що у виборах 2002 року в області брало участь більше 300 тисяч громадян віком 18 – 35 років, які розпочали своє життя в нових економічних, соціальних, політичних умовах. Це ті виборці, у яких немає ностальгії за минулим і водночас у них відсутня і національна сентиментальність. Таким чином, до виборчого процесу долучається дуже прагматичне покоління, яким рухають не так ідеологічні міркування, як матеріальні інтереси. На парламентських виборах 2006 року когорта прагматиків становила вже більше 400 тисяч чоловік.

Електорат Закарпатської області, як і електорат України, переживає активну трансформацію своєї соціально-класової структури: з'являються нові прошарки і групи, відбувається перетікання з одного прошарку до іншого і т.д. Тому політичний портрет соціальних прошарків є неусталеним, що не дає можливість робити однозначні висновки про політичну поведінку громадян в залежності від соціально-класового розподілу. Основні соціальні групи, з яких складається електорат області, є наступними [94, с.317; 362]:

- всього населення – 1 млн. 243 тис. 800 чол.;
- зайнятих у галузях економіки – 543 тис. чол.;
- наймані працівники підприємств, установ, організацій – 248,8 тис. чол.;
- зайнятих у с/г та л/г – 148,4 тис. чол. (в 1990 р. – 72,8 тис. чол.);
- зайнятих у будівництві – 30,1 тис. чол.;
- зайнятих у транспорті, зв'язку – 30,0 тис. чол.;
- торгівля, громадське харчування, готельний та ресторанний бізнес;
- побутове обслуговування – 97,5 тис. чол.;
- фінансова діяльність – 5,8 тис. чол.;
- операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг – 10 тис. чол.;

- державне управління – 24,3 тис. чол.;
- освіта – 44,7 тис. чол.;
- охорона здоров'я – 31,3 тис. чол.;
- надання компослуг, культура, спорт – 54,9 тис. чол.;
- незайняте населення, зареєстроване у службах зайнятості – 47,075 тис. чол.;
- пенсіонери – 290 462 чол.;
- кількість студентів у вищих навчальних закладах:
  - I–II рівня акредитації – 7 268 чол. (14 ВНЗ);
  - III–IV рівня акредитації – 21 068 чол. (6 ВНЗ);
- кількість учнів у загальноосвітніх закладах – 176 тис. (712 шкіл);
- кількість дітей у дошкільних закладах освіти – 29 тис. (518 закл.).

Досить тісно із соціально-класовою структурою пов'язаний такий показник як рівень доходів населення – одна з об'єктивних характеристик, що має пряме відношення до виборчого процесу. Проблема бідності і безробіття багатопланова і має вплив на перебіг подій у політичній сфері суспільства, в тому числі і на виборчий процес. Перш за все, малозабезпечена людина більше часу й сил витрачає на просте відтворення свого життя, власне кажучи, на виживання. За таких умов важко очікувати від неї осмисленої політичної поведінки і взагалі свідомого інтересу до політики. По-друге, скорочення виробництва й робочих місць, що є особливо актуальним для Закарпаття (вільні трудові ресурси складають 296,3 тис. чол.), може привести до маргіналізації значної частини населення. Працевдатне населення переміщується до так званої сфери самозайнятості. А, як писав свого часу Р.Дарендорф, партія бідних і обездолених неможлива, оскільки маргінали не в змозі об'єднатися.

Наслідком такого рівня бідності є те, що згідно із дослідженнями, проведеними фондом «Демократичні ініціативи», очевидним є розрив зв'язків між громадянином і державою. Дослідники доводять, що «тільки 3% жінок і 4% чоловіків довіряють політичним партіям; 7% жінок і 8% чоловіків парламенту, 13% жінок і 14% чоловіків уряду» [247, с.26].

Фахівцями відзначається цікава особливість поведінки малозабезпечених верств населення на виборах: вони майже завжди

голосують за тих кандидатів, що й більшість населення, або ж їх голоси просто купуються.

Наявність вільних трудових ресурсів має прямим наслідком трудову міграцію населення області в інші країни: Росію, Угорщину, Чехію, Польщу та ін. Таким чином понад 15 відсотків працездатного населення регіону знаходяться поза межами області на тимчасових заробітках. Це є той відсоток голосів виборців, яким можна спокійно маніпулювати. Президентські вибори 1999 та 2004 років яскраво підтверджують дану тезу.

3.2. Характеристика основних чинників впливу на електоральний вибір

Досліджувати вплив тих чи інших факторів на електоральний вибір досить складно, оскільки неможливо кількісно виразити їх дію. Але в політичній науці є ряд методологій, які дозволяють досліднику робити певні висновки про те, якими факторами зумовлений електоральний вибір. Таким чином, методологічною основою такого аналізу можуть бути:

а) теоретичні дослідницькі моделі електоральної поведінки, розроблені американськими дослідниками в 50-х роках ХХ століття: соціологічна (П.Лазарсфельд), соціально-психологічна (А.Кемпбелл), раціонально-інструментальна [142; 155; 156; 306; 393];

б) методологія дослідження чинників впливу на електоральний вибір, яка вперше була використана А.Кемпбеллом та його колегами і названа ними «воронкою причинності» [236, с.196 – 197].

Логіка застосування основних моделей електоральної поведінки може бути побудована на основі наступної дослідницької стратегії:

а) завжди є випадки, які істотно відхиляються від положень тієї чи іншої моделі;

б) детальне вивчення випадків, котрі не описуються теорією, дає змогу зробити висновок про межу застосування тієї чи іншої теорії;

в) необхідно зафіксувати дію тих факторів, які не описуються теорією, але мають вирішальний вплив на мотивацію вибору.

Використання методології «воронки причинності» передбачає здійснення політичного аналізу факторів електорального впливу, що послідовно звужує фокус дослідження уваги від макро- до мікрорівнів. Відповідно до цієї методологічної моделі чинники, що впливають на мотивацію електорального вибору, проаналізовані на п'яти умовних рівнях змінних (від найпоширенішого макрорівня до максимально звуженого мікрорівня):

1) *Зовнішні чинники* (зацікавленість міжнародних бізнесо-фінансових угруповань у перемозі тих чи інших політичних сил, латентний вплив урядів деяких країн, впливовість політичних партій (особливо в країнах, з якими межує Україна) тощо). Особливо дієвим є вплив даного чинника на електорат Закарпатської області, яка межує з чотирма державами.

2) *Загальнонаціональний рівень*. Характер і зміст національної свідомості й політичної діяльності як на рівні суспільства, так і на рівні груп окремих особистостей залежать від наступних макросоціальних факторів:

– тип суспільства, що визначає зміст і характер абсолютно всіх процесів, які відбуваються у всіх сферах його життєдіяльності;

– етап (фаза, цикл) розвитку даного суспільства, який при збереженні загального змісту визначає характер процесів, що відбуваються в економічній, політичній і духовній сферах;

– пануючий тип економічних відносин, який певною мірою формує «правила гри» у політичних стосунках і процесах;

– характер і ступінь міцності соціальної структури суспільства, що зумовлюють різноманіття і характер переплетіння соціальних інтересів;

– ступінь розвитку демократичних процесів у суспільстві, гарантія конституційних прав і свобод громадян;

– наскільки менший історичний період функціонування тоталітарного режиму на території тієї чи іншої держави, настільки кращими будуть умови для розвитку політичної свідомості й політичної активності населення. Тільки при збереженні політичної й інформаційної ізоляції в тій чи іншій країні можлива за сучасних умов консервація тоталітарно-комуністичного типу політичної свідомості та політичної діяльності більшості населення;

- політико-правове регулювання виборчої кампанії;
- рівень політичної культури та специфіка процесу політичної соціалізації;
- адмінресурс.

3) *Регіональний рівень*. У даному аспекті важливі наступні дві групи особливостей: по-перше, об'єктивні особливості самих регіонів, а по-друге, ступінь важливості регіонального фактору в системі електоральних орієнтацій людей.

Перша група особливостей частково досліджена у працях вітчизняних і зарубіжних політологів та соціологів. Мова йде про те, що за аксіому приймаються відмінності регіонів за: природнокліматичним і сировинним ресурсом; співвідношенням частки промислового і сільськогосподарського виробництва; рівнем соціально-економічного розвитку; кількістю, щільністю, демографічним і соціально-професійним складом населення; розподілом населення за типами населених пунктів; рівнем зайнятості населення; етнічним складом населення; наявністю і дієвістю політичних партій і рухів, профспілкових об'єднань, релігійних об'єднань різних конфесій; політичними орієнтаціями і рівнем соціально-політичної активності різних груп населення.

Регіональний фактор у системі електоральних орієнтацій людей, насамперед, впливає:

а) на рівень електоральної активності населення. Чим більше сільського населення в регіонах, тим, як правило, вищий рівень його електоральної активності. Проте електоральна активність у сільських районах, що прилягають до міст, особливо мегаполісів, нижча, ніж у віддалених від них регіонах;

б) на діапазон політичного вибору населення. Чим більше урбанізований регіон, чим більше насичена його соціально-професійна структура, тим більше політичних партій і блоків мають шанс отримати голоси електорату;

в) на персоналізацію електорального вибору населення. Переважно у сільських регіонах, а також регіонах компактного проживання національних меншин, фактор особистості лідера партії чи руху, а також фактор кандидата, висунутого по мажоритарному округу, має більше значення, ніж в урбанізованих промислових регіонах, де фактор політичної програми партії, руху чи окремого кандидата має більшу вагу.

4) *Рівень малих соціальних груп*, до яких включені громадяни (наприклад, трудові колективи, академгрупи, сім'ї, коло друзів). Згідно з результатами соціологічних опитувань сім'я, коло друзів мають вирішальне значення при голосуванні.

29 травня – 8 червня 1998 року фірма «Соціс-Геллап» провела поствиборче опитування громадян. Була отримана в ході опитування також інформація про міру впливу різних засобів передачі інформації на електоральний вибір. Згідно з даними опитування найбільший вплив на переконання голосувати за ту чи іншу партію мали:

- теледебати – 21%,
- думка члена сім'ї – 9%,
- телереклама – 7%,
- стаття в газеті – 4%,
- листівка – 4%,
- зустріч з виборцями – 4%,
- телерепортаж – 4%,
- особистий контакт – 3% [171, с.101].

5) Індивідуально-психологічні характеристики виборців краю.

В аналізі чинників, які впливають на електоральний вибір, поступове просування від змінних макрорівня до мікрорівня має здійснюватись відповідно до певної методологічної логіки: спуск на кожний наступний рівень аналізу передбачає, що пояснювальний потенціал чинників попереднього рівня вичерпаний.

Відповідно до обраної методології аналіз факторів, які зумовлюють електоральний вибір, слід розпочати із впливу міжнародного середовища. Наприклад, на 2002 рік даний чинник сприяв наступним партіям та блокам:

а) підтримка бізнесових та урядових структур була спрямована в основному двом блокам: ВБ В.Ющенко «Наша Україна» та ВБ «За єдину Україну» (В.Литвин);

б) успіх лівих партій в Росії сприяв КПУ, СПУ, іншим лівим силам, котрі традиційно акцентували увагу електорату на питанні соціальної справедливості, рівності, братерства;

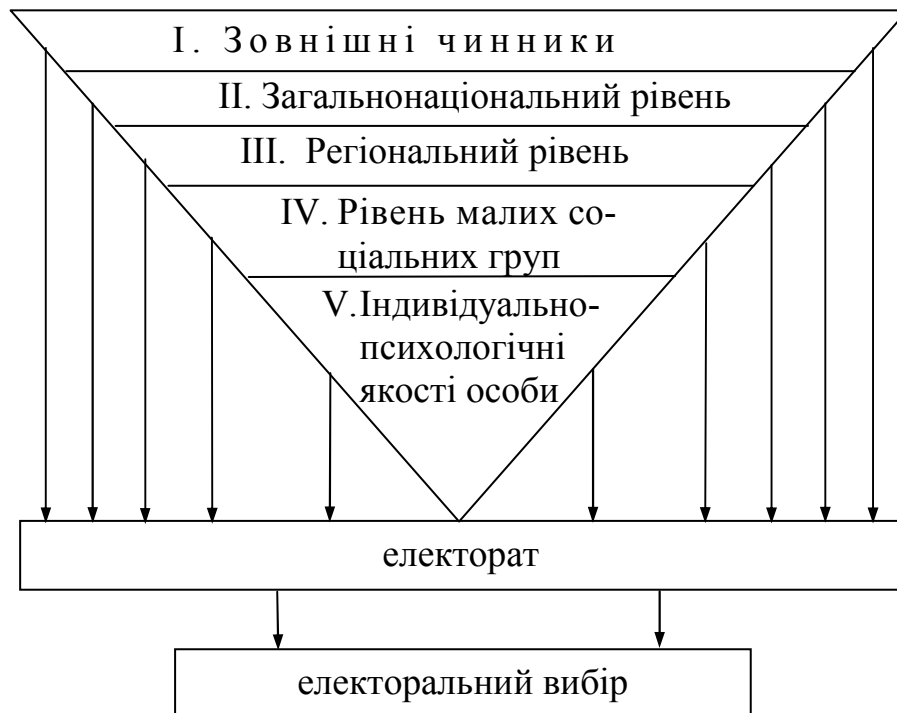
в) перемога на виборах у ряді європейських країн (наприклад, Польща 2001 року) соціал-демократичних сил сприяла відповідно й даному політичному напрямку в Україні.

Власне кажучи, в цьому звуженні фокусу дослідження аналізу й полягає сама ідея методології «воронки причинності». При цьому спуск з макро- на мікрорівень дозволяє поєднати структурні і процедурні методи аналізу. Це, звичайно, не виключає можливості спеціалізованого аналізу якогось із цих рівнів, узятого окремо.

Схематично описану дослідницьку модель можна зобразити наступним чином, де чітко прослідковуються основні чинники впливу на поведінку виборців (Див.: Рис.1.).

Рис.1.

«Воронка причинності» – просторова схема чинників впливу на поведінку виборця

Загальна соціально-економічна ситуація. Вплив економічного стану на поведінку виборців відстежується в рамках раціонально-інструментальної теорії електоральної поведінки: якщо рівень життя населення покращується, голосують за проурядові сили, якщо ні, то голосують за опозицію.

Збільшення кількості малозабезпечених громадян має вплив і на перебіг подій в політичній сфері суспільства. Малозабезпечені верстви населення практично не цікавляться політи-

кою, а їх голоси на виборах в більшості випадків просто купляються.

Правове регулювання виборчого процесу. Виборчі закони, згідно з якими обиралась ВР України 1998, 2002, 2006 та 2007 років були такими, що сприяли потужним політичним партіям і партійним блокам. Дрібні, новоутворені партії практично не мали шансів потрапити до парламенту. Даний висновок можна підтвердити, наприклад, наступними положеннями закону «Про вибори народних депутатів України» від 31 жовтня 2001 року:

а) чотиривідсотковий бар'єр виборців, який потрібно було подолати блокам і партіям, щоб отримати можливість взяти участь у розподілі депутатських мандатів;

б) право брати участь у формуванні окружних виборчих комісій мали тільки ті партії, які або подолали на попередніх виборах чотиривідсотковий бар'єр, або мали депутатську групу в парламенті;

в) формула перетворення голосів виборців у депутатські мандати.

Соціальна стратифікація в Україні. Чітка стратифікаційна картина суспільства дає змогу використати при дослідженні поведінки електорату соціологічну модель П.Лазарсфельда, тому що усталені соціальні прошарки суспільства мають свої електоральні уподобання. Оскільки соціальна структура українського суспільства знаходиться в стані трансформації, то зробити політичний портрет прошарків суспільства досить складно.

Політична культура та особливості процесу політичної соціалізації. Статус наукового термін «політична культура» набуває лише в другій половині 60-х років ХХ століття. Пріоритет у його розробці та використанні належить американським вченим Г.Алмонду, С.Вербі, Г.Пауеллу. Виходячи з положень загальної теорії дії, політична культура практикується ними як «зразок індивідуальних позицій і орієнтацій стосовно політики, притаманних членам політичної системи» [233, с.6]. При такому трактуванні акцент робиться на аналізі специфічної політичної орієнтації – установки (attitudes) щодо політичної системи та її різних частин. «Соціальна установка – це стан свідомості, який передуює дії, задає їй напрям, вказуючи на її об'єкт,

виявляє готовність суб'єкта діяти стосовно даного об'єкта певним чином» [233, с.6].

Г.Алмонд і С.Верба виділяють три «чистих» типи політичної культури, комбінації між якими і утворюють різноманітність політичних культур. До чистих типів вони відносять провінціалістську, підданську та активістську політичні культури. Український учений Є.І.Головаха, використовуючи типологію Г.Алмонда і С.Верби на основі аналізу цілого ряду опитувань суспільної думки, визначає політичну культуру українців як «переважно підданську з елементами достатньо впливової провінціалістської складової» [158, с.104 – 105]. Особливість підданського типу політичної культури – це поєднання різних за спрямуванням політичних орієнтацій. З одного боку, це орієнтації на активне і зацікавлене сприйняття політичних структур, з іншого – це орієнтації, що виявляються в намаганні відійти від політичної діяльності, в усвідомленні пасивності щодо можливостей якимось впливати на функціонування політичної системи. Такий тип культури вигідний перш за все тим політичним силам, які мають усталений електорат: КПУ, СПУ, НРУ, НДП та інші партії.

Політичну соціалізацію в Україні С.Макеєв і А.Надточій влучно називають такою, що «осліпла» [229, с.26] й тому не може повноцінно виконувати своє головне завдання – формувати громадянина з активною життєвою позицією.

Адмінресурс. «Під цим поняттям, – вважає російський політолог А.Ніколаєв, – слід розуміти широкий набір легальних, напівлегальних і явно незаконних методів, які використовуються на всіх стадіях виборчої кампанії» [261, с.172]. Дія адмінресурсу починається вже на стадії розробки законодавства про вибори.

Вплив адмінресурсу в Закарпатській області був уже досить відчутним на парламентських виборах 1994 року, коли до Верховної Ради України були обрані з десяти сім депутатів, які представляли владні структури різного рівня. Але найбільш потужно адмінресурс себе проявив на президентських виборах 1999 року, коли у другому турі виборів явка виборців була зафіксована на рівні 88, 49 відсотків, що на 27 відсотків більше ніж у першому турі.

Діяльність осередків політичних партій у регіоні. У Закарпатській області на січень 2008 року було зареєстровано 129 осе-

редків політичних партій. Найпотужнішими з обласних осередків були – ВО «Батьківщина», КПУ, Партія «Реформи і Порядок», НРУ, Партія Регіонів, «Наша Україна», «Єдиний Центр», Народна Партія. Саме ці партії і стали найбільш помітними в політичному просторі області у останній виборчий період. Інші ж партійні організації розгорнули свою активну діяльність лише напередодні виборів.

Аналізуючи участь політичних партій у парламентських виборах 1998, 2002, 2006 років у регіоні, слід зупинитись на феномені нестабільності партійного голосування. Різка зміна уподобань виборців може відбуватися з трьох причин: дискредитація партії на загальнонаціональному рівні, фальсифікації результатів голосування, поява нових лідерів харизматичного типу. Такий висновок можна зробити на основі порівняльного аналізу результатів голосування за партійними списками населення Закарпатської області в 1998, 2002 та 2006 років.

Особливість формування і функціонування регіональної владної еліти. Економічний потенціал регіональної еліти є незначним (на відміну від таких регіонів як Донецький, Дніпропетровський і т.д.), а тому місцева еліта повністю підпорядкована Києву. Звідси відповідь на запитання деяких київських аналітичних центрів, чому в Закарпатській області дія адмінресурсу є досить потужною. Незбалансованість структури відносин центру і регіонів створює прецедент розбіжності на рівнях політичної свідомості, політичної активності й політичної діяльності в центрі та на місцях. Останнім часом у регіональній політичній еліті відбулися суттєві зміни. І якщо на парламентських виборах 1998 року можна було говорити про її монолітність, то вже напередодні парламентських виборів 2002 року в Закарпатті чітко викристалізувались чотири елітні групи, між представниками яких і проходила в основному боротьба на виборах 2002 року: Холдинг «Барва», ЗОО СДПУ(о), ГО «Громадянський альянс Закарпаття», Група «Р.І.О.». Поділ колись монолітної еліти на групи впливу підвищує конкурентність виборів. Аналогічні угруповання брали участь і у парламентських та місцевих виборах 2006 року.

Вплив політичної реклами, ЗМІ. Активне використання політичної реклами і ЗМІ у виборчій кампанії розпочалося під

час проведення парламентських виборів 1998 року. Пересічний виборець став мішенню майже 70 суб'єктів виборчих змагань різного рівня [203, с.55]. Аналогічною була ситуація в 2002 році. Звичайно, що розібратися майже в одноманітних програмах було надзвичайно складно, і розуміючи це, ряд партій зробили ставку на політичну рекламу і не помилилися. Так, більша частина їхніх виборчих коштів була використана на агітацію у ЗМІ: КПУ – більше 80%, ПЗУ – 80%, НДП – більше 60%, СДПУ(о) – більше 80%, ПСПУ – більше 90% і т.д. [89, с.679].

Використання ЗМІ дозволило впливати на вибір електорату на відстані. У Закарпатській області, наприклад, ПЗУ та Партія «Реформи і Порядок» подолали чотиривідсотковий бар'єр у 1998 році, практично не маючи регіональних осередків. Найбільше ефірного часу в області у ході виборчої кампанії 1998 року було закуплено СДПУ(о) і НДП [89, с.706]. Напередодні та в ході парламентських виборів 2002 року досить часто можна було побачити на телебаченні рекламу ПЗУ, СДПУ(о), Партії «Демократичний Союз» та ін. При цьому слід відзначити, що практично всі телеканали мають своїх господарів, які представляють інтереси тієї чи іншої партії. Так само й серед ЗМІ на виборців краю найсуттєвіший вплив мають газети [204, с.3].

До важливих чинників регіонального впливу можна віднести також соціально-демографічні характеристики населення області та належність до тієї чи іншої релігійної конфесії.

Багатофакторний аналіз електорального простору, зроблений на основі вище вказаної методології, дає можливість пояснити результати парламентських виборів 1994, 1998 та 2002 років у Закарпатській області.

Отже, використовуючи описану методологію, необхідно, по-перше, пам'ятати, що це один із варіантів того, як можуть досліджуватись чинники електорального впливу. По-друге, прогностні можливості дослідження електоральної поведінки завжди є обмеженими, що пов'язано з самою специфікою виборчого процесу: «точно так, як мало хто бажає знати дату власної смерті, так само мало бажають знати точні результати виборів (для когось це «політична смерть»)). Точний прогноз виборів, наприклад, за місяць до виборів, залишить без усякого сен-

су подальше політичне життя» [286, с.36]. По-третє, враховувати специфіку виборчої кампанії. По-четверте, запропонована методологія може бути ефективною тільки тоді, коли буде поєднана з моніторингом (опитуванням, вивченням) суспільної думки. Саме виходячи з аналізу емпіричного матеріалу, який збирається під описану методологію, можна забезпечити точний прогноз результатів голосування та зробити інтерпретацію підсумків виборів.

3.3. Сучасна нормативно-правова основа проведення парламентських виборів в Україні

Вибори до представницьких органів влади відбуваються за встановленими правилами і нормами, які обумовлюються законом про вибори. Таким чином, виборчий закон встановлює тип виборчої системи та умови в яких буде проходити виборча кампанія.

У сучасній політичній науці існує низка підходів до трактування сутності виборчої системи. По-перше, виборча система ототожнюється з виборчою формулою, механізмом перетворення голосів у мандати на парламентських виборах. «Такий підхід, – відзначає російський політолог В.Гельман, – є найбільш прийнятним по відношенню до стабільних демократій» [156, с.99]. По-друге, виборча система асоціюється з трьома елементами: структурою виборчого округу, структурою голосування, виборчою формулою. По-третє, з точки зору конституційного права. В даному випадку під виборчою системою розуміють сукупність встановлених законом правил проведення, регламентів здійснення конкретних процедур виборчої кампанії, способів визначення результатів голосування тощо.

Після утворення незалежної держави перед Верховною Радою України постало питання про те, за якими правилами вона повинна буде обиратись. На даний вибір, як пише американський політолог А.Надаіс, впливає цілий ряд факторів: «дилема представництва чи стабільності, сильної виконавчої чи законодавчої влади, електоральні традиції, політична культура та ін.» [252, с.70].

Російський дослідник О.Салмін вважає, що існує ряд загальних принципів, які допомагають виробити загальний підхід до виборчого законодавства:

- а) ідеальної виборчої системи не існує. Всяка виборча система має як свої вади, так і позитивні характеристики;
- б) одна і та ж виборча система може по-різному діяти в різних політичних культурах, тому основою виборчої системи має бути власний виборчий досвід;
- в) виборчі системи можуть комбінуватись;
- г) не потрібно без крайньої необхідності змінювати виборчу систему [329, с.336].

Особливе значення відіграє виборча система в суспільствах, які трансформуються (до таких відносять і Україну). У таких країнах виборча система є одним із механізмів трансформаційного процесу, яка забезпечує, по-перше, ротацію і формування політичної еліти, по-друге, структурує вищий законодавчий орган, по-третє, систематизує і репрезентує інтереси різних соціальних прошарків суспільства (організовує соціальний простір), по-четверте, забезпечує цивілізований спосіб передачі влади від правлячих кіл до опозиції.

В Україні з часу проголошення незалежності вибори до Верховної Ради відбулися в 1994, 1998, 2002, 2006 та 2007 роках. При чому всі вони регламентувались різними законами. Вибори до Верховної Ради України 2006 року пройшли за новим законом, який встановив нову виборчу систему – пропорційну. Вибори 2007 року стали першими дочасними в сучасній практиці.

Передісторія формування виборчої системи України починається ще в 1989 році. Хоча парламентські вибори проводилися іншою державою – СРСР. Відповідний виборчий закон заслуговує на розгляд, оскільки яскраво характеризує стартові позиції, з яких починалася еволюція виборчого законодавства в Україні. Слід відзначити, що це були перші альтернативні вибори в колишньому СРСР. Безпрецедентною особливістю виборчого закону 1988 року було запровадження інституту «народних депутатів від громадських організацій», які становили третину (750 осіб) від загальної кількості народних депутатів СРСР і обиралися не шляхом голосування, а на конференціях або пленумах відповідних організацій.

Іншою унікальною особливістю виборчого закону 1988 року стало те, що висунення кандидатів не мало своїм наслідком їх автоматичну реєстрацію. Фільтром між номінацією і реєстрацією став надуманий інститут «окружних передвиборних зборів» з абсолютно довільним складом, який мав право відхиляти вже висунуті кандидатури. Загалом же вибори проводилися за двотуровою мажоритарною системою: 1 тур – абсолютної більшості, 2 тур – відносної більшості. Виборчий закон передбачав поріг участі виборців у голосуванні: вибори вважалися такими, що не відбулися, якщо в них взяло участь менше половини виборців округу.

Таким чином, виборчий закон СРСР 1988 року відобразив глибокі внутрішні суспільно-політичні суперечності епохи «гласності і перебудови», водночас заклавши першооснови альтернативних виборів. Він став вихідним пунктом еволюції виборчого законодавства України, а його застосування – джерелом перших навичок практичної участі громадян в альтернативних виборах.

Закон УРСР 1989 року про вибори народних депутатів УРСР відображав певний поступ у розумінні суті демократії порівняно із союзним законом 1988 року: в законі 1989 року відсутні інститути «депутатів від громадських організацій» та «окружних передвиборних зборів», а також передбачені прямі вибори складу Верховної Ради. Сутність же виборчої системи залишалася тією ж самою.

Перший виборчий закон в незалежній Україні був прийнятий на восьмій сесії Верховної Ради України другого скликання 18 листопада 1993 року. Закон складався з XII розділів, які містили 52 статті. Законом встановлювалась мажоритарна система абсолютної більшості, тобто обраним вважається той кандидат, «який одержав на виборах більше половини голосів виборців, які взяли участь у голосуванні, але не менше як 25 % від числа виборців, внесених до списку виборців даного округу» [67, с.31]. Другий тур виборів також відбувався за системою абсолютної більшості. В ст. 43 Закону було введено ліміт явки виборців на виборчі дільниці: «вибори вважаються такими, що не відбулися, якщо в них взяло участь менше як 50 % від числа виборців, внесених до списку виборців даного округу» [67, с.31].

Дані статті Закону привели до того, що 27 березня 1994 року було обрано всього 49 депутатів. Тільки після другого туру виборів 10 квітня 1994 року Верховна Рада України розпочала свою роботу.

Прийняття в листопаді 1993 року Закону про вибори в такій редакції було обумовлено цілим рядом як об'єктивних, так і суб'єктивних факторів:

- радянські електоральні традиції, тобто така система була простою і загальновідомою;
- мажоритарна система абсолютної більшості була вигідною великим впливовим партіям та виконавчій владі;
- відсутністю багатьох впливових партій, які б відстоювали пропорційну виборчу систему;
- відсутністю усталених демократичних традицій і відповідної політичної культури;
- аргументи за дієвість даної виборчої системи при створенні стабільного уряду.

Проведення виборів до Верховної Ради України в 1994 року згідно з мажоритарною системою абсолютної більшості показало, що така система не може ефективно використовуватись на теренах України. По-перше, конституційний склад Верховної Ради так і не був обраний. По-друге, дана система показала себе в Україні не економічною, оскільки потрібно було проводити цілий ряд довиборів. По-третє, у громадян внаслідок циклу перевиборів виникла апатія до політичного процесу в суспільстві, тому через неявку виборців у багатьох округах народні депутати взагалі не були обрані. По-четверте, дана виборча система не сприяла структуруванню парламенту, що не дозволило йому ефективно працювати. Партійний склад парламенту виявився досить строкатим при наявності великої кількості безпартійних кандидатів [83, с.30].

Крім цього Закон України «Про вибори народних депутатів України» від 18 листопада 1993 року мав ряд процедурних недоліків:

- неефективність процедури вотування, що визначається як негативне голосування – викреслення усіх кандидатів, проти яких голосує виборець;
- потребував вдосконалення порядок утворення виборчих комісій;

- наявність ліміту явки виборців;
- партії згідно з законом не могли бути повноправними суб'єктами виборчого процесу (надзвичайно складна процедура висунення кандидатів від політичних партій – повторна реєстрація в ЦВК, проведення зборів обласної організації та подання списку не менше 100 членів організації із зазначенням дати народження, домашньої адреси, номеру паспорта);
- необхідна чітка регламентація сутності агітаційного процесу, використання виборчих фондів, алгоритму підрахунку голосів виборців і т.д.

Після прийняття нової Конституції України (1996 рік), чи не найважливішим кроком на шляху реформування суспільного життя стало прийняття у вересні 1997 року нового Закону «Про вибори народних депутатів України». Цей закон закріпив основні засади і принципи нової змішаної виборчої системи в нашій державі.

Згідно з новим Законом про вибори, політичні партії ставали повноправними суб'єктами виборчого процесу, оскільки 225 депутатів обиралися в одномандатних виборчих округах, а інші 225 – за списками кандидатів у депутати від політичних партій, виборчих блоків партій (Див.: Додаток 3, Таблиця 3.1.). Але, оскільки прийняття нового виборчого закону відбувалося на швидкоруч, то вже 19 листопада 53 народні депутати, а 4 грудня 56 народних депутатів подали позов до Конституційного Суду (КС) щодо конституційності окремих положень та в цілому Закону України «Про вибори народних депутатів України» [266, с.80 – 81].

Рішення КС України було оприлюднене наприкінці лютого 1998 року. Своім рішенням КС визнав сім принципів положень Закону про вибори народних депутатів такими, що суперечать Конституції України. Таким чином, вибори 1998 року відбувалися в атмосфері правової невизначеності: ряд поправок до Закону приймалися ВР України в процесі виборчої кампанії, багато хто з відомих політиків говорив про те, що вибори будуть визнані недійсними і т.д. Неконституційними були визнані наступні основні положення Закону про вибори:

«1. Положення, за яким вважалось, що виборці, які не брали участь у виборах, підтримують волевиявлення тих, хто голосував.

2. Положення, якими обмежується здійснення виборчих прав для осіб, що за вироком суду перебувають у місцях позбавлення волі та військовослужбовців різних військових формувань.

3. Положення, за якими кандидати в депутати зобов'язувалися звільнитися від виконання виробничих або службових обов'язків.

4. Положення Закону, за якими обмежувався захист виборчих прав громадян у судовому порядку.

5. Положення Закону щодо порядку висування і реєстрації кандидатів у народні депутати України та проведення передвиборної агітації.

6. Скасовано винятки з чинного законодавства України, згідно з якими:

– кандидат в народні депутати під час виборчої кампанії мав «кандидатський імунітет»;

– не міг бути притягнутий до кримінальної відповідальності, заарештованим або підданим заходам адміністративного стягнення, які накладаються в судовому порядку, без згоди ЦВК;

– за довіреними особами кандидатів зберігалася заробітна плата за останнім місцем роботи на час звільнення їх від виконання виробничих або службових обов'язків.

7. Особам, які балотуються за списками партій, не можна стати членами парламенту автоматично, лише внаслідок пропускання кандидатів від політичної партії, обраних в одномандатних виборчих округах. Особи у списку не «просуваються» [266, с.81].

Незважаючи на ряд недоліків, парламентські вибори 1998 року були проведені за змішаною мажоритарно-пропорційною системою, коли 225 депутатів обиралися за пропорційною системою, а інші 225 за мажоритарною відносною більшістю.

Законодавці врахували недоліки попереднього закону і згідно з новою його редакцією перевиборів бути не могло. Ліміт явки був знятий, а замість принципу абсолютної більшої (50% + 1) був введений принцип відносною більшої, коли обраним вважався той кандидат, який набрав більшу кількість голосів виборців серед тих, хто балотувався в одномандатному окрузі.

Не виправдала себе в новому законі норма щодо збору підписів виборців (не менше 200 тисяч для партій, 900 підписів виборців на підтримку кандидата в одномандатному окрузі). Інколи траплялись випадки, що за партію голосували менше виборців, ніж зібрано підписів у регіоні. Проконтролювати істинність підписних листів є надто складною справою. Тому і зустрічались випадки, коли громадяни з такими прізвищами як Ленін, Сталін, Брежнєв, Єльцин проживали на одній вулиці і в одному будинку [266, с.83].

Суттєвим недоліком закону були норми, які обумовлювали проведення передвиборчої агітації. І, перш за все, відсутність механізму, який би забезпечив рівні умови та можливості при використанні всіх видів ЗМІ.

Вибори 1998 року висвітлили й ряд проблем правового регулювання питань фінансового забезпечення агітаційної кампанії та й виборчої кампанії загалом.

Після завершення виборчої кампанії 1998 року тривалий час питання про новий виборчий закон в українському парламенті не піднімалось. На це були свої об'єктивні причини. Це і президентські вибори 1999 року і всеукраїнський референдум 2000 року і т.д.

Але, починаючи з 2001 року в українському суспільстві почались дискусії відносно того, якою ж все таки повинна бути виборча система України: мажоритарною, пропорційною чи змішаною. Прихильників мажоритарної системи виявилось не так багато, тому дискусія продовжувалась навколо питання про можливість впровадження в Україні пропорційної виборчої системи.

Виборчий закон, за яким проводились вибори до Верховної Ради України в 2002 року був підписаний Президентом 31 жовтня 2001 року. До підписання він відхилявся ним шість разів. Президент вважав, що виборча система повинна залишитися змішаною у пропорції 225×225, термін виборчої кампанії має бути скорочений до 90 днів, окружні виборчі комісії не можуть формувати тільки ті партії, які на виборах 1998 року подолали чотиривідсотковий бар'єр, вибор-

ча застава повинна бути відмінена і т.д. (Див.: Додаток 3, Таблиця 3.1.).

У результаті компромісу виборчий закон був схвалений у парламенті 18 жовтня 2001 року альянсом 11 фракцій та депутатських груп: УНР, НРУ, «Реформи», «Трудової України», НДП, СДПУ(о), «Яблука», «Солідарності», «Регіонів», ПЗУ, ДемСоюзу. Основою компромісу «11» у Верховній Раді було положення закону про формування окружних комісій, згідно з яким у окружній виборчій комісії мали право мати своїх представників ті партії, які подолали на виборах 1998 року чотиривідсотковий бар'єр, а також ті, які в поточному складі парламенту мають свої фракції [65, с.54].

Підписавши закон, Леонід Кучма звернувся до парламенту з проханням внести до нього деякі зміни, акцентуючи увагу, поперше, на положенні про те, що у виборах не мають права брати участь ті партії, які утворені менше ніж за рік до виборів. І, подруге, на врегулюванні показника верхньої кількісної межі дільничних виборчих комісій.

Основними здобутками нового закону, про що відзначають як вітчизняні аналітики, так і зарубіжні експерти, є детальна регламентація технічних процедур виборчої кампанії [266, с.83]. Така його специфіка зумовлена тим, що там, де могли б діяти принципи політичної відповідальності та правова традиція, в українських реаліях мають бути конкретні положення закону, які не допускають двозначного тлумачення та не залишають місця для правозастосовчої самодіяльності.

Виборча система згідно з новим виборчим законом залишалася змішаною (пропорційно-мажоритарною): 225 депутатів обиралися за пропорційною системою у багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі за виборчими списками від політичних партій (виборчих блоків), а інші 225 – обиралися за мажоритарною системою відносної більшості [65, с.7].

Тривалість виборчого процесу згідно з законом – 90 днів. Сам виборчий процес включає такі етапи: 1) складання списків виборців; 2) утворення одномандатних округів; 3) утворення виборчих комісій; 4) висування та реєстрація кандидатів; 5) проведення передвиборчої агітації; 6) голосування; 7) підрахунок

голосів та встановлення результатів виборів; 8) реєстрація обраних депутатів [65, с.32].

Слід відзначити, що в новому законі вперше були чітко визначені суб'єкти виборчого процесу, їхні права та обов'язки. Ними згідно закону є:

- 1) громадяни України, які мають право голосу;
- 2) виборчі комісії;
- 3) кандидати у депутати, зареєстровані у порядку встановленому законом;
- 4) партії (блоки), які висунули кандидатів у депутати;
- 5) органи державної влади та місцевого самоврядування у випадках, передбачених Законом;
- 6) офіційні спостерігачі від партій (блоків) – суб'єктів виборчого процесу, від кандидатів у депутати, від іноземних держав і міжнародних організацій [65, с.36].

Відрізнялася від попереднього закону (1998 р.) і норма, яка зумовлює реєстрацію кандидатів. У законі була введена виборча застава. Для політичної партії (блоку) – 15 тис. неоподаткованих мінімумів доходів громадян (на 1 грудня 2001 року це 225 тис. гривень), а для кандидата в мажоритарному окрузі – 1020 гривень. Виборча застава повертається, якщо партія здобуває більше 4 відсотків голосів виборців, а «кандидат-мажоритарник» виграє вибори (Див.: Додаток 3, Таблиця 3.1.).

Виборча агітація мала починатися за 50 днів до виборів і закінчуватись за одну добу до виборів. Законом заборонялося публікувати рейтингові дослідження за 15 днів до виборів. Виборчий бар'єр залишився як і раніше – чотири відсотки. При перерахунку голосів у депутатські мандати використовується методика Т.Хейра.

Незважаючи на детальну регламентацію всіх етапів виборчого процесу, практична реалізація більшості положень Закону вказала як на наявність прогалин в законодавчому регулюванні виборчого процесу, так і на широке поле для вдосконалення існуючих положень.

На думку експертів громадської організації «Лабораторія законодавчих ініціатив» у більшості випадків причиною зафіксованих порушень виборчого законодавства були не дефекти останнього, а правовий нігілізм, незнання закону та

відсутність належного реагування з боку владних органів. Також слід визнати і нездатність більшості політичних партій, які стали повноправними суб'єктами виборчого процесу, реалізувати окреслені законом функції (насамперед, участь у формуванні виборчих комісій, наявність спостерігачів і т.д.) [266, с.84 – 85].

Особливо потребують вдосконалення ті положення закону, які мають суттєвий вплив на виборчий процес, електоральну поведінку, результати виборів. До таких положень Закону можна віднести:

1) збільшення строків передвиборчої кампанії. Це обумовлено цілим рядом об'єктивних причин: недостатній рівень підготовки членів виборчих комісій, недостатнє матеріально-технічне забезпечення, обмеження права на оскарження рішень та ін.;

2) дозволити проводити агітацію від початку виборчої кампанії. Саме недостатність 50-денного терміну змушує суб'єктів виборчого процесу до порушень. З іншого боку, збільшення строків передвиборчої боротьби дасть змогу виборцям краще зорієнтуватись, а кандидатам і політичним партіям краще представити себе та власні позиції;

3) встановити законодавчі гарантії стосовно забезпечення доступу партій (блоків), кандидатів у народні депутати до ЗМІ, надання можливості вільно зустрічатись з виборцями тощо;

4) збільшити максимальний розмір витрат виборчого фонду суб'єктів виборчого процесу. Встановлення ж адміністративних обмежень стосовно нормативних витрат, які не можна пояснити економічними розрахунками, призводить до зворотних результатів, а саме, тінізації фінансових відносин учасників виборчого процесу;

5) запровадити механізм забезпечення рівної участі представників партій та блоків у складі виборчих комісій;

6) удосконалення законодавчого визначення підстав для відмови у реєстрації та скасуванні рішень про реєстрацію кандидатів;

7) законодавчо закріпити статус та роль громадських організацій під час виборів народних депутатів.

Але, незважаючи на ряд недоліків, Закон «Про вибори народних депутатів України» від 31 жовтня 2002 року забезпечив

належну нормативно-правову основу для проведення виборів, що підтвердили як вітчизняні, так і зарубіжні фахівці, які аналізували виборчий процес. Результати парламентських виборів 2002 року показали, що ряд положень Закону потребували змін, а відтак процес становлення виборчої системи в Україні продовжувався.

Вибори 26 березня 2006 року відбулися згідно з новим законом «Про вибори народних депутатів» на пропорційній основі, тобто за партійними списками. Це передбачало істотні відмінності як в організації підготовки та проведення виборів, так і в характері виборчих заходів (Див.: Додаток 3, Таблиця 3.1.).

Згідно з новим Законом головними суб'єктами виборчого процесу стали політичні партії та партійні блоки, оскільки всі питання пов'язані з організацією і проведенням виборчої кампанії зав'язані на політичних партіях (формування депутатських списків, утворення виборчих блоків, формування окружних і дільничних комісій, організація роботи спостерігачів тощо). Уже сама конфігурація виборчої кампанії залежала від кількості партій, які брали участь у виборах.

Відповідно до Закону висувати кандидатів у депутати могла партія, яка зареєстрована в установленому порядку Міністерством юстиції України за 365 днів до дня виборів, тобто 26 березня 2005 року. При реєстрації партійного списку вносилися грошова застава, яка становила дві з половиною тисячі мінімальних розмірів заробітної плати. Грошова застава поверталася партіям і блокам, які взяли участь у розподілі депутатських мандатів [266, с.84 – 85]. Із 127 офіційно зареєстрованих партій у виборах змогли брати участь 126. Звичайно, що не всі партії прийняли рішення про участь у виборах. Багато з них утворили виборчі блоки і тільки деякі партії взяли участь самостійно.

Саме тому у виборчому законі значна увага приділялася питанням, пов'язаним із утворенням виборчих блоків. Для створення блоку необхідно було мінімум дві партії, які прийняли про це відповідні рішення на своїх зборах, конференціях, з'їздах. Такі рішення приймалися до закінчення терміну висування кандидатів у депутати. Тобто пізніше ніж за 90 днів до дня виборів подібні рішення були не легітимними.

Висував закон і певні вимоги до назви партійних блоків, до виходу партій із блоків тощо. Рішення про розпуск партійного блоку повинно було бути прийняте не пізніше як за 35 днів до дня виборів, оскільки в подальшому Закон позбавляв партії приймати такі рішення.

Питання щодо системи виборчих комісій з виборів народних депутатів України, формування їх складу, визначення кола повноважень і т.д. – визначалось передусім у розділі IV Закону України «Про вибори народних депутатів України» (в редакції від 7 липня 2005 року). Було встановлено трирівневу структуру виборчих комісій (ЦВК, Окружна виборча комісія, дільнична виборча комісія). В Україні під час виборів утворилось 225 окружних та близько 33 тисяч дільничних комісій.

У основу механізму формування окружних комісій було покладено вертикальний спосіб їх утворення та принцип коаліційності, багатопартійності складу. Вони формувалися ЦВК не пізніше як за 60 днів до дня виборів. Чисельність їх повинна була бути не менше 12 і не більше 18 осіб.

Прерогатива у поданні кандидатур до окружних комісій надавалася партіям, які станом на 15 вересня 2005 року мали діючі фракції у Верховній Раді. Таких фракцій було 14: 1) ПП «НСНУ»; 2) КПУ; 3) СДПУ(о); 4) БЮТ до якого входило три партії: ВО «Батьківщина», УРП «Собор», УСДП; 5) СПУ; 6) Партія регіонів; 7) Народна партія; 8) ПП «Єдина Україна»; 9) УНП; 10) ПППУ; 11) НРУ; 12) ПП «Вперед, Україно!»; 13) ПРП; 14) фракція НДП та ПП «Трудова Україна». Вище вказані партії обов'язково включалися до складу окружних комісій. Для інших партій і блоків був встановлений механізм голосування. Аналогічним був порядок утворення дільничних комісій, які утворювалися окружними комісіями не пізніше як за 35 днів до дня виборів. Кількісний склад комісій залежав від типу виборчих дільниць: малі – 10 – 18 осіб; середні – 14 – 20 осіб; великі – 18 – 24 особи.

Вперше у законі про вибори говорилося про відшкодування витрат партій, пов'язаних з фінансуванням їхньої передвиборної агітації. Йдеться про те, що ті партії (партії, що входили до блоків), списки яких отримали три (виборчий бар'єр) і більше відсотків голосів виборців, які взяли участь у голосуванні, отримували право

на відшкодування витрат, пов'язаних з фінансуванням виборчої агітації, у розмірі фактично здійснених витрат, але не більше ста тисяч розмірів мінімальних заробітних плат [266, с.85].

З прийняттям нового Закону процес формування виборчої системи в Україні не завершився, оскільки в ньому є ряд дискусійних положень, які в майбутньому могли бути викладені по-іншому:

1. Питання про виборчий бар'єр. У Законі він був трьохвідсотковим. Такий відсоток опоненти вважали досить малим і пропонували його підняти до 5 – 7 відсотків. З другого боку постало питання відсоткового бар'єру для партій і партійних блоків. Існує думка про те, що для партійних блоків виборчий бар'єр має бути збільшений.

2. Пропорційна виборча система з жорстким загальнонаціональним списком кандидатів деперсоніфікує виборчий процес. Є пропозиції щодо застосування пропорційної системи регіональних партійних списків (так званий роз'єднаний електорат) або такого варіанту пропорційної системи, коли виборець крім партії може голосувати і за конкретних кандидатів у партійних списках (метод голосування з преференціями).

3. Потребують вдосконалення норми Закону, щодо проведення передвиборної агітації.

Порівняльний аналіз виборчих законів подано в Додатку 3 (Таблиця 3.1.).

Отже, прийняття нового закону про вибори народних депутатів за пропорційною системою має привести в майбутньому до чіткого структурування парламенту і партійного простору загалом (один із «законів М. Дюверже»).

Хоча, в той же час слід відзначити, що такий вплив не є автоматичним і залежить від цілого ряду як об'єктивних, так і суб'єктивних факторів (стабільний економічний і політичний розвиток, відсутність соціальних розколів у суспільстві, налаштованість політичної еліти на конструктивну співпрацю тощо).

3.4. Структурування партійного простору регіону (1991 – 2009 роки)

У законодавстві України на даний момент заборонено створення політичних партій за регіональним принципом, а тому вони створюються тільки із загальнонаціональним статусом. Відтак, аналізуючи особливості функціонування і розвитку партійної структури Закарпатської області, слід спочатку зупинитись на еволюції української партійної системи загалом.

На основі методології дослідження партійних систем (теоретичні концепції Дж. Сарторі, М. Дюверже, К. Джанди, С. Ліпсета та ін.), проаналізувавши електоральні парламентські цикли в Україні 1994, 1998, 2002 та 2006 років, можна зробити наступну періодизацію становлення партійної системи України.

I етап – етап початкової багатопартійності (середина 80-х років – кінець 1991 року).

Витоки сучасної багатопартійності в Україні можна віднести до підписання СРСР у 1975 році Заключного акту Гельсінської Наради з безпеки і співробітництва в Європі, що спонукало діячів правозахисного руху до легалізації своєї діяльності у вигляді Української Гельсінської Групи. Однак діяльність цієї групи переслідувалась правлячими колами, а її члени зазнали репресій. Процес становлення багатопартійності в Україні відновився з початком перебудови, а після амністії політв'язнів-правозахисників з'явилися відверто антикомуністичні організації, які дедалі більше політизувались – Українська Гельсінська Спілка та Українська Демократична Спілка та інші.

Після проведення перших альтернативних виборів 1990 року до законодавчого органу влади в Україні виникає ряд політичних партій: Українська Гельсінська Спілка перетворилась у партію, яка після установчого з'їзду отримала назву Українська Республіканська Партія. Відбулося розмежування на консерваторів і реформаторів у КПРС, з якої виділилась «Демократична платформа», яка стала Партією Демократичного Відродження України. Процес прискорення партійного будівництва в Україні на даному етапі був обумовлений наступними значимими подіями:

а) у жовтні 1990 року Верховна Рада України скасувала статтю Конституції УРСР про провідну і спрямовуючу роль Комуністичної Партії;

б) прийняття 24 серпня 1991 року Акту проголошення незалежності України;

в) проведення в грудні 1991 року референдуму щодо ставлення населення України до незалежності та президентських виборів.

На кінець 1991 року в Україні було зареєстровано 8 політичних партій: Українська Республіканська Партія, Українська Селянська Демократична Партія, Народна Партія України, Партія Зелених України, Ліберальна Партія України, Соціал-Демократична Партія України, Українська Християнсько-Демократична Партія, Соціалістична Партія України.

II етап – етап атомізованої багатопартійності (кінець 1991 року – початок 1998 року).

На даному етапі відбувається ряд подій, які мали суттєвий вплив на процес утворення політичних партій. Це, насамперед, прийняття ВР України Законів «Про об'єднання громадян» (16 червня 1992 року) та «Про вибори народних депутатів України» (18 листопада 1993 року), які заклали підвалини правового регулювання діяльності політичних партій. У цей період відбуваються вибори до Верховної Ради України 1994 і 1998 років та вибори Президента України 1994 року.

Для даного етапу була характерною легалізація найбільш впливових партій – носіїв альтернативних ідеологій – КПУ та НРУ, інтенсивне заповнення політичного простору партіями «брендового» типу. Під «брендами» слід розуміти проголошення комуністичної, соціал-демократичної, ліберальної, консервативної, християнсько-демократичної, націонал-демократичної та інших ідеологій, як основи політичної діяльності та партійних програм. На кінець 1994 року в Україні було зареєстровано вже 35 політичних партій, а наприкінці 1997 року – 54.

III етап – етап формування системи поляризованого плюралізму (початок 1998 року – продовжується сьогодні).

У даний період слід відзначити наступні істотні події, які мали вплив на становлення партійної системи України: вибори до Верховної Ради України та органів місцевого самоврядуван-

ня в 2002 та 2006 роках, вибори Президента України 1999 та 2004 років, прийняття Верховною Радою України Закону «Про політичні партії в Україні» (5 квітня 2001 року) та Закону України «Про вибори народних депутатів України» (25 березня 2004 року).

Процес утворення політичних партій на даному етапі відбувався наступним чином:

- нові політичні партії утворюються внаслідок розколів у вже існуючих партійних структурах;
- утворення партій адміністративним шляхом;
- низка партій починає утворюватися і функціонувати як лобістські угруповання;
- партії – політичні проекти фінансово-промислових груп та окремих осіб.

Отже, проаналізувавши становлення партійної системи України, можна зробити наступні висновки:

а) визначальний вплив на становлення партійної системи України мали парламентські вибори 1994, 1998, 2002 та 2006 років.

б) логіку становлення партійної системи України можна передати наступним чином: від однопартійності через атомізовану систему наявності великої кількості партій – до системи поляризованого плюралізму;

в) партійна система поляризованого плюралізму є перехідною і еволюціонує, як правило, до системи поміркованого плюралізму, яка є характерною для цілого ряду розвинутих демократичних країн світу. Але можливий також інший варіант розвитку. Партійна система поляризованого плюралізму трансформується у двопартійну систему або партійну систему з домінуючою партією (наприклад, Росія).

г) основні чинники, які впливають на становлення партійної системи України можна виділити наступні:

- характер трансформаційного конфлікту і роль старих еліт;
- відсутність можливостей використувувати досвід «історичних партій»;
- незручне для формування партій інституціональне середовище (президентоналізм, відсутність належної нормативної бази, специфіка виборчої системи тощо);

– наявність традицій клієнталізму, патерналізму, регіоналізму;

Щоправда, наявність великої кількості партій аж ніяк не свідчить про партійну стратифікацію населення України. Навпаки, для українського суспільства на сьогоднішній день характерною є деполітизація та департизація населення. Адже у 2008 – 2009 роках показник членства громадян у політичних партіях є досить низьким – усього чотири відсотки. Щоправда, раніше цей показник був ще меншим. А вічна «українська» проблема з амбітністю лідерів, таких собі «гетьманів», укотре дає підстави сумніватися в знаходженні остаточного компромісу й переваги загальнодержавних цінностей над особистими.

Утворення політичних партій у суспільствах, які трансформуються, підпорядковується логіці політичного транзиту і може бути описане наступним чином. Консолідація партійних систем є частиною загального процесу консолідації демократії, тому питання про консолідацію партійної системи безпосередньо торкається перспектив демократії в посткомуністичних країнах. Перехід до демократії здійснюється в три етапи, які в політичній науці дістали назви лібералізації, демократизації і консолідації. На кожному з цих етапів партійна система має свою конфігурацію і на її становлення впливають відповідні фактори. На етапі лібералізації режиму відбувається політичне розмежування на правих і лівих, правлячі й опозиційні партії. Далі розмежування відбувається в межах правлячої партії та опозиції. Такі розмежування символізують демонополізацію політики і початок становлення національного поля політики, яке П.Бурдьє порівнює з ринком, де є виробництво і попит особливого товару – політичних партій, лідерів, політичних програм [128].

На етапі демократизації визначальний вплив на розвиток партійних систем мають інституційні чинники: політико-правове закріплення кордонів національної держави, вибір системи правління, вибір виборчої системи.

Звичайно, що для посткомуністичних країн можна говорити і про особливу специфіку становлення в них партійних систем. Перш за все, слід відзначити, що на відміну від країн Західної Європи, де процес партійного будівництва відбувався знизу, в країнах Центрально-Східної Європи (ЦСЄ) все відбувалося на-

впаки – згори до низу. Тобто, спочатку відбувається інституційне оформлення еліт (груп інтересів), а потім створюються умови для виникнення та інституціоналізації політичних партій. Звідси і констатація дослідниками низького рівня політичної участі в країнах демократії «третьої хвилі».

Політична наука виокремлює й типи партій у країнах ЦСЄ:

1. Партії масових демократичних рухів («Солідарність» у Польщі, «Громадянський форум» у Чехії, «Саюдіс» у Литві, «Союз демократичних сил» у Болгарії, «Фронт національного порятунку» в Румунії і т.д.).

2. Партії – залишки комуністичних партій.

3. Відновлені довоєнні партії (ліберальні, консервативні, селянські).

4. Етнічні партії (угорські партії в Румунії, Словаччині).

5. Релігійні партії.

6. Партії західних політичних цінностей (феміністичні, захисту оточуючого середовища тощо).

7. «Екзотичні» партії (партії шанувальників пива).

Закарпаття в даному випадку не є виключенням, оскільки за багатьма вказаними показниками такі традиції в політичній історії регіону залишили помітний слід. Крім того, аналізуючи особливості розвитку партійної структури краю, слід акцентувати увагу на регіональній специфіці розбудови партійної системи України. Йдеться про те, що в Україні дослідники виокремлюють п'ять регіонів (Схід, Захід, Південь, Північ, Центр), кожний з яких має свою специфіку (історичні традиції, культурна спадщина, економічна структура, політичні уподобання тощо).

Аналізуючи розбудову партійної структури Закарпаття можна виділити ряд етапів, пов'язаних з домінуванням тієї чи іншої партії в області. Визначальним чинником домінування політичної партії в краї є «партійна належність / партійна прихильність» голів Закарпатської ОДА. Їхня партійність, терміни перебування при владі, подані в Додатку 3 (Таблиця 3.4).

Таким чином, аналізуючи діяльність осередків політичних партій в Закарпатській області слід, перш за все, акцентувати увагу на тих політичних організаціях, які, насамперед, борються за голоси виборців та беруть активну участь у реалізації владних відносин, суспільно-політичному житті краю.

Закарпатським обласним управлінням юстиції станом на жовтень 2009 року було зареєстровано 140 обласних осередків політичних партій. Динаміка легалізації обласних осередків політичних партій є наступною: 1993 – 4; 1994 – 2; 1996 – 2; 1997 – 9; 1998 – 3; 1999 – 7; 2000 – 8; 2001 – 28; 2002 – 3; 2003 – 11; 2004 – 8; 2005 – 30; 2006 – 6; 2007 – 6; 2008 – 8; 2009 (вересень) – 5.

Таким чином, найбільша кількість обласних осередків політичних партій легалізується в Закарпатській області напередодні загальнонаціональних виборів – парламентських і президентських.

Можемо визначити основні групи осередків політичних партій на Закарпатті за ідеологічним спрямуванням та метою діяльності, зареєстрованих обласним відділом юстиції станом на кінець 2008 року:

1. Комуністичні – КПУ, КПУ(о), КПРС, Комуністична Партія Трудящих, ВПТ та ін.

2. Соціалістичні – СПУ, ПП «Союз лівих сил», ПСПУ, ВО лівих сил «Справедливість», Всеукраїнська Партія Миру і Єдності та ін.

3. Соціал-демократичні – СДПУ(о), СДПУ, ПП «Соціал-Демократичний Союз», УСДП, ХДПУ, ДемПУ та ін.

4. Народно-демократичні – НДП, Народна Партія, ПП «Нова демократія», ВО «Громада» та ін.

5. Державницькі – ВО «Батьківщина», ПП «Молода Україна», ПП «Прагматичний вибір», ВП «Нова сила», ПП «Відродження», ПП «Держава», ПП «Віче», ПП «Україна Соборна», ПНЕРУ, УП «Єдність» та ін.

6. Ліберальні – ЛПУ, ЛДПУ та ін.

7. Правоцентристські партії прагматичного спрямування – Партія Регіонів, ПП НСНУ, ПП «Єдиний Центр», ПРП, ПП «Трудова Україна» та ін.

8. Консервативні – УНКП, УКП та ін.

9. Націонал-демократичні – НРУ, УНР, УРП «Собор», ГП «Пора», ВО «Свобода» та ін.

10. Екологічні партії – ПЗУ, Зелена Партія України, Зелена Екологічна Партія України «Райдуга», ПП «Партія екологічного порятунку ЕКО + 25 %» та ін.

11. Націоналістичні партії – КУН, УНА, ПП «Організація Українських Націоналістів в Україні», ПП «Руський блок», ПП «Слов'янський Народно-Патріотичний Союз» та ін.

12. Партії захисту підприємництва – ПППУ, Партія малого і середнього бізнесу України та ін.

13. Партії європейської інтеграції – ПП «Європейська платформа», ПП «Євротурбота». «Європейська Партія України» та ін.

14. Жіночі партії – ПП «Солідарність жінок України», ВПО «Жінки за майбутнє» та ін.

15. Угорські загальнонаціональні партії – ПП «КМКС» Партія Угорців України, Демократична Партія Угорців України.

16. Політичні партії, які захищають інтереси різних верств населення:

А) селянські партії – СПУ, АПУ та ін.

Б) пенсіонерів – Партія пенсіонерів України та ін.

В) чорнобильців – УПС – СВІЧА, Всеукраїнська Народна Партія соціальної справедливості «Союз. Україна. Чорнобиль» та ін.

Г) широких верств населення – Партія соціального захисту, Партія захисту знедоленого народу України та ін.

17. Екзотичні партії – Партія здоров'я, ПП «Яблуко», Партія гуманістів України, ПП «Совість України», Козацька Партія України та ін.

У розвитку партійної структури краю можна виокремити наступні етапи:

І етап: від початку перебудови до виборів у республіканську та місцеві ради (березень 1990 року). На даному етапі домінуючою політичною силою в області лишалась КПРС. Але, охоплені пафосом загальнодемократичних ідей, ініційованих Москвою, національна інтелігенція, а потім і народні маси починають реалізовувати ідею національного відродження. Саме вона стає лейтмотивом нових політичних сил. Могутнім прискорювачем політичної боротьби стала підготовка до виборів у республіканську і місцеві ради народних депутатів. Одним із основних засобів дії опозиції стає мітинг, силові методи тиску на владу.

Значну підтримку нові опозиційні лідери одержали за рахунок злюмпенізованої і маргінальної частини суспільства, що

дозволило підсилити агресивність рухів. «Гасла на мітингах, – як зазначає в своєму дослідженні П.Токар, – мали протилежний характер офіційній ідеології: альтернативою соціалізму поставлений капіталізм, інтернаціоналізму – націоналізм, державному червоному прапору – синьо-жовтий, чорно-червоний і т.п.» [365, с.45]. Таким чином початкова самоідентифікація рухів і політичних організацій відбувалася через пошук «ворогів».

Одними з перших національно-культурних товариств, створених у краї, стали: Товариство української мови ім.Т.Шевченка «Просвіта» (21 січня 1998 року), Товариство угорської культури Закарпаття (26 серпня 1989 року), Соціально-культурне товариство румунів ім.Г.Кожбука (22 лютого 1989 року), товариство «Меморіал» (жовтень 1990 року), Національно-культурне товариство німців Закарпаття «Відродження» та ряд ін. У 1989 році відбувається установча конференція Народного Руху України за перебудову в Закарпатській області, а 5 листопада 1990 року був зареєстрований перший альтернативний КПРС осередок політичної партії: нею стала Українська Республіканська Партія.

«За підсумками виборів у Верховну Раду України серед 11 народних депутатів від Закарпаття були обрані три прихильники НРУ, в обласну раду (120 чоловік) – 12 членів НРУ (10 відсотків), 11 членів Товариства угорської культури (9,1 відсотка), 2 члени Соціально-економічного товариства румунів ім.Г.Кожбука (1,6 відсотка). Показові й деякі інші результати виборів в умовах конкуренції: в обласну раду були обрані 96 членів КПРС, 2 члени ВЛКСМ; 4 депутати у віці 30 років; 10 жінок; 91 українець (75,8 відсотків), 14 угорців (11,6 відсотків), 4 росіянина (3,3 відсотка), 2 румуни (1,6 відсотка), 2 євреї і 1 болгарин; один робітник і жодного колгоспника» [365, с.47].

2 етап: 1990 – 1995 роки, етап формування початкового політичного спектру в регіоні. Для даного етапу був характерним процес інституціоналізації політичних організацій у краї. Починаючи з 1990 року поряд з функціонуванням різних рухівських структур та різного роду громадських організацій, у регіоні розпочався процес конституювання обласних організацій загальнонаціональних партій. Процес утвердження партійного плюралізму в західних областях України відбувався не лише в напрямку створення нових опозиційних інституцій, специфікою

регіону було відродження так званих «історичних партій», лідери яких неодноразово проголошували свою ідеологічну єдність з попередніми структурами. Саме тому, до перереєстрації органами юстиції України політичних партій, в області були зареєстровані і діяли переважно осередки національно-демократичних партій: Української Республіканської Партії (УРП) – 5 листопада 1990 року, Народної Партії України (НПУ) – 28 серпня 1991 року, Української Християнсько-Демократичної Партії (УХДП) – 14 листопада 1991 року, Української Консервативно-Республіканської Партії (УКРП) – 21 липня 1992 року.

У цей же час на Закарпатті виникають і перші квазіпартійні утворення: Демократична Ліга Національностей Закарпаття (27 жовтня 1991 року) та Українська Народна Рада Закарпаття (УНРЗ). До складу Демократичної Ліги увійшло п'ять національно-культурних товариств. Основними напрямками програмної діяльності даної організації були наступні:

- збереження адміністративно-територіальної цілісності Закарпаття у складі України;
- надання краю самоврядного статусу;
- представництво меншин в органах влади і т.д.

Об'єднання УНРЗ було створене навесні 1992 року, а зареєстроване управлінням юстиції 26 січня 1994 року. До складу УНРЗ увійшли: НРУ, товариства «Просвіта» та «Меморіал», УРП, ДемПУ, ПЗУ, НПУ. Головними програмно-цільовими установками організації стали:

- координація діяльності опозиційних політичних сил в області;
- побудова суверенної незалежної України без будь-яких національно-культурних автономій, вільних економічних зон [365, с.119].

Відновлені національно-демократичні політичні організації заповнили правоцентристський та правий фланги партійного спектру Закарпатської області.

Структурування політичних сил на лівому фланзі суспільно-політичного спектру почалося після серпневих подій 1991 року, в результаті яких Верховна Рада України видала постанови «Про тимчасове припинення діяльності Компартії України» (26 серпня) та «Про заборону діяльності Компартії України» (30 серпня). Нішу

колишньої Компартії в області заповнили: Соціалістична Партія України – 25 листопада 1991 року, Селянська Партія України – 3 березня 1992 року. Організаційне становлення цих організацій в області відбулося за досить короткий термін. Після того, як ВР України прийняла постанову, яка дозволяла діяльність Комуністичної Партії України (травень 1993 року), в області за досить короткий термін часу відбувається і структурування обласного осередку КПУ. Слід відзначити, що КПУ вдалося привернути значну частину прихильників. Соціальною базою партії стали безробітні, колишні члени КПУ, ветерани, робітники, колгоспники.

На даному етапі становлення партійної структури краю починається й інституціоналізація центристських партій. Такими партіями в області були: Українська Соціал-Демократична Партія (УСДП) – 15 січня 1991 року, Демократична Партія України (ДемПУ) – 28 червня 1991 року, Партія Демократичного Відродження України (ПДВУ) – 27 вересня 1991 року, Соціал-Демократична Партія України (СДПУ) – 1 листопада 1991 року. Центристські партії мали досить слабкий вплив як на населення краю, так і на перебіг політичних процесів у області.

Крім вище вказаних, до центристських партій можна віднести і Партію Зелених України (ПЗУ), яка була створена 24 травня 1991 року. Процес її структуризації в області, її впливовість, пов'язані з вирішенням екологічних проблем (закриття Мукачівського військового аеродрому, припинення будівництва Пістрялівської радіолокаційної станції, заборона вирубування лісів і т.д.).

Не відзначалися впливовістю в області й партії ліберального спрямування: Ліберальна Партія України (ЛПУ) та Ліберально-Демократична Партія України (ЛДПУ), зареєстровані відповідно 10 жовтня 1991 року та 17 липня 1992 року. Головні причини їх низького рейтингу в області були наступними:

- відсутність соціальної бази (середнього класу);
- орієнтація на союз з Росією.

Суттєвою ознакою становлення партійної структури області на даному етапі було й те, що вагомий вплив на процеси інституціоналізації громадсько-політичних структур здійснювала церква. Релігійні організації в цей період стали одними із найбільш впливових сил і мали найбільшу підтримку на-

селення. Найвищу активність на Закарпатті виявили представники двох церков: руської православної (потім розділилася на українську автокефальну і російську православну) і греко-католицької. Греко-католицьку церкву активно підтримували на той час лідери НРУ, УРП, УКРП, товариство «Просвіта» та ін. Православну церкву підтримували органи влади. «Саме в той час з метою захисту своїх інтересів (перш за все від греко-католиків і сил, які стоять за ними) було засноване Товариство православних Карпатського краю ім. св. Кирила та Мефодія» [365, с.52].

Висновки про мотивацію участі населення краю в діяльності політичних партій, про їхню чисельність, про тенденції майбутнього розвитку можна зробити на основі результатів соціологічних досліджень, проведених робочими групами під керівництвом П.Токаря (лютий 1992 року), І.Миговича та А.Колібаби (вересень 1992 року). Результати дослідження викладені ними в монографіях «Регіональне управління і ринок» [366], «Національний рух на Закарпатті: 1988 – 1993 рр. Соціолого-політологічний аналіз» [365], «Соціальне самопочуття та ціннісні орієнтації закарпатців» [241]. Так, А.Колібаба і І.Мигович на основі соціологічного дослідження роблять наступний висновок відносно залученості населення до політики: «67,4% респондентів політика цікавить в тій чи іншій мірі, абсолютно не цікавить 32,6%. Низькою є участь в роботі політичних партій – 4,9% респондентів, в місцевих Радах – 10,4%, національно-культурних товариствах – 9,1%» [365, с.63]. Авторами дослідження робляться наступні висновки щодо орієнтації закарпатців у суспільно-політичній сфері:

- більшість населення області після мітингової хвилі 1990 – 1991 років починає уникати участі в політиці;
- осередки партій, утворених в області після заборони діяльності Компартії, залишаються нечисленними, не мають соціальної бази, авторитетних лідерів і дієздатного активу. Істотне значення має і їхня різка конфронтаційність з органами влади, ігнорування специфіки регіону;
- рейтинг партій є наступним: ДемПУ – 5 %, НРУ – 3,5 %, ПЗУ – 2,1 %, СПУ – 1,6 %, Селянська спілка – 1,4 %, Асоціація демократів Закарпаття – 1 %;

– чисельність політичних партій на кінець 1992 року становила за неповними даними близько 10 тис. чол. (1,2 % від загальної чисельності населення краю) [241, с.63 – 64].

Дещо схожі дані отримані в ході дослідження і Петром Токарем: «Усього членами різних партій назвали себе 1,8 % опитаних, 4,6 % – симпатизують якій-небудь партії, 81,2 % назвали себе безпартійними, 17,2 % байдужими до політичних партій. Географічно найбільше членів партій і симпатизуючих у Іршавському (11 %), Тячівському (8,4 %) районах та м.Ужгороді (7,6 %). Найчастіше називали себе прихильниками НРУ – 32,6 % (від числа симпатизуючих), ДемПУ – 13 %, УРП – 8,7 %, ПЗУ – 2,2 %. Частіше за інших називали себе членами партій молоді люди до 30 років» [366, с.29].

Таким чином, незважаючи на велику кількість різних партійних угруповань, які заявили про себе в області напередодні парламентських виборів 1994 року, жодне з них не стало достатньо впливовим. Більшість з них не вирости у міцні організації, що здатні виразити корінні інтереси певних прошарків суспільства. Вони мали слабкий вплив на політичні процеси в регіоні і були неспроможними повною мірою реалізувати суспільні інтереси через інститути і механізми влади. Для цього були об'єктивні чинники:

- відсутність у більшості із партійних керівників досвіду політичної діяльності;
- брак детально розроблених програм державного будівництва;
- руйнівний характер їх діяльності.

3 етап: кінець 1996 року – кінець 2001 року. Він пов'язаний з інституціоналізацією центристських партій у партійній структурі області. Засвоєнню центристськими партіями електорального простору сприяла зміна балансу впливів у регіоні. В умовах біполярності суспільства та політичної невизначеності більшості населення, тяжіння до третьої, центристської врівноважуючої сили виглядає природним процесом. Йдеться, перш за все, про обласні осередки НДП, АПУ та СДПУ(о).

У цей період відбуваються вибори до ВР України, органів місцевої влади (1998 рік) та вибори Президента України (1999

рік). На парламентських і місцевих виборах у Закарпатті впевнену перемогу отримує СДПУ(о). Це був початок політичного триумфу цієї партії в регіоні. Найбільш впливовими в закарпатському політикумі цього періоду були наступні партії: СДПУ (о), НРУ, КПУ, СПУ, СелПУ, ПРП, ВО «Громада».

Загалом вплив СДПУ (о) в області починається з призначення головою Закарпатської ОДА в липні 1995 року Сергія Устича (голова обласного осередку СДПУ (о)). Однак у травні 1999 року Президент України призначає головою ОДА знову ж таки члена СДПУ (о) Віктора Балогу. Невдоволений жорстким керівництвом СДПУ (о) він вступає в конфлікт з партією, виходить з її лав і оголошує про «департизацію органів влади». Позиція В. Балогі була підтримана на той час Прем'єр-міністром України Віктором Ющенком. Довибори обласної ради 12 червня 2000 року у восьми округах області показали, що СДПУ (о) втрачає свої лідируючі позиції. Таким чином, у цей період на теренах області починає зароджуватись опозиційна сила до діючої влади.

Завершується цей період інституціоналізацією всього партійного спектру області за схемою ліві – центр – праві і перегрупуванням партійно-політичних сил напередодні парламентських виборів 2002 року.

4 етап: початок 2002 року – кінець 2004 року. У даний період в області відбуваються наступні важливі події, які мали вплив на структуру партійного простору – парламентські, місцеві вибори (2002 рік) та вибори Президента України (2004 рік).

Головою Закарпатської ОДА після звільнення Віктора Балогі був призначений Геннадій Москаль. Загалом же на цьому етапі боротьбу за впливовість в області вели наступні чотири політичні сили: ВБ «За єдину Україну» (ПР, АПУ, ПП «Трудова Україна», ПППУ), ВБ В.Ющенка «Наша Україна» (КУН, НРУ, УНР, ЛПУ, ПРП та ін), ВБ Ю.Тимошенко (ВО «Батьківщина», УРП, УНП «Собор», УСДП) та СДПУ (о). Головним завданням нового губернатора напередодні виборів було забезпечити підтримкою провладні політичні сили. Спочатку Геннадій Москаль дотримувався політики СДПУ (о) в області, але потім відмежувався від цієї політичної сили і сконцентрував свою діяльність на

підтримку ВБ «За єдину Україну», що звичайно дало свої позитивні результати на виборах. Після виборів Г.Москаль був звільнений з посади голови ОДА і у вересні 2002 року губернатором був призначений голова обласного осередку СДПУ (о) – Іван Різак. Він змінив практично все обласне керівництво (керівників відділів ОДА, голів РДА, керівників силових структур та ін.). Таким чином на Закарпатті відбувалося накопичення адмінресурсу напередодні президентських виборів 2004 року. Іван Різак випробував навіть брудні виборчі технології на виборах міського голови м.Мукачево.

Своїми діями він налаштував проти себе всі політичні сили краю. Розв'язка настала після президентських виборів – І. Різак був звільнений з посади, а партія СДПУ (о) від поразки вже не змогла відновитись.

5 етап: початок 2005 року – триває і тепер. Починаючи з 2005 року партійна конфігурація в області під впливом президентської кампанії суттєво змінюється. Перш за все, слід відзначити, що на теренах краю з'являються політичні партії, народжені «помаранчевою революцією» – ПП НСНУ, ГП «Пора». У цілому ж суспільно-політичне життя області проходило у форматі перегрупування політичних сил напередодні парламентських і місцевих виборів 2006 року, які вже мали проходити за партійними списками. Таким чином, вплив місцевих партійних осередків значно збільшився.

Вибори 2006 року мали свій особливий вплив на партійну структуру краю. По-перше, в обласній раді була утворена коаліція, аналогів якої не було в Україні. Це ПР, ПП НСНУ, СПУ, ПУУ, ДПУУ, частина ВБ Ю.Тимошенко. По-друге, відбувся розкол у ВО «Батьківщина» на обласному рівні. По-третє, пройшла інституціоналізація конфлікту між БЮТ і ПП НСНУ. По-четверте, остаточно закріпилися домінуючі позиції ПП НСНУ в області.

У 2008 році в ПП НСНУ відбувся розкол, що призвів на теренах Закарпаття в 2008 році до появи нової політичної партії «Єдиний Центр», яку очолив заступник голови ОДА – Іван Балоба. З ПП НСНУ вийшли 15 депутатів обласної ради, ряд депутатів міських, районних, сільських рад, активісти партії. «Єдиний Центр» у травні 2009 року провів у Перечині на посаду міського голови члена партії – Мирославу Гуранич, а у Воловці змістив

голову районної ради (члена БЮТ) і провів на цю посаду представника «Єдиного Центру».

Слід відзначити також появу в області ще одного молодого «електорального гравця» ГО «Фронт змін» (лідер на загальнонаціональному рівні Арсеній Яценюк), яка почала свою активну діяльність з квітня 2009 року і за короткий час, за словами її лідера Роберта Бровді, створила свої осередки у всіх районах і містах області.

Резонансними в закарпатському політикумі напередодні президентських виборів 2010 року стали наступні події. По-перше, звернення до В.Литвина з вимогою розпустити обласну раду, яка «підтримує» політичне русинство. Рішення підписали лідери націонал-демократичних сил краю – голови ЗОО УРП «Собор», ВО «Свобода», НРУ, КУН, УНП та голова управи крайового товариства «Просвіта». По-друге, рішення обласної ТВК від 17 червня 2009 року про позбавлення депутатських мандатів депутатів обласної ради, які вийшли з БЮТ і приєдналися до коаліції більшості (йшлося про 14 депутатів). Але рішення не набуло чинності, оскільки на наступний день ряд членів ТВК відкликало свої підписи під заявою.

Таким чином, напередодні президентських виборів 2010 року в Закарпатській області виокремились наступні основні політичні сили: ВО «Батьківщина» (БЮТ), ПП «Єдиний Центр», ПП НСНУ, ВО «Свобода», СПУ, Партія Регіонів, Народна Партія, ГО «Фронт змін». Усі вони на початок жовтня 2009 року, крім ПП «Єдиний Центр», уже чітко визначились з тим, кого будуть підтримувати на майбутніх президентських виборах.

3.5. Основні характеристики виборчого процесу 1994 року

На 1994 рік припали чергові вибори до українського парламенту, які вперше проводилися за новим виборчим законом і мали на меті оновити склад депутатського корпусу Верховної Ради незалежної України. Мажоритарна виборча система залишила незмінними межі виборчих округів, а відтак і процедуру обрання

депутатів. Це були перші повноцінні «незалежницькі» парламентські вибори з участю багатьох політичних партій.

Після 1991 року, коли Україна стала незалежною державою, перед цими партіями постала нова політична реальність, до якої вони виявились не готовими, оскільки стратегічна мета цих партій була так швидко досягнута. Усунення ж на деякий час із політичної арени КПУ свідчило про те, що вони перестали бути опозиційними. Реальна економічна і соціальна ситуація в Україні поставила перед новоствореними партіями вимоги сформуванню нових цілей, стратегію і тактику. Більшість партій залишились у стані розгубленості, яка згодом перейшла в кризу. Ця криза була як ідеологічною, так і організаційною.

Незважаючи на значну кількість різних партійних угруповань, які заявили про себе в Закарпатській області напередодні парламентських виборів 1994 року, жодне з них не стало достатньо впливовим. Серед них: ДемПУ, НРУ, ПЗУ, СПУ та ін. Більшість з них не вирости у міцні організації, що здатні виразити корінні інтереси певних прошарків суспільства. Вони мали слабкий вплив на політичні процеси в регіоні і були неспроможними повною мірою реалізувати суспільні інтереси через інститути і механізми влади. Для цього були об'єктивні чинники: відсутність у більшості із партійних керівників досвіду політичної діяльності; брак детально розроблених програм державного будівництва; руйнівний характер їх діяльності.

Головними конкуруючими напрямками напередодні місцевих і парламентських виборів 1994 року на Закарпатті були: націонал-демократичний і комуністичний. Участь осередків політичних партій у парламентських виборах 1994 року була номінальною. Станом на березень 1994 року управлінням юстиції було зареєстровано 7 партій, фактично ж приймали участь близько 15. Оскільки на той час виборці краю добре пам'ятали домінуючий вплив КПРС, то вигідніше за все було балотуватись безпартійними.

Але сьогодні впевнено можна сказати, що парламентські вибори 1994 року були найбільш демократичними виборами в нашій державі. Основою даного твердження є те, що, по-перше, в ході виборчого процесу не було відчутного тиску адмінресурсу,

про який так багато пишуть і говорять в останній час. Його дія не була відчутною по тій причині, що це були перші вибори і ним не вміли ще як слід користуватись. По-друге, електоральний простір був чітко структурований на лівих, правих, центристів та незалежних (безпартійних) кандидатів і виборцю нескладно було робити свій вибір. По-третє, порівняно невеликими були фінансові затрати на організацію і проведення виборчої кампанії. По-четверте, підприємці (пізніше олігархи) не приймали активної участі у виборчому процесі. У даний період відбувається накопичення капіталу, перерозподіл ринку, а тому участь в електоральному процесі була відсунута ними на друге місце. По-п'яте, у виборах не брали участі PR-технологи.

Станом на 1994 року в Закарпатській області було утворено 10 виборчих округів (№ 167 – 176). За даними прес-служби Закарпатської обласної ради із 186 претендентів на кандидата в депутати відповідне посвідчення отримали 154 чоловіки. З них 119 були висунуті групами виборців, 29 – трудовими колективами, 6 – політичними партіями [91]. В основному це були представники владних структур, лікарі, викладачі, юристи. 27 березня 1994 року народним депутатом України від Закарпаття було вибрано лише Ореста Климпуша від Рахівського виборчого округу № 172, який не мав гідної конкуренції. У всіх інших округах знадобилося повторне голосування між двома кращими претендентами. В інших округах ніхто з кандидатів не зміг набрати 50 відсотків + 1 голос виборців. У голосуванні взяли участь 71,9 відсотків виборців. Після другого туру (10 квітня 1994 року) обраними були депутати в шістьох виборчих округах; на повторних виборах (7 серпня 1994 року) обрали депутатів у Свалявському і Хустському виборчому окрузі, а в Ужгороді (167 виборчий округ) депутат так і не був обраний [85].

Таким чином, 10 квітня 1994 року народними депутатами України стали від Мукачівського виборчого округу № 168 Василь Улинець, від Берегівського виборчого округу № 169 Михайло Товт, від Виноградівського виборчого округу № 170 Сергій Чейпеш, від Іршавського виборчого округу № 171 Сергій Устич, від Тячівського виборчого округу № 174 Іван Коршинський, від Ужгородського виборчого округу № 175 Михайло Данча (Див.: Додаток 3; Таблиця 3.5.).

Тільки внаслідок повторного голосування 7 серпня 1994 року від Свалявського виборчого округу № 173 народним депутатом України став Михайло Рябець, а від Хустського виборчого округу № 176 Микола Грабар. Найдовше вибирали народного депутата виборці від Ужгородського виборчого округу № 167. Ця епопея завершилася аж 17 грудня 1995 року, коли депутатом за результатами повторного голосування став Сергій Слободанюк. Щодо складу ВР України у 1994 році за партійністю, то дивіться Додаток 3 (Таблиця 3.6).

У основному перебіг виборчої кампанії в регіоні мало чим відрізнявся від виборів по Україні в цілому. Але, аналізуючи результати виборів 1994 року в Закарпатській області, можна зробити ряд важливих висновків:

1. Сім з дев'яти обраних від області депутатів були представниками владних структур різного рівня (В.Улинець – перший заступник голови Закарпатської облдержадміністрації, М.Товт – Представник Президента у Берегівському районі, С.Устич – перший заступник голови Закарпатської облдержадміністрації, О. Климпуш – міністр транспорту України, М.Рябець – завідуючий юридичним відділом Закарпатської обласної ради, М.Данча – Представник Президента України в Ужгородському районі, М.Грабар – голова комісії Київміськради з правопорядку та боротьби з організованою злочинністю (Див.: Додаток 3; Таблиця 3.5.). Таким чином, можна констатувати той факт, що в Закарпатті вже на виборах 1994 року на результат голосування досить суттєвий вплив мали владні структури краю (так звані адмінресурс).

2. Нерозвиненість партійної структури краю. На початку 1994 року в області відділом юстиції було зареєстровано близько семи осередків політичних партій. Серед кандидатів лише 35 були членами партій. Обраним до парламенту став представник ХДПУ – С.Чейпеш (Див.: Додаток 3; Таблиця 3.5.).

3. Складність перебігу виборчої кампанії в м.Ужгород, де депутат до Верховної Ради був обраний лише в грудні 1995 року.

4. Результати виборів показали, що партії національно-демократичного спрямування мали незначний вплив у Закарпатській області. Партії ж іншого спрямування мали ще менший вплив. На виборах губернатора області представника націонал-

демократичних сил Віктора Бедея переміг Сергій Устич, колишній член КПРС. На виборах же мера столиці Закарпаття міста Ужгорода обласна еліта виступила проти національно-демократичного блоку, підтримавши підприємця Сергія Ратушняка, який і переміг.

26 червня 1994 року відбулися вибори і голови Закарпатської обласної ради народних депутатів, у двобої між Сергієм Устичем і Віктором Бедьом переміг перший. За С.Устича проголосували 33,2 відсотка закарпатців, а за В.Бедея – 19,7. Раніше керівну посаду в області займали безальтернативно (Див.: Додаток 3, Таблиці 3.2.). У подальшому, керівні державні посади в області займали представники найпотужніших політичних сил, а їхня влада використовувалася для формування адмінресурсного підґрунтя майбутніх перемог (Див.: Додаток 3, Таблиці 3.3., 3.4.).

Отже, програвши вибори 1994 року на всіх рівнях, націонал-демократичні партії зробили спробу координації своїх дій, виступивши ініціатором утворення «круглого столу політичних і державних структур». Перша зустріч губернатора області Сергія Устича з представниками політичних партій і громадських організацій області відбулася 25 березня 1995 року. У зустрічі взяли участь представники Українсько Народної Ради Закарпаття, ХДПУ, ДемПУ, УРП, НРУ, КПУ, СелПУ, СПУ [29, арк.18]. Подальші розколи в партіях націонал-демократичного спрямування так і не дали можливості створити на даному етапі партійного будівництва в Закарпатській області потужний, впливовий блок.

Та, незважаючи на це, політичні сили отримали добрий урок виборчого протистояння й партійного протиборства. Щоправда, засвоєний він був кожним суб'єктом виборчого процесу по-своєму, що й показали наступні кампанії.

ДОДАТОК 3.

Таблиця 3.1.

Порівняльний аналіз законів «Про вибори народних депутатів України» 1993, 1997, 2001 та 2005 років

Критерії порівняння	Вибори до ВР України 1994 р.	Вибори до ВР України 1998 р.	Вибори до ВР України 2002 р.	Вибори до ВР України 2006 р.
1.	2	3	4	5
1. Дата прийняття закону	18 листопада 1993 р.	24 вересня 1997 р.	31 жовтня 2001 р.	7 липня 2005 р.
2. Тип виборчої системи	Мажоритарна система абсолютної більшості	Змішана: 225 депутатів за мажоритарною, 225 депутатів за пропорційною	Змішана: 225×225	Пропорційна система
3. Виборчі округи (тип)	450 одномандатних	Загальнодержавний багатомандатний, 225 одномандатних мажоритарних	Загальнодержавний багатомандатний, 225 одномандатних мажоритарних	Загальнодержавний багатомандатний

<p>4. Право висування кандидатів</p>	<p>Самовисування, партії (блоки), трудові колективи</p>	<p>Самовисування, політичні партії, блоки партій, збори громадян та трудові колективи</p>	<p>Самовисування, партії (партійні блоки)</p>	<p>Партії (партійні блоки)</p>
<p>5. Умови висування і реєстрації кандидатів</p>	<p>300 підписів + грошова застава в розмірі 5-ти мінімальних зарплат (застава повертається, якщо кандидат набирає 5% голосів виборців, що взяли участь у голосуванні)</p>	<p>900 підписів кандидатом «мажоритарникам»; не менше 200 тис. підписів для політичних партій (не менше ніж по 10 тис. у кожній АТО)</p>	<p>Виборча застава: одно мандатний округ – кандидат у депутати – 1020 грн.; партія (блок) – 255 тис. грн.</p>	<p>Виборча застава: 2000 мінімальних розмірів заробітної плати (застава повертається партіям, які взяли участь у розподілі мандатів)</p>

6. Утворення окружних виборчих комісій	Голова, заступник, секретар і 8 членів, призначених на сесії обласної ради. Партії, кандидати яких зареєстровані, можуть приймати участь у діяльності окружної виборчої комісії	Не менше 8. До складу входять представники тих партій, які зареєстровані ЦВК як суб'єкти виборчого процесу	20 чоловік. Входять партії, які на попередніх виборах подолали 4% бар'єр або мають свої депутатські групи в парламенті	Не менше 12. Партії (блоки), які в поточному складі ВР мають свої партійні фракції (фракції блоків), а також інші партії (блоки) – суб'єкти виборчого процесу
7. Виборчий бар'єр	–	4%	4%	3%
8. Термін виборчої кампанії	120 днів	180 днів	90 днів	120 днів

9. Спосіб підрахунку результатів голосування (виборча формула)	Принцип абсолютної більшості голосів 50% + 1, які взяли участь у голосуванні, але не менше 25% від числа виборців округу	Формула Т.Хейра. Залишок депутатських мандатів розподіляється партіям, які мають найбільші дробові залишки	Формула Т.Хейра. Залишок депутатських мандатів розподіляється партіям, які мають найбільші дробові залишки	Формула Т.Хейра. Залишок депутатських мандатів розподіляється партіям, які мають найбільші дробові залишки
10. Ліміт явки на вибори	Не менше 50% виборців округу	Відсутній	Відсутній	Відсутній
11. Вotuвання	Негативне	Позитивне	Позитивне	Позитивне

Таблиця 3.2.

Керівники обласного виконавчого комітету

п.і.б.	роки керівництва	партійність
Іван Туряниця	1946 – 1951	КПУ
Іван Ваш	1951 – 1952	КПУ
Іван Туряниця	1952 – 1955	КПУ
Іван Гарагонич	1955 – 1963	КПУ
Василь Русин	1963 – 1974	КПУ
Михайло Волощук	1974 – 1984	КПУ
Михайло Мальованик	1984 – 1990	КПУ
Михайло Країло	квітень-грудень 1990	КПУ
Михайло Волощук	1990 – 1992	КПУ
Михайло Країло	січень-березень 1992	КПУ

Таблиця 3.3.

Голови Закарпатської обласної ради

п.і.б.	роки голювання	партійність
Михайло Волощук	1990 – 1992	КПУ
Михайло Країло	січень-квітень 1992	КПУ
Дмитро Дорчинець	1992 – 1994	
Сергій Устич	1994 – 1998	СДПУ (о)
Іван Іванчо	1998 – 2002	НСНУ
Микола Андрусь	2002 – 2006	СДПУ(о)
Михайло Кічковський	2006 – ?	НСНУ, «Єдиний Центр»

Таблиця 3.4.

Голови Закарпатської обласної державної адміністрації

п.і.б.	роки голювання	партійність
Сергій Устич	1995 – 1999	СДПУ (о)
Віктор Балога	1999 – 2001	СДПУ (о), згодом позапартійний
Геннадій Москаль	2001 – 2002	ВБ «За Єдину Україну»
Іван Різак	2002 – 2005	СДПУ (о)
Віктор Балога	2005 – 2006	НСНУ
Олег Гаваші	2006 – ?	ПРП

Таблиця 3.5.

Результати II туру на виборах народних депутатів України (10 квітня 1994 року)

Округ	Загальна к-сть виборців	К-сть тих, що проголо-сували	К-сть не-дійсних бюлетенів	Кандидати	Отримані голоси
Ужгородський №167	91467	45926 (50,2%)	388	Горняк В.І.	19883 (43,3%)
				Прокопець В.І.	18901 (41,2%)
Мукачівський №168	112077	67303 (60,1%)	657	Ільтьо В.А.	25552 (38,0%)
				Улинець В.Г.	33739 (50,1%)
Берегівський №169	80531	61048 (75,8%)	1211	Товт М.М.	38404 (62,9%)
				Фодов М.Л.	19295 (31,6%)
Виноградівський №170	78472	49967 (63,7%)	919	Ковач Е.И.	18875 (37,8%)
				Чейпеш С.І.	26881 (53,8%)
Іршавський №171	80533	61647 (76,6%)	700	Устич С.І.	37822 (61,4%)
				Караванська Л.Ю.	18187 (29,5%)

Свалявський №173	90035	73686 (81,4%)	561	Федикович П.А.	36511 (49,6%)
				Турок І.І.	31395 (42,6%)
Тячівський №174	79338	51738 (65,2%)	597	Коршинський І.Ю.	29533 (57,1%)
				Богачик В.Д.	18481 (35,7%)
Ужгородський №175	88243	68348 (77,5%)	740	Данча М.Д.	38326 (56,1%)
				Ковач М.М.	22810 (33,4%)
Хустський №176	82446	54064 (66,7%)	1021	Джанда М.М.	26209 (47,7%)
				Кулій В.В.	24050 (43,8%)
Всього	789141	534627 (68,3%)	6803		

Таблиця 3.6.

**Склад Верховної Ради України за виборами 1994 року
(за партійністю)**

№ п/п	Політична партія	Кількість членів партії у ВРУ	Питома вага (%)
1.	Комуністична Партія України	99	22,7
2.	Народний Рух України	21	4,8
3.	Селянська Партія України	19	4,4

4.	Соціалістична Партія України	15	3,4
5.	Українська Республіканська Партія	11	2,5
6.	Конгрес Українських Націоналістів	6	1,4
7.	Партія Праці	5	1,1
8.	Партія Демократичного Відродження України	4	0,9
9.	Соціал-Демократична Партія України	2	0,5
10.	Демократична Партія України	2	0,5
11.	Українська Консервативна Республіканська Партія	2	0,5
12.	Громадянський Конгрес України	2	0,5
13.	Соціал-Демократична Партія України (об'єднана)	1	0,2
14.	Християнсько-Демократична Партія України	1	0,2
15.	Партія Економічного Кідродження Криму	1	0,2
16.	Безпартійні	245	56,2
	Всього	436	100

ЧАСТИНА 4.

ПАРЛАМЕНТСЬКІ ВИБОРИ 1998 РОКУ В ЗАКАРПАТТІ: ПАРТІЙНА ТА МАЖОРИТАРНА СКЛАДОВІ

У виборах до Верховної Ради 1998 року політичні партії виступали як окремі суб'єкти виборчого процесу, оскільки 225 депутатів обирались за партійними списками. У ЦВК було зареєстровано 21 партію і 9 виборчих блоків (19 партій), які брали участь у виборах. Отже, сорок політичних партій взяли участь у парламентських виборах 1998 року (Див.: Додаток 4, Таблиця 4.8.). Загальні характерні ознаки виборчої кампанії в багатомандатному окрузі були наступними:

- участь великої кількості партій, що привело до значного розсіювання голосів виборців;
- прогнозована перемога «лівих» партій;
- схожість партійних програм і лозунгів ускладнювала вибір виборців;
- участь у виборах партії влади (нею стала НДП);
- активне використання політичними партіями ЗМІ для проведення агітації;
- ряд партій були утворені нашвидкуруч перед виборами, а отже мали суто регіональний вплив;
- невисокий рейтинг правих партій;
- шоузація виборчої кампанії (залучення в перші п'ятірки відомих акторів, артистів).

За результатами голосування в 1998 року чотиривідсотковий виборчий бар'єр подолали сім партій і виборчий блок СПУ/СелПУ, які й розділили 225 депутатських мандатів: КПУ – 84 (24,65%), НРУ – 32 (9,4%), СПУ/СелПУ – 29 (8,5%), ПЗУ – 19 (5,4%), НДП – 17 (5,01%), «Громада» – 16 (4,6%), ПСПУ – 14 (4,04%), СДПУ(о) – 14 (4,01%) [88, с.581].

Виборча квота становила 77 695. У мажоритарних округах пройшли до українського парламенту депутати від наступних партій: КПУ (29 чол.), НРУ (12 чол.), НДП (12 чол.), ВО «Громада» (7 чол.), СДПУ(о), (3 чол.), АПУ (8 чол.), ПРП (3 чол.), КУН (3 чол.) і т.д. (Див.: Додаток 4, Таблиця 4.3.). Значна кількість – 118 місць дісталась позапартійним депутатам.

4.1. Партийна складова виборів 1998 року в Закарпатті

Головні події в партійному житті регіону напередодні парламентських та місцевих виборів 1998 року були пов'язані з інституціоналізацією центристських партій у партійній структурі краю. Засвоєнню центристськими партіями електорального простору сприяла зміна балансу впливів у регіоні. В умовах біполярності суспільства та політичної невизначеності більшості населення, тяжіння до третьої, центристської врівноважуючої сили виглядало природним процесом.

Перші осередки впливових центристських партій були зареєстровані в Закарпатті у 1996 році. Установча конференція Закарпатської обласної організації Народно-Демократичної Партії (ЗОО НДП) відбулася 14 червня 1996 року. Головою обласної організації було обрано тодішнього заступника голови Закарпатської обласної державної адміністрації Володимира Приходька. Найчисельніші організації були розташовані в місті Ужгород, Ужгородському, Тячівському районах. Станом на 1 січня 1998 року партійні осередки вже були створені у всіх районах області [165; 310, с.130; 367, с.32].

Другою впливовою центристською силою в регіоні стала партія СДПУ(о), обласний осередок якої був зареєстрований 2 серпня 1996 року. Станом на 1 січня 1998 року її партійні осередки були створені у всіх регіонах області. Найчисельніші організації розташовувалися в місті Ужгород, Іршавському, Тячівському районах. Тріумфальний успіх СДПУ(о) в регіоні почався після того, як Віктор Медведчук виграв вибори до Верховної Ради України в 1995 році. Супроводжував його губернатор області Сергій Устич, який склав свій депутатський мандат згідно з Конституційним договором. Віктор Медведчук вклав у Іршавський виборчий округ значну суму коштів, заклавши цим фундамент для майбутніх виборів.

Третя впливова центристська партія, яка була зареєстрована в Закарпатті у 1997 році – Аграрна Партія України (АПУ). Установча конференція ЗОО АПУ відбулася 7 лютого 1997 року в місті Ужгород. Станом на 1 січня 1998 року партійні осередки було створено у всіх районах області. Найчисельніші партійні осередки розташовувалися в Мукачівському та Хустсь-

кому районах [367, с.16]. Очолив обласний осередок партії начальник управління сільського господарства Закарпатської ОДА Д.Кельман.

Обласні осередки АПУ, НДП, СДПУ(о) очолили представники владних структур. Це було свідченням того, що всі ці партії – владні проекти, які на майбутніх парламентських виборах матимуть у своєму розпорядженні суттєвий важіль впливу на електорат – адмінресурс. У листопаді 1997 року обласні осередки АПУ, НДП, СДПУ(о) підписали Комюніке про політичне співробітництво і співпрацю в ході підготовки та проведення виборів до Верховної Ради України та місцевого самоврядування. Розташування партійно-політичних сил області напередодні виборів можна зобразити наступним чином. До партій *лівого* спрямування відносили: ЗОО КПУ, ЗОО СПУ, ЗОО СелПУ. Всі три партії співпрацювали між собою. ЗОО СПУ та ЗОО СелПУ входили до передвиборного блоку «За правду, за народ, за Україну».

До партій *лівоцентристського* спрямування відносили: ЗОО УПС, ЗОО СДПУ, ЗОО СДПУ(о). ЗОО СДПУ входило до громадського об'єднання «Нове Закарпаття», з яким тісно співпрацювали ЗОО УПС та ЗОО ВО «Громада». ЗОО СДПУ(о) за своєю політичною позицією більше тяжіла до центру.

До партій *центристського* спрямування відносили: ЗОО АПУ, ЗОО НДПУ, ЗРО ЛПУ, ЗОО ПНЕРУ, ЗОО Партії «Реформи і Порядок» (ПРП), ЗОО ДемПУ, ЗОО УПШП, Мукачівську організацію ЛДПУ. ЗОО НДП входила до Всеукраїнського народно-демократичного об'єднання «Нова Україна». Обласні організації АПУ, ЛПУ та СДПУ(о) підписали угоду з НДП про співпрацю на виборах.

До партій *правоцентристського* спрямування відносили: ЗКО НРУ, ЗОО ХДПУ, Хустську організацію УХДПУ. ЗКО НРУ входила в Українську Народну Раду Закарпаття, на базі якої було створено виборчий блок «Рух за народ, за Україну». ЗОО ХДПУ ініціювала в області створення Українського державницького об'єднання демократичних організацій Закарпаття (УДОДОЗ), куди увійшли ЗОО УРП та ЗОО КУН.

До партій *правого* спрямування відносили: ЗОО КУН, ЗОО УКРП, ЗОО УНА. Обласні організації КУН, УКРП та УРП

увійшли до передвиборчого блоку «Національний фронт Закарпаття». До них приєдналась і ЗОО ХДПУ [367] (Див.: Додаток 4., Таблиця 4.9.).

Напередодні виборів 1998 року за даними аналітичного відділу обласного управління статистики партійна структура краю мала наступний вигляд (Див.: Додаток 4; Таблиця 4.2.) [87; 165, с.135]:

Таким чином, згідно з даними Закарпатського обласного управління статистики, наведених в аналітичному виданні «Об'єднання громадян на Закарпатті у 1998 році», в регіоні на цей час діяв 151 осередок політичних партій при загальній чисельності членів різних партій 35 тисяч 686 чоловік, що становило 3,2 відсотки виборців [87].

Електоральний потенціал партій складається з цілого ряду чинників, таких як інформаційний ресурс, організаційна структура, фінансові можливості, адмінресурс, підтримка населення і т.д.

Закарпатську область у той час охоплювала досить розгалужена мережа засобів масової інформації. На першому місці за тиражем газета Закарпатської облдержадміністрації і обласної ради «Новини Закарпаття» (тираж 228 426 прим.). Друге і третє місця посідали «Р.І.О.» (108 тис. прим.) та «Срібна Земля-фест» (52 000 прим.) [21, с.144]. Обласні осередки наступних політичних партій мали такі власні газети: КПУ («Комуніст Ужгородщини»), НРУ («Карпатський голос»), ПРП («Закарпаття. Реформи і порядок»), СДПУ(о) («Соціал-демократ», «Орбіталогос»), ХДПУ («Срібна земля») [21, с.144]. Центристські партії (перш за все НДП, СДПУ(о), АПУ, ЛПУ) мали підтримку владної преси: газет «Новини Закарпаття», «Ужгород», «Закарпатська правда», «Молодь Закарпаття – реформа» та ін. Таким чином, найбільшу інформаційну підтримку мали обласні осередки політичних партій: СДПУ(о), НДП, АПУ, ПРП, ХДПУ, НРУ (Див.: Додаток 4, Таблиця 4.9.).

Висновки про організаційну структуру обласних осередків партій можна зробити на основі аналізу низки публікацій закарпатських науковців та журналістів [87; 165; 212; 367]. Найбільш розгалужену структуру напередодні виборів мали обласні осередки СДПУ(о), ХДПУ, НДП, ВО «Громада», СПУ, КПУ.

Якщо вважати, що 0 – це відсутність, а 1 – найбільша величина того чи іншого чинника, який утворює електоральний потенціал партії, то індекс електорального потенціалу найбільш впливових обласних осередків політичних партій можна зобразити у вигляді наступної таблиці (Див.: Додаток 4; Таблиця 4.2.).

Отже, найбільший електоральний потенціал напередодні виборів мали наступні обласні осередки партій: СДПУ(о), НДП, НРУ, ПРП, КПУ, ВО «Громада». Проте, в окружних виборчих комісіях мали представників не всі політичні партії, які брали участь у виборах, а лише деякі. Найбільше представників мали: КПУ – 5, НРУ – 5, ПЗУ – 4, НДП – 5, ВО «Громада» – 5, СДПУ(о) – 5, АПУ – 5, ХДПУ – 4.

У списки кандидатів від політичних партій були включені 58 представників від Закарпатської області. Більшість кандидатів мали номери у виборчих списках, які були непрохідними. Тому за партійними списками від області народними депутатами України стали лише Іван Мигович (52, КПУ) та Іван Баранчик (21, Блок СелПУ та СПУ) (Див.: Додаток 4; Таблиця 4.5.).

Результати голосування за партійними списками доречно подати у розрізі голосування за найбільш впливові осередки політичних партій по районах області (Див.: Додаток 4; Таблиця 4.6.).

Чотиривідсотковий бар'єр голосів виборців в Закарпатській області у 1998 році подолали шість партій: 1. СДПУ(о) – 31,7%; 2. НРУ – 7,19%; 3. КПУ – 6,64%; 4. НДП – 6,27%; 5. ПЗУ – 5,4%; 6. ПРП – 4,88% (Див.: Додаток 4, Таблиця 4.4.). СДПУ(о) перемогла в 10 районах області та м. Мукачево, в Тячівському районі перемогла КПУ, Хустському – НРУ, Великоберезнянському – ВО «Громада», в м. Ужгород – НРУ. За центристські партії проголосувало 63,3 відсотків виборців, за лівих – 13,34 відсотки, за правих – 7,15 відсотків.

Аналітичний огляд результатів голосування був зроблений завідуючою відділом по роботі з об'єднаннями громадян Закарпатської ОДА Надією Токарчик [368, с.5]. На основі її оцінок та результатів голосування можна зробити наступні висновки про особливості парламентських виборів у Закарпатській області:

1. Найвищий рейтинг в регіоні мала СДПУ(о), яка набрала 31,17 відсотків голосів виборців. Вибори 1998 року в Закарпатті проходили під домінуючим впливом СДПУ(о).

2. Виборці області в основному голосували за центристські сили. До десятки впливових партій у всіх округах області входили до шести центристських партій (СДПУ(о), НДП, «Громада» і т.д.). Питома вага голосів за центристські партії становила 63,39 відсотків.

3. Слабкий вплив лівих партій у регіоні. Хоча за підсумками голосування в краї КПУ зайняла третє місце, але загальний відсоток голосів, поданих за неї, невисокий – 6,64 відсотка. ПСПУ отримала 1,14 відсотків, ВБ СелПУ та СПУ – 2,39 відсотків.

4. Незважаючи на те, що більша частина населення Закарпаття (майже 61 відсоток) проживала в сільській місцевості, партії, що мають селянську та аграрну спрямованість, виявились в області непопулярними.

5. Невисоким в області був і рейтинг партій правого спрямування, хоча свою діяльність в області вони почали найперші.

6. Вибори 1998 року показали, що партії, які нашвидкуруч були створені напередодні виборів, не мали серйозної електоральної підтримки в області. Стало зрозумілим, що їхній успіх на наступних виборах залежатиме від того, наскільки вони зможуть утворити партійну структуру в регіоні. Винятком є ПЗУ та ПРП. ПЗУ досягла значних успіхів завдяки тому, що в ході виборчої кампанії підкреслювала свою рівновіддаленість від усіх ідеологій. Вона привернула увагу тих виборців, які бажали брати участь у голосуванні, але не хотіли пов'язувати себе з жодною політичною силою. Завдяки такій позиції їм вдалося отримати 5,4 відсотки голосів закарпатців. Партія «Реформи і Порядок», яка подавалась як партія молодих реформаторів, а її лідер був вихідцем із Закарпатської області і досить тривалий час займав високі урядові посади (В.Пинзеник), саме за рахунок цього зуміла набрати 4,88 відсотків голосів виборців. Вказані вище дві партії на початок виборів практично не мали партійної структури в регіоні, але їхній успіх у 1998 році показав можливості впливу на виборців на відстані за допомогою політичної реклами.

7. Рівень партійної ідентифікації в Закарпатській області становив 62,96 відсотків (тобто саме така кількість виборців у ході голосування обрала ту чи іншу партію).

8. Кількість голосів, поданих за партії, які подолали чотиривідсотковий бар'єр становила 374 тисячі 239 (61,55%), а за партії, які не подолали бар'єр відповідно 165 тисяч 847. Тобто, можна сказати, що значна кількість голосів виборців була розпо-рошена. А це значить, що виборці не змогли так як слід розібратися з тим, яку ідеологію, які сили представляють ті чи інші суб'єкти виборчого процесу (Див.: Додаток 4; Таблиця 4.4.).

9. Значною була кількість виборців, які не підтримали жодну партію – 31 тисяча 802 (5,23%) (Див.: Додаток 4; Таблиця 4.4.).

10. Найбільшу кількість голосів виборців у області набрали ті партії, які мали розгалужену партійну структуру. До таких партій належали: СДПУ(о), НРУ, КПУ, НДП, «Громада», ВБ СелПУ та СПУ (Див.: Додаток 4; Таблиця 4.6.).

11. Нерозгалуженість партійної структури, відсутність спостерігачів на виборчих дільницях, неможливість участі всіх партій у формуванні дільничних комісій – все це дало змогу адмін-ресурсу діяти без перепон. Адмінресурс області підтримував СДПУ(о) та НДП.

12. Відсутність власних (обласних) соціологічних лабораторій, які могли б кваліфіковано відстежувати перебіг виборчого процесу в області.

4.2. Мажоритарний вибір закарпатців

225 депутатів ВР України обирались у 1998 році згідно з чинним законодавством про вибори в одномандатних виборчих округах. Виборча боротьба в мажоритарних округах була гострішою і безкомпроміснішою, ніж в загальнонаціональному виборчому окрузі. Саме тому кандидати-мажоритарники стали одними з головних суб'єктів виборчого процесу. Парламентські вибори 1998 року показали, що на кандидатів-мажоритарників робила ставку діюча влада. Основні чинники, які впливали на електоральний вибір населення, були наступними:

– фінансові можливості кандидата. Так, Микола Томенко в статті про підсумки парламентських виборів, відзначав, що більшість депутатів-мажоритарників на зустрічі з Президентом Леонідом Кучмою заявили, що витратили на виборчу кампанію в 1998 році близько 1 млн. доларів [371, с.108];

– адмінресурс. Як правило, в мажоритарних округах балотувалися високі посадові особи органів державної влади та місцевого самоврядування;

– особисті якості кандидата. Наприклад, харизма, успішний підприємець.

Належність до партії в даному випадку, як правило, не визначало електоральний вибір.

У 1998 році в Закарпатській області в п'яти виборчих округах балотувалось до ВР України 60 кандидатів, тобто на один мандат претендувало 12 чоловік (один з найнижчих показників по Україні). З них 25 реалізували право на самовисунення (41,67%), а 35 були висунуті осередками політичних партій (58,33%) [89, с.131 – 157].

Слід відзначити, що тільки КПУ, ВБ СелПУ та СПУ, ПРП, СДПУ(о) змогли забезпечити представництво своїх кандидатів практично у всіх мажоритарних округах. Це свідчило про відсутність впливових лідерів в інших політичних партіях – суб'єктах виборчого процесу. Розподіл кандидатів за партійною належністю був наступним: КПУ (6), НРУ (2 в 2 округах), ВБ СелПУ і СПУ (4), ПЗУ (0), НДП (3), ВО «Громада» (2), ПСПУ (0), СДПУ(о) (4), АПУ (2), ПРП (4), УРП (1), УКРП (1), КУН (1), ХДПУ (1), ВБ НЕП (1), ПРВУ (2), ВБ «Менше слів» (1) [89, с.208 – 211].

Соціально-демографічні характеристики кандидатів можна описати наступним чином:

– народних депутатів ВР України другого скликання – 4 чол.;

– найбільша кількість була підприємцями – 28 чол., працівниками соціально-культурної сфери (9 чол.) та громадських об'єднань і ЗМІ (9 чол.). Інші верстви населення представлені досить слабо;

– найчисельнішою були вікові категорії 31 – 40 років (12 чол.), 41 – 50 років (25 чол.) та 51 – 60 років (12 чол.);

- серед 60 кандидатів 54 чоловіки і 6 жінок [89, с.208 – 211].
Перемогу в одномандатних округах отримали:
- 70 округ (м.Ужгород) – Н.Шуфрич (СДПУ(о)) – 16,8%;
  - 71 округ (м.Мукачево) – Г.Суркіс (СДПУ(о)) – 63,42%;
  - 72 округ (м.Берегово) – М.Ковач (безпартійний) – 29,27%;
  - 73 округ (м.Іршава) – В.Медведчук (СДПУ(о)) – 90,17%;
  - 74 округ (м.Хуст) – В.Жердицький (НДП) – 15,16% [89, с.464 – 468].

Результати виборів у 71, 72, 73 округах були прогнозованими. У 73 виборчому окрузі балотувалися всього лише три кандидати, інші зняли свої кандидатури, розуміючи, що Віктор Медведчук не залишить їм ніяких шансів. Аналогічною була ситуація і в 71 виборчому окрузі, де балотувався Григорій Суркіс. Прогнозованою була і перемога М.Ковача (округ 72), голови Товариства угорської культури Закарпаття. Хоча в нього був достойний конкурент – голова Березівської РДА, экс-депутат ВР України М.Товт.

М.Ковач і М.Товт репрезентували різні громадські організації угорської національної меншини, які в свою чергу підтримувалися конкуруючими політичними партіями в Угорщині.

У 70 виборчому окрузі перемогу мав отримати мер міста Сергій Ратушняк, але в останній день він був знятий ЦВК, не маючи, таким чином часу оскаржити це рішення. Перемога Нестора Шуфрича (СДПУ(о)) була в окрузі невпевненою. Він отримав лише 16,8 відсотків голосів виборців, які брали участь у голосуванні. А якщо брати від загальної кількості виборців округу, то 10 відсотків.

У 74 виборчому окрузі влада підтримала київського банкіра В.Жердицького, який завдяки адмінресурсу і фінансам отримав невпевнену перемогу, набравши лише 15,16 відсотків голосів виборців, які взяли участь у голосуванні [137].

Аналіз агітаційних листівок кандидатів дав змогу зробити висновок, що в більшості випадків вони зроблені не професійно, а їхній текст не мав впливу на електоральні уподобання виборців. У листівках звучали такі лозунги: «припинити закупку за кордоном продуктів харчування», «усунення від влади ан-

тинародного режиму», «ревізія роботи посадових осіб», «при владі «жирні коти» і пройдисвіти», «підвищення вдвічі пенсій, зарплат», «повернення всіх заощаджень» і т.д. [2; 3; 4; 5; 6]. Якщо ж іще врахувати дані біографічного характеру про кандидатів, то можна констатувати факт випадковості їхньої участі у виборчому процесі.

Тому цілком закономірно, що перемогу в одномандатних округах отримали члени СДПУ(о), які були готові до боротьби, і в п'яти виборчих округах набрали близько 51 відсотка голосів виборців, які взяли участь у голосуванні в Закарпатській області. Це в черговий раз підтверджує високий загальний рейтинг цієї партії на Закарпатті в 1998 році. І зумовлений він був, перш за все тим, що жителі області втомилися від мітингової демократії, від обіцянок, які ніхто не виконував.

Цілком природно і те, що вони повірили молодим енергійним політикам цієї партії, з якими вони пов'язували майбутнє покращення соціально-економічних умов життя в краї. Такою ситуація була після виборів 1998 року. Через певний час рейтинг СДПУ(о) набагато зменшився, чому були як об'єктивні, так і суб'єктивні причини.

4.3. Вибори до місцевих органів влади

Важливими для аналізу результатів парламентських виборів були підсумки голосування на виборах до органів місцевого самоврядування. Слід відзначити, що партійність не відіграла суттєвого значення для рейтингу кандидатів у мажоритарних округах. Саме тому ряд кандидатів взагалі відмежувались від політичних партій і балотувались до органів місцевої влади як самовисуванці. Так, з 509 кандидатів до Закарпатської обласної ради зборами виборців були висунуті 203, політичними партіями і виборчими блоками – 128, громадськими об'єднаннями – 71, самовисування – 1007 чоловік. Серед 2 374 кандидатів до районних рад були висунуті зборами виборців – 1 034, політичними партіями і виборчими блоками – 527, самовисування – 813 чоловік. Серед 59 кандидатів на посади міських голів були висунуті зборами виборців 19, політичними партіями і виборчими блоками – 2, самовисування – 38

чоловік. До органів місцевого самоврядування всіх рівнів було обрано 130 депутатів від 16 політичних партій, а конкретніше від СДПУ(о) – 51, НРУ – 22, АПУ – 13, НДП – 12, ХДПУ – 6, КУН – 5. Представники інших партій представляли незначну кількість місць (Див.: Додаток 4; Таблиця 4.7.) [22, арк.22].

Якщо врахувати, що всього виборчих округів з виборів до місцевих рад області було 6 966, то така кількість партійних депутатів засвідчувала про низький вплив політичних партій в області. Обласну раду поповнили 75 депутатів, із яких п'ять членів СДПУ(о), по одному депутату від НРУ, ПНЕРУ, ХДПУ та УПС. Крім цього, 17 депутатів було висунуто або підтримано СДПУ(о), 19 – НДП, 12 – громадським об'єднанням «Нове Закарпаття». Головою обласної ради обрали заступника голови ОДА Івана Іванчо [22, арк.26]. Згодом в обласній раді були утворені дві фракції: «За співпрацю», до якої увійшло 27 членів СДПУ(о) та опозиційна фракція «Нове Закарпаття» (8 чоловік) [22, арк.27].

Таким чином, у 1998 році в Закарпатті на місцевих та парламентських виборах перемогу отримала СДПУ (о), яка публічно заявила, що бере на себе повну відповідальність за соціально-економічний розвиток краю.

Але тотальність влади «об'єднаних» соціал-демократів привела до процесу департизації органів крайової влади (ініціатором виступив губернатор Віктор Балоба у квітні 2000 року), а згодом і до формування потужної опозиції та негативної суспільної думки щодо монополії соціал-демократів, що яскраво проявилось на наступних виборах.

ДОДАТОК 4.**Таблиця 4.1.****Організаційна структура та чисельність обласних осередків політичних партій станом на 12 грудня 1998 року**

№ п/п	Назва партії	Кількість місцевих осередків	Кількість членів
1.	Українська Республіканська Партія	8	1272
2.	Народний Рух України	10	2639
3.	Конгрес Українських Націоналістів	7	458
4.	Селянська Партія України	4	1265
5.	Християнсько-Демократична Партія України	14	4272
6.	Комуністична Партія України	10	902
7.	Соціалістична Партія України	7	464
8.	Українська Консервативна Республіканська Партія України	3	225
9.	Демократична Партія України	4	397
10.	Партія Зелених України	2	187
11.	Соціал-Демократична Партія України	3	441
12.	Соціал-Демократична Партія України (об'єднана)	14	9459
13.	Народно-Демократична Партія	12	1524
14.	Українська Християнсько-Демократична Партія	2	6
15.	Аграрна Партія України	11	848

16.	Всеукраїнське Об'єднання «Громада»	15	6200
17.	Партія Національно-Економічного Розвитку	6	705
18.	Партія Шанувальників Пива	1	216
19.	Ліберальна Партія України	4	530
20.	Українська Партія Справедливості	2	41
21.	Ліберально-Демократична Партія України	1	148
22.	Партія «Реформи і Порядок»	2	72
23.	Партія Регіонального Відродження України	1	648
24.	Українська Національна Асамблея	1	110
25.	Всеукраїнське Об'єднання Християн	1	2200
26.	Українська Селянська Демократична Партія	1	126
	Всього	151	35 686

Таблиця 4.2.

Електоральний потенціал обласних осередків політичних партій напередодні парламентських виборів 1998 року

Назва партії	СДПУ(о)	НДП	ВО «Громада»	ПРП	КПУ	СелПУ	АПУ	ПСПУ	ХДПУ	ІЗУ	СПУ	НРУ
критерій												
інформаційний ресурс	1	1	0,5	0,5	0,5	0,3	0,5	0	0,5	0	0,3	0,8
організаційна структура	1	1	1	0,3	0,8	0,4	0,8	0,1	1	0,1	0,5	0,8
фінансові можливості	1	1	1	0,5	0,2	0,2	0,5	0,2	0,5	0,7	0,2	0,5
адмінресурс	1	1	0	0,5	0	0	0,5	0	0,5	0	0	0,5
наявність впливових лідерів в області	1	1	0,2	0,5	0,3	0,3	0,5	0,1	0,5	0,1	0,3	0,5
підтримка населення	1	0,5	0,3	0,5	1	0,3	0,2	0,2	0,3	0,5	0,3	1
загальний індекс	6	5,5	3	2,8	2,8	1,5	3	0,6	3,3	1,4	1,6	3,6

Таблиця 4.3.

**Склад Верховної Ради України за виборами 1998 року
(за партійністю)**

№ п/п	Політична партія	Кількість членів партії у ВРУ	Питома вага (%)
1.	Комуністична Партія України	113	25,2
2.	Народний Рух України	44	9,8
3.	Народно-Демократична Партія	29	6,5
4.	«Громада»	23	5,1
5.	Соціалістична Партія України	20	4,5
6.	Партія Зелених України	19	4,2
7.	Соціал-Демократична Партія України (о)	17	3,8
8.	Селянська Партія України	14	3,1
9.	Прогресивна Соціалістична Партія України	14	3,1
10.	Аграрна Партія України	8	1,8
11.	Партія «Реформи і Порядок»	3	0,7
12.	Конгрес Українських Націоналістів	3	0,7
13.	Партія Регіонального Відродження України	2	0,4
14.	Українська Республіканська Партія	2	0,4
15.	Християнсько-Демократична Партія України	2	0,4
16.	Демократична Партія України	1	0,2
17.	Українська Християнсько- Демократична Партія	1	0,2
18.	Українська Партія Справедливості	1	0,2

19.	Партія «Християнсько-Народний Союз»	1	0,2
20.	Соціал-Національна Партія України	1	0,2
21.	Партія «Міжрегіональний блок реформ»	1	0,2
22.	Партія «Союз»	1	0,2
23.	Позапартійні	128	28,6
	Всього	448	100

Таблиця 4.4.

**Результати виборів у багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі
(Закарпатська область)**

Кількість округів у регіоні	5	
Загальна кількість виборців	882512	
Кількість виборців, які отримали бюлетені	611642	69,3 %
Кількість виборців, які взяли участь у голосуванні	607852	68,87 %
Кількість бюлетенів визнаних недійсними	35964	5,91 %
Кількість виборців, які не підтримали жодну політичну силу	31802	5,23%

№ в бюлетені	Назва політичної партії, виборчого блоку	Кількість голосів	Відсоток голосів
27	СДПУ (о)	189500	31, 17
20	НРУ	43710	7, 19
11	КПУ	40378	6, 64
23	НДП	38148	6, 27
10	ПЗУ	32827	5, 4
28	Партія «Реформи і Порядок»	29676	4, 88

4	ВО «Громада»	17802	2, 92
18	ВБ «Національний фронт»	17770	2, 92
26	ВБ СПУ та СелПУ «За правду, за народ, за Україну»	14515	2, 38
22	ПНЕРУ	14434	2, 37
25	ХДПУ	13313	2, 19
9	АПУ	12258	2,01
1	ВБ «Партія Праці та Ліберальна Партія – Разом»	8031	1, 32
2	ПРВУ	7642	1, 25
30	ПСПУ	6909	1, 13
5	РХП	6744	1, 1
15	ВБ «Трудова Україна»	6471	1,06
14	ВБ «Блок Демократичних партій – НЕП»	5920	0, 97
21	ВПТ	5316	0, 87
19	ВБ «СЛОН – Соціально-ліберальне об'єднання»	4081	0, 67
13	ВБ «Вперед, Україно»	3642	0, 59
16	СДПУ	3528	0, 58
24	Всеукр. партія жіночих ініціатив	3457	0, 56
3	ВБ «Менше слів»	2592	0, 42
12	Партія «Союз»	2553	0, 42
29	Партія духовного, економічного і соціального прогресу	2245	0, 36
6	УНА	2018	0, 33
7	ПЗВ	1991	0, 32
17	ВБ «Європейський вибір України»	1345	0, 22
8	Партія мусульман України	1270	0, 2

* Джерело: Парламент України; вибори – 98; Інформаційно-аналітичне видання. В 2-х томах. Т.1 – С. 539 – 540.

Таблиця 4.5.

Закарпатці у списках політичних партій України*

Комуністична партія України (КПУ):
52. <i>Мигович Іван Іванович</i> (1942 року народження, агроном-плодоовочівник, доктор філософських наук, завідувач кафедри УжНУ, проживає в м. Ужгород).
109. <i>Буришин Василь Петрович</i> (1941 року народження, заступник директора товариства з обмеженою відповідальністю «Роман і Роман»).
125. <i>Химинець Василь Васильович</i> (1948 року народження, завідувач кафедри Закарпатського інституту методики навчання і виховання, підвищення кваліфікації педагогічних кадрів, проживає в м. Ужгород).
Народний Рух України:
52. <i>Піпаш Володимир Васильович</i> (1958 року народження, вчитель історії, голова обласного осередку НРУ, редактор газети «Карпатський голос», проживає в м. Ужгород).
109. <i>Мішко Іван Іванович</i> (1954 року народження, завідувач відділу культури Хустської райдержадміністрації, проживає в м. Хуст).
133. <i>Чучка Павло Павлович</i> (1955 року народження, філолог, директор виробничо-торгівельного товариства «Елан», проживає в м. Ужгород).
182. <i>Савчур Федір Федорович</i> (1956 року народження, викладач математики, підприємець, голова Берегівської районної організації НРУ, проживає в м. Берегово).
Виборчий блок Соціалістичної Партії України та Селянської Партії України «За правду, за народ, за Україну»:
21. <i>Баранчик Іван Іванович</i> (1951 року народження, агроном, голова колективного с/г підприємства ім. Горького, проживає в с. Сторожниця Закарпатської області, член СелПУ).
64. <i>Паранич Микола Кирилович</i> (1955 року народження, викладач історії та суспільствознавства, проживає в м. Іршава, член СПУ).

89. *Ухаль Арзен Михайлович* (1935 року народження, декан факультету права і міжнародних відносин УжДШЕП, проживає в м. Ужгород, член СелПУ).

131. *Марченко Олександр Іполитович* (1954 року народження, військовий, начальник відділу Ужгородського міськвиконкому, проживає в м. Ужгород, член СПУ).

Народно-Демократична Партія:

29. *Приходько Володимир Опанасович* (1960 року народження, заступник голови Закарпатської ОДА, проживає в м. Ужгород).

67. *Розман Володимир Афанасійович* (1946 року народження, директор відкритого акціонерного товариства «Тячівський комбінат хлібопродуктів», проживає в м. Тячів).

91. *Федорченко Тетяна Євгенівна* (1952 року народження, гідротехнік, директор товариства з обмеженою відповідальністю «Рута» ЛТД, проживає в м. Ужгород).

133. *Ковбаско Василь Васильович* (1957 року народження, філолог, директор Мукачівського СПТУ–31, проживає в м. Мукачево).

169. *Довганич Василь Дмитрович* (1949 року народження, економіст, генеральний директор Ужгородського комбінату хлібопродуктів № 1, проживає в м. Ужгород).

Всеукраїнське Об'єднання «Громада»:

151. *Гецько Петро Іванович* (1965 року народження, інженер системотехнік, проживає в м. Ужгород).

154. *Федикович Павло Антонович* (1940 року народження, генеральний директор концерну «Транскарпати», проживає в м. Ужгород).

176. *Поненко Сергій Григорович* (1938 року народження, директор спільного підприємства «Озан», проживає в м. Ужгород).

Соціал-Демократична Партія України (об'єднана):

22. *Шуфрич Нестор Іванович* (1966 року народження, історик, президент спільного підприємства «Вест-Контрейд», проживає в м. Ужгород).

35. *Фодов Шандор Лойошович* (1944 року народження, філолог, почесний голова Товариства Угорської культури Закарпаття, проживає в м. Ужгород).

48. *Ландовський Еміль Федорович* (1940 року народження, історик, заступник начальника Управління освіти Закарпатської області, проживає в м. Ужгород).

134. *Роман Олег Іванович* (1968 року народження, директор підприємства «Поліграфбанксервіс», проживає в м. Ужгород).

162. *Черепаня В'ячеслав Михайлович* (1967 року народження, віце-президент спільного підприємства «Вест-Контрейд»).

Аграрна Партія України:

37. *Кельман Дмитро Іванович* (1940 року народження, перший заступник начальника Закарпатського обласного управління с/г та продовольства, проживає в с. Ракошино Закарпатської області).

Партія «Реформи і Порядок»:

71. *Буришин Федір Іванович* (1939 року народження, лікар-травматолог, проживає в м. Хуст).

90. *Сербайло Михайло Андрійович* (1948 року народження, юрист, адвокат, пенсіонер, проживає в м. Хуст).

93. *Берець Іван Іванович* (1965 року народження, журналіст, головний редактор газети «Закарпаття. Реформи і порядок», проживає в м. Ужгород).

102. *Грабар Василь Васильович* (1976 року народження, студент юридичного факультету Міжнародного науково-технічного університету, проживає в м. Хуст).

133. *Чоповдя Іван Іванович* (1950 року народження, лікар-терапевт, Голова Рокосівської сільської ради, проживає в с. Рокосово).

154. *Кудран Іван Андрійович* (1939 року народження, інженер-механік, проживає в с. Рокосово).

155. *Букович Олена Юріївна* (1949 року народження, бухгалтер, проживає в с. Велятино Хустського району).

156. *Буришин Олександр Федорович* (1961 року народження, головний лікар дитячого санаторію «Байлово», проживає в м. Хуст).

Виборчий блок партій «Трудова Україна»:
71. <i>Слободянюк Сергій Миколайович</i> (1965 року народження, юрист, народний депутат України, проживає в м. Ужгород).
Виборчий блок «Національний фронт»:
11. <i>Бедь Віктор Васильович</i> (1964 року народження, юрист, проживає в м. Ужгород).
45. <i>Орос Олександр Михайлович</i> (1933 року народження, пенсіонер, голова обласного осередку УКРП, проживає в м. Ужгород).
91. <i>Малець Олександр Омелянович</i> (1966 року народження, історик, голова обласної організації УРП, проживає в м. Мукачево).
102. <i>Гурзан Василь Васильович</i> (1963 року народження, радіотехнік, безробітний, проживає в м. Мукачево), член КУН).
143. <i>Ференц Петро Петрович</i> (1965 року народження, вчитель історії, проживає в с. Богдані Рахівського району, член КУН).
Виборчий блок «Партія Праці та Ліберальна Партія – разом»:
87. <i>Панов Володимир Олексійович</i> (1958 року народження, генеральний директор телерадіокомпанії «Край», проживає в м. Ужгород, член Ліберальної партії України).
Виборчий блок «Блок демократичних партій – НЕП»:
45. <i>Войтчук Роман Іванович</i> (1941 року народження, хормейстер, проживає в м. Хуст, член Демократичної партії України).
56. <i>Лях Іван Степанович</i> (1946 року народження, юрист, завідувач юридичного відділу Хустської районної адміністрації, проживає в м. Хуст, член Демократичної партії України).
134. <i>Цигак Василь Степанович</i> (1938 року народження, історик, директор Мукачівського історичного музею, проживає в м. Мукачево, член Демократичної партії України).
157. <i>Мішук Станіслав Михайлович</i> (1961 року народження, начальник відділу охорони праці швейної фабрики «Прометей», проживає в м. Хуст, член Демократичної партії України).
158. <i>Драгула Євген Юрійович</i> (1976 року народження, студент УжНУ, член Демократичної партії України).

Партія Регіонального Відродження України:
33. <i>Данча Михайло Дмитрович</i> (1954 року народження, директор радгоспу-заводу «Ужгородський», народний депутат України).
40. <i>Товт Михайло Михайлович</i> (1954 року народження, народний депутат України).
64. <i>Сані Бейла Шандрович</i> (1944 року народження, проживає в с. Паладі-Комарівці Ужгородського району, економіст).
85. <i>Бараннік Наталія Павлівна</i> (1956 року народження, начальник Управління прямих і непрямих податків Державної податкової адміністрації в Закарпатській області, проживає в м. Ужгород).
Всеукраїнська Партія Трудящих:
13. <i>Товтин Наталія Михайлівна</i> (1955 року народження, голова Закарпатського обласного комітету профспілки працівників культури, проживає в м. Ужгород).
21. <i>Король Іван Іванович</i> (1941 року народження, голова Закарпатської обласної ради професійних спілок, проживає в м. Ужгород).
Українська Національна Асамблея:
34. <i>Шуфрич Едуард Золтанович</i> (1969 року народження, проживає в с. Бедевля Тячівського району).
Соціал-Демократична Партія України:
25. <i>Олексіюк Сергій Максимович</i> (1957 року народження, військовослужбовець, проживає в м. Ужгород).
49. <i>Огар Володимир Іванович</i> (1946 року народження, директор Ужгородського інтернату-ліцею, проживає в м. Ужгород).
79. <i>Мателешко Омелян Іванович</i> (1961 року народження, директор Ужгородської гімназії, проживає в м. Ужгород).
100. <i>Понепольк Іван Михайлович</i> (1946 року народження, технік-електрик, проживає в м. Ужгород).
Виборчий блок «Менше слів»:
6. <i>Куцин Олег Іванович</i> (1965 року народження, майстер Тячівського заводу «Зеніт», проживає в м. Тячево).

Українська Селянська Демократична Партія:

61. *Вароді Оксана Іванівна* (1974 року народження, економіст, проживає в смт. Королево Виноградівського району).

*Додаток укладений на основі довідника «Парламент України: Вибори–98. Інформаційно-аналітичне видання. – К., 1998. – Т.1. – с. 245 – 266; Закарпатці у списках політичних партій України // Новини Закарпаття. – 1997. – №188 – 189. – С. 2.

Таблиця 4.6.

**Рейтинг політичних партій України
у розрізі районів Закарпатської області та міст Ужгорода
й Мукачева за підсумками виборів-98**

м.Ужгород	Ужгородський район
1. НРУ – 7464 (12,6%)	1. СДПУ(о) – 6364 (16,68%)
2. СДПУ(о) – 7112 (12,02%)	2. НРУ – 3252 (8,52%)
3. КПУ – 5732 (9,68%)	3. КПУ – 2464 (6,46%)
4. ПЗУ – 5084 (8,58%)	4. НДП – 2411 (6,32%)
5. ПРП – 4438 (7,5%)	5. ПЗУ – 2189 (5,74%)
6. ВО «Громада» – 4433 (7,49%)	6. ПРП – 1978 (5,18%)
7. НДП – 3301 (5,58%)	7. ВО «Громада» – 1453 (3,8%)
8. Блок СПУ-СелПУ – 3301 (5,58%)	8. АПУ – 1377 (3,61%)
9. Блок «Нац. фронт» – 1738 (2,9%)	9. Блок СПУ-СелПУ – 1354 (3,55%)
10. ПРВУ – 1440 (2,43%)	ПРВУ – 1215 (3,18%)
Загальна кількість виборців, що взяли участь у голосуванні	Загальна кількість виборців, що взяли участь у голосуванні
– 59162	– 38144

м.Мукачєво

1. СДПУ(о) – 12385 (32,47%)
2. ПЗУ – 4760 (12,48%)
3. КПУ – 4332 (11,36%)
4. ПРП – 1928 (5,05%)
5. НРУ – 1691 (4,43%)
6. НДП – 1554 (4,07%)
7. ВО «Громада» – 1111 (2,91%)
8. Блок «Нац. фронт» – 1031 (2,70%)
9. ПСПУ – 617 (1,6%)
10. Блок СПУ-СелПУ – 595 (1,56%)
Загальна кількість виборців, що взяли участь у голосуванні – 38144

Мукачівський район

1. СДПУ(о) – 27675 (16,68%)
2. НРУ – 3252 (8,52%)
3. КПУ – 2464 (6,46%)
4. НДП – 2411 (6,32%)
5. ПЗУ – 2189 (5,74%)
6. ПРП – 1978 (5,18%)
7. ВО «Громада» – 1453 (3,8%)
8. АПУ – 1377 (3,61%)
9. Блок СПУ-СелПУ – 1354 (3,55%)
10. ПРВУ – 1215 (3,18%)
Загальна кількість виборців, що взяли участь у голосуванні – 38144

Берегівський район

1. СДПУ(о) – 7651 (19,3%)
2. НДП – 5242 (13,25%)
3. КПУ – 4332 (11,36%)
4. ПЗУ – 1837 (4,64%)
5. ПРП – 1506 (3,8%)
6. АПУ – 1320 (3,3%)
7. НРУ – 1185 (2,9%)
8. Блок СПУ-СелПУ – 775 (1,96%)
9. Блок ЛПУ-ППУ – 711 (1,79%)
10. РХП – 628 (1,59%)
Загальна кількість виборців, що взяли участь у голосуванні – 39558

Великобєрезнянський район

1. ВО «Громада» – 3280 (19,69%)
2. СДПУ(о) – 2505 (15,0%)
3. НРУ – 1369 (8,22%)
4. НДП – 1070 (6,42%)
5. КПУ – 882 (5,29%)
6. Блок СПУ-СелПУ – 752 (4,5%)
7. ПЗУ – 622 (3,73%)
8. ХДПУ – 578 (3,47%)
9. ПРП – 541 (3,25%)
10. Блок «Нац. фронт» – 473 (2,84%)
Загальна кількість виборців, що взяли участь у голосуванні – 16659

Виноградівський район

1. СДПУ(о) – 26499 (48,17%)
2. НРУ – 2887 (5,25%)
3. КПУ – 2791 (5,07%)
4. ПЗУ – 2224 (4,04%)
5. ПРП – 1661 (3,02%)
6. НДП – 1456 (2,65%)
7. Блок «Нац. фронт» – 1169 (2,12%)
8. АПУ – 1081 (1,96%)
9. ВО «Громада» – 856 (1,55%)
10. ХДПУ – 784 (1,42%)
Загальна кількість виборців, що взяли участь у голосуванні – 55013

Воловецький район

1. СДПУ(о) – 9242 (57,5%)
2. НРУ – 855 (5,32%)
3. АПУ – 675 (4,2%)
4. НДП – 671 (4,17%)
5. Блок «Нац. фронт» – 478 (2,97%)
6. КПУ – 450 (2,8%)
7. ХДПУ – 387 (2,41%)
8. ВО «Громада» – 293 (1,8%)
9. ПЗУ – 264 (1,64%)
10. ПРП – 222 (1,38%)
Загальна кількість виборців, що взяли участь у голосуванні – 16073

Іршавський район

1. СДПУ(о) – 34593 (68,8%)
2. НРУ – 1829 (3,64%)
3. КПУ – 1294 (2,57%)
4. Блок «Нац. фронт» – 1200 (2,38%)
5. Блок СПУ-СелПУ – 1190 (2,37%)
6. ПРП – 1137 (2,26%)
7. НДП – 705 (1,4%)
8. ПЗУ – 650 (1,29%)
9. ХДПУ – 610 (1,21%)
10. АПУ – 463 (0,92%)
Загальна кількість виборців, що взяли участь у голосуванні – 50264

Міжгірський район

1. СДПУ(о) – 15921 (59,78%)
2. Блок «Нац. фронт» – 1174 (4,4%)
3. КПУ – 1059 (3,98%)
4. НДП – 946 (3,55%)
5. НРУ – 883 (3,31%)
6. ХДПУ – 683 (2,56%)
7. ПЗУ – 368 (1,38%)
8. АПУ – 356 (1,34%)
9. ПРП – 325 (1,22%)
10. Блок СПУ-СелПУ – 279 (1,05%)
Загальна кількість виборців, що взяли участь у голосуванні – 26633

Перечинський район

1. СДПУ(о) – 2958 (16,14%)
  2. НРУ – 2025 (11,05%)
  3. ПЗУ – 1161 (6,33%)
  4. НДП – 1000 (5,46%)
  5. ПРП – 993 (5,42%)
  6. ВО «Громада» – 858 (4,68%)
  7. Блок СПУ-СелПУ – 783 (4,27%)
  8. КПУ – 775 (4,23%)
  9. АПУ – 504 (2,75%)
  10. ХДПУ – 490 (2,67%)
- Загальна кількість виборців, що
взяли участь у голосуванні
– 18328

Рахівський район

1. СДПУ(о) – 6537 (16,85%)
  2. НРУ – 5368 (13,84%)
  3. НДП – 2980 (7,68%)
  4. Блок «Нац. фронт» – 2449 (6,31%)
  5. ПРП – 2406 (6,2%)
  6. КПУ – 1997 (5,15%)
  7. ПЗУ – 1767 (4,55%)
  8. ХДПУ – 1305 (3,36%)
  9. ВО «Громада» – 886 (2,28%)
  10. Блок СПУ-СелПУ – 686 (1,8%)
- Загальна кількість виборців, що
взяли участь у голосуванні
– 38786

Свалявський район

1. СДПУ(о) – 15987 (51,3%)
  2. КПУ – 1921 (6,16%)
  3. ПЗУ – 1834 (5,88%)
  4. ПРП – 1434 (4,6%)
  5. ВПТ – 1059 (3,4%)
  6. Блок «Нац. фронт» – 963 (3,09%)
  7. НДП – 958 (3,07%)
  8. Блок «Трудова Україна» – 907 (2,9%)
  9. ВО «Громада» – 692 (2,22%)
  10. ХДПУ – 538 (1,73%)
- Загальна кількість виборців,
що взяли участь у голосуванні
– 31162

Тячівський район

1. КПУ – 7972 (19,33%)
  2. СДПУ(о) – 6735 (16,33%)
  3. ПРП – 5694 (13,8%)
  4. НДП – 5634 (13,66%)
  5. НРУ – 3775 (9,15%)
  6. ПЗУ – 3549 (8,6%)
  7. Блок «Нац. фронт» – 2801 (6,79%)
  8. ХДПУ – 2456 (5,95%)
  9. Блок СПУ-СелПУ – 2014 (4,88%)
  10. ВО «Громада» – 1742 (4,22%)
  11. АПУ – 1428 (3,46%)
- Загальна кількість виборців,
що взяли участь у голосуванні
– 41244

Хустський район

1. НРУ	– 7386 (12,39%)
2. СДПУ(о)	– 7332 (12,29%)
3. НДП	– 4621 (7,75%)
4. ПРП	– 4347 (7,29%)
5. КПУ	– 4208 (7,06%)
6. ПЗУ	– 3686 (6,18%)
7. ХДПУ	– 1967 (3,29%)
8. Блок СПУ-СелПУ	– 1650 (2,77%)
9. Блок «Нац. фронт»	– 1619 (2,61%)
10. Блок «НЕП»	– 1256 (2,1%)
Загальна кількість виборців, що взяли участь у голосуванні	
	– 59617

Таблиця 4.7.

**Інформація про висування та реєстрацію кандидатів
у депутати місцевих рад, сільських, селищних, міських голів
від 25 лютого 1998 року***

Кандидати. Спосіб висунення	Збори виборців	Полі- тичні партії	Громадські об'єднання	самовису- нення
Кандидати у депутати обл. ради (509)	203	128	71	107
Кандидати у депутати райрад (2374)	1034	527	–	813
Кандидати у депутати міськрад (1173)	691	277		20

Кандидати у депутати селищних рад (740)	555	12		173
Кандидати у депутати сільських рад (7130)	5325	186		1619
Кандидат на посаду мера м. Ужгорода (9)	2	2		5
м. Мукачева (2)	1			1
Кандидати на посаду селищних голів (108)	39	2		67
Кандидати на посади міських голів (59)	19	2		38
Кандидати на посади сільських голів (998)	411	6		581

*ДАЗО, Ф. 195. Інформації про виконання постанов та розпоряджень КМ України. Поч. 04 січня – зак. 30 березня 1998 року на 124 аркушах. – Опис 23. Канцелярія. – т1. Інформація про висунення та реєстрацію кандидатів у депутати місцевих рад, сільських, селищних, міських голів від 25.02.98. – Арк. 73 – 74.

Таблиця 4.8.

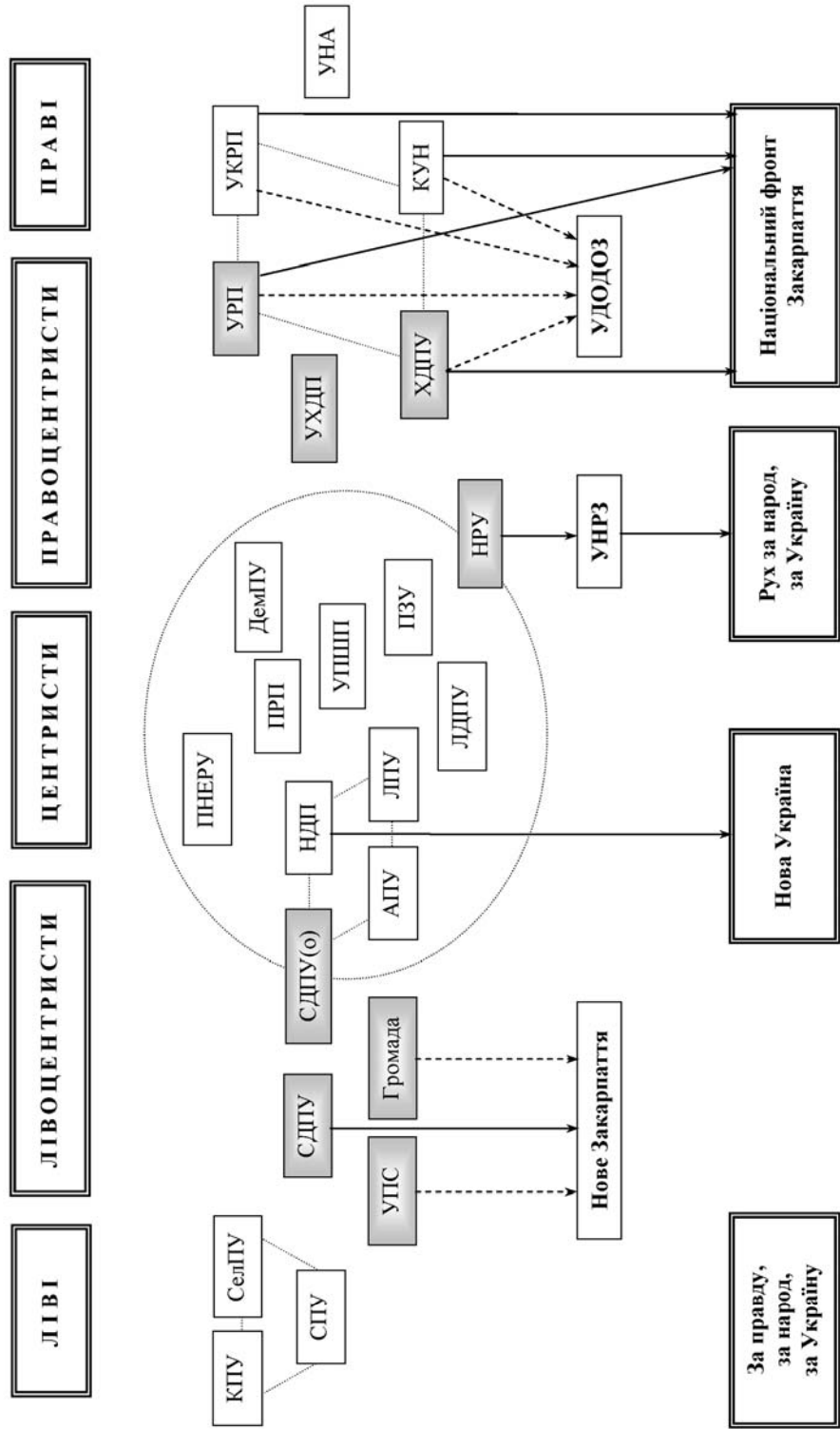
Виборчі блоки 1998 року

№ п/п	Виборчий блок	Партії у складі блоку	Кількість отриманих мандатів
1.	Виборчий Блок «За правду, за народ, за Україну!»	Соціалістична Партія України, Селянська Партія України	34 (29 – за партійним списком)
2.	Виборчий Блок «Національний фронт»	Конгрес Українських Націоналістів, Українська Консервативна Республіканська Партія, Українська Республіканська Партія	5 (в одно- мандатних округах)
3.	Виборчий Блок «Вперед, Україно!»	Українська Християнсько- Демократична Партія, Партія Християнсько- Демократичний Союз	2 (в одно- мандатних округах)
4.	Виборчий Блок «Менше слів»	Соціал-Національна Партія, Всеукраїнське Політичне Об'єднання «Державна самостійність України»	1 (в одно- мандатних округах)
5.	«Блок демокра- тичних партій - НЕП» (народо- владдя, економика, по- рядок)	Демократична Партія України, Партія Економічного Відродження	1 (в одно- мандатних округах)
6.	Виборчий Блок «Соціально- Ліберальне Об'єднання» (СЛОн)	Партія “Міжрегіональний блок реформ”, Конституційно- Демократична Партія	1 (в одно- мандатних округах)

7.	Виборчий Блок «Трудова Україна»	Українська Партія Справедливості, Грома- дянський Конгрес України	1 (в одно- мандатних округах)
8.	Виборчий Блок «Партія Праці та Ліберальна Партія - разом!»	Партія Праці, Ліберальна Партія	—
9.	Виборчий Блок «Європейський вибір України»	Ліберально-Демократична Партія України, Українська Селянсько- Демократична Партія України	—

Таблиця 4.9.

Розташування політичних сил області станом на 1 січня 1998 року

ЧАСТИНА 5.

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ТА МІСЦЕВИХ ВИБОРІВ 2002 РОКУ В ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Напередодні виборів 2002 року в Україні було зареєстровано понад 120 політичних партій. Суб'єктами виборчого процесу стали 20 політичних організацій та 13 виборчих блоків, до яких увійшло 42 політичні партії [173, с.2]. Загалом у виборах взяли участь 62 політичні сили. Список партій та виборчих блоків поданий у Додатку 5 (Таблиця 5.4, 5.13.).

Важливою особливістю виборчої кампанії 2002 року стало те, що значна частина політичних сил для ефективної участі у виборчій кампанії внутрішньо структурувалася вже не в рамках окремих політичних партій. Політики перейшли до формування міжпартійних блоків і укрупнення політичних партій. Є всі підстави стверджувати, що на процес структурування мали значний вплив не ідеологічні чинники, а інші: інтереси бізнесу, лояльність чи опозиційність до глави держави. Наприклад, ВБ Віктора Ющенка «Наша Україна» і ВБ Юлії Тимошенко не змогли об'єднатись саме через різне ставлення до Президента України. Під час блокування політичних сил відчутною була дія адміністративного ресурсу – насамперед за його допомогою був створений ВБ «За єдину Україну».

Найбільш потужними партійними об'єднаннями стали виборчі блоки: ВБ В.Ющенка «Наша Україна», ВБ «За єдину Україну», ВБ Ю.Тимошенко. ВБ «Наша Україна» був утворений у січні 2001 року на базі політичних партій: «Вперед, Україно!» (В.Мусіяка), КУН (Я.Стецько), ЛПУ (В.Щербань), Молодіжної Партії України (Ю.Павленко), НРУ (Г.Удовенко), УНР (Ю.Костенко), Республіканської Християнської Партії (М.Покровський), Партії «Реформи і Порядок» (В.Пинзеник), «Солідарність» (П.Порошенко), ХНС (В.Стретович). Партнерами

«Нашої України» виступили ще шість політичних партій: Партія Соціального Захисту (М.Чечель), Партія Захисників Вітчизни (Ю.Кармазін), Соціал-Демократична Партія Молоді (Р.Черненко), Партія «Нова генерація України» (Ю.Мірошніченко), Український Союз Праці «Орій» (В.Негода) та 118 громадських організацій. Статус блокоутворюючих отримали: НРУ, УНР, ПРП та «Солідарність» [250, с.4 – 5].

ВБ «За єдину Україну» був утворений п'ятьма провладними партіями: ПП «Трудова Україна» (С.Тигіпко), Партія Регіонів (М.Азаров), НДП (В.Пустовойтенко), АПУ (М.Гладій), ПППУ (А.Кінах) [180, с.3 – 4].

Третім потужним блоком став ВБ Ю.Тимошенко, який був утворений 22 грудня чотирма партіями: УНП «Собор», ВО «Батьківщина», УРП та УСДП. До утворення блоку УКРП об'єдналась з ВО «Батьківщина».

Крім вищевказаних блоків шанс подолати чотиривідсотковий бар'єр голосів виборців мали наступні суб'єкти виборчого процесу: КПУ, ПЗУ, ВПО «Жінки за майбутнє», СДПУ(о), СПУ, ВБ «Блок Н.Вітренко», ВБ «Команда озимого покоління».

Таким чином, реальними суб'єктами виборчого процесу можна було вважати не більше 10 політичних партій і виборчих блоків. Призначення ж 23 інших політичних партій і виборчих блоків було дещо іншим. Одні були створені або ж брали участь у виборах з метою розсіювання голосів виборців, інші робили спробу «розкрутки» нового партійного бренду, треті були суб'єктами «трастового» типу, утвореними для того, щоб заробити на виборах кошти і т.д.

Огляд передвиборних програм засвідчує суттєву еволюцію цього головного виборчого документа у порівнянні з виборами 1998 року. Абсолютна більшість програм – виразно соціально-економічні документи, де ключовими є вимоги піднесення економіки, створення нових робочих місць, підвищення заробітної плати та пенсії, гарантоване забезпечення безоплатної охорони здоров'я та освіти. Ця соціальність передвиборчих програм підкреслена головними гаслами, що винесені у заголовки чи підназви цих документів. Найчастіше зустрічалися поняття «добробут», «соціальний захист», «справедливість» і «порядок».

У той же час, головними ознаками тогочасного стану української держави абсолютна більшість програмних документів визначала корумпованість влади та бідність громадян.

Конкретні характеристики передвиборних обіцянок фактично зникли з програмних документів у порівнянні з 1998 року. Жоден із впливових виборчих блоків партій не задекларував цифрових показників своїх програм. Але популістські гасла все ж залишились. Вони були притаманні менш знаним і впливовим партіям та блокам. Зокрема, партія «Нова сила» заявляла, що Україна має стати 120-мільйонною державою за кількістю населення. ВБ політичних партій «Російський блок» обіцяв здешевлення енергоносіїв у 2,5 рази. Найбільший прожитковий мінімум збиралася забезпечити Партія реабілітації тяжкохворих України – 900 дол. США на місяць і т.д. [309, с.10].

Слід відзначити, що ідеологічні проблеми у передвиборних програмах відійшли на друге місце, а питання стратегії розвитку практично не дебатовалося. Деякі політичні сили достатньо чітко формулювали своєю метою зміну нинішнього конституційного та державного устрою країни. Так, головною метою Комуністичної Партії Робітників і Селян була визначена «зміна суспільного ладу, соціалістична революція» для «відродження влади Рад як форми диктатури трудящих» (Див.: Додаток 5; Таблиця 5.9.) [309, с.9].

За результатами голосування до українського парламенту пройшли три політичні партії та три виборчі блоки: ВБ ПП В.Ющенко «Наша Україна» – 23, 57 % (70 мандатів), КПУ – 19, 98 % (59 мандатів), ВБ ПП «За єдину Україну» – 11, 77 % (35 мандатів), ВБПП «Виборчий блок Ю. Тимошенко» – 7, 26 % (22 мандати), СПУ – 6, 87 % (20 мандатів), СДПУ(о) – 6, 27 % (19 мандатів) (Див.: Додаток 5; Таблиця 5.4, 5.8.). В одномандатних округах перемогу отримали представники наступних політичних сил: ВБ ПП «За єдину Україну» – 65 мандатів, ВБПП В.Ющенко «Наша Україна» – 42 мандати, КПУ – 5, СДПУ(о) – 5, СПУ – 3, ВБ «Єдність» – 2, УМП – 1, ПНЕРУ – 1, ВБПП «Демократична Партія України – Партія «Демократичний Союз» – 4, інші мандати отримали кандидати-самовисуванці.

5.1. Партійна складова парламентських перегонів на Закарпатті

Конфігурація партійного простору Закарпатська області після парламентських виборів 1998 року змінювалась декілька разів. Після перемоги на виборах у краї домінувала СДПУ(о). Партія заявила про те, що «вона бере на себе відповідальність за соціально-економічний розвиток та суспільно-політичну стабільність в регіоні» [22, арк.20 – 28].

Голова Закарпатської облдержадміністрації Сергій Устич був обраний головою обласного осередку СДПУ(о), але не зміг на той час стабілізувати соціально-економічну ситуацію в краї. У серпні 1998 року в області відбувається ряд масових акцій протесту, основна сутність яких полягала в засудженні політики уряду: «5.07.98 р. мітинг в м.Свалява (400 чол.), 6.07.98 р. мітинг в м.Виноградово (150 чол.), 16.07.98 р. мітинг в м.Виноградово (800 чол.), 16.07.98 р. мітинг в м.Мукачево (300 чол.), 16.07.98 р. на адресу керівників ОДА надійшли політичні заяви від обласних комітетів КПУ, СПУ, в яких засуджувалась політична діяльність уряду» [23, арк.7 – 13].

Нестабільність в області напередодні президентських виборів не могла не викликати зворотної реакції Адміністрації Президента України. У травні 1999 року головою Закарпатської облдержадміністрації було призначено мера м. Мукачево Віктора Балогу, який на той час був членом обкому СДПУ(о). Але, ставши головою ОДА, в квітні 2000 року, він бере курс на департизацію органів державної виконавчої влади. Вийшовши з лав СДПУ(о), Віктор Балоба примусив це зробити і голів райдержадміністрацій. Деякі з них, вийшовши з партії, зробили відповідне звернення до громадян області, яке було надруковане 22 квітня 2000 року в «Новинах Закарпаття». Заступник голови ОДА, голова обласного осередку СДПУ(о) Іван Різак, написав заяву про відставку. Це був початок «неоголошеної війни» проти впливу СДПУ(о) в області.

Віктора Балогу підтримав тодішній прем'єр-міністр України Віктор Ющенко. Така політична позиція губернатора області напередодні парламентських виборів 2002 року не влаштовувала Адміністрацію Президента України, тому в 2001 році головою

ОДА був призначений Геннадій Москаль, який в інтерв'ю журналістам після свого призначення сказав, що він є тимчасовою політичною фігурою на цій посаді й головне його завдання стабілізувати політичну ситуацію в краї. Заступниками голови ОДА були призначені Володимир Приходько (голова обласного осередку НДП) та Іван Різак (голова обласного осередку СДПУ(о)). Ці призначення показали, що в Закарпатській області розпочалася підготовка до нових парламентських виборів. Таким чином, ще задовго до початку виборчої кампанії адмінресурс в області був чітко розподілений.

Тенденції партійного впливу в області у міжвиборчий період краще всього проаналізувати на основі даних про чисельність і структуру обласних осередків політичних партій за 2000 рік, оскільки інформація 2001 року є дещо не-об'єктивною, тому що напередодні виборів у цілях самореклами такі дані лідерами партій дещо завищувалися. Рейтинг впливовості та інформація про осередки політичних партій подані в Додатку 5.

Найбільш впливовими партіями в районах області були наступні: 1. СДПУ(о), 2. НДП, 3. КПУ, 4. СелПУ, 5. НРУ. Вони мали свої осередки практично у всіх районах області, тобто були і найбільш структурованими [30, арк.4 – 32].

Загальна чисельність членів політичних партій станом на кінець грудня 2000 року була на межі 44 тисяч 400 чоловік, що становило 5,05 відсотків від загального числа виборців краю. На території області на кінець грудня 2000 року легалізувалося 313 об'єднань громадян, серед яких 41 обласна організація політичних партій [30, арк.4; 165, с.78].

Станом на 1 лютого 2002 року в обласному управлінні юстиції була зареєстровано 71 обласна організація політичних партій. Електоральний потенціал найбільш впливових осередків політичних партій в області напередодні виборів 2002 року до ВР України складала чинники, що подані у Додатку 5 (Таблиця 5.2.). Згідно з наведеними даними найбільш потужно напередодні виборів у області були представлені: СДПУ(о), ВБ В.Ющенко «Наша Україна» та ВБ «За єдину Україну». Інші ж суб'єкти виборчого процесу значно поступалися лідерам виборчих перегонів за всіма параметрами.

Виборча кампанія 2002 року в Закарпатській області розпочалася ще до прийняття Закону України «Про вибори народних депутатів України» 19 вересня 2001 року «бойкотом» роботи сесії обласної ради. Ситуація навколо обласної ради розколола політичні сили області на прибічників партії СДПУ(о) і тих, хто виступає проти тривалого її домінування в регіоні.

20 вересня 2001 року відбувся круглий стіл політичних партій та громадських об'єднань, які підписали заяву, де засудили дії СДПУ(о) в області [206, с.5]. На цих зборах були присутні лідери наступних обласних осередків партій та громадських об'єднань: В.Бедь (голова ЗОО ПРП), Р.Войтчук (голова ЗОО ДемПУ), В.Гурзан (голова ЗОО КУН), В.Дуфинець (голова ЗОО ПНЕРУ), О.Карабіньош (голова ЗОО ПП «Трудова Україна»), О.Малець (голова ЗОО УРП), М.Мартин (голова ЗОО ВО «Батьківщина»), Е.Матвійчук (група «Солідарність» в обласній раді), О.Марченко (перший секретар ЗОО СПУ), О.Орос (голова ЗОО УКРП), В.Панов (голова ЗОО ЛПУ), В.Розман (голова ЗОО НДП), М.Шутко (секретар обласної організації КПУ), Є.Ясінський (голова ЗОО УНП «Собор») та ін. Не поставили підпис під заявою наступні партії: ПП«Яблуко», Партія «Демократичний союз», ПЗУ, СДПУ(о), УНР, НРУ, ППП, ПСПУ, СелПУ, УСДП та ряд інших [206, с.5].

Майже через місяць відбуваються збори керівників обласних осередків політичних партій, на яких:

а) утворено Закарпатський громадський форум як постійно діючий міжпартійний координаційний центр. До Президії цієї організації ввійшли: В.Бедь (ПРП), М.Мартин (ВО «Батьківщина»), О.Марченко (СПУ), І.Мигович (КПУ), В.Опіярі (ПНЕРУ), О.Ткаченко (ВПО «Жінки за майбутнє»). Головне завдання форуму – забезпечення громадського контролю за дотриманням законності та об'єктивності при проведенні виборів у березні 2002 року;

б) підписано звернення до Президента України про дестабілізуючі дії СДПУ(о) в області. Звернення до Президента не було підписано цілим рядом партій, які утворили Громадський форум (наприклад, ЛПУ(о), АПУ, СелПУ, Партією «Демократичний союз», ЛПУ, ВПО «Жінки за майбутнє»).

Після того, як спроба усунути лідерами СДПУ(о) голову обласної ради Івана Іванча не вдалася, політичне життя краю заспокоїлося. Партії почали займатися поточною роботою: відбуваються чергові звітно-виборчі збори, утворюються партійні блоки на рівні області, висуваються кандидати, відбуваються зустрічі між лідерами партій і т.д.

15 грудня в обласному драматичному театрі в Ужгороді відбулася презентація громадської організації «Громадянський альянс Закарпаття». Громадсько-політичне об'єднання було зареєстровано 13 липня 2001 року Закарпатським обласним управлінням юстиції. Співголови Володимир Гісем – президент корпорації «Закарпатсадвинпром», Володимир Макієнко – радник секретаря Ради Національної Безпеки і оборони України, Геннадій Москаль – голова облдержадміністрації, Володимир Панов – начальник управління зовнішніх зносин і зовнішньоекономічної діяльності облдержадміністрації, Віктор Погорелов – начальник управління майном області, Володимир Приходько – заступник голови облдержадміністрації, Володимир Сливка – ректор Ужгородського національного університету, Федір Харута – заступник голови облдержадміністрації.

Структура організації була надто складною і нежиттєздатною. Очолювали же альянс декілька співголів (голова ОДА, голова обласної ради, заступники голови ОДА і т.д.). Виникнення таких квазіпартійних утворень – характерна особливість боротьби за адмінресурс у цілому ряді областей України: «Подільська асамблея» (Хмельницька область), «За єдність, злагоду і відродження» (Донецька область), «За процвітання Херсонщини», «Регіон» (Луганська область). До таких об'єднань, як правило, входять партії, які підтримують існуючу владу [384, с.3].

У січні в Закарпатті викристалізувались чотири групи впливу:

1. *Холдинг «Барва»* (В.Балога, В.Петьовка, А.Колібаба, І.Кріль, Е.Матвійчук, В.Бедь, О.Ледида). Головні цілі:
  - а) повернення до влади в області;
  - б) перемога у трьох мажоритарних округах (Мукачівський, Рахівський, Берегівський) на виборах до ВР України;
  - в) забезпечення ВБ В.Ющенка «Наша Україна» не менше 20 відсотків голосів;

г) перемога на виборах до місцевих органів влади.

Політична підтримка: ЗОО ПРП, ЗКО НРУ, ЗКО УНР, ЗОО ПП «Солідарність», 20 депутатів обласної ради. Медіасоюзники: газети «Старий замок», «Європа – центр», «Срібна Земля», «Срібна Земля. Фест», ТРК «М-студія».

2. ЗОО СДПУ(о) (І.Різак, Н.Шуфрич, С.Бобик, В.Дядченко).

Головні цілі: а) відновлення домінуючого впливу на Закарпатті; б) перемога на виборах в Ужгородському, Мукачівському, Березівському, Іршавському виборчих округах; в) перемога на виборах до місцевих органів влади.

Політична підтримка: СДПУ(о), Партія «Демократичний Союз». Медіасоюзники: газети «Соціал-демократ», «Орбіталогос», корпункт ТРК «Інтер», ТРК «Хуст».

3. ГО «Громадянський альянс Закарпаття» (В.Гісем, В.Макієнко, В.Панов, В.Приходько, Г.Москаль, Ф.Харута, М.Каламуняк, В.Русин, П.Трачук). Головні цілі: а) підтримка ініціативних, авторитетних громадян на виборах усіх рівнів; б) збереження влади; в) перемога на виборах у всіх мажоритарних округах; г) перемога на виборах до обласної ради. Політична підтримка: ЗОО НДП, ЗОО ПП «Трудова Україна», ЗОО АПУ, ЗОО ЛПУ, ЗОО ЛПУ(о), ЗОО ДемПУ, ЗОО ХДПУ. Медіасоюзники: газети «Вісті тижня», «Закарпатська правда», «Новини Закарпаття», «Репортер», «Слово», «Р.І.О.», ТРК «ІСТV».

4. Група «Р.І.О.» (С.Ратушняк, О.Антал, М.Качалаба). Головні цілі: а) реванш на виборах мера Ужгорода; б) перемога на виборах в Ужгородському мажоритарному окрузі; в) відновлення економічної могутності «Р.І.О.»-синдикату; г) провести в обласну раду не менше 12 депутатів. Політична підтримка: ГО «Нове Закарпаття», ЗОО УП «Єдність», ЗОО СДПУ. Медіасоюзники: газети «Р.І.О.», «Ехо Карпат» [172].

Розстановка політичних сил в області була дещо відмінною від тієї, якою уявлялася в 1998 році (Див.: Рис.1.).

Перш за все, слід відзначити, що в області не був представлений правий спектр політичного простору. Виключенням був ВБ «Команда озимого покоління», який, не маючи місцевих осередків, боровся за голоси виборців на відстані шляхом політичної реклами.

Розстановка партійних сил в Закарпатті напередодні виборів до ВР України 2002 року

ліві	лівий центр	центр	правий центр	праві
КПУ СПУ СелПУ КПРС КПУ(о)	СДПУ(о)	АПУ «Трудова Україна» НДП ППП ПРУ	НРУ УНР ПРП	Виборчий Блок «Команда озимого покоління»

По-друге, найбільш потужно в області були представлені центристські сили. Це, перш за все, СДПУ(о), ВБ «За єдину Україну», ВБ В.Ющенко «Наша Україна». По-третє, у виборах в Закарпатській області, як і в Україні в цілому, брали участь багато партій, головне призначення яких полягало у відборі голосів у більш потужних партій (наприклад, КПРС, КПУ(о), ВБ політичних партій «Руський блок», ВБ «Народний Рух України», який очолив К.Бойко), або отримати голоси електорату, який ще не визначився (ПЗУ, ВПО «Жінки за майбутнє»).

По-четверте, у виборах брав участь виборчий блок, який важко ідентифікувати по шкалі: ліві – центр – праві і який репрезентував інтереси як лівого, так і правого протестного електорату. Це ВБ Ю.Тимошенко.

По-п'яте, низький рейтинг провладного ВБ «За єдину Україну» надавав хорошу можливість для проведення виборчої кампанії тим партіям, які не наближені до влади. Оскільки було зрозуміло, що проурядові сили будуть робити ставку на вибори у мажоритарних округах та на вибори до місцевих органів влади.

По-шосте, в Закарпатті осередками на рівні області були утворені наступні виборчі блоки політичних партій:

1. ВБ «За єдину Україну» (НДП, АПУ, ПРУ, ПП «Трудова Україна», ПППУ);

2. ВБ В.Ющенко «Наша Україна» (НРУ, ПРП, УНР, ПП «Вперед, Україно!», ХНС, РХП, МПУ, КУН);

3. ВБ Ю.Тимошенко (ВО «Батьківщина», УНП «Собор», УРП).

Серед ЗМІ, на думку експертів, на виборців краю найсуттєвіший вплив мали газети. Аналіз того, кого підтримували, критикували головні обласні газети можна подати у вигляді наступної таблиці (Див.: Додаток 5; Таблиця 5.3.). [204, с.3]. Крім «Новин Закарпаття» проурядові партії на виборах 2002 року підтримували газети «Слово» і «Закарпатська правда». Потужною була підтримка і партії СДПУ(о) – це обласні газети «Соціал-демократ» та «Орбіта-Логос». Значною була в області й медіапідтримка ВБ В.Ющенко «Наша Україна». Інші політичні партії не мали суттєвого впливу на інформаційний простір регіону.

Таким чином, основними факторами, від яких залежали результати парламентських виборів у Закарпатській області були наступні:

- а) наявність організаційної структури, діяльність партії в регіоні;
- б) інформаційні можливості осередків політичних партій;
- в) фінансові можливості;
- г) електоральні традиції;
- д) вдала організація і проведення виборчої кампанії;
- е) вплив адмінресурсу.

Виборча кампанія 2002 року в Закарпатській області проходила без суттєвих порушень виборчого законодавства суб'єктами виборчого процесу. Найбільш потужно вона була організована і проведена в області ВБ «За єдину Україну» та СДПУ(о). Інші суб'єкти виборчого процесу (мова йде про осередки політичних партій) нічим особливим на електоральному просторі області себе не проявили. У Закарпатті за період виборчої кампанії побували всі лідери найбільш впливових виборчих блоків і політичних партій: Володимир Литвин (ВБ «За єдину Україну»), Віктор Ющенко (ВБ В.Ющенко «Наша Україна»), Юлія Тимошенко (ВБ Ю.Тимошенко), Віктор Медведчук (СДПУ(о)), Леонід Кравчук (СДПУ(о)) та інші. Зустрічі з виборцями лідерів політичних партій і виборчих блоків мали

значний вплив на підвищення рейтингу очолюваних ними структур.

Чотиривідсотковий бар'єр голосів виборців у Закарпатській області в 2002 році подолали дві політичні партії і три виборчі блоки: 1. Виборчий блок В.Ющенко «Наша Україна» – 36,63%, 2. СДПУ(о) – 14,01%, 3. ВБ «За єдину Україну» – 10,26%, 4. КПУ – 6,01%, 5. ВБ Ю.Тимошенко – 4,4% (Див.: Додаток 5; Таблиця 5.4.). Тобто, на відміну від парламентських виборів 1998 року, в 2002 році чотиривідсотковий бар'єр голосів виборців подолали тільки ті суб'єкти виборчого процесу, які були давно відомі виборцям, мали розгалужену структуру, свій потенційний електорат. Партії і виборчі блоки, які розраховували отримати голоси виборців завдяки популістським обіцянкам і рекламі, не змогли подолати чотиривідсотковий бар'єр голосів виборців. Наприклад, ПЗУ, ПП «Яблуко», КПРС і т.д.

Якщо парламентські вибори 1998 року проходили під домінуючим впливом СДПУ(о), то в 2002 році в Закарпатті найвищий рейтинг популярності мав ВБ В.Ющенко «Наша Україна». «В 1998 р. на популярність СДПУ(о), – як відзначає у своїй статті ужгородський дослідник А.Колібаба, – працювало два фактори: а) влада на чолі з тодішнім губернатором С.Устичем; б) авторитет В.Медведчука як молодого перспективного політика» [198, с.5]. Перемога партії Віктора Медведчука в Закарпатській області 1998 року була аж надто переконливою: «31,18% за партійними списками; в 3-х з 5-ти мажоритарних округів перемагають члени СДПУ(о); членами СДПУ(о) були 29 депутатів обласної ради, 96 депутатів районних рад, 15 міських, 49 селищних та 46 сільських голів» [198]. На цьому фоні перемога ВБ В.Ющенко «Наша Україна» в Закарпатті не була переконливою. Блок отримав 36,63 відсотки голосів виборців за партійними списками, але при цьому лише один представник від блоку переміг у мажоритарних округах, а вибори до місцевих органів влади ВБ В.Ющенко «Наша Україна» практично програв. До місцевих рад були обрані 8 членів ПРП, 33 – НРУ, 14 – УНР (Див.: Додаток 5; Таблиця 5.5.). Причин цьому є багато, але до основних можна віднести наступні:

а) низька популярність партій, які утворили ВБ В.Ющенко «Наша Україна» в Закарпатській області;

б) відсутність належної агітації на виборах до місцевих органів влади;

в) відсутність яскравих «прохідних» особистостей від ВБ В.Ющенко «Наша Україна» в бюлетенях для голосування до органів місцевої влади. Найвищий рейтинг ВБ В.Ющенко «Наша Україна» мав у Мукачівському, Хустському, Тячівському виборчих округах. Він був обумовлений діяльністю Віктора Балого, який очолював обласний штаб ВБ В.Ющенко «Наша Україна» та електоральними традиціями.

Найбільшу впливовість СДПУ(о) мала в Березівському, Іршавському виборчому окрузі, де знаходилися найбільш численні осередки партії (Див.: Додаток 5; Таблиця 5.11.). В Ужгородському і Мукачівському виборчих округах СДПУ(о) отримала відповідно 7,62 відсотки і 8,37 відсотків голосів виборців. Слід відзначити, що навіть виборчий блок Ю.Тимошенко в Ужгородському виборчому окрузі отримав більше голосів виборців – 9,46 відсотків (Див.: Додаток 5; Таблиця 5.11.).

Таким чином, СДПУ(о) у порівнянні з 1998 роком на парламентських виборах 2002 року втратила 17,17 відсотків голосів виборців. І в той же час, якщо ті партії, які утворили Виборчий Блок В.Ющенко «Наша Україна» (НРУ, ПРП, ПП «Вперед, Україно!», Партія «Християнсько-Народний Союз», Конгрес Українських Націоналістів) у 1998 році отримали в області приблизно 14 відсотків голосів виборців, то в 2002 році цей показник становив 36,63 відсотки голосів виборців, що на 22,63 відсотки більше. У даному випадку можна зробити однозначний висновок, що голоси колишніх прихильників СДПУ(о) практично повністю відійшли до ВБ В.Ющенко «Наша Україна». Такі різкі коливання в електоральних уподобаннях можна пояснити наступним чином:

– по-перше, в 1998 році Віктор Медведчук сприймався як молодий, перспективний політик, який допоможе разом зі своєю партійною організацією вирішити ряд життєво важливих проблем області. У 2002 році населенням області він уже сприймався як представник кланово-олігархічних структур;

– по-друге, рейтинг ВБ В.Ющенко «Наша Україна» в області був надто високим тому, що тепер населення Закарпаття бачило в особі Віктора Ющенко того реформатора, який змінить на краще стан справ як в Україні загалом, так і в Закарпатті.

Проурядовий ВБ «За єдину Україну», маючи найбільші фінансові й адміністративні можливості, отримав 10,26 відсотків голосів виборців. Даний результат – це спотворене волевиявлення, результат тиску адмінресурсу та особистої діяльності губернатора Геннадія Москаля щодо підтримки блоку. Сутність і глибину цієї діяльності можна оцінити проаналізувавши його робочі поїздки по області з жовтня 2001 року до березня 2002 року за матеріалами обласної преси. Після закінчення виборчої компанії 2002 року та оголошення результатів, тодішній голова Закарпатської ОДА Геннадій Москаль в одному з інтерв'ю про свою роботу заявив так: «До мого призначення на посаду голови Закарпатської ОДА (1 червня 2001 року – авт.), в області були засіяні два електоральні поля. Перше «засівав» Віктор Балога під урожай Віктора Ющенка, а друге, ще перед початком минулих виборів «засівали» об'єднані соціал-демократи, що стали однією з найпотужніших сил на Закарпатті. І ось за один місяць до виборів з'являється блок «За ЄдУ», який «попасся» на електоральних полях цих двох сил. Хоча входили в цей блок маловідомі і малопотужні на Закарпатті партії, та незважаючи на це блок з абсолютного нуля зайняв третє місце» [266].

Таким чином, електорат Закарпатської області вперше за роки незалежності України голосував протестно (опозиційно), тобто проти діючої влади: ВБ В.Ющенко «Наша Україна» (36,63%) + КПУ (6,02%) + ВБ Ю.Тимошенко (4,4%) + ВБ політичних партій «Блок Н.Вітренко» (1,65%) + СПУ (1,39%) = 53,67%. На попередніх виборах населення краю більшість голосів віддавало за проурядові сили: в 1994 році за діючого президента Леоніда Кравчука, у 1998 році за СДПУ(о) та НДП, у 1999 році за діючого президента Леоніда Кучму.

Залишався стабільним у Закарпатті й рейтинг лівих сил, які тут не користувалися особливим авторитетом. КПУ стабільно отримувала на виборах в області трохи більше шести відсотків голосів виборців. Але слід відзначити, що комуністи практично втратили вплив на суспільно-політичне життя області. СПУ, СелПУ, ВБ ПП «Блок Н.Вітренко» нічим себе на електоральному полі області не проявляли, а тому і отримали на виборах досить низький результат: СПУ – 1,39%, СелПУ – 1%, ВБ ПП «Блок Н.Вітренко» – 1,65%. Проблеми лівих партій пов'язані з тим, що

вони не мають у своїх лавах яскравих політичних лідерів, чисельність їх партій практично не зростає, в міжвиборчий період їх діяльності практично не видно, а відтак їх рейтинг з кожними виборами буде зменшуватись.

Виборчий Блок Юлії Тимошенко, який вітчизняні аналітики назвали ще однією «некомуністичною» опозицією, репрезентував інтереси як правого, так і лівого електорату. В Закарпатській області цей блок подолав чотиривідсотковий бар'єр голосів виборців і, перш за все, за рахунок голосування в Ужгородському виборчому окрузі, де він набрав 9,46 відсотків голосів і в Хустському виборчому окрузі – 4,4 відсотки. В інших виборчих округах виборчий блок отримав трохи більше трьох відсотків голосів виборців (Див.: Додаток 5; Таблиця 5.11.).

У порівнянні з минулими виборами населення Закарпатської області стало більш компетентнішим. Виборці акуратніше заповнювали виборчі бюлетені (менше стало недійсних бюлетенів); чітко розрізняли «політичних двійників», знаючи їх призначення (КПУ(о) – 0,88%, ВБ «Народний Рух України» – 0,26%, КПРС – 0,5% і т.д.), відмовили у мандатах «аполітичним» партіям, усвідомлюючи при цьому кого вони насправді репрезентують. Так, ПЗУ в 1998 році отримала в Закарпатті 5,4 відсотків голосів, а в 2002 році – 1,26 відсотків. Не змогли подолати чотиривідсотковий бар'єр голосів виборців і такі, на перший погляд аполітичні партії, як ВПО «Жінки за майбутнє» (3,14%), ПП «Яблуко» (0,63%), Народна партія вкладників і соціального захисту (0,18%) та ін. (Див.: Додаток 5; Таблиця 5.10.). Таким чином, за партії, які подолали чотиривідсотковий бар'єр проголосувало 431 тисячі 966 виборців або 71,31 відсотків тих, хто брав участь у голосуванні.

Розглядаючи результати голосування в Закарпатській області, слід зупинитись на аналізі впливу політичних технологій на виборчий процес. На виборах 1998 року в основному використовувалась технологія впливу на електорат на відстані. І було доведено, що результативність такого впливу може бути досить суттєвою. Прикладом може бути ПЗУ, яка не маючи структури в регіонах, за рахунок вдалої політичної реклами пододала чотиривідсотковий бар'єр голосів [344, с.43]. У 2002 році аналогічним методом діяв ВБ «Команда озимого покоління». Але до ВР Укра-

їни він не потрапив, а в Закарпатті, не маючи осередків, отримав 0,94 відсотка голосів виборців. Крім цього досить активно використовувалась технологія зняття кандидата напередодні виборів, щоб не було часу оскаржити рішення виборчої комісії в суді. Використовувались деякі технології і при підрахунку голосів виборців. Але, в цілому це явище в 1998 році було новим для України.

На парламентських виборах 2002 року практично кожна партія офіційно заявила про свою співпрацю з відомими PR-агентствами Росії та інших держав [179, с.3; 344, с.42 – 48]. Перш за все, слід відзначити, що на виборах 2002 року особливого значення, порівняно з ідеологічним, набув іміджевий ресурс. Імідж формувався або за рахунок відомих партій, або за рахунок харизматичних лідерів. Значна увага у виборчому процесі була відведена іміджевим повідомленням. Наприклад, за результатами соціологічних досліджень, проведених напередодні виборів закарпатським соціологом А.Колібабою видно, що рейтинг партій, які утворили блок «Наша Україна», до утворення блоку був досить низьким (6 – 8%). У жовтні 2002 року, коли стало відомо, що націонал-патріотичні партії об'єднуються під керівництвом В.Ющенка, їх рейтинг зріс до 19 відсотків, а ще пізніше рейтинг ВБ В.Ющенка «Наша Україна» в області став найвищим. Аналогічно постійно зростав рейтинг ВО «Батьківщина». У січні 2001 року його рейтинг становив 1,39 відсотків. Після утворення ВБ Ю.Тимошенко його рейтинг значно зріс [198, с.5]. У цьому і полягала ідея використання іміджевого ресурсу у виборчій кампанії.

Але найбільш широко використовувалась технологія клонування, утворення двійників (ВБ «Народний Рух України», КПУ(о) і т.д.). В Ужгород з Києва приїхали для реєстрації кандидатами в народні депутати чотири Сергії Ратушняки, яким ОВК відмовила в реєстрації. Слід відзначити, що в регіоні СДПУ(о) найбільше використовувала виборчі технології, причому із значним успіхом. Так, у 1998 році Сергій Ратушняк був знятий з виборчих перегонів і перемогу в 70 окрузі отримав член СДПУ(о) Нестор Шуфрич. У 2002 році у 72 окрузі, де перемогу прогнозували М.Ковачу, її отримав член СДПУ(о) І.Гайдош. Оскільки двійник М.М.Ковача – М.І.Ковач «відібрав» 8063 голоси, Іштван Гайдош отримав перемогу з мінімальною різницею голосів.

Адміністративний ресурс в Закарпатській області працював настільки, наскільки йому дозволяли це робити опоненти. Адже загальновідомо, що бездіяльність політичних партій призводить до посилення адмінресурсу у виборчій кампанії. Але, населення Закарпатської області, як і населення України в цілому, були готові до цього. І в більшості випадків голосування було суто прагматичним, особливо в мажоритарних округах. Якщо представник ВБ «За єдину Україну» був міцним господарником, здатним принести користь округу, адмінресурс лише допомагав забезпечити і без того гарантовану перемогу. Якщо ж в окрузі яскрава особистість, господарник представляв іншу політичну силу, то адмінресурс нічого протидіяти не міг.

У партійних списках на виборах 2002 року було 60 представників від Закарпаття. Але, як і в 1998 році, їх місця були «непрохідними». Це є свідченням незначного впливу осередків партій Закарпаття на партійно-політичне розташування сил в Україні загалом. Авторами монографічної роботи в Додатку 5 (Таблиця 5.6.) проставлені тільки місця закарпатців у списках партій та окремо виділені прізвища тих, хто був обраний до ВР України за партійними списками: КПУ (І.Мигович, М.Маркуш), ВБ В.Ющенко «Наша Україна» (Е.Матвійчук, І.Іванчо), СДПУ(о) (І.Різак).

Таким чином, виходячи з результатів голосування за списки політичних партій у шести округах області, можна сказати, що з п'яти партій, які подолали виборчий бар'єр, стабільний результат по всій області мали ВБ В.Ющенко «Наша Україна», ВБ «За єдину Україну», СДПУ(о) та КПУ. Виборчий блок Ю.Тимошенко подолав чотиривідсотковий бар'єр голосів виборців тільки завдяки голосуванню в 70 (м.Ужгород) та 74 (м.Хуст) виборчих округах.

Загальним висновком після проведення двох парламентських виборчих кампаній 1998 та 2002 років в Закарпатській області є відсутність механізму реалізації результатів голосування. Так, у 1998 році СДПУ(о) перемогла на виборах в краї і заявила про те, що готова взяти на себе політичну відповідальність за ситуацію в краї. Але головами Закарпатської ОДА за період між виборами були призначені Віктор Балоба і Геннадій Москаль, які особисто не підтримували партію в регіоні.

У 2002 році в Закарпатській області найбільшу кількість голосів виборців отримав ВБ В.Ющенко «Наша Україна», а головою ОДА відразу після виборів був призначений голова обласного осередку СДПУ(о) Іван Різак. Як у першому, так і в другому випадках партія, яка отримала перемогу на виборах в області не мала реальної влади, а значить і можливості для реалізації своїх програмних положень. Хоча в другому випадку (2002 р.) перемогу ВБ В.Ющенко «Наша Україна» в області можна поставити під сумнів, оскільки, як уже відзначалось, вибори до місцевих органів влади виграла СДПУ(о). Це показало, що шляхом до створення інституту політичної відповідальності в областях України можуть бути вибори голів ОДА населенням регіону.

5.2. Місцеві вибори 2002 року

Із 71 організації політичних партій, зареєстрованих у Закарпатській області, активно взяли участь у виборчих перегонах лише деякі з них: у складі блоку «За єдину Україну» – ЗОО НДП, ЗОО АПУ, ЗОО Партії Регіонів, ЗОО Партії Промисловців і Підприємців, ЗОО Партії «Трудова Україна». Угоду про співпрацю та підтримку Виборчого Блоку «За єдину Україну» підписали чотири обласні організації політичних партій: Ліберальної Партії України (о), Партії Національно-Економічного Розвитку, УПС-СВІЧА, Всеукраїнської Партії Миру та Єдності, а також 57 громадських та профспілкових організацій і трудових колективів.

У складі Блоку «Наша Україна» згурпувалися ЗОО КУН, ЗОО ПРП, ЗОО УНР, ЗОО НРУ, ЗОО Партії «Солідарність». У складі Блоку «Ю.Тимошенко» відтак зорганізувалися ВО «Батьківщина», ЗОО УРП, ЗОО УНП «Собор», ЗОО УКРП. Самостійно брали участь у виборчих перегонах – ЗОО СДПУ(о), ЗОО КПУ, ЗОО СПУ, ЗОО Української Партії «Єдність», ЗОО «Жінки за майбутнє», ЗОО «Яблуко», ЗОО СелПУ, ЗОО ПСПУ, ЗОО ПЗУ, ЗОО ПНЕРУ, ЗОО ПДС-ЗОО СДС. Інші обласні організації політичних партій активної участі у виборчій кампанії не брали.

Представники 26 обласних організацій партій та двох виборчих блоків політичних партій «Руський блок» та «Команда

озимого покоління» ввійшли до складу шести окружних виборчих комісій. Зокрема, члени 13 облорганізацій увійшли до складу кожної комісії (НДП, «Трудова Україна», СДПУ(о), ПДС, СПУ, НРУ, УНР, «Яблуко», ВО «Батьківщина», КПУ, ПЗУ, «Єдність», ПРП), представники Партії Регіонів, ВО «Громада», Партії «Солідарність» – у п'яти окружних виборчих комісіях, ПСПУ, ВО «Жінки за майбутнє», Всеукраїнської Партії «Нова сила» – у трьох комісіях, СелПУ, НРУ «За єдність» та виборчого блоку «Команда озимого покоління» – у двох комісіях, по одному – від ПНЕРУ, ДемПУ, Української Селянської Демократичної Партії, Партії реабілітації тяжкохворих України, виборчого блоку політпартій «Руський блок».

27 обласних організацій партій (блоків), громадських організацій було зареєстровано обласною виборчою комісією для участі у виборах депутатів обласної ради (НДП, ВПО «Жінки за майбутнє», НРУ «За єдність», СПУ, ПСПУ, ХНСЗ, АПУ, ВО «Батьківщина», УНП «Собор», УРП, ПЗУ, СелПУ, Партії Регіонів, ПДС, «Трудова Україна», «Нова генерація України», ВПМЄ, ПППУ, РУХ, СДПУ(о), ВП «Нова сила», виборче об'єднання «Блок В.Ющенко «Наша Україна», Товариство угорської культури Закарпаття, обласна організація профспілок працівників фінансово-інвестиційних та підприємницьких організацій України, крайове товариство «Просвіта»). Тривала активна робота з висунення своїх представників у кандидати в депутати місцевих рад та кандидатів на посади сільських, селищних, міських голів.

У 2002 році в Закарпатті нараховувалось 334 ради, 6463 виборчих округів, 7061 депутатських мандатів у них. Серед обраних депутатів членів партій було 1767 чоловік, з них членів СДПУ(о) – 995, ВПО «Жінки за майбутнє» – 123, АПУ – 142, «ДемСоюз» – 119, СелПУ – 82, НРУ – 33, Партія Регіонів – 20, НДП – 53, УНР – 14, ПРП – 8, КПУ – 7, ВО «Батьківщина» – 6, ПП «Трудова Україна» – 1, СПУ – 1 і т.д. Партійність селищних, сільських, міських голів формували: СДПУ(о) – 112, НДП – 6, «ДемСоюз» – 7, НРУ – 4, СелПУ – 4, ВО «Батьківщина» – 3. Найбільше членів СДПУ(о) і у виконавчих комітетах рад: СДПУ(о) – 368, АПУ – 42, СелПУ – 28 і т.д.

До обласної ради було обрано в 2002 році 85 депутатів. З них членів СДПУ(о) – 15 депутатів, АПУ – 4, НДП – 3, ВО «Жін-

ки за майбутнє», ПП «Єдність», УНП «Собор», ПП «Яблуко», ПРП, Партія Регіонів – по 1 представнику. Всього членів різних партій – 26 депутатів [90, с.3]. Партійність міської ради (м. Ужгород) була наступною (всього 41 депутат): СДПУ(о) – 8 чол., Всеукраїнська партія «Нова сила» – 3, НДП – 2, Всеукраїнська партія «Молода Україна» – 1 (Див.: Додаток 5; Таблиця 5.5.). Ці статистичні дані відображають вплив політичних партій на місцях. Виходячи з них можна зробити висновок, з яким можуть не всі погоджуватись – про домінуючий вплив СДПУ(о) в Закарпатській області, незважаючи на те, що вона набрала набагато менше голосів виборців, ніж у 1998 році і пропустила на перше місце ВБ В.Ющенко «Наша Україна».

Міськими головами міст обласного підпорядкування в Закарпатті було обрано: в Ужгороді – С.Ратушняк, голову облорганізації УП «Єдність», в Мукачеві – В.Балогу, колишнього голову ОДА, в Берегові – знову обрано Й.Жупана, в Хусті – М.Джанду, юриста ТЗОВ «Олена», видавця газети «Нова свобода», голову облогоанізації УНР.

Цікавими були повторні вибори міських голів міста Ужгород (8 вересня 2002 року) та міста Мукачево (29 червня 2003 року), оскільки Сергій Ратушняк та Віктор Балога з двох депутатських мандатів вибрали мандат депутата ВР України. У 1998 році, наприклад, після відставки Сергія Ратушняка, про участь у виборах міського голови заявили 15 політичних партій та громадських організацій: НДП, КПУ, СДПУ(о), НРУ, СПУ, УПС, ХДПУ, ВО «Громада» та ін. [22, арк.7 – 13; 23; 24]. Міські організації СДПУ(о), НРУ, НДП, ПРП, ХДПУ підтримували кандидатуру В.Цоклана. Але 15 серпня 1998 року обласні організації СДПУ(о), НДП, ЛПУ та АПУ після консультацій з центром оприлюднили заяву про підтримку Степана Сембера. Тобто, в 1998 році вже була помітна тенденція неспівпадіння інтересів міських партійних організацій та обласних і центральних керівних органів партії. Проявила себе ця тенденція і на повторних виборах міського голови Ужгорода в 2002 році. Після того, як закінчилася реєстрація кандидатів, стало зрозуміло, що реальними кандидатурами на посаду мера є Віктор Погорелов, Павло Чучка та Василь Прокопець. ВБ В.Ющенко «Наша Україна» підтримав кандидатуру ужгородського підприємця Павла Чучки [107, с.4 – 5].

Але 23 серпня 2002 року Ужгородський міський ВБ «Наша Україна» приймає рішення та оголошує про політичну підтримку на виборах ужгородського міського голови, що відбудуться 8 вересня 2002 року, кандидатури позапартійного Віктора Погорелова [296, с.1]. У цьому засіданні брав участь і голова Об'єднаної ради ЗОО ПРП та ХНСЗ Віктор Бедь [254, с1].

Результатом даного конфлікту було те, що всі голови ужгородських міських організацій політичних партій подали у відставку. А політрада партії «Реформи і Порядок» прийняла рішення про розпуск Закарпатської обласної організації ПРП. Рішення було викликане розкольніцькою поведінкою обласного керівництва і, в першу чергу, голови обласного осередку ПРП Віктора Беда під час виборів ужгородського мера та його подвійною грою по відношенню до ВБ В.Ющенко «Наша Україна» [324, с.3]. В.Бедь у газеті «Срібна Земля» опублікував заяву про свій вихід з лав ПРП. А у зверненні до правління ПРП він говорив про ту реальну роботу, яка пророблена ним з розбудови партії в області: «з кілька десятків чоловік чисельність партії на початок виборів 2002 р. зростає до 570 чол., утворюється 13 районних і 3 міські з правами районних осередки партії» [189 а, с.3]. Після перемоги Віктора Погорелова на виборах ряд представників політичних партій, які його підтримували, отримали посади в управлінському апараті міської управи: Віктор Бедь, Іван Сарканич та інші [388, с.3].

Конфлікт між місцевим осередком ВБ В.Ющенко «Наша Україна» і його центральними органами послабив і до того слабкі позиції осередків політичних партій, які входили до блоку. Таким чином, на перевиборах міського голови кандидат, якого підтримував ВБ В.Ющенко «Наша Україна» зазнав поразки, а міським головою став кандидат – висуванець проурядових сил. При цьому Віктор Погорелов отримав перемогу з невеликою різницею голосів. Якби у ВБ В.Ющенко «Наша Україна» не відбулися розколи, то реальною могла бути і перемога кандидата, якого підтримував блок.

Перевибори міського голови Мукачева були призначені на 29 червня 2003 року. Віктор Балоба єдиний в Україні держслужбовець, кому всупереч законодавству вдалося «відтягнути» свої перевибори до літа 2003 року. В Ужгороді це зробити не вдалося, що було однією з причин поразки як команди Сергія Ратушняка,

так і ВБ В.Ющенко «Наша Україна». Відтягуючи перевибори, В.Балога хотів виграти час для того, щоб «розкрутити» потрібну кандидатуру на посаду міського голови. Вікторові Балозі, який очолював обласну структуру ВБ В.Ющенко «Наша Україна», потрібна була гучна перемога на виборах, що дало б змогу йому утвердитись як лідеру опозиції на Закарпатті. Конкурентами Віктора Балози і його команди була обласна влада на чолі з головою Закарпатської ОДА Іваном Різаком. На рівні партійних структур існувало протистояння ВБ В.Ющенко «Наша Україна» і СДПУ(о). Обласні осередки потужних центристських партій (НДП, АПУ, Партії Регіонів, ПППУ) відкрито не заявили про підтримку того чи іншого кандидата. Для Мукачівських виборів міського голови також була характерною розбіжність у підтримці кандидатів партійними структурами різного рівня. Так, політради СПУ та ВБ Ю.Тимошенко прийняли рішення про підтримку кандидатури В.Петьовки, а міські осередки СПУ та ВО «Батьківщини» заявили про свою підтримку кандидатури Е.Нусера. Електоральний потенціал головних конкурентів практично був однаковий: адмінресурс, PR-технології, використання брендів СДПУ(о) та ВБ «Наша Україна», фінансові ресурси, вплив на виборців через ЗМІ. Керувати виборчим штабом Василя Петьовки, якого підтримував ВБ В.Ющенко «Наша Україна», було доручено А.Колібабі та І.Крілю, який досить вдало організував свою виборчу кампанію в 2002 році. Виборчий штаб Е.Нусера, якого підтримувала СДПУ(о), очолили М.Попович та Ю.Кохан, а фактично роботу виконувала обласна та Мукачівська організації СДПУ(о).

За попередніми соціологічними дослідженнями, які проводив Віктор Пашенко, в квітні рейтинги В.Петьовки і Е.Нусера були однаковими, а в подальшому спостерігалось зростання рейтингу В.Петьовки. Екзит-пол, проведений у день виборів, також був на користь Василя Петьовки: 47,2% проти 39,2% у Е.Нусера. Результати виборів були наступними: В.Петьовка – 15 тисяч 288 голосів виборців (47,23%), а Е.Нусер – 12 тисяч 702 (39,24%). У виборах взяли участь 32 тисячі 371 чоловік (49,39% усіх виборців) [251, с.27]. Це низький показник, оскільки, як правило, в м. Мукачево участь у виборах була на рівні 65 відсотків. Низький рівень участі у виборах може бути пояснений сезоном

відпусток та просто небажанням жителів брати участь у виборах. Вибори в Мукачеві отримали гучний резонанс по Україні. Їх було названо найбруднішими в історії України. Причому слід відзначити, що брудні технології використовувалися майже однаково всіма кандидатами. Обласне керівництво на чолі з І.Різаком кандидатура В.Петьовки не влаштувала. Після серії судів, різного роду провокацій Указом Президента «Про заходи щодо забезпечення конституційних прав громадян та нормалізації життєдіяльності м. Мукачева Закарпатської області» виконуючим обов'язки міського голови було призначено члена СДПУ(о) М.Опачка.

Повторні вибори міського голови м. Мукачево були призначені на 18 квітня 2004 року. Це були найбрутальніші вибори в історії України: безпрецедентна фальсифікація, розгул бандитизму на виборчих дільницях, побиття народних депутатів України, викрадення бюлетенів та протоколів з результатами волевиявлення громадян Мукачева. Мукачівська територіальна виборча комісія оголосила переможцем Едуарда Нусера, хоча насправді перемогу отримав Віктор Балоба. Мукачево алегорично назвали «Сталінградом для СДПУ(о)». 12 травня ВР України прийняла постанову, в якій містилося звернення до Президента України дати належну оцінку подіям в Мукачеві. У Постанові рекомендувалося звільнити з посади голову Закарпатської ОДА І.Різака, начальника та заступника УМВС України в Закарпатській області В.Варцабу і В.Русина. Натомість В.Варцабі було присвоєно звання генерал-майора міліції, а І.Різак отримав орден «За заслуги» II ступеня. Нагороджені були й інші дійові особи мукачівської епопеї (голова територіальної виборчої комісії Ю.Переста, несправедливо обраний міський голова Е.Нусер, активіст його команди М.Попович).

Голова Адміністрації Президента України та голова СДПУ(о) Віктор Медведчук на 18 зїзді СДПУ(о) позитивно оцінив вибори в Мукачеві: «Досвід позитивний – треба поширювати» [251, с.27 – 28]. Брудні технології, зухвало апробовані на виборах у Мукачеві, будуть пізніше застосовані у всеукраїнському масштабі на президентських виборах 2004.

Мукачівські вибори завершили парламентський виборчий цикл 2002 року в Закарпатській області, а їх аналіз дозволяє зробити ряд висновків. По-перше, вибори перестали бути боротьбою

окремих амбіцій і перетворились у боротьбу окремих команд та їх виборчих штабів. По-друге, протистояння потужних команд мінімізують фальсифікацію, застосування адмінресурсу та брудних технологій. По-третє, в Закарпатті виокремилися дві потужні політичні сили: СДПУ(о) та ВБ В.Ющенко «Наша Україна», відносини між якими і зумовлювали проблеми політичного розвитку Закарпаття.

5.3. Мажоритарна складова виборчого процесу

Набагато серйознішою боротьба за депутатські мандати на парламентських виборах 2002 року була в мажоритарних округах. У шести виборчих округах було зареєстровано 107 кандидатів, що становило майже вісімнадцять претендентів на одне депутатське місце: округ №70 (м.Ужгород) – 29 кандидатів, округ №71 (м.Мукачево) – 15, округ №72 (м.Берегово) – 9, округ №73 (м.Іршава) – 16, округ №74 (м.Хуст) – 16, округ №75 (м.Рахів) – 22. Паспорти виборчих округів (дані про заклади освіти, соціально-демографічні характеристики населення і т.д.) подані в Додатку 5 (Таблиця 5.7.). Практично у всіх округах були зареєстровані досить впливові кандидати. Це було, скоріш за все, тією причиною, що цілий ряд партій і виборчих блоків не були представлені в округах. Серед 107 кандидатів 66 були «самовисуванцями» і 41 – членами різних партій. Найпотужніше в округах були представлені СДПУ(о) і ВБ В.Ющенко «Наша Україна». Від СДПУ(о) балотувались: народний депутат України Нестор Шуфрич, голова Мукачівської райдержадміністрації, голова Березівської райдержадміністрації, голова Іршавської райдержадміністрації, заступник голови Хустської райдержадміністрації, голова Тячівської райдержадміністрації. Крім СДПУ(о) і ВБ «Наша Україна» практично у всіх виборчих округах своїх кандидатів висунули ПП «Яблуко», СелПУ, СПУ, Всеукраїнська Партія «Нова сила», Виборчий Блок партій «Народний Рух України». Завданням останніх двох суб'єктів виборчого процесу було розсіювання голосів виборців, відбирання їх у ВБ В.Ющенко «Наша Україна» [253; 355; 373].

На відміну від 1998 року в 2002 році виборча кампанія в мажоритарних округах проводилась впливовими кандидатами

на серйозному рівні. У виборчих округах, районах області діяли виборчі штаби, які займалися агітацією, організовували зустрічі з кандидатами і т.д. Такий рівень проведення виборчої кампанії потребував суттєвих капіталовкладень. Аналіз же фінансових звітів кандидатів окружних виборчих комісій показує, що у виборчі фонди кандидатів надійшло дуже мало коштів. Наприклад, у виборчому окрузі №72 на рахунки кандидатів надійшло 129 тисяч 810 грн., з яких 96 тисяч 56 були використані для реклами в ЗМІ [1, арк.2]. У виборчому окрузі №71 на рахунки кандидатів надійшло 131 тисяча 544 грн., з них на виготовлення передвиборчої агітації було витрачено 76 тисяч 540 [9, арк.1 – 3]. На виборчі фонди кандидатів у 74 окрузі поступило 89 тисяч 685 грн., з них на виготовлення матеріалів передвиборчої агітації витрачено 58 тисяч 167 грн., а на використання ЗМІ – 25 тисяч 278 грн. На рахунках у кандидата М.Сятині перебувало 67 тисяч 400 грн., А.Лінтура – 12 тисяч 060 грн., В.Бедя – 500 грн. і т.д. [1, арк.1 – 4]. У більшості випадків кандидати, як правило, використовували свої кошти для виготовлення агітаційних матеріалів та реклами в ЗМІ. Все інше фінансування не проходило через виборчі фонди. Висновок може бути тільки один – потрібно збільшити величину виборчих фондів, щоб таким чином вивести з «тіні» фінансування виборчої кампанії.

Переможцями виборів у одномандатних округах стали:

– 70 округ (м. Ужгород) – Сергій Ратушняк – 35,47 відсотків. Перемога С.Ратушняка в даному окрузі була прогнозованою. Це лідер харизматичного типу, колишній мер міста, який постраждав від владних структур. Це один із мотивів голосування за його кандидатуру. Більш перспективним і далекоглядним політиком був колишній заступник голови Закарпатської облдержадміністрації Ігор Кріль, який набрав 20,1 відсоток голосів виборців. І.Кріль із Мукачева, і саме протистояння цих двох міст в області не дало можливості набрати йому необхідну кількість голосів виборців. Ще одним чинником, який спонукав ужгородців віддати свої голоси за Сергія Ратушняка – балотування члена СДПУ(о) Нестора Шуфрича, який мав в Ужгороді досить низький рейтинг популярності. Інші кандидатури були або маловідомими, або «вічними» кандидатами;

– 71 округ (м. Мукачево) – Віктор Балога – 66,39 відсотків. Перемога колишнього губернатора області також була прогнозованою і ні в кого не викликала сумніву;

– 72 округ (м. Берегово) – Іштван Гайдош – 33,5 відсотка. Аналітики прогнозували перемогу в даному окрузі М.Ковачу, голові Товариства угорської культури Закарпаття. Але М.Ковач набрав лише 32,72 відсотків голосів виборців. Підрахунки голосів в даному окрузі відбувались найдовше, а голосування в ряді дільниць округу були визнані недійсними. Зіграло свою роль у поразці М.М.Ковача балотування його «двійника», М.І.Ковача, який набрав 8,4 відсотка голосів виборців. Вибори в цьому окрузі показали можливість фальсифікування результату волевиявлення. Брудні технології, які були задіяні і апробовані партією СДПУ(о) в даному окрузі згодом успішно використовувались на виборах мера м. Мукачево та на президентських виборах 2004 року. Маніпуляції використовувались уже з визначення меж округу, коли до нього чомусь не були включені села, де мав домінуючий вплив М.Ковач. На чотирьох виборчих дільницях 14, 45, 58, 67, де впевнену перемогу отримав М.Ковач (2488 голосів проти 1269) вибори були визнані недійсними. Найбільшою в окрузі по Закарпаттю була кількість недійсних бюлетенів – 15 тисяч 404, тоді ж як в окрузі № 70 (м. Ужгород) – 6 тисяч 271, в окрузі № 74 (м. Хуст) – 6 тисяч 452 і т. д.

У окрузі № 72 були два протоколи, один з яких уточнений після перерахунку голосів на чотирьох вказаних вище дільницях. Крім того, кількість виборців внесених у протокол по мажоритарному округу на 8 тисяч 462 людей менше. Покажемо, на думку В.Пашенка, було й те, що в Угорщині в цей час також відбувались парламентські вибори і на них перемогла політична сила, яка підтримувала політичну структуру І.Гайдоша. Судові суперечки завершилися на користь останнього. Але очевидним був правовий колапс, спричинений виборчими маніпуляціями [281, с.64].

– 73 округ (м. Іршава) – Олександр Кеменяш – 25,13 відсотків. Прогнозувати результат голосування в даному окрузі було надзвичайно важко, оскільки крім О.Кеменяша високий рейтинг мали Василь Дурдинець (Міністр України з питань надзвичайних ситуацій) та Степан Бобик (голова Іршавської

райдержадміністрації, член СДПУ(о)). Виборці віддали голоси місцевому підприємцю, і це була основна мотивація вибору. В.Дурдинець отримав 24,26 відсотків голосів, а С.Бобик – 18,81 відсоток (такий результат – наслідок зменшення рейтингу впливовості СДПУ(о) в області);

– 74 округ (м. Хуст) – Михайло Сятиня – 31,39 відсотка. Перемога М.Сятині, президента фірми «Гедеон-Ріхтер-Укрфарм», була прогнозованою, оскільки ним були зроблені суттєві капіталовкладення в округ. Суперники в нього також були впливовими і відомими в області: В.Сливка (ректор УжНУ), В.Бедь (ректор Закарпатського інституту ім. А.Волошина МАУП), В.Лінтур (заступник голови облдержадміністрації), В.Кашук (заступник голови Хустської райдержадміністрації), І.Гецянин (заступник голови Державної податкової адміністрації в Закарпатській області). Це ще раз підтверджує тезу про те, що з кожним роком зростає професіоналізація виборчої кампанії, а балотуються кандидати, які мають високий особистий рейтинг впливовості в області;

– 75 округ (м. Рахів) – Орест Климпуш – 28,87 відсотків. Виходець із Закарпаття, Надзвичайний і Повноважний посол в Угорщині і Словенії, який вигравав вибори до ВР України в цьому окрузі у 1990 році. Його перемога в 2002 році була очікуваною. Він позиціонував себе з ВБ «За ЄдУ», який підтримував у Закарпатській області губернатор Г.Москаль.

Вибори до місцевих органів влади та до ВР України показали, що в суспільно-політичному житті Закарпаття домінували дві політичні сили: СДПУ (о) і ВБ В.Ющенко «Наша Україна» (згодом ПП НСНУ). Подальший політичний розвиток краю показав, що саме між цими двома політичними силами і відбувалося протистояння і на виборах міського голови Мукачева, і на президентських виборах 2004 року.

ДОДАТОК 5.

Таблиця 5.1.

**Рейтинг впливовості та кількість місцевих осередків
політичних партій по районах області
станом на кінець грудня 2000 року**

Берегівський район	
1. СДПУ(о)	– 1728 чол. / 55 осередків
2. АПУ	– 665 / 11
3. СелПУ	– 325 / 12
4. Громада	– 90 / 0
5. Батьківщина	– 51 / 1
6. НДП	– 34 / 0
7. КПУ	– 36 / 4
8. НРУ	– 25 / 1
9. УКРП	– 0
Великобerezнянський район	
1. ВО «Громада»	– 875 чол. / 14 осередків
2. СДПУ(о)	– 512 / 32
3. СелПУ	– 374 / 24
4. НДП	– 116 / 4
5. НРУ	– 71 / 2
6. Батьківщина	– 101 / 7
7. АПУ	– 49 / 3
8. КПУ	– 42 / 1
9. СПУ	– 34 / 1
Виноградівський район	
1. СелПУ	– 1472 чол. / 41 осередків
2. СДПУ(о)	– 1220 / 42
3. ХДПУ	– 195 / 1
4. АПУ	– 159 / 4
5. УСелДП	– 136 / 1

6. ВО «Громада» – 35 / 1
7. СПУ – 110 / 6
8. ДемПУ – 76 / 1
9. КПУ – 28 / 1
10. Солідарність – 81 / 0
11. УНР – 18 / 1
Воловецький район
1. СДПУ(о) – 515 чол. / 15 осередків
2. ХДПУ – 170 / 4
3. АПУ – 68 / 8
4. ВО «Батьківщина» – 36 / 3
5. ВО «Громада» – 52 / 1
6. ДемПУ – 42 / 3
7. НРУ – 24 / 1
8. НДП – 35 / 3
9. СелПУ – 110 / 3
Іршавський район
1. СДПУ(о) – 2890 чол. / 47 осередків
2. СПУ – 120 / 10
3. Батьківщина – 8 / 1
4. РУХ – 48 / 8
5. АПУ – 43 / 6
6. СелПУ – 88 / 7
7. ДемПУ – 30 / 2
8. ПРП – 27 / 3
9. Солідарність – 5 / 1
10. НРУ – 14 / 4
Міжгірський район
1. СДПУ(о) – 650 чол. / 23 осередків
2. СелПУ – 487 / 24
3. ВО «Громада» – 112 / 1
4. НДП – 70 / 1
5. АПУ – 50 / 5
6. ВО «Батьківщина» – 50 / 3
7. ПДС – 45 / 2

8. СПУ	– 3 / 1
9. КУН	– 13 / 1
Мукачево	
1. СДПУ(о)	– 554 чол. / 14 осередків
2. НДП	– 112 / 0
3. ЛДПУ	– 50 / 0
4. КПУ	– 78 / 0
5. ПДС	– 88 / 0
6. СПУ	– 39 / 0
7. СелПУ	– 200 / 0
8. ХДПУ	– 12 / 0
Мукачівський район	
1. СДПУ(о)	– 500 чол. / 39 осередків
2. СелПУ	– 128 / 4
3. ВО «Батьківщина»	– 62 / 3
4. ПДС	– 38 / 1
5. УРП	– 80 / 1
6. СПУ	– 21 / 1
Перечинський район	
1. СДПУ(о)	– 391 чол. / 17 осередків
2. СелПУ	– 222 / 7
3. ВО «Батьківщина»	– 125 / 7
4. АПУ	– 60 / 9
5. ПДС	– 33 / 4
6. УРП	– 19 / 1
7. РУХ	– 35 / 2
8. НРУ	– 5 / 1
9. НДП	– 62 / 1
10. КПУ	– 33 / 1
Рахівський район	
1. СДПУ(о)	– 815 чол. / 52 осередків
2. ПНРЕУ	– 156 / 1
3. ХДПУ	– 123 / 1
4. НРУ	– 115 / 9
5. ПДС	– 107 / 1

6. ВО «Батьківщина»	– 100 / 1
7. ЛПУ	– 58 / 2
8. НДП	– 82 / 4
9. КУН	– 51 / 3
10. КПУ	– 36 / 6
11. РУХ	– 8 / 1
12. СПУ	– 6 / 1
13. Солідарність	– 30 / 1
Свалявський район	
1. СДПУ(о)	– 355 чол. / 23 осередків
2. ДемПУ	– 722 / 3
3. ВО «Громада»	– 188 / 12
4. СелПУ	– 94 / 1
5. НРУ	– 47 / 1
6. КПУ	– 41 / 6
7. СПУ	– 36 / 0
8. НДП	– 38 / 0
9. ПСПУ	– 28 / 0
10. УРП	– 24 / 0
Тячівський район	
1. СДПУ(о)	– 2044 чол. / 37 осередків
2. АПУ	– 118 / 12
3. НДП	– 111 / 5
4. НРУ	– 111 / 12
5. КПУ	– 100 / 1
6. УКРП	– 100 / 1
7. УРП	– 57 / 6
8. СПУ	– 71 / 4
9. РУХ	– 16 / 1
10. СелПУ	– 8 / 1
11. ПРП	– 3 / 1
Ужгород	
1. ВОХ	– 1050 чол. / 12 осередків
2. СДПУ(о)	– 921 / 8
3. ВО «Громада»	– 728

4. СелПУ	–	650
5. НДП	–	208
6. АПУ	–	260
7. ПЗУ	–	117 / 3
8. ВО «Батьківщина»	–	148 / 2
9. КПУ	–	113 / 4
10. НРУ	–	84 / 8
11. РУХ	–	34 / 3
Ужгородський район		
1. СДПУ(о)	–	684 чол. / 56 осередків
2. ВО «Громада»	–	560 / 26
3. АПУ	–	136 / 9
4. НДП	–	100 / 1
5. ВО «Батьківщина»	–	110 / 5
6. КПУ	–	47 / 5
7. СелПУ	–	35
8. РУХ	–	17
9. ЛПУ(о)	–	25
Хуст		
1. СДПУ(о)	–	326 чол. / 1 осередків
2. ВО «Батьківщина»	–	172
3. НРУ		
Хустський район		
1. СДПУ(о)	–	1060 чол. / 26 осередків
2. СелПУ	–	530 / 13
3. ДемПУ	–	325 / 4
4. НРУ	–	160 / 1
5. ВО «Батьківщина»	–	3
6. ПДС	–	52 / 5
7. КПУ	–	37 / 3
8. НДП	–	128 / 4
9. УРП	–	15 / 1

Таблиця 5.2.

**Електоральний потенціал найбільш впливових осередків
політичних партій в області**

Назва партії	адмін- ресурс	структура в області	фінансові можли- вості	рейтинг в області	наявність впливових лідерів	інформа- ційний ре- сурс
СДПУ(о)	+	+	+	+	+	+
КПУ	-	+	-	+	-	+
СПУ	-	+	-	+	-	+
«Батьківщина» ВБ Ю.Тимошенко	-	+	+	+	-	-
ВБ «За єдину Україну»	+	+	+	-	+	+
ПЗУ	-	-	+	-	-	-
ВБ В.Ющенко «Наша Україна»	-	+	+	+	+	+
«Жінки за майбутнє»	+	-	+	-	-	-
ВБ «Команда озимого покоління»	-	-	+	-	-	-

Таблиця 5.3.

Вибори 2002 року на шпальтах закарпатської преси

Видання	Ті, кого підтримує, засновники	Опоненти	Клієнти
«РІО»	С.Ратушняк, Г.Москаль, В.Литвин, О.Омельченко	«Наша Україна», СДПУ(о), Н.Шуфрич	І.Кричфалушій, О.Климуш, В.Дурдинець, М.Сятиня, БЮТ
«Європа-центр»	«Наша Україна», І.Кріль, В.Балога, Е.Матвійчук, В.Химинець	БЮТ, СПУ, С.Сембер	С.Ратушняк
«Срібна Земля»	«Наша Україна», В.Бедь, В.Балога, І.Кріль, БЮТ, П.Станко, М.Волошук, П.Федака	«За ЄДУ»	І.Яворський
«СЗ.Фест»	В.Балога	С.Ратушняк	«Наша Україна», БЮТ, СДПУ(о), «Жінки за майбутнє», «За ЄДУ», «Яблуко», «Озиме покоління», М.Каламуняк, В.Маргіта, С.Сембер, В.Бабич, Ф.Вовканич
«Вісті тижня»	«За ЄДУ», Ф.Ващук, Г.Москаль	«Наша Україна», С.Сембер, В.Маргіта, В.Балога, І.Іванчо	В.Макієнко, В.Погорелов, В.Дурдинець, О.Ржавський
«Старий замок»	«Наша Україна», В.Балога, І.Кріль	Г.Москаль, БЮТ, СПУ, СДПУ(о)	В.Дурдинець, «Жінки за майбутнє», М.Ковач, Ю.Ільницький, «Озиме покоління»
«Новини Закарпаття»	«За ЄДУ», С.Ратушняк, М.Андрусь, Г.Москаль, В.Погорелов, В.Дурдинець, О.Климуш, В.Лінтур	СПУ, БЮТ, «Наша Україна», В.Балога, І.Іванчо	В.Химинець, Н.Шуфрич

Таблиця 5.4.

**Результати парламентських виборів 31 березня 2002 року
в Україні. Кількість додаткових мандатів, одержаних
партиями-переможницями за рахунок партій і блоків,
що не пройшли 4% бар'єр**

№ п/п	Партії, виборчі блоки	Кількість голосів та ма- ндатів, здобу- тих на виборах		Кіль- кість манда- тів, отри- маних без вра- ху- вання 4% бар'єра	Кіль- кість ма- ндатів, отрима- них за рахунок тих, що не подолали 4% бар'єр
1.	Виборчий блок полі- тичних партій «Блок Віктора Ющенка «Наша Україна»	6 096 102	70	55 057	15
2.	Комуністична Партія України	5 173 958	59	46 729	12
3.	Виборчий блок полі- тичних партій «За єдину Україну»	3 050 477	35	27 550	7
4.	Виборчий блок полі- тичних партій «Ви- борчий Блок Юлії Тимошенко	1 876 757	22	16 950	5
5.	Соціалістична Партія України	1 778 226	20	16 060	4
6.	Соціал- Демократична Партія України (об'єднана)	1 623 344	19	14 661	4

7.	Виборчий блок політичних партій «Блок Наталії Вітренко»	834 575	7 536	—
8.	«Жінки за майбутнє», всеукраїнське політичне об'єднання	547 274	4 943	—
9.	Виборчий блок політичних партій «Команда озимого покоління»	523 746	4730	—
10.	Комуністична Партія України (оновлена)	362 478	3 274	—
11.	Партія Зелених України	337 806	3 051	—
12.	Політична Партія «Яблуко»	299 375	2 704	—
13.	Виборчий блок політичних партій «Єдність»	280 215	2 531	—
14.	Виборчий блок політичних партій «Демократична Партія України – Партія «Демократичний Союз»	227 207	2 052	—
15.	Партія «Нова генерація України»	200 780	1 813	—

Таблиця 5.5.

Про партійний склад депутатів місцевих рад, селищних, міських, сільських голів, виконавчих апаратів рад Закарпатської області (за результатами виборів 29 березня 2002 року)

Кількість рад – 334

Всього депутатів – 7061, членів партій – 1767

№ п/п	Найменування партії	Кількість депутатів	Сільські, селищні, міські голови	Секретарі рад	Заступники голів рад	Члени виконавчих комітетів
1.	СДПУ(о)	1767	112	116	15	368
2.	АПУ	142	2	–	1	42
3.	НДП	53	6	2	3	19
4.	Українська Партія «Єдність»	2	–	–	–	3
5.	Українська Партія «Собор»	3	–	–	–	–
6.	«Яблуко»	4	–	–	–	2
7.	Партія Регіонів	20	–	–	–	–
8.	Партія «Реформи і Порядок»	8	1	–	–	–
9.	ВО «Жінки за майбутнє»	123	2	14	3	41
10.	«ДемСоюз»	119	7	5	3	29
11.	НРУ	33	4	3	1	16
12.	УНР	14	–	–	–	–
13.	«Солідарність»	6	–	–	–	1

14.	Партія Промисловців і Підприємців	4	2	–	–	–
15.	КПУ	7	2	–	–	6
16.	ХДПУ	3	–	–	–	–
17.	ДемПУ	6	–	–	–	–
18.	СелПУ	12	4	1	2	28
19.	КУН	19	–	–	–	–
20.	ПНЕРУ	4	–	–	–	–
21.	ВО «Батьківщина»	6	3	–	2	1
22.	ПО «Вітчизна»	6	–	–	–	–
23.	Партія реабілітації тяжкохворих України	1	–	–	–	–
24.	ПЗУ	1	–	–	–	–
25.	Всеукраїнська Партія «Нова сила»	3	–	–	–	–
26.	Всеукраїнська Партія «Молода Україна»	1	–	–	–	–
27.	Трудова Україна	1	–	–	–	1
28.	СПУ	1	1			8

Таблиця 5.6.

**Закарпатці у списках політичних партій
на парламентських виборах 2002 року***

КПУ (44 – І.Мигович, 54 – М.Маркуш);
ВБ «Наша Україна» (64 – Е.Матвійчук, 69 – І.Іванчо);
Блок ДемПУ–ДемСоюз (43, 64, 70, 71);
Всеукраїнське об'єднання християн (58);
Блок Н.Вітренко (30, 73, 97);
ПЗУ (34, 61, 84, 107, 130, 171, 189, 195);
КПРС (14, 61, 62)
Партія «Нова сила» (44, 91)
БЮТ (53, 60, 69, 101);
ПРТУ (101);
СПУ (44, 79, 84, 106);
ВБ «За єдину Україну» (124, 151, 188);
«Єдність» (103);
ЛПУ(о) (21, 38);
КОП (97);
СелПУ (8, 36, 59);
СДПУ(о) (7 – І.Різак, 52, 59, 86, 97, 115);
Блок «НРУ» (19, 38, 60);
«Жінки за майбутнє» (35, 145);
«Яблуко» (31, 103);
«Нова генерація України» (34);
«Райдуга» (23)

*Нумерація згідно з партійним реєстром

Таблиця 5.7.

**Паспорти виборчих округів Закарпатської області.
Паспорт виборчого округу № 70
м.Ужгород.**

№ п/п		м.Ужгород	Ужгородський р-н	В.Березнянський р-н	Перечинський р-н	Всього
1	<u>Кількість населених пунктів</u>	1	26	32	25	84
1.1	Кількість районних(міських) рад	1	1	1	1	4
1.2	Кількість селищних рад	-	1	1	1	3
1.3	Кількість сільських рад	-	10	18	14	42
2	<u>Кількість виборчих дільниць</u>	41	27	40	29	137
3	<u>Населення</u>	125 585	23077	28 853	32 200	209 715
3.1	Кількість виборців	81 315	16864	16 591	23 400	138 170
3.2	Кількість працюючих	62 700	12433	6 416	7 787	89 336
3.3	Кількість безробітних	6 430	301	1 668	1997	10 396
3.4	Кількість пенсіонерів	22 600	5318	7 907	8 123	43 948
3.5	Кількість студентів	11 900	357	600	-	12 857
4	<u>Національний склад:</u>					
	Українці	87 054	21780	18 692	30 000	157 526
	Росіяни	16 632	297	413	700	18 042
	Угорці	9 179	101	41	200	9 521
	Словаки	3 814	369	617	300	5 100
	Цигани	4 500	525	823	1 500	7 348
	Німці	69	1	-	-	70
	Румуни	141	4	-	-	145
	Інші	4 196	-	-	-	4 196
5	<u>Релігійні громади:</u>	44	42	39	45	170
	УПЦ КП	6	-	-	-	6
	УПЦ МП	7	20	32	21	80
	УАПЦ	1	-	-	-	1
	ГКЦ	6	15	3/ 1950	14	38/1950
	РКЦ	1	3	2/ 350	2	8
	РЦ	1/200				1
	ХСД	-			2	2
	Будисти	1				1
	Іудеї	3				3
	Методисти	1/170	2			3
	Зібрання нового запо-	1/3000				1

	віту					
	АСД	2/140				2
	ЦЖБ	2/130	1	1		4
	Свідки Єгови	1		1	1	3
	ЄХБ	2	1		1	4
	ХВС	4			4	8
	Кришнаїти	1				1
	ЄХЦ	1				1
	Мусульмани	1/15				1
5.1	Кількість храмів/з по-черговим служінням	15/2	28/3	39	25/1	107/6
6	<u>Кількість закладів освіти:</u>	63/ 4504	46/366	51/587	25/770	185/6227
6.1	ВУЗів	3/ 1785	-	-	-	3/1785
6.2	Технікумів	2/ 148	-	-	-	2/148
6.3	Училищ	6/ 809	-	1/ 22	1/ 56	8/887
6.4	Шкіл	30/ 1252	26/295	37/ 525	24/ 631	117/2703
6.5	ДВЗ	22/ 510	20/71	13/ 40	13/ 83	68/704
7	<u>Кількість закладів культури:</u>	62/ 872	50/95	61/122	47/ 135	220/1224
7.1	Будинки культури	2/ 10	2/3	11/ 25	7/ 35	22/73
7.2	Клуби	8/ 34	18/18	17/ 22	15/ 18	58/92
7.3	Бібліотеки	47/ 255	25/27	32/ 32	22/ 36	126/350
7.4	Театри	3/ 398	-		-	3/398
7.5	Школи мистецтв	2/ 180	1/40	1/ 43	2/45	6/308
7.6	Музеї	5/ 139	-		1/1	6/140
7.7	Центри нар. творчості		2/4			2/4
7.8	Центри українського фольклору		2/3			2/3
8	<u>Медичні заклади:</u>	10/4514	25/215	33/548	25/575	93/5852
8.1	Лікарні	10/4514	2/131	2/ 345	2/ 320	16/5310
8.2	Поліклініки	-	-	1/ 74	1/ 70	2/144
8.3	Амбулаторії	-	4/44	7/ 87	3/ 43	14/174
8.4	ФАПи	-	19/40	23/ 42	19/ 44	61/126
9	<u>Партійність голів рад:</u>					
	Районних (міських):	1				1
	СДПУ(о)	1				1
	Селищних:			1	1	2
	СДПУ(о)			1	1	2
	Сільських:		8	7	1	16
	СДПУ(о)		8	2	1	11
	НДП		-	5		5

**Паспорт виборчого округу № 71
м.Мукачево**

№ п/п		м.Мукачево	Мукачівський р-он	Ужгородський р-он	Всього
1	<u>Кількість населених пунктів</u>	1	88	16	105
1.1	Кількість районних(міських) рад	1	1	-	2
1.2	Кількість селищних рад	-	2	-	2
1.3	Кількість сільських рад	-	37	6	43
2	<u>Кількість виборчих дільниць</u>	36	84	16	136
3	<u>Населення</u>	88 400	104 300	16674	209 374
3.1	Кількість виборців	60 600	73 400	12114	146 114
3.2	Кількість працюючих	37 919	17 453	9021	64393
3.3	Кількість безробітних	2069	1 114	286	3469
3.4	Кількість пенсіонерів	17 100	22 996	2876	42 972
3.5	Кількість студентів	3 512	600	400	4 512
4	<u>Національний склад:</u>				
	Українці	58 000	87 300	11530	156 830
	Росіяни	12 400	1 100	215	13715
	Угорці	6 700	12 900	4013	23613
	Словаки	500	300	94	894
	Цигани	2 000	1 000	818	3818
	Німці	1 000	1 700	1	2701
	Євреї	600		-	600
	Білоруси	600		-	600
	Румуни	-	-	3	3
	Інші		1 500	-	1500
5	<u>Релігійні громади:</u>	29	154	9	192
	УПЦ КП	1	-	-	1
	УПЦ МП	6	70		76
	ГКЦ	4	45	10	59
	РКЦ	5	13	7	25
	РЦ	2	9	4	15
	Іудеї	2			2
	АСД	3	7		10
	ЦЖБ	3	1	2	6
	Свідки Єгови	1	1		2
	ЄХБ	1	6		7
	ХВС		1	1	2
	ЄХЦ	1			1
	Монастирів	3	1		4
5.1	Кількість храмів/з почерговим служінням	30/-	123/ 5	19/2	172/7
6	<u>Кількість закладів освіти:</u>	52/2228	126/2102	24/281	202/4611

6.1	ВУЗів	2/ 261	-	-	2/261
6.2	Технікумів	3/ 350	1/ 126	-	4/476
6.3	Училищ	5/ 320	1/ 132	-	6/452
6.4	Шкіл	20/ 918	72/ 1529	14/242	106/2689
6.5	ДВЗ	22/ 379	52/ 315	10/39	84/733
7	<u>Кількість закладів культури:</u>	14/348	156/309	25/39	195/696
7.1	Будинки культури	1/ 30	20/ 46	1/1	22/77
7.2	Клуби	1/ 3	52/ 52	7/7	60/62
7.3	Бібліотеки	5/ 42	79/ 88	13/13	97/143
7.4	Театри	1/ 70	-	-	1/70
7.5	Музеї	2/ 11			2/11
7.6	Школи мистецтв	4/ 192	5/ 123	1/14	10/329
7.7	Центри нар. творчості			1/1	1/1
7.8	Центри українського фольклору			1/2	1/2
7.9	Центри угорського фольклору			1/1	1/1
8	<u>Медичні заклади:</u>	5/950	69/381	13/103	87/1434
8.1	Лікарні	3/ 700	2/ 135	1/34	6/869
8.2	Поліклініки	2/ 250	-	-	2/250
8.3	Амбулаторії		20/ 138	4/52	24/190
8.4	ФАПи		47/ 108	8/17	55/125
9	<u>Партійність голів рад:</u>				
	Районних (міських):		1		1
	СДПУ(о)		1		1
	Селищних:		2		2
	СДПУ(о)		2		2
	Сільських:		36	3	39
	СДПУ(о)		35	2	37
	СПУ			1	1

**Паспорт виборчого округу № 72
м.Берегово**

№ п/п		Берегівський р-он	Ужгородський р-он	Виноградівський р-он	Хустський р-он	Тячівський р-он	Всього
1	<u>Кількість населених пунктів</u>	45	24	36	7	2	114
1.1	Кількість районних(міських) рад	2	1			1	4
1.2	Кількість селищних рад	1	-	2	1	1	5

1.3	Кількість сільських рад	29	13	17	2	-	61
2	<u>Кількість виборчих дільниць</u>	47	26	35	3	6	117
3	<u>Населення</u>	85 100	33 731		22 094	20700	
3.1	Кількість виборців	40 430	25 400	40 296	11 683	14 026	131 835
3.2	Кількість працюючих	15 500	18 372	15 700	8 374	596	58 542
3.3	Кількість безробітних	2 445	631	1 226	198	646	5 146
3.4	Кількість пенсіонерів	19 247	7 292	11 973	3 632	4 217	46 361
3.5	Кількість студентів	280	471	-	-	-	751
4	<u>Національний склад:</u>						
	Українці	21 580	9 424	21 280	17 023	15900	85207
	Росіяни	2 881	756	228	198	1500	5553
	Угорці	56 971	20 454	18 362	4 580	3300	103 667
	Словаки	-	653	-	-	-	653
	Цигани	2 700	2 287	381	280	-	5 648
	Німці	-	1	-	-	-	1
	Євреї	169	-	-	13	-	182
	Румуни	-	-	1	-	-	1
	Інші	3574		44			3618
5	<u>Релігійні громади:</u>	112	46	79	16	15	268
	УПЦ КП			1			1
	УПЦ МП	21	5	18	8	5	57
	ГКЦ	14	7	23	2	2	48
	РКЦ	13	10	8	1	2	34
	РЦ	38	18	24	1	1	82
	Іудеї	1					1
	АСД	5	1		1	1	8
	ЦЖБ	4	2	1			7
	Свідки Єгови	7	2	1	1	2	13
	ЄХБ	6	1	3		2	12
	ХВС	1					1
5.1	Кількість храмів/з почерговим служінням	49/ 2	28/ 2	79/ 2		14/ 1	170/7
6	<u>Кількість закладів освіти:</u>	112/1225	33/538	78/1033	6/303	13/194	130/3293
6.1	ВУЗів	1/ 57				1	1/58
6.2	Технікумів	1/ 12					1/12
6.3	Училищ	2/ 128				1	2/129
6.4	Шкіл	44/ 844	20/ 462	58/ 916	6/ 303	7/ 154	135/2679

6.5	ДВЗ	51/ 184	13/ 76	20/ 117		4/40	88/417
7	<u>Кількість закладів культури:</u>	94/262	39/111	72/170	11/58	8/51	224/651
7.1	Будинки культури	17/ 37	2/ 2		3/ 3	1/ 2	23/44
7.2	Клуби	27/ 21	7/ 7	31/ 39	2/ 2	1/ 1	68/70
7.3	Бібліотеки	41/ 69	21/ 29	33/ 36	4/ 7	3/ 9	102/150
7.4	Театри	1/ 30					1/30
7.5	Музеї	4/8				1/2	5/10
7.6	Школи мистецтв	4/ 97	3/ 62	8/ 95	2/ 46	2/ 37	23/337
7.7	Центри нар. творчості		6/ 11				6/11
8	<u>Медичні заклади:</u>	47/1402	20/389	35/254	12/212	3/1153	117/3410
8.1	Лікарні	1/ 994	2/ 325	1/ 54	1/ 64	1/ 1 109	6/2546
8.2	Поліклініки	1/ 211			1/ 45		2/256
8.3	Амбулаторії	18/ 161	4/ 31	20/ 180	7/ 86	1/ 40	50/498
8.3	ФАПи	23/ 36	14/ 33	14/ 25	3/ 17	1/ 4	55/115
9	<u>Партійність голів рад:</u>						
	Районних (міських):	1					1
	СДПУ(о)	1					1
	Селищних:	1		2			3
	СДПУ(о)	1		2			3
	Сільських:	29	8	14			51
	СДПУ(о)	29	8	14			51

**Паспорт виборчого округу № 73
м.Іршава**

№ п/п		Іршавський р-он	Свалявський р-он	Виноградівський р-он	Всього
1	<u>Кількість населених пунктів</u>	47	29	12	88
1.1	Кількість районних (міських) рад	2	2	1	5
1.2	Кількість селищних рад	-	-	2	2
1.3	Кількість сільських рад	25	13	10	48
2	<u>Кількість виборчих дільниць</u>	56	33	24	113
3	<u>Населення</u>	100 832	57 600		
3.1	Кількість виборців	68 369	39 024	39 987	147380
3.2	Кількість працюючих	26 855	18 205	17 800	62860

3.3	Кількість безробітних	3 764	2 592	2 170	8526
3.4	Кількість пенсіонерів	22 843	12 263	11 614	46720
3.5	Кількість студентів	-	895	1 223	2118
4	<u>Національний склад:</u>				
	Українці		53 096	34 795	
	Росіяни		1 720	928	
	Угорці		482	3 035	
	Словаки		417	-	
	Цигани		923	1 115	
	Німці		198	-	
	Інші			114	
5	<u>Релігійні громади:</u>	78	52	37	167
	УПЦ МП	41	26	15	82
	ГКЦ	26	8	11	45
	РКЦ	3	1	2	6
	РЦ	1	1	2	4
	АСД	3	1	3	7
	ЦЖБ		1		1
	Свідки Єгови		2	1	3
	ЄХБ	1	7	3	11
	ХВС	3	3		6
	ЄХЦ		2		2
5.1	Кількість храмів/з по- черговим служінням			37	
6	<u>Кількість закладів освіти:</u>	121/2215	64/ 1074	38/963	223/4252
6.1	Технікумів	-	1/ 87	1/ 50	2/137
6.2	Училищ	1/ 73	1/ 26	2/ 92	4/191
6.3	Шкіл	63/ 1760	34/ 768	22/ 803	119/3331
6.4	ДВЗ	57/ 382	28/ 193	13/ 148	98/723
7	<u>Кількість закладів культури:</u>	95/146	55/202	33/116	183/464
7.1	Будинки культури	14/ 27	9/ 40		23/67
7.2	Клуби	30/ 29	16/ 19	15/ 22	61/70
7.3	Бібліотеки	45/ 82	27/49	16/ 45	88/1176
7.4	Школи мистецтв	6/ 110	3/ 94	2/ 49	11/253
8	<u>Медичні заклади:</u>		29/802		29/802
8.1	Лікарні	3/ 1367	1/ 633	1/ 906	5/2906
8.2	Поліклініки		1/ 127	1/ 311	2/438
8.3	Амбулаторії	35/ 419	10/ 129	11/ 87	56/635
8.4	ФАПи	7/ 14	17/ 47	3/ 6	27/67
9	<u>Партійність голів рад:</u>				
	Районних (міських):	2	1		3
	СДПУ(о)	2	1		3
	Сільських:	23	5	3	31
	СДПУ(о)	22	5	3	30
	УНР	1			1

**Паспорт виборчого округу № 74
м.Хуст**

№ п/п		Хустський р-он	Воловецький р-он	Міжгірський р-он	Тячівський р-он	Всього
1	<u>Кількість населених пунктів</u>	54	26	44	6	130
1.1	Кількість районних(міських) рад	2	1	1		4
1.2	Кількість селищних рад		2	1		3
1.3	Кількість сільських рад	23	13	22	6	64
2	<u>Кількість виборчих дільниць</u>	36		49	6	91
3	<u>Населення</u>	105 988	27 481	52 200	12 464	185827
3.1	Кількість виборців	52 218	19 023	33 984	7 998	113323
3.2	Кількість працюючих	14 553	4 624	6 900	1 144	27221
3.3	Кількість безробітних	1 214	2 779	6 500	112	10605
3.4	Кількість пенсіонерів	24 600	6 787	12 505	3 210	47102
3.5	Кількість студентів	5 000	500		-	5500
4	<u>Національний склад:</u>					
	Українці	101 235		50 634	15 800	167669
	Росіяни	2 941		1 200		4141
	Угорці	1 167		172		1339
	Цигани	161		194		355
	Німці	20				20
	Румуни	107				107
	Інші	342	660			1002
5	<u>Релігійні громади:</u>	52	41		10	51
	УПЦ МП	33	29	35	8	105
	ГКЦ	12	11	19		42
	РКЦ	1				1
	РЦ	1				1
	Іудеї	1				1
	АСД	2		1	2	5
	ЦЖБ			1		1
	Свідки Єгови	2		2		4
	ЄХБ			2		2
	ХВС		1	1		2
5.1	Кільк. храмів/з по-черг. служінням		36	54/ 1	10	99/1
6	<u>Кількість закладів освіти:</u>	60/1659	55/ 509	64/979	10/251	189/3404
6.1	ВУЗів	6/ 127				6/127
6.2	Технікумів	3/ 234	1/ 10			4/244

6.3	Училищ	2/ 112	1/ 20	2/ 57		5/189
6.4	Шкіл	48/ 1 174	29/ 377	50/ 874	6/ 222	133/2647
6.5	ДВЗ	1/ 12	24/ 102	12/ 48	4/29	41/191
7	<u>Кількість закладів культури:</u>	105/145	56/134	84/148	19/69	264/496
7.1	Будинки культури	18/ 39	24/ 42	13/ 32	4/ 4	59/117
7.2	Клуби	13/ 13		28/ 28	2/ 2	43/43
7.3	Бібліотеки	28/ 80	29/ 38	41/ 56	7/ 9	105/183
7.4	Театри	1/ 1				1/1
7.5	Школи мистецтв	6/ 12	3/ 54	2/ 32	6/ 54	117/152
8	<u>Медичні заклади:</u>	39/1645	30/502	45/825	8/62	122/3034
8.1	Лікарні	6/ 1 047	3/ 360	2/ 488		11/1895
8.2	Поліклініки	2/ 391		1/ 87		3/478
8.3	Амбулаторії	13/ 171	3/ 72	9/ 179	2/ 39	27/461
8.4	ФАПи	18/ 36	24/ 53	33/ 71	6/ 23	81/183
9	<u>Партійність голів рад:</u>					
	Районних (міських):		1			1
	СДПУ(о)		1			1
11.2	Селищних:		2			2
	СДПУ(о)		1			1
11.3	Сільських:		10	22	2	34
	СДПУ(о)		8	20	2	30
	НДП		1			1
	СелПУ			1		1
	ПДС		1	1		2

**Паспорт виборчого округу № 75
м.Рахів**

№ п/п		Рахівський р-он	Тячівський р-он	Всього
1	<u>Кількість населених пунктів</u>	32	29	61
1.1	Кількість районних(міських) рад	2	-	22
1.2	Кількість селищних рад	3	4	7
1.3	Кількість сільських рад	17	25	42
2	<u>Кількість виборчих дільниць</u>	37	50	87
3	<u>Населення</u>	91 222	136000	227222
3.1	Кількість виборців	61 773	79 193	140966
3.2	Кількість працюючих	13 600	11 041	24641
3.3	Кількість безробітних	4 393	1 116	5509
3.4	Кількість пенсіонерів	21 500	27 551	49051
3.5	Кількість студентів	712	-	712
4	<u>Національний склад:</u>			
	Українці	43 241	103 500	146741
	Росіяни	4 324	1 400	5724
	Угорці	5 560	2 900	8460

	Словаки	618	-	618
	Цигани	618	-	618
	Німці	618	200	818
	Румуни	6 177	19 300	25477
	Інші	617		617
5	<u>Релігійні громади:</u>	78	125	203
	УПЦ КП	1	-	1
	УПЦ МП	34	48	82
	ГКЦ	18	22	40
	РКЦ	6	4	10
	РЦ		1	1
	АСД	2	10	12
	ЦЖБ	1		1
	Свідки Єгови	9	27	36
	ЄХБ	5	12	17
	ХВС		1	1
	ЄХЦ	2		2
5.1	Кількість храмів/з почерговим служінням	45/3	100/ 1	145/4
6	<u>Кількість закладів освіти:</u>	69	65	134
6.2	Технікумів		1	1
6.4	Шкіл	42/ 1 237	64/ 2 121	106/3358
6.5	ДВЗ	27/	27/159	54/159
7	<u>Кількість закладів культури:</u>	76/213	71/129	147/342
7.1	Будинки культури	1/3	18/ 23	19/23
7.2	Клуби	32/ 55	10/ 10	42/65
7.3	Бібліотеки	38/ 62	37/ 42	75/104
7.4	Музеї	2/5		2/5
7.5	Школи мистецтв	3/ 88	6/ 54	9/142
8	<u>Медичні заклади:</u>	63	45/1023	108/1023
8.1	Лікарні	6	7/ 665	13/665
8.2	Поліклініки	1		1
8.3	Амбулаторії	15	14/ 252	29/252
8.4	ФАПи	15	24/ 106	39/106
8.5	Санаторії,буд.відпочинку	26		26
9	<u>Партійність голів рад:</u>			
	Селищних:	1	4	5
	СДПУ(о)		4	4
	НДП	1		1
	Сільських:	11	12	23
	СДПУ(о)	5	12	17
	НДП	6		6

Таблиця 5.8.

Результати виборів до Верховної Ради України 1998 та 2002 років (у відсотках)

	2002 рік	1998 рік	
Виборчий блок «Блок Віктора Ющенка «Наша Україна»	23,58	Комуністична партія України	24,65
Комуністична партія України	20,0	Народний Рух України	9,40
Виборчий блок «За єдину Україну»	11,83	Виборчий блок «За правду, за народ, за Україну!» (СПУ та СелПУ)	8,56
Блок Юлії Тимошенко	7,20	Партія зелених України	5,44
Соціалістична партія України	6,88	Народно-демократична партія	5,0
Соціал-демократична партія України (об'єднана)	6,27	Всеукраїнське об'єднання «Громада»	4,68
		Прогресивна соціалістична партія України	4,05
		Соціал-демократична партія України (об'єднана)	4,01
Усього кількість голосів за ці партії	75,76	Усього кількість голосів за ці партії	65,79
Виборчий блок «Блок Наталії Вітренко»	3,22	Аграрна партія України	3,68
«Жінки за майбутнє» всеукраїнське політичне об'єднання	2,11	Партія «Реформи і порядок»	3,13
Виборчий блок «Команда озимого покоління»	1,99	Виборчий блок «Трудова Україна»	3,06
Комуністична партія України (оновлена)	1,4	Виборчий блок партій «Національний фронт»	2,72
Партія зелених України	1,29	Виборчий блок «Партія праці та Ліберальна партія – разом!»	1,89
Політична партія «Яблуко»	1,15	Виборчий блок «Вперед, Україно»	1,74
Виборчий блок політичних партій «Єдність»	1,01	Християнсько-демократична партія України	1,30
Виборчий блок політичних партій «Демократична партія України – партія «Демократичний союз»	0,88	Блок демократичних партій – НЕП (народовладдя, економіка, порядок)	1,23
Партія «Нова генерація України»	0,77	Партія національно-економічного розвитку України	0,94
Виборчий блок політичних партій «Руський блок»	0,70	Виборчий блок «СЛОН – Соціально-ліберальне об'єднання»	0,91
Виборчий блок «Зубр» (за Україну, Білорусію, Росію)	0,43	Партія регіонального відродження України	0,91

Комуністична партія робітників і селян	0,41	Всеукраїнська партія трудящих	0,79
Селянська партія України	0,38	Партія «Союз»	0,70
Партія реабілітації тяжкохворих України	0,35	Всеукраїнська партія жіночих ініціатив	0,58
Всеукраїнська партія трудящих	0,34	Республіканська християнська партія	0,54
Всеукраїнське об'єднання християн	0,28	Українська національна асамблея	0,40
Соціал-демократична партія України	0,26	Соціал-демократична партія України	0,32
Виборчий блок «Народний рух України»	0,15	Партія захисників Вітчизни	0,31
Виборчий блок «Проти всіх»	0,11	Партія духовного, економічного і соціального прогресу	0,20
Українська морська партія	0,11	Партія мусульман України	0,20
Всеукраїнська партія «Нова сила»	0,10	Виборчий блок «Менше слів»	0,17
Народна партія вкладників та соціального захисту	0,10	Виборчий блок «Європейський вибір України»	0,14
Українська політична партія «Християнський рух»	0,09		
Партія всеукраїнського об'єднання лівих «Справедливість»	0,08		
Українська національна асамблея	0,04		
Виборчий блок політичних партій Українська партія та Всеукраїнська партія міжнаціонального порозуміння «Новий світ»	0,04		
Ліберальна партія України (оновлена)	0,03		
за партії та блоки партій, що не подолали 4% бар'єр	24,24	Усього частка голосів за партії та блоки партій, що не подолали 4% бар'єр	34,21

Таблиця 5.9.
Порівняльний аналіз політичних програм основних суб'єктів виборчого процесу 2002 року

№ п/п	Назва партії	Політика	Економіка	Зовнішня політика	Гуманітарна сфера
1.	КПУ	Парламентська республіка, унітарна держава, однопалатний парламент, пропорційні вибори, керівники регіонів повинні обиратись. Опозиційна до Президента.	Поєднання ринкових механізмів і держуправління. Приватизація великих підприємств помилкова, їх потрібно націоналізувати. Земля не може розглядатись як товар.	Повинна стати членом військово-політичного союзу з Росією і членами СНГ. Розширювати інтеграцію в рамках СНГ.	Дві державні мови: українська і російська. Широка соціальна підтримка всіх членів суспільства.
2.	«Наша Україна»	Президентсько-парламентська республіка, унітарна держава, однопалатний парламент, пропорційні вибори, губернатори мають обиратись. Підтримує дії Президента, які співпадають з програмними положеннями блоку.	Поєднання ринкових механізмів і держуправління. Поміrkовані темпи приватизації з урахуванням соціальних наслідків. Приватна власність на землю, але з обмеженням при продажі.	Позаблокова держава. Членство в Євросоюзі, співробітництво з усіма інтересами України	Державна мова – українська. Адресна допомога. Реформування освіти, повернення боргів. Багаторівнева пенсійна система.
3.	СПУ	Парламентсько-президентська республіка, унітарна держава, однопалатний парламент, пропорційні вибори, губернатори мають обиратись. Опозиційна до Президента	Поєднання ринкових механізмів і держуправління, не можна приватизувати стратегічні підприємства і галузі. Земля не може бути товаром.	Позаблокова держава, відносини з Росією і ЄС.	Державна мова – українська. Російська має статус офіційної. Підвищення зарплат і пенсій.
4.	СДПУ(о)	Президентсько-парламентська республіка, де уряд формується парламентською більшістю. Унітарна держава. Однопалатний парламент. Пропорційні вибори. Губернатори повинні назначатись. Підтримка Президента	Поєднання ринкових механізмів і держуправління, продовжувати курс на приватизацію з участю як іноземного, так і вітчизняного капіталу, приватна власність на землю.	Позаблокова держава, відносини з Росією і ЄС.	Державна мова – українська. Забезпечення соціальних гарантій всім при адресній допомозі тим, хто потребує перш за все.

5.	Блок Ю. Тимошенко	Президентсько-парламентська республіка. Унітарна держава. Однопалатний парламент. Пропорційні вибори. Губернатори повинні призначатись.	Посаднання ринкових механізмів і держуправління. Темпи приватизації повинні бути помірними з урахуванням соціального наслідків. Земля не повинна продаватись іноземним фірмам.	Не обмежувати себе в зовнішній політиці певним вектором, а виходити з власних інтересів. Позаблокова держава.	Державна мова – українська. Забезпечення соціальних гарантій. Реформування пенсійної системи.
6.	«Жінки за майбутнє»	Президентсько-парламентська республіка. Унітарна держава. Двопалатний парламент. Пропорційні вибори. Підтримка Президента.	Посаднання ринкових механізмів і держуправління. Помірні темпи приватизації. Приватна власність на землю, але з обмеженням при продажі.	Позаблокова держава. Пріоритеті відносини з Росією і ЄС	Державна мова – українська. Забезпечення соціальних гарантій всім верствам населення.
7.	Блок «За єдину Україну»	Президентсько-парламентська республіка. Унітарна держава. Двопалатний парламент. Змішана система виборів. Губернатори мають призначатись. Підтримка Президента.	Посаднання ринкових механізмів і держуправління. Помірні темпи приватизації. Приватна власність на землю з обмеженнями.	Позаблокова держава. Пріоритет зовнішньої політики – членство в ЄС	Державна мова – українська. Адресна допомога тим, хто потребує.
8.	Блок «Команда озимого покоління»	Президентська республіка. Унітарна держава. Однопалатний парламент. Змішана система виборів. Підтримка Президента часткова.	Мінімізація участі держави в управлінні, поглибловати процес приватизації, приватна власність на землю.	Член антитерористичної коаліції. Пріоритет – відносини з Росією, членство в ЄС.	Дві державні мови – українська і російська. Адресна допомога. Пенсійна реформа.
9.	Партія «Яблуко»	Парламентсько-президентська. унітарна держава. Однопалатний парламент. Пропорційні вибори. Губернатори мають призначатись. Опозиційна до Президента	Посаднання ринкових механізмів і держуправління. Поглиблення приватизації. Приватна власність на землю з обмеженнями.	Позаблокова держава. В Європу разом з Росією.	Державна мова – українська.

Таблиця 5.10.

**Порівняльний аналіз результатів парламентських виборів 1998 та 2002 років
у загальнодержавному виборчому окрузі в Закарпатській області**

1998 р.			2002 р.		
Політичні партії	Результати голосування		Політичні партії	Результати голосування	
1. СДПУ(о)	189500	31,18	1. Наша Україна	221835	36,63
2. НРУ	43710	7,19	2. СДПУ(о)	84882	14,01
3. КПУ	40378	6,64	3. За єдину Україну	62179	10,26
4. НДП	38148	6,28	4. КПУ	36402	6,01
5. ПЗУ	32827	5,40	5. Блок Ю.Тимошенко	26698	4,40
6. ПРП	29676	4,88	6. «Жінки за майбутнє»	19023	3,14
7. ВО «Громада»	17802	2,93	7. Блок Наталії Вітренко	10032	1,65
8. Блок «Національний фронт»	17769	2,92	8. Блок Дем.ПУ – Дем. Союз	9361	1,54
9. Блок СПУ і СелПУ	14515	2,39	9. СПУ	8475	1,39
10. ХДПУ	13313	2,19	10. ПЗУ	7634	1,26
11. АПУ	12258	2,02	11. Сел ПУ	6108	1,00
12. Блок «Партія праці та Ліберальна»	8031	1,32	12. Блок «КОП»	5740	0,94
13. ПРВУ	7642	1,26	13. КПУ(о)	5341	0,88
14. ПСПУ	6909	1,14	14. «Нова генерація України»	4557	0,75
15. РХП	6744	1,11	15. «Єдність»	4376	0,72
16. Блок «Трудова Україна»	6471	1,06	16. Яблуко	3872	0,63
17. ВПТ	5316	0,87	17. Партія реабілітації тяжкохворих	3829	0,63
18. НЕП	5301	0,87	18. Всеукраїнське об'єднання християн»	3627	0,59
19. ПНЕРУ	4434	0,73	19. СДПУ	3527	0,58
20. СЛОН	4081	0,67	20. КІРС	3064	0,50
21. «Вперед Україно», УХДПУ, ХНС	3642	0,60	21. Блок «Народний Рух України»	1588	0,26
22. СДПУ	3528	0,58	22. Християнський рух	1544	0,25
23. ВПЖІ	3457	0,57	23. ЗУБР	2481	0,40
24. «Менше слів» СНПУ	2612	0,43	24. ВПТУ	1544	0,25
25. Союз	2553	0,42	25. Руський блок	1530	0,25
26. ПДЕСП	2245	0,37	26. «Нова сила»	1498	0,24
27. УНА	2018	0,33	27. Блок «Проти всіх»	1478	0,24
28. ПЗВ	1991	0,33	28. Народна партія вкладників і соціального захисту	1099	0,18
29. «Європейський вибір України»	1345	0,22	29. «Справедливість»	683	0,11
30. Партія мусульман України	1270	0,21	30. Виборчий блок УП та «Новий світ»	612	0,09
			31. УНА	513	0,08
			32. ЛПУ(о)	428	0,07
			33. Українська морська партія	395	0,06

Таблиця 5.11.

**Підсумки голосування за партійними списками
в 70 – 75 виборчих округах
(партії та блоки, які подолали чотиривідсотковий бар'єр)**

Виборчий округ Партії	Округ №70 м.Ужгород	Округ №71 м.Мукачево	Округ №72 м.Берегове	Округ №73 м.Іршава	Округ №74 м.Хуст	Округ №75	Загалом по Закарпатській області
НУ	38,51%	48,65%	23,06%	31,16%	35,33%	42,64%	36,63%
СДПУ(о)	7,62%	8,37%	16,31%	23,41%	17,35%	11,01%	14,01%
За єдину Україну	9,49%	6,55%	11,39%	9,52%	10,82%	12,45%	10,26%
КПУ	6,04%	6,38%	5,19%	5,46%	5,45%	7,43%	6,01%
БЮТ	9,46%	3,07%	3,36%	3,38%	4,4%	1,79%	4,5%

Таблиця 5.12.

**Склад Верховної Ради України за виборами 2002 року
(за партійністю)**

№ п/п	Політична партія	Кількість членів партії у ВРУ	Питома вага (%)
1.	Комуністична Партія України	57	12,7
2.	Партія Регіонів	35	7,8
3.	Аграрна Партія України	26	5,8
4.	Соціал-Демократична Партія України (об'єднана)	26	5,8
5.	Народно-Демократична Партія	23	5,1
6.	Партія «Реформи і Порядок»	20	4,4
7.	РУХ (Український Народний Рух)	20	4,4
8.	Соціалістична Партія України	18	4,0
9.	Народний Рух України	17	3,8

10.	Всеукраїнське Об'єднання «Батьківщина»	13	2,9
11.	Політична Партія «Трудова Україна»	9	2,0
12.	Партія Промисловців і Підприємців України	7	1,6
13.	Партія «Солідарність»	5	1,1
14.	Партія «Демократичний Союз»	4	0,9
15.	Українська Партія «Єдність»	4	0,9
16.	Українська Соціал-Демократична Партія	3	0,7
17.	Українська Народна Партія «Собор»	3	0,7
18.	Конгрес Українських Націоналістів	2	0,4
19.	Демократична Партія України	1	0,2
20.	Молодіжна Партія України	1	0,2
21.	Ліберальна Партія України	1	0,2
22.	«Союз»	1	0,2
23.	Партія Національно-Економічного Розвитку України	1	0,2
24.	Християнсько-Демократичний Союз	1	0,2
25.	«Вперед, Україно!»	1	0,2
26.	Республіканська Християнська Партія	1	0,2
27.	Українська Народна Асамблея	1	0,2
28.	Українська Республіканська Партія	1	0,2
29.	Безпартійні	148	32,9
	Всього	450	100

Таблиця 5.13.

Виборчі блоки 2002 року

№ п/п	Виборчий блок	Партії у складі блоку	Кількість отриманих мандатів
1.	Виборчий Блок «Наша Україна»	«Вперед, Україно!», Конгрес Українських Націоналістів, Ліберальна Партія України, Молодіжна Партія України, Народний Рух України, Республіканська Християнська Партія, «Реформи і Порядок», «Солідарність», Український Народний Рух, Партія «Християнський Народний Союз»	70 (43 – від партій, 27 – безпартійні)
2.	Виборчий Блок «За Єдину Україну!»	Народно-Демократична Партія; Політична Партія «Трудова Україна»; Партія Регіонів; Аграрна Партія України, Партія Промисловців і Підприємців України	35 (28 – від партій, 7 – безпартійні)
3.	Виборчий Блок Юлії Тимошенко	Всеукраїнське Об'єднання «Батьківщина», Українська Народна Партія «Собор», Українська Республіканська Партія, Українська Соціал-Демократична Партія	22 (20 – від партій, 2 – безпартійні)
4.	Виборчий Блок «Демократична Партія України – Демократичний Союз»	Демократична Партія України, Партія «Демократичний Союз»	–
5.	Виборчий Блок «Проти всіх»	Патріотична Партія України, Політична Партія малого та середнього бізнесу України	–

6.	Виборчий Блок «Єдність»	Партія «Соціал-Демократичний Союз», Політична Партія «Молода Україна», Українська Партія «Єдність», Українська Партія Справедливості – Союз ветеранів, інвалідів, чорнобильців, афганців	—
7.	Виборчий Блок Української Партії і Всеукраїнської Партії міжнародного взаєморозуміння «Новий світ»	Українська Партія, Всеукраїнська партія міжнародного взаєморозуміння «Новий світ»	—
8.	Виборчий Блок «Команда озимого покоління»	Конституційно-Демократична Партія, Ліберально-Демократична Партія України, Партія приватної власності, Українська Селянська Демократична Партія	—
9.	Виборчий Блок «Народний Рух України»	Народний Рух України за єдність, Політична Партія «Всеукраїнське об'єднання «Центр»	—
10.	Виборчий Блок «ЗУБР» (За Україну, Білорусь, Росію)	Партія «Світло зі Сходу», Партія «Союз труда»	—
11.	Виборчий Блок «Руський блок»	Партія «За Русь єдину», Партія «Русько-Український Союз», Партія «Союз»	—

ЧАСТИНА 6.

АНАЛІЗ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ТА МІСЦЕВИХ ВИБОРІВ 2006 РОКУ В ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ

6.1. Загальна характеристика парламентських виборів 2006 року в Україні

Вибори 2006 року до Верховної Ради України та до місцевих органів влади відбувалися в умовах протистояння, яке не завершилося президентською кампанією 2004 року, коли перемогою отримав після судового оскарження результатів другого туру та призначення повторного голосування, кандидат від опозиції – Віктор Ющенко. Враховуючи те, що в лавах «помаранчевої коаліції» почалися серйозні протиріччя (відставка Юлії Тимошенка з поста прем'єр-міністра, Петра Порошенка – з поста Голови Ради національної безпеки і оборони, взаємні звинувачення в зловживанні службовим становищем і т.д.), політичні сили, які об'єднувалися навколо лідерів колишнього оточення Президента Леоніда Кучми, готувалися до реваншу. Розколів у рядах партії, яка їх репрезентувала не було. Навпаки, ті з політичних лідерів, хто хотів іти на вибори з Партією Регіонів, повинні були влитися до неї зі своїми партійними структурами, отримавши за це місця в партійних списках. На президентських виборах 26 грудня 2004 року Віктор Янукович отримав 44,19 відсотків голосів виборців. Приблизно на таку кількість голосів ця партія розраховувала і на парламентських виборах 2006 року. Останні опитування населення України напередодні виборів показували, що найвищий рейтинг мають Партія Регіонів (30 – 34 %), Блок «Наша Україна» (20 – 24 %), «Блок Юлії Тимошенко» (15 – 19 %). Шанс отримати депутатські мандати за результатами опитування мали також – Комуністична Партія України, Соціалістична Партія України, Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція», «Народний Блок Володимира Литвина». Такою була розстановка

партійно-політичних сил напередодні парламентських виборів 2006 року.

Згідно з даними Міністерства юстиції України у виборах мали право брати участь 126 політичних партій (тобто вони були зареєстровані не пізніше ніж за рік до виборів). У виборчий бюлетень для голосування Центральною виборчою комісією було внесено 45 суб'єктів виборчого процесу. Досить багато партій утворили партійні блоки (17 виборчих блоків), щоб таким чином збільшити кількість своїх прихильників і можливість подолати необхідний бар'єр. Інформація про склад партій у виборчих блоках подана в Додатку 6 (Таблиця 6.3.).

І хоча результати виборів були дещо несподіваними, національний екзит-пол зафіксував такі прогнозовані результати загальнонаціональних виборів: Партія Регіонів – 31 % голосів виборців, Блок Юлії Тимошенко – 23,9 %, Блок «Наша Україна» – 15,5 %, Соціалістична Партія України – 5,4 %, Комуністична Партія України – 3,3 %. Величина похибки не дозволила організаторам сказати точно чи зможуть подолати тривідсотковий поріг такі партії і виборчі блоки як «Народний Блок Литвина», Блок Н.Вітренко «Народна опозиція», Партія «Віче», Громадянський Блок «ПОРА – ПРП», Опозиційний Блок «НЕ ТАК!», Український Народний Блок Костенка – Плюща.

За результатами виборів із 45 партій і виборчих блоків до Верховної Ради України змогли потрапити тільки п'ять: Партія Регіонів – 32,14 % голосів виборців (186 місць в парламенті), «Блок Юлії Тимошенко» – 22,29 % (129 місць), Блок «Наша Україна» – 13,95 % (81 місце), Соціалістична Партія України (СПУ) – 5,69 % (33 місця), Комуністична Партія України – 3,66 % (21 місце). Таким чином, «помаранчева коаліція», «коаліція Майдану» (Блок «Наша Україна», Блок Юлії Тимошенко, СПУ) знову отримала шанс взяти владу при умові підписання коаліційної угоди. Ці сили у Верховній Раді України в цілому могли розраховувати й на майже 250 мандатів. Але в той же час вибори показали, що Україна мала можливість і отримати владу, яка в 2004 році прогнала президентські вибори і на парламентських виборах 2006 році була представлена Віктором Януковичем. Реванш міг відбутися при умові, що до Верховної Ради потраплять Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція», «Народний Блок Литвина», Партія

«Віче». Саме ці політичні сили подали позов до Вищого Адміністративного Суду України про фальсифікацію результатів голосування та про перерахунок голосів виборців у загальнонаціональному виборчому окрузі. Суд визнав дії Центральної виборчої комісії правильними і результатів виборів не відмінив.

Проаналізувавши результати виборів до Верховної Ради можна зробити наступні висновки:

1. Зміни, передусім, стосувалися політико-правових основ. Встановлено виключно пропорційну виборчу систему (за партійними списками) із тривідсотковим прохідним бар'єром.

2. Поляризація суспільства. Україна залишилася розділеною не тільки географічно, а й електорально: на Півдні і Сході виборці проголосували за Партію Регіонів, Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція», Комуністичну Партію України, в Центрі і на Заході за Блок Юлії Тимошенко, а в трьох Західних областях України (Закарпатська, Львівська, Івано-Франківська) перемогу отримав пропрезидентський блок «Наша Україна». Такі результати голосування вказують на протилежні ціннісні орієнтації населення України. Для Сходу – це союз із Росією, російська мова як державна і т.д., для Заходу – це орієнтація на Євросоюз та європейські цінності. На місцевих виборах було збережено ту ж тенденцію. Наприклад, на виборах депутатів обласних рад виборці Півночі, Центру і Заходу 35 – 44 місць у радах довірили БЮТ (у Київській обл. – 66); на Заході – від 17 до 62 отримала ПП НСНУ, а на Сході і Півдні – 39 – 62 ПР (у Донецькій облраді – 120 місць, Луганській – 100).

3. Голосування 26 березня 2006 року можна назвати протестним. Оскільки ті, хто віддав голоси за Партію Регіонів підтримували опозицію, а ті, хто голосував за «Блок Ю.Тимошенко» – голосували за цінності Майдану, які, на їх думку, не впроваджувалися в життя. Партія влади «Народний Союз Наша Україна» вибори фактично програла.

4. Громадяни України розвіяли міф політтехнологів про свою некомпетентність та твердження деяких політиків, про неможливість застосування в Україні пропорційної виборчої системи. Українські виборці дозволили отримати депутатські мандати тільки п'яти політичним партіям і виборчим блокам. Недійсних бюлетенів було порівняно небагато (більше мільйона), а до триві-

дсоткового бар'єру залишилося 23 відсотки голосів виборців. Це значить, що більше 70 відсотків голосів виборці віддали свої голо- си за партії і блоки, які подолали виборчий бар'єр. Тобто вибір громадян України був усвідомлений і ціленаправлений.

5. Вибори 2006 року засвідчили прискорення дії тенденції декомунізації України. За умов збереження старого виборчого бар'єру КПУ навіть не змогла б потрапити до Верховної Ради. Таким чином за рівнем своєї підтримки вона перейшла в категорію малих партій. Одночасно не пройшли до парламенту сили, які позиціонували себе в якості представників ко- муністичного напрямку (Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція» та Виборчий блок «За Союз»).

6. Важливим результатом виборів стало підтвердження кризи моделі суспільного розвитку, яка була запроваджена за часів президентства Леоніда Кравчука та Леоніда Кучми. На ви- борах 2006 року основні політичні сили, які уособлювали собою попередній режим не змогли потрапити до парламенту (Народ- ний Блок Литвина, Опозиційний Блок «Не Так!», Блок Народно- Демократичної Партії, Партія «Відродження», Селянська Партія України, Виборчий Блок «Держава – Трудовий Союз»). Разом во- ни набрали 5,41 відсоток голосів виборців.

7. Зазнали поразки на виборах екологічні партії. Попри наявність в Україні гострих екологічних проблем, їх поява носила виключно спекулятивний характер (Партія Зелених України – 0,65 %, Українська Партія «Зелена планета» – 0,38 %, Партія екологічного порятунку «ЕКО + 25» 0,47 %, Партія «Союз. Чорнобиль. Україна» – 0,09 %).

8. Низький рейтинг Блоку «Наша Україна» пов'язаний та- кож із тим, що ряд політичних партій і блоків, які представляли лідери, котрі підтримували Віктора Ющенка на президентських виборах 2004 року, у виборчій кампанії 2006 року брали участь самостійно. Це і Громадянський Блок «ПОРА – ПРП», Український Народний Блок Костенка – Плюща, Блок Ю.Кармазіна та ін. Їх об'єднання дозволило б пропрезидентським силам отримати значно більшу кількість голосів виборців.

9. Парламентські вибори 2006 рік продемонстрували орга- нізаційну і кадрову слабкість більшості партій України. Незва- жаючи на те, що пропорційна виборча система детермінує зро-

стання ролі й значення партійних програм, парламентські вибори продемонстрували недооцінку суб'єктами виборчого процесу своїх власних виборчих програм. Вибори також показали значну залежність партій від особистості лідера. Це виявилось у формуванні іменних блоків.

10. Вперше виступили суб'єктами виборчого процесу й регіонально-етнічні партії. У місцевих виборах в Закарпатті вперше брали участь дві партії, які представляли інтереси угорської національної меншини України – це Партія Угорців України (КМКС) та Демократична Партія Угорців України.

6.2. Основні групи політичного впливу на Закарпатті

У 2006 році чисельність виборців у Закарпатській області зросла в порівнянні з попереднім періодом більш ніж на 36 тисяч чоловік і становила – 936 тисяч 836 осіб.

Після початку виборчої кампанії ЦВК утворила на виборах народних депутатів України 225 територіальних округів. У Закарпатській області таких округів було утворено п'ять:

ТВО № 66 (м. Ужгород) – Ужгородський район, м. Ужгород, м. Чоп. ТВО № 67 (м. Свалява) – Великоберезнянський, Воловецький, Міжгірський, Свалявський, Перечинський райони. ТВО № 68 (м. Мукачево) – Мукачівський район, м. Мукачево. ТВО № 69 (м. Берегово) – Берегівський, Виноградівський, Іршавський райони, м.Берегово. ТВО № 70 (м. Тячів) – Рахівський, Тячівський, Хустський райони, м. Хуст.

Окружними комісіями в області було утворено 760 звичайних та 17 спеціальних виборчих дільниць, які в свою чергу, в залежності від кількості виборців поділялися на: 183 малі, 311 середніх, 283 великі. Для забезпечення їхньої діяльності органами виконавчої влади виділено 1060 приміщень для роботи дільничних комісій [274, с.92].

Напередодні виборів на Закарпатті викристалізувалися чотири групи впливу, які в основному і вели боротьбу за депутатські мандати до представницьких органів влади усіх рівнів:

1. Група «Барва» (В.Балога, Міністр України з питань надзвичайних ситуацій та у справах ліквідації наслідків аварії на

ЧАЕС, В.Петьовка, мер м. Мукачево, А.Колібаба, голова Ужгородської райдержадміністрації). *Політична підтримка*: Політична партія «Народний Союз Наша Україна» (ПП «НСНУ»), Партія Реформи і Порядок (ПРП), Партія Промисловців і Підприємців України (ПППУ). *Медіаресурси*: телерадіокомпанія «М-студія», газети «Паланок», «Старий Замок», «West-експрес», частково «Новини Закарпаття».

2. *Група «БЮТ»* (О.Кеменяш – народний депутат України, А.Сербайло, голова Закарпатської обласної організації Всеукраїнського об'єднання «Батьківщина» (ЗОО ВО «Батьківщина»). *Політична підтримка*: Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина». *Медіаресурси*: газета «Післямова», частково газети «Трибуна», «Р.І.О.», «Моя новинка».

3. *Група «Р.І.О.»* (С.Ратушняк, народний депутат України, М.Сятиня, народний депутат України). *Політична підтримка*: Народна Партія (НП). *Медіаресурси*: газети «Р.І.О.», «Трибуна», «Моя новинка».

4. *Бізнес структури, керівники яких представляли Партію Регіонів* (О.Ледида, голова ЗОО Партії Регіонів, В.Харута). *Політична підтримка*: Партія Регіонів України. *Медіаресурси*: ситуативна співпраця зі ЗМІ Закарпатської області [274, с.92].

6.3. Періодична преса Закарпаття у виборчій кампанії 2006 року: політичні симпатії

У Закарпатській області станом на лютий 2006 року обласним управлінням преси та інформації було зареєстровано понад чотириста періодичних видань. Із них переважну більшість склали державні та напівдержавні друковані органи, на шпальтах яких подавалася інформація загальнополітичного характеру.

Основна увага ними приділялася аналізу діяльності найбільш популярних у краї політичних партій і блоків – «Народного Союзу Наша Україна», «Блоку Юлії Тимошенко», «Народного Блоку Литвина», Соціалістичної Партії України, Комуністичної Партії України та резонансним політичним подіям. До згаданих періодичних видань відносили «Новини Закарпаття», «Ужгород»,

«СЗ.Фест», «Срібна Земля», «Трибуна», всі районні державні газети. Серед інших видань переважав чіткий замовний характер подання політичної інформації про діяльність і перспективи політичних партій і партійних блоків.

Газета «Р.І.О.». Понад п'ятдесят відсотків своєї площі вона надавала інформації про «Народний Блок Литвина», оскільки негласним власником видання був народний депутат від Закарпатської області, член фракції Народної Партії у Верховній Раді – Сергій Ратушняк. Приблизно по двадцять відсотків газетної площини, як правило, віддавалося для БЮТ, СПУ, менше ПЗУ та іншим. Мінімум інформації друкувалося про урядові політичні сили, зокрема НСНУ. Це можна пояснити відкритою конкуренцією в краї між лідерами «Народного Блоку Литвина» Сергієм Ратушником та НСНУ Віктором Балоогою.

Газета «Трибуна». На першому етапі передвиборної кампанії газетна площа, яка відводилась під політичні матеріали рівномірно розподілялась для різних політичних сил. Проте з лютого 2006 року в газеті почали переважати матеріали про «Народний Блок Литвина» і БЮТ. Матеріали про ПП «НСНУ», ГП «Пора», ПРП подавалися через призму критики провладної політики.

Газета «Моя новинка». Газета була створена на початку 2006 року. Переважну більшість газетної площини займали матеріали про СПУ, БЮТ, УРП «Собор».

Газета «Світогляд». Періодичне видання, яке контролювалося СДПУ(о). Перевага у поданні політичних матеріалів надавалася Опозиційному Блоку «Не Так!». Понад п'ятдесят відсотків інформації займала критика проурядових політичних сил.

Газета «Паланок». Періодичне видання за змістом було провладним. Відповідно й матеріали, які публікувалися на його сторінках стосувалися інформації про діяльність політичних сил «помаранчевої коаліції 2004 року». За період передвиборчої кампанії понад п'ятдесят відсотків політичної площини віддавалося матеріалам про ПП «НСНУ», СПУ, ГП «Пора», ПРП. Опозиційні партії та партійні блоки подавалися переважно в мінімально-інформаційному обсязі і, як правило, через призму критики їхньої діяльності. Такого ж гатунку були й матеріали в газеті «*Старий Замок*».

Газета «West-експрес» була створена у 2005 році для пропаганди проурядових політичних сил. В основному матеріали носили загально-інформаційний, пропагандистський характер. Відсутньою була критика опозиційних блоків.

Газета «Неділя». Газета в цілому мала нейтральний політичний статус. На її шпальтах висвітлювалися матеріали як про урядові, так і про опозиційні політичні сили.

Газета «Післямова» – це медійний проект, який був створений напередодні виборів молодими журналістами Закарпатської області. Газета підтримувала «БЮТ». За короткий термін стала однією з найпопулярніших газет у м. Ужгород, перш за все тому, що носила аналітичний характер.

Газета «Чиста політика» – це видання, яке було повністю підпорядковане СПУ і діяло як його друкований орган. Мали місце окремі матеріали про партії колишньої «помаранчевої коаліції», але основний змістовий матеріал подавався про діяльність та перспективи СПУ в Закарпатській області.

Характерною рисою друкованих засобів масової інформації була їх комерціалізація в передвиборчий період, а отже відсутність власних аналітичних оцінок політичної ситуації в Закарпатській області. Здебільшого друкувалися матеріали, які вже були підготовлені тією чи іншою політичною силою й подавалися на правах реклами.

Власну оцінку політичних подій, об'єктивний аналіз політичних процесів на теренах області подавали газети «Післямова», «Срібна Земля. Фест», частково «Р.І.О.» [274, с.92 – 93].

6.4. Розстановка партійно-політичних сил в Закарпатті напередодні виборів 2006 року

Незважаючи на те, що згідно із Законом України «Про вибори народних депутатів України» від 25 березня 2004 року № 1665-IV (остання редакція від 18 березня 2006 року) «виборчий процес чергових виборів депутатів розпочинається за сто двадцять днів до дня виборів», не буде перебільшенням стверджувати, що фактична підготовка до виборів 26 березня 2006 року почалась майже одразу після закінчення виборів Президента України 2004 року.

Результати волевиявлення населення Закарпаття на президентських виборах 2004 року та реалії суспільно-політичного життя краю після них дозволяють зробити наступні висновки про структуру партійного простору області напередодні парламентських виборів 2006 року:

1. Закарпатським обласним управлінням юстиції станом на 1 червня 2005 року було зареєстровано 94 обласні осередки політичних партій. Кількість обласних організацій політичних партій, що були представлені в усіх районах області – 17, що становило 18,08 відсотків від кількості зареєстрованих у Закарпатті. 14 обласних організацій не мали жодного районного чи міського структурованого утворення [294, с.98].

Найбільш впливовими в регіоні були організації наступних партій: Народної Партії, Партії Регіонів, Соціалістичної Партії, СДПУ(о), ВО «Батьківщина», КПУ, Української Республіканської Партії «Собор», Політичної Партії «Народний Союз Наша Україна» та інших.

2. З точки зору підтримки курсу Президента України Віктора Ющенка обласні осередки політичних партій можна було класифікувати наступним чином:

а) партії, які підтримували курс Президента. Це, насамперед, обласні осередки політичних партій, що входили до коаліції «Сила народу»: Закарпатська крайова організація Народного Руху України (ЗКО НРУ), ЗКО Української Республіканської Партії «Собор» (ЗКО УРП «Собор»), ЗКО Конгресу Українських Націоналістів (ЗКО КУН), Закарпатська обласна організація Соціалістична Партія України (ЗОО СПУ), ЗОО Партії Реформи і Порядок (ЗОО ПРП), ЗОО ПП «НСНУ», ЗОО ВО «Батьківщина», ЗОО Української Народної Партії (УНП), ЗОО ПП «Яблуко», ЗОО Соціал-Демократичної Партії України, ЗОО УП «Єдність», ЗОО ПП «Молода Україна» та ЗОО ВП «Нова сила».

Загалом у таборі пропрезидентських сил в області напередодні парламентських виборів 2006 року політична єдність була відсутня.

б) партії, які прихильно ставилися до новообраної влади і заявили про свою готовність з нею співпрацювати – ЗОО Народної Партії, ЗОО ПП «Демократичний Союз», ЗОО Селянської

Партії України (ЗОО СелПУ), ЗОО Ліберальної Партії України (ЗОО ЛПУ), ЗОО Народно-Демократичної Партії Україна (ЗОО НДП), ЗОО Партії Зелених України (ЗОО ПЗУ), ЗОО ПП «Третя сила» та ряд інших.

в) опозиційні партії – ЗОО Соціал-Демократичної Партії України (об'єднаної) (СДПУ(о)) (ядро опозиції), ЗОО Партії Регіонів (ЗОО ПР), ЗОО Прогресивної Соціалістичної Партії України (ЗОО ПСПУ), ЗОО ПП «Союз», ЗОО ПП «Держава». До опозиційних партій відносила себе і ЗОО Комуністичної Партії України (ЗОО КПУ), проте в питаннях захисту інтересів малозабезпечених верств населення готова була співпрацювати з усіма гілками влади [294, с.98].

3. Спостерігалось об'єднання громадських організацій і політичних партій у єдину структуру. Наприклад, коаліція «Християнський Народний Союз Закарпаття» (ЗОО ПП «Християнський Союз» і ЗОО Республіканської Християнської Партії (ЗОО РХП) та ряд громадських організацій) та громадсько-політичний рух «Лівий фронт Закарпаття» (КПУ і 12 громадських організацій).

4. У 2005 році Міністерством юстиції України було зареєстровано дві партії, які мали безпосереднє відношення до Закарпатської області – це Партія Угорців України (5 лютого 2005 року), яку очолив голова Товариства Угорської Культури Закарпаття М.Ковач та Демократична Партія Угорців України, яку очолив голова Демократичної Спілки Угорців України І.Гайдош (24 березня 2005 року). Ці дві партії вели боротьбу за голоси угорської національної меншини Закарпаття, чисельність якої становила понад 150 тисяч чоловік.

Під час президентських виборів, кандидат у Президенти Віктор Ющенко уклав спеціальну угоду про співпрацю між ним як кандидатом і М.Ковачем, а іншого кандидата в президенти – Віктора Януковича – підтримував колишній член СДПУ(о) І.Гайдош. В.Янукович здійснив навіть візит у м. Берегово, де зустрічався з виборцями, і це був єдиний його вояж на Західну Україну, між другим і «третім» виборчими турами у 2004 році.

5. Спостерігалось масове перетікання членів партій з однієї до іншої. Насамперед це стало характерним для ЗОО СДПУ(о) та

ЗОО Партії Регіонів, члени яких, як правило, знаходили собі місце в лавах ЗОО СПУ та ЗОО НП. Саме ці дві партії найбільш активно проводили політику по рекрутуванню нових членів незалежно від їх попередньої партійної належності.

6. Влітку 2005 року на звітно-виборчих конференціях відбувся розкол в обласних осередках НРУ та УРП «Собор». Простежувався розкол у ВО «Батьківщина», який був пов'язаний з витісненням членами партії «Яблуко» «старих» членів ВО «Батьківщина» з керівних органів партії [274, с.93 – 94].

6.5. Участь обласних осередків політичних партій у виборчому процесі

За даними обласного управління юстиції станом на 15 грудня 2006 року на території Закарпатської області було зареєстровано 115 обласних організацій політичних партій України. Серед них близько 26 облорганізацій у своїх рядах нараховували понад одну тисячу членів. Кількість обласних організацій політичних партій, що були представлені у всіх районах області – 23, що становило 20 відсотків від кількості усіх зареєстрованих партій на Закарпатті. 20 обласних організацій політичних партій (17,4 відсотки від усіх зареєстрованих) не мали жодного структурного утворення, тобто існували де-юре, однак де-факто себе офіційно ніяк не проявляли, а тому і впливу на політичні процеси в регіоні не мали.

Рейтинг політичних партій з початком виборчої кампанії в Закарпатській області майже не змінився. Організаційно міцними і найбільш потужними в Закарпатті були обласні організації ПП «НСНУ», ВО «Батьківщина», ПРП, НП, СПУ, СДПУ(о), ПР, НДП, КПУ, ПП «Відродження». Ці партії мали достатньо розгалужену структуру, були найбільш активними в політичному та громадському житті краю, за винятком партії «Відродження».

До проведення виборчої кампанії активно долучалися і громадські організації області. Про свою співпрацю у виборчій кампанії з ЗОО КПУ 17 січня 2006 року заявила на своєму пленумі Обласна рада ветеранів України Закарпатської області.

Про співпрацю з СПУ заявив голова Спілки ветеранів воїнів Афганістану Сергій Слободянюк.

Загалом, станом на 1 січня 2006 року обласним управлінням юстиції було зареєстровано 490 громадських організацій, із них 156 – організації всеукраїнського значення, 320 – місцевого. Серед них: 70 молодіжних організацій, 53 національно-культурні товариства (із них 14 – ромських (циганських), 12 – угорських, по 4 – словацькі, російські, русинські, 3 – румунські, по 2 – німецькі, єврейські, 1 – грецьке), 24 жіночі організації, 7 – ветеранських, 4 – козацькі, 1 – чорнобильська і т.д., 8 громадсько-політичних об'єднань, до складу яких входили як політичні партії, так і громадські організації [274, с.94].

Активізували свою роботу під час виборчої кампанії і новостворені молодіжні організації. Так, Закарпатська обласна організація Всеукраїнської громадської організації «Молодіжний Союз Наша Україна» (С.Бабіля) провели ряд акцій у рамках всеукраїнської акції «Студентська хвиля»: зроблено опитування молоді щодо участі у майбутніх виборах, організована акція у підтримку Кабінету Міністрів України та ряд інших.

У Закарпатській області станом на 1 березня було зареєстровано 84 молодіжні громадські організації. В основному більшість із них виступали членами Молодіжних громадських об'єднань, тому активізували свою роботу під час виборчих кампаній. Програми діяльності цих організацій носили не самостійний характер, а знаходилися під впливом брендів відомих політичних партій та виборчих блоків.

Найбільш активну і постійну участь у громадському житті області брали наступні молодіжні громадські організації: Закарпатська обласна молодіжна організація «Фундація регіональних ініціатив» (О.Солонтай), актив якої тяжів до БЮТ, Закарпатська округа «Пласту – Національної Скаутської Організації України» (О.Глуханіч) (у політичному плані – нейтральна), Молодий Народний Рух України (А.Любка), Молодіжний Націоналістичний Конгрес (В.Бірчак) [274, с.94].

Активну позицію в регіоні зайняли і молоді соціалісти. Зокрема, Свалявським осередком Спілки Молодих Соціалістів (СМС, 400 чол.) впроваджено в життя проект соціальної програми розвитку молоді. Зокрема, було заявлено, що тридцять юнаків

та дівчат зі Свалявщини за сприяння СМС навчатимуться у престижних вузах країни, паралельно з чим працюватимуть і отримуватимуть зарплату – від 1,5 тисяч грн. Метою даної соціальної програми розвитку молоді було сприяння молоді при обранні майбутньої професії, надання можливості для отримання вищої освіти, сприяння працевлаштування, виховання почуття патріотизму.

З ініціативи Закарпатської організації Спілки Молодих Соціалістів та Європейської Молодіжної Ліги було організовано семінар «Підприємницька діяльність» для студентів Закарпатського державного університету, на якому студенти всебічно розглянули проблеми працевлаштування та професійної орієнтації.

6.6. Конфігурація виборчих блоків у Закарпатській області

У січні завершився процес формування виборчих блоків та їх штабів. Виборчий блок «Наша Україна» (обласні осередки ПП «НСНУ», ПППУ, КУН) очолив Ігор Кріль, співголова обласної громадської організації «Рідне Закарпаття»; Блок Юлії Тимошенко (обласні осередки ВО «Батьківщина» та УСДП) – народний депутат України Олександр Кеменяш; «Народний блок Литвина» (обласні осередки НП та ВО лівих «Справедливість») – народний депутат України, голова облорганізації НП Сергій Ратушняк; Виборчий Блок Лазаренка (обласні осередки СДС, Соціал-Демократичної Партії України та ВО «Громада») – Я.Андрусак, голова облорганізації партії Соціал-Демократичний Союз; Український Народний Блок Костенка і Плюща (обласні осередки УНП, «України соборної» та Партії вільних селян і підприємців України) – В.Мурга, начальник управління лісового господарства облдержадміністрації; Опозиційний Блок «Не Так!» (обласні осередки СДПУ(о) та Республіканської Партії України) – Іван Різак, голова облорганізації СДПУ(о); Блок «Християнський рух» (обласні осередки РХП, УПП «Християнський рух», УКП, «України Соборної», ОУН в Україні) очолили Віктор Бедь, голова ХНСЗ, ректор Ужгородської Української Богословської Академії ім. Кирила і Мефодія П.Мурник, секретар Мукачівського єпархіального

управління Української Православної Церкви (МП); Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція». Обласний виборчий штаб ПР очолив О.Ледида, голова обласної організації ПР, Комуністичної Партії України – І.Мигович, народний депутат України, секретар обласної організації КПУ. Визначилися зі своїми керівниками й інші політичні сили [273, с.114].

Конфігурація партійних блоків на Закарпатті була дещо іншою, ніж по Україні загалом. Обумовлено це рядом чинників. По-перше, на рівні області не були зареєстровані осередки політичних партій, які стали блокоутворюючими на загальнонаціональному рівні. По-друге, політичні партії, які утворили виборчі блоки на загальноукраїнському рівні не мали партійної структури в Закарпатті, а відтак були маловпливовими і не помітними в політичному житті краю. По-третє, керівники деяких обласних осередків політичних партій діяли врозріз із центральним керівництвом (наприклад, УРП «Собор»). По-четверте, обласні осередки деяких партій були нелегітимними після проведення звітно-виборчих конференцій напередодні виборів із порушенням чинного законодавства (наприклад, НРУ). По-п'яте, обласні осередки деяких партій не змогли в силу різних причин підписати угоди про створення відповідних блоків (наприклад, ГП «Пора» і Партія «Реформи і Порядок»).

До виборчого бюлетеня з виборів депутатів Закарпатської обласної Ради було внесено 39 суб'єктів виборчого процесу, більшість з яких репрезентували у Закарпатті 45 суб'єктів виборчого процесу, внесених до бюлетеня з виборів народних депутатів України. Але ряд політичних партій і партійних блоків не брали участі у виборах до Закарпатської обласної ради. Це такі політичні сили, як Блок безпартійних «Сонце», Всеукраїнська Партія Народної Довіри, Народний Рух України за єдність, ПП «Європейська столиця» та ряд інших. Вказані партії не мають партійної структури в області [294].

У свою чергу до виборчого бюлетеня самостійно був внесений Народний Рух України, який не увійшов на обласному рівні до Блоку «Наша Україна». Головна причина не входження цієї структури до Блоку «Наша Україна» – розкол в обласному осередку. Викликано було це тим, що ще влітку 2005 року загострилися стосунки закарпатських рухівців із центральним керівництвом

НРУ. Наслідком цього було невизнання керівництвом НРУ результатів обласної звітно-виборної конференції, яка відбулася 25 вересня 2005 року і одностайно обрала Володимира Піпаша головою крайової організації. Причина полягала у критиці провідом Закарпатської облорганізації окремих дій центрального керівництва. Центральний провід НРУ визнав правочинною конференцію (загальні збори), які 20 листопада обрали головою КО НРУ Павла Чучку, котрого за кілька днів до цього було прийнято Політрадою НРУ в партію. Попереднього голову обласної організації Володимира Піпаша на з'їзді НРУ, який відбувся 27 листопада було виключено із лав НРУ. Однак на самому з'їзді через це виник конфлікт: більша частина делегатів вважала підрахунок голосів із даного питання сфальсифікованим, тому з'їзд навіть не зміг розглянути всі питання порядку денного і був терміново закритий.

Більшість обласних рухівців із тим, що їх очолить Павло Чучка, не погодилися. Отже, П.Чучку визнало центральне керівництво, а виконуючого обов'язки голови Б.Борисова (замість В.Піпаша) – більшість районних організацій. Упродовж лютого 2006 року відбулося понад 10 судових процесів за участю народного депутата з фракції НРУ Б. Костинюка з питання: хто в Закарпатті має представляти НРУ та брати участь у виборах. У суд було втягнуто обласне управління юстиції та обласну територіальну виборчу комісію. 11 лютого Павло Чучка вийшов із НРУ. Центральне керівництво НРУ виконувачем обов'язки голови обласного руху визнало О. Черепаху [273, с.115].

Не відбувся на обласному рівні й Громадянський Блок «ПОРА – ПРП». Громадянська Партія «Пора» і ПРП брали участь у виборах до Закарпатської обласної ради окремо. Головна причина – амбітність лідерів цих партій на рівні області. Лідер обласної організації ПРП – голова Закарпатської облдержадміністрації Олег Гаваші не погодився на пропозиції членів ГП «Пора» щодо місць у першій п'ятірці партійного списку. 16 лютого в Ужгороді на пресконференції член облорганізації «Пора», керівник апарату облдержадміністрації Юрій Чижмарь заявив про політично-адміністративний тиск, який ніби-то чиниться на нього з боку голови Закарпатської ОДА та окремих осіб команди з метою дискредитації та звільнення його із займаної посади керівника апарату.

У газеті «Післямова» було опубліковано інтерв'ю голови Закарпатської облдержадміністрації Олега Гаваші, в якому, зокрема, давалася оцінка заяві, яка пролунала на прес-конференції керівника апарату облдержадміністрації, члена облорганізації ГП «Пора» Ю.Чижмаря. О.Гаваші наголосив, що хоча на загальнодержавному рівні підписано угоду про створення блоку «Пора – ПРП», на рівні обласному не було знайдено спільного розуміння щодо пріоритетів роботи на виборах. Юрій Чижмарь самочинно прийняв рішення балотуватись на посаду Ужгородського міського голови і прагнув, щоб уся робота блоку була підпорядкована лише тому, щоб сприяти йому стати мером Ужгорода. Однак у ЗОО ПРП було зовсім інше бачення ситуації і, відповідно, пріоритетів роботи. Більше того, ПРП була структурованою партією в Закарпатті, а тому вона була вправі диктувати умови щодо місць у партійних списках. Олег Гаваші підкреслив, що «Ю.Чижмарь не звільнений, а лише тимчасово відсторонений від обов'язків керівника апарату на час проведення службового розслідування. Це зроблено, щоб можна було його провести об'єктивно» [273, с.116].

Не була представлена у виборчому списку до обласної ради і одна з найстаріших та найвідоміших партійних структур на Закарпатті – Українська Республіканська Партія «Собор». Після розколу партії, який відбувся на з'їзді в Києві, аналогічний розкол здійснили і в Закарпатській організації цієї політичної сили. На звітновибірчій конференції, яка проходила влітку 2005 року, головою Закарпатської обласної організації УРП «Собор» було обрано Павла Федаку, який став у конфлікті на бік Левка Лук'яненка. Таким чином, напередодні виборів ЗОО УРП «Собор» залишилася фактично без керівника, оскільки П.Федака перейшов працювати до виборчого штабу БЮТ. Колишній лідер УРП «Собор» Євген Ясінський, який підтримував Анатолія Матвієнка зареєстрував партійний список до міської ради м. Ужгород. Взяла участь УРП «Собор» і у виборах до деяких районних рад Закарпатської області [273, с.116].

Своєрідною виявилася внаслідок внутрішньопартійних конфліктів на рівні області і конфігурація Виборчого Блоку «Наша Україна». До нього не ввійшли обласні осередки НРУ та УРП «Собор» через причини, про які мова йшла вище.

До «Опозиційного Блоку «Не Так!» не увійшло Всеукраїнське Об'єднання «Жінки за майбутнє». У січні було підписано меморандум про співпрацю на виборах 2006 року між керівництвом обласного штабу Блоку «Наша Україна» та обласною громадською організацією Асоціація «Жінки Закарпаття», члени якої входили до облорганізації ВО «Жінки за майбутнє», що припинила свою діяльність в області у зв'язку з небажанням блокуватися на виборах із СДПУ(о).

У виборах до Закарпатської обласної ради взяли участь дві партії, що представляли інтереси угорської національної меншини краю, чисельність якої становила понад 150 тисяч чоловік. Це – Партія Угорців України (М.Ковач) і Демократична Партія Угорців України (І.Гайдош). Угорські партії були утворені напередодні виборів 2006 року з двох впливових національно-культурних товариств – Товариства Угорської Культури Закарпаття (ТУКЗ – КМКС) і Демократичної Спільки Угорців України, які очолювали відповідно М.Ковач та І.Гайдош [274, с.96].

На обласному рівні було відмовлено в реєстрації Виборчому Блоку НРУ та УРП «Собор» – Блоку Павла Чучки «Карпатський Майдан», який подав передвиборчу програму «За Ющенка без Балого». Причина відмови – утворення блоку особами, які після звітно-виборчих конференцій не могли представляти ці партії.

Основні напрямки діяльності обласних осередків політичних партій у виборчій кампанії були наступні:

1. Спостерігався значний ріст чисельності таких політичних партій, як НСНУ, ВО «Батьківщина», СПУ, НП внаслідок роботи цих осередків по залученню нових членів.

2. Вступ еліти обласного та місцевого рівня до провідних політичних партій, або ототожнення себе з ними.

3. Конкуренція партій за включення до своїх рядів відомих особистостей з метою включення їх до своїх партійних списків.

4. Загострення протиріч між наступними потужними політичними силами: Блок «Наша Україна» – БЮТ; Блок «Наша Україна» – НП; СПУ – НП. Цікаво, що основна причина таких протиріч – це давні конфлікти між лідерами вказаних політичних сил: В.Балога (НСНУ) – О.Кеменяш (БЮТ); В.Балога (НСНУ) – С.Ратушняк (НП); С.Ратушняк (НП) – С.Слободянюк (СПУ).

Стосунки ж між Блоком «Наша Україна» і Партією Регіонів у області можна було тоді назвати навіть партнерськими. І знову ж головна причина – міжособистісні зв'язки: свого часу О.Левида (голова обласного осередку Партії Регіонів) був заступником у В.Балоги, коли той очолював Закарпатську обласну державну адміністрацію [274, с.96 – 97].

6.7. Агітаційна робота політичних партій

У обласному центрі практично щодня функціонували агіт-намети обласних виборчих штабів Блоку «Наша Україна», Українського Народного Блоку Костенка і Плюща, Блоку політичних партій «Блок Бориса Олійника та Михайла Сироти», Партії Регіонів, БЮТ, СПУ, «Народного Блоку Литвина».

Упродовж лютого Закарпатську область відвідали народні депутати України: 9 лютого в Мукачеві, 10 лютого в Тячеві та Хусті – Т.Стецьків (фракція політичної партії «Реформи і Порядок») та відомий журналіст В. Кіпіані; 10 лютого народний депутат – Ю.Оробець (фракція «Наша Україна»), 13 лютого – А.Шкіль (фракція БЮТ), 14 лютого в Ужгороді – П.Симоненко (фракція комуністів), котрі провели прес-конференції та зустрічі з виборцями. Також область відвідали народні депутати України М.Гладій (фракція БЮТ), В.Яворівський (фракція БЮТ), Б.Безпалій (фракція «Наша Україна»), Т.Чорновіл, В.Зубанов (ПР), Н.Вітренко – лідер Блоку «Народна опозиція», «трудовик» В.Коновалюк, О.Тягнибок, народний депутат України, лідер партії «Свобода», В.Єхануров (ПП НСНУ), Ю.Тимошенко (БЮТ), М.Томенко (БЮТ). Найбільш резонансною була зустріч із виборцями в м.Ужгород Ю.Тимошенко.

13 лютого в м. Іршава в районному будинку культури народний депутат України Андрій Шкіль (фракція БЮТ) провів зустріч із виборцями, на якій було присутньо близько 400 жителів міста і району. В ході зустрічі, відповідаючи на запитання виборців, А.Шкіль поклав відповідальність за відставку уряду Юлії Тимошенко на оточення Президента, зокрема називалися прізвища Порошенко, Мартиненко, Жванія. Народний депутат стверджував, що БЮТ ніколи не укладатиме договір із Партією

Регіонів. 13 лютого в м. Виноградів (Закарпатська область) народний депутат України І.Іванчо (фракція «Наша Україна») зустрівся з головою райдержадміністрації О.Любімовим. Під час зустрічі обговорено питання соціально-економічного розвитку району.

14 лютого в Ужгороді лідер КПУ, народний депутат України Петро Симоненко зустрівся з виборцями, представниками міськрайонних організацій КПУ (близько 200 чол.). У виступі він поінформував про передвиборну програму комуністів, пріоритетні напрямки діяльності партії, піддав критиці нинішню владу. На зібранні виступив перший секретар Закарпатського обкому КПУ народний депутат Іван Мигович. Перед обласною філармонією, де проходила зустріч, був розгорнутий агітаційний намет комуністів.

23 лютого через територію Закарпатської області пройшов автопробіг (9 автомобілів) під гаслами «Ми наближаємо весну!» та «У прагненні до порозуміння!», який стартував 10 лютого в Києві. Організатор автопробігу – Всеукраїнська молодіжна громадська організація «Молодь за Литвина» [274, с.97].

6.8. Результати виборів у Закарпатті

Закарпатська область – це одна із трьох областей України, де на виборах до Верховної Ради України переміг Виборчий Блок «Наша Україна». При явці виборців 61,6 відсотків результати виборів до Верховної Ради України в Закарпатській області були наступні: Блок «Наша Україна» – 25,79 відсотків, БЮТ – 20,7 відсотків, Партія Регіонів – 18,56 відсотків, СПУ – 3,57 відсотків, Народний Блок Литвина – 3,49 відсотків [274, с.97]. Вищеназвані результати показують, що перемога Блоку «Наша Україна» в Закарпатті не є переконливою. Результати голосування до Верховної Ради України в Закарпатській області подані авторами у Додатку 6 (Таблиця 6.2.).

В інших західних областях України Партія Регіонів набирала набагато менше голосів, ніж в Закарпатті. Наприклад, в Івано-Франківській області Партія Регіонів набрала всього 1,94 відсотки голосів виборців, у Тернопільській – 2,1 відсотка, а в Чер-

нівецькій і Волинській – менше відсотка [31]. Від Закарпаття до українського парламенту за результатами виборів потрапили лише чотири депутати: Е.Матвійчук (Партія Регіонів), О.Кеменяш (БЮТ), О.Ледида (Партія Регіонів), І.Кріль (Блок «Наша Україна»), С.Аржевітін (Блок «Наша Україна»).

Результати виборів у обласну раду (яка збільшилася з 85 до 90 депутатів) принципово не відрізнялися від парламентських. З 115 обласних осередків політичних партій, які на той час були зареєстровані на Закарпатті, участь у виборах взяли 52. Так, до обласної ради п'ятого скликання було обрано представників від семи політичних сил: Блок «Наша Україна» – 30 чоловік (23 % голосів виборців), БЮТ – 25 чоловік (19,2 %), ПР – 15 чол. (11,5 %), Народного Блоку Литвина – 7 чоловік (5,2 %), СПУ – 4 чоловіка (3,1 %). Специфікою виборів на Закарпатті стало проходження в обласну раду двох угорських партій: Партії Угорців України, яка набрала 3,3 відсотка голосів виборців (5 чоловік) та Демократичної Партії Угорців України – 3,1 відсотка (4 чоловіка) [274, с.97].

Серед партій і блоків, які не подолали тривідсотковий виборчий бар'єр, найвищий результат мали: Партія «Відродження» – 2,4 відсотка, ГП «ПОРА» – 1,61 відсотка, Український Народний Блок Костенка і Плюща – 1,5 відсотка та Опозиційний Блок «Не Так!» – 1,4 відсотка. Слід зазначити, що якби ЗОО ПРП та ЗОО ГП «ПОРА» утворили виборчий блок, то він потрапив би до обласної ради. Інші політичні сили отримали менше одного відсотка голосів виборців. Загалом у регіоні участь у голосуванні взяло 61,4 відсотка виборців, або 575 тисяч 150 чоловік із 936 тисяч 720 [274, с.97].

Остаточні результати голосування до обласної ради були оголошені із запізненням. Це дозволяло робити припущення, що до обласної ради потрапили дві партії, яким були дописані голоси виборців – це ДПУУ та СПУ. Про це заявили і представники БЮТ та «Народного Блоку Литвина», від яких, на їхню думку, і були забрані депутатські місця [274, с.98].

Ще один дуже важливий і цікавий факт. Якщо раніше кожна адміністративно-територіальна одиниця, а в Закарпатті 13 районів і 5 міст обласного значення, обирала п'ять депутатів до складу обласної ради, то нині ситуація кардинально змінилася. За даними щодо проживання новообраних депутатів обласної ради,

то 38 з них проживали в Ужгороді, 15 – у Мукачеві, по 5 – у Свалявському районі та м. Берегово, по 4 – в Мукачівському та Рахівському районах, по 3 – в Берегівському та Виноградівському районах, по одному проживало в Тячівському, Хустському, Міжгірському та Іршавському, а також містах Хуст та Чоп. Жоден обранець не представляв Великоберезнянський, Перечинський та Воловецький райони [274, с.98].

У Закарпатській обласній раді лише один десяток депутатів минулих скликань знову зміг отримати мандати. З одного боку це вказує на потенційне оновлення депутатського складу. Щодо колишніх обранців, то найбільше їх було у лавах Блоку «Наша Україна», а найменше – в угорських партіях та «Народному Блоці Литвина». Найстарішим депутатом обласної ради став Василь Петрович Дряшкаба (Блок «Наша Україна»), лікар-терапевт із Рахівщини, 1939 року народження. Наймолодшим депутатом – студент Ужгородського національного університету (УжНУ), лідер «Молодої Батьківщини» Андрій Шекета (БЮТ). Щодо партійності, то в обласній раді представлені НСНУ (18 чоловік), ВО «Батьківщина» (15 чоловік), Партія Регіонів (15 чоловік), «КМКС» – Партія Угорців України» (4 чоловіка), Народна Партія (2 чоловіка), «Демократична Партія Угорців України» (2 чоловіка), СПУ (2 чоловіка), УСДП (1 чоловік), ПППУ (1 чоловік), КУН (1 чоловік), ВОЛ «Справедливість» (1 чоловік). Безпартійних – 28 осіб, або майже третина депутатського корпусу. До складу нової ради обрали 8 жінок [274, с.98 (Див.: Додаток 6.; Таблиця 6.1.)].

Слід зазначити, що за результатами виборів міських голів, вони змінилися у всіх містах, крім Мукачева, Хуста, Перечина, Сваляви, Іршави та смт. Великий Березний. В Ужгороді міським головою став С.Ратушняк («Народний Блок Литвина»), у Берегові – І.Гайдош («Демократична Партія Угорців України»), у Чопі – Г.Цар (Блок «Наша Україна»), у Тячеві – І.Ковач (позапартійний, самовисунення), у Рахові – Я.Думен (позапартійний, самовисунення), у Виноградіві – С.Бочкай (позапартійний, самовисунення), в Міжгір'ї – В.Щур (Блок «Наша Україна»), у Воловці – М.Яремчук (позапартійний, самовисунення).

Як правило виборці голосували за партії та блоки не завжди однаково до обласної та місцевих ради. Зокрема, у деякі ради

пройшов Опозиційний Блок «Не Так!», у Чопі на першому місці була партія залізничників «Відродження», яка в облраду не потрапила, в Перечинську райраду пройшов «Християнський рух», а в Перечинську міськраду пройшли два представники НДП. Ліберальна партія отримала п'ять представників у Міжгірській райраді. Загальні цифри такі: Блок «Наша Україна» отримав у області 254 депутатів райрад і 103 міськрад, БЮТ відповідно – 172 і 90, Партія Регіонів – 114 і 50, Народний Блок Литвина – 60 і 20, Соціалістична Партія – 61 і 22, «КМКС» – Партія Угорців України» – 49 і 22, Партія «Відродження» – 40 і 16, «Демократична Партія Угорців України» – 36 і 9, ПОРА – 7 і 17, «Християнський рух» – 9 і 5, УНБ Костенка і Плюща – 3 і 8, ПРП – 9 і 0, Опозиційний Блок «Не Так!» – 6 і 2, «Третя сила» – 4 і 4, Блок Цірика «За майбутнє Тячівщини» – 6 і 0, ПНЕРУ – 6 і 0, ЛПУ – 5 і 0, Партія Зелених – 2 і 2, СелПУ – 2 і 2, «Єдина Україна» – 4 і 0, «Собор» 3 і 0, ХДПУ – 3 і 0, «Демократичний Союз» 0 і 2, Партія честі і боротьби з корупцією – 0 і 1 [274, с.98].

Як показали вибори 2006 року досить високим став рівень самоорганізації етнічних спільнот. Слід підкреслити про успіх на виборах до обласної та районної рад Закарпаття двох угорських партій. Так, Партія Угорців України (ПУУ) отримала 5 мандатів до обласної ради, 7 мандатів до Ужгородської, 11 – до Виноградівської, 4 – до Мукачівської, 27 – до Берегівської районних рад, 3 – до Виноградівської, 2 – до Мукачівської, 4 – до Чопської, 3 – до Тячівської, 8 – до Берегівської міських рад (всього 71 депутатський мандат). Демократична Партія Угорців України (ДПУУ) отримала 4 мандати до обласної ради, 5 – до Ужгородської, 6 – до Виноградівської, 25 – до Берегівської районних рад, 3 – до Тячівської та 6 – до Берегівської міських рад (всього 45 депутатських мандатів) [274, с.98].

Таким чином, угорська меншина в Закарпатті отримала можливість бути гідно представленою в місцевих органах влади в місцях компактного проживання угорців. Вибори також показали, що КМКС мав вищий рейтинг серед угорців, ніж Демократична партія угорців України. Вищий рейтинг КМКС обумовлений тим, що Товариство угорської культури Закарпаття, яке стало Партією Угорців України, утворене в 1989 році й тривалий час було одним із найпотужніших національно-культурних товариств

України. По-друге, Демократичну Партію Угорців очолював І.Гайдош, якому угорці довіряють менше, ніж лідеру КМКС М.Ковачу. Іштван Гайдош тривалий час був членом СДПУ(о), що скомпрометувала себе як на рівні області, так і на загальнонаціональному рівні. Хоча слід зазначити, що І.Гайдош переміг на виборах мера м.Берегово [274, с.98]. Успіх угорських партій на виборах до місцевих рад отримав потужний резонанс в Україні, і вже очікувалося, що на майбутніх парламентських і місцевих виборах інтереси національних меншин України будуть представляти цілий ряд політичних партій. Представники румунської національної меншини Закарпаття вже також заявляли про необхідність створення на всеукраїнському рівні політичної партії, яка б представляла інтереси румунів у органах влади.

Щодо кількості отриманих мандатів суб'єктами виборчого процесу в районних радах Закарпатської області, то найкраще це ілюструє Таблиця 6.1. в Додатку 6. Підкреслимо лише, що переважно депутатські місця посіли представники партій-лідерів у загальнодержавному масштабі [274, с.98].

6.9. Поствиборче розташування політичних сил у Закарпатській області

Післявиборча ситуація в Закарпатті характеризувалась початком судових процесів «переможених» партій. Так, зокрема, міський суд м. Берегово зобов'язав ТВК перерахувати набрані Опозиційним Блоком «Не Так!» відсотки не від загальної кількості виборців, що взяли участь у голосуванні, а від голосів, відданих за партії, тобто не враховуючи голоси тих, хто не підтримав жодну партію чи зіпсував бюлетень. Водночас берегівський осередок БЮТ (від якого у результаті такого перерахунку відібрали один мандат) подав позов до суду на оскарження такого рішення. Аналогічна ситуація виникла в м. Свалява, де в судовому порядку була оскаржена перемога І. Ревтія на посаду міського голови.

Резонансною подією березня стали вибори сільського голови Грушева Тячівського району. Саме в Грушеві відбулись події, що сколихнули свідомість громадян під час виборів Прези-

дента України 2004 року (побиття народних депутатів). Цього разу на посаду сільського голови висунули кандидатури п'ять грушівчан. Головними претендентами були колишній голова М.Мельник (член СДПУ(о)) та І.Зубач. На відміну від виборів Президента України, голосування пройшло без особливих порушень та фальсифікацій, однак М.Мельник, який програв вибори І.Зубачу з відривом у 400 голосів, подав заяву до Тячівського районного суду з вимогою відмінити вибори як незаконні. Сама звістка про можливість переобрання колишнього сільського голови змусила жителів села вдатись до крайніх кроків. Близько 1500 осіб майже на добу перекрили трасу Ужгород – Рахів, яка проходить через їхнє село.

Перша сесія Закарпатської обласної ради п'ятого скликання, що відбулась 18 квітня, викликала чимало несподіванок. Ще 16 квітня політичні сили, які отримали перемогу на виборах до обласної ради, підписали угоду про створення коаліції. До коаліції увійшли: Блок «Наша Україна» (30), 12 депутатів від БЮТ (фундатори партії «Батьківщина» в Закарпатті), СПУ (4), ПУУ (5), ДПУУ (4) та Партія Регіонів (15). Зокрема, на голосування за посаду голови Закарпатської облради було висунуто лише кандидатуру від Блоку «Наша Україна» Михайла Кічковського, а попередньо оголошена кандидатура від БЮТ В.Лінтура взагалі не була присутня в бюлетенях. Головою обласної ради обрано старшого інспектора, радника голови облдержадміністрації М. Кічковського («за» – 68 голосів, «проти» – 0, «утримались» – 0). Відповідно, решта депутатів від БЮТ та депутати від «Народного Блоку Литвина» заявили, що утворять опозицію. За такими даними 70 депутатів утворили більшість, а 20 перейшли в опозицію.

Заступників голови обласної ради, як і самого голову, було обрано шляхом таємного голосування. Участь у цій процедурі взяли 73 із 88 присутніх на сесії депутатів. Як повідомив голова лічильної комісії А.Зелінський, за кандидатуру В.Брензовича (Партія Угорців України) віддали свої голоси 72 депутати, за М.Мартина (БЮТ) – 73. На засіданні було також оголошено про створення п'яти фракцій, а саме: «БЮТ» (керівник – А.Сербайло), Блоку «Наша Україна» (керівник – І.Балога), Партії Регіонів (О.Ледида), Соціалістичної Партії (керівник – О.Пристая) (хоча для формального існування цієї фракції необхідно було мати 5

депутатів, а на той час їх у соціалістів було всього 4), а також «Народної» (керівник – М.Сятиня) [274, с.99].

5 квітня голова Закарпатської облдержадміністрації Олег Гаваші на прес-конференції поінформував журналістів, що вибори в області пройшли спокійно, демократично, чесно і прозоро, внаслідок чого всі політичні сили могли вільно проводити передвиборчу агітацію, мали вільний доступ до ЗМІ. Під час виборчої кампанії було вирішено матеріально-технічні умови роботи виборчих дільниць, однак проблеми виникли зі списками виборців та чергами на виборчих дільницях.

Олег Гаваші висловився за розведення у часі виборів депутатів Верховної Ради України та місцевого самоврядування й за необхідність підвищення прохідного бар'єру. Він відзначив також, що в суди надійшло 186 позовних заяв пов'язаних із виборами в місцеві органи самоврядування, з яких 82 було задоволено, а 103 – відхилено.

6.10. Виборчий процес у місті Ужгород

Усього 39 партій та виборчих блоків заявили про бажання поборотися за місця в Ужгородській міській раді. ТВК було зареєстровано тільки 38, одній партії – Народному Руху України – відмовили в реєстрації. Відносно цього питання приймалися суперечливі рішення судів, а сам процес реєстрації блокувався головою Ужгородської ТВК Ю.Келеманом. Таким чином, НРУ на чолі з Л.Козичем, Б.Борисовим та А.Любкою втратив шанси боротися за мандати депутатів міської ради.

На відміну від Закарпатської області, де також було зареєстровано 38 виборчих списків, в Ужгороді були відсутні списки кандидатів від таких політичних сил, що зареєстрували перелік своїх кандидатів у Закарпатську обласну раду: ПП «Віче», ВБ «Держава – Трудовий Союз», ПП «Свобода», Українська Національна Консервативна Партія та інші. Загалом же перелік політичних сил на виборах до місцевої ради відрізнявся від загальноукраїнського щонайменше на 17 політичних партій і виборчих блоків. Серед місцевих «родзинок» були Всеукраїнська Партія «Екологія та соціальний захист» на чолі з Павлом Чучкою, якому

відмовили в реєстрації Виборчого Блоку «Карпатський Майдан»; Блок «Рідне місто моє», який очолював В.Бобков; Виборчий блок экс-мера «За Віктора Погорєлова» (Партія екологічного порятунку «ЕКО+25», ПП «Ліберальна Україна» та ПП «Совість України»); Ужгородська міська організація Політичної Партії «Організація Українських Націоналістів» [274, с.100].

Про виборчу діяльність штабів партій та виборчих блоків можна зробити наступні висновки:

1. Лідером виборчих перегонів у м. Ужгород був Блок Юлії Тимошенко (20,3 %, 17 депутатських мандатів) [274, с.100]. Це було пов'язано з тим, що електорат Ужгорода традиційно був налаштований опозиційно і провладні партії ніколи не почували себе в ньому комфортно. Крім того, треба мати на увазі, що постійне протистояння міст Ужгорода та Мукачева, яке здебільшого уособлювалося з обласним керівництвом ПП НСНУ, також відіграло певну роль у виборі громадян. Незважаючи на певні протиріччя серед обласного керівництва блоку, перша п'ятірка кандидатів до міської ради складалася з відомих у місті особистостей.

2. Блок політичних партій «Наша Україна» (13,9 %, 12 мандатів) на рівні міста мав меншу підтримку, ніж БЮТ, через ряд серйозних причин. По-перше, до виборчого списку було включено ряд осіб (І.Цап, В.Шубчинська та інші), які на президентських виборах 2004 року активно підтримували Віктора Януковича. При цьому І.Цап (ЗОО ПППУ) зробив це всупереч рішень центрального органу партії.

По-друге, міська організація НСНУ у виборах міського голови Ужгорода виступила з підтримкою кандидатури Юрія Чижмаря. Разом із тим, обласне керівництво (В.Балога та І.Кріль) відмежувалося від цього рішення і заявило, що не підтримує жодного кандидата на посаду мера міста. Міський осередок ПП НСНУ цим показав свою несаможиттєвість і повну залежність від м. Мукачево.

«Наша Україна» – це чи не єдиний блок, до першої п'ятірки якого ввійшли кандидати, котрі займали аналогічні місця в списках кандидатів до обласної ради (Микола Вегеш, Володимир Смоланка, Мирослава Каламуняк та інші), що надзвичайно підсилило рейтинг блоку.

3. «Народний Блок Литвина» (9,2 %, 8 мандатів) уособлювався в місті з народним депутатом України Сергієм Ратушняком, який балотувався на посаду мера Ужгорода. Саме фігура Сергія Ратушняка і дозволила блоку отримати на виборах у місті третій результат. Логічним виглядає, якщо б він утворив свій власний блок, то результат був би набагато кращий.

4. Партія Регіонів отримала по місту 7,1 відсоток голосів виборців (6 мандатів), ГП «ПОРА» – 4,3% (4 мандати), СПУ – 4,1% (3 мандати) [274, с.100].

Слід підкреслити, що явка виборців була досить низькою у порівнянні з парламентськими виборами 1998 та 2002 років. Причиною цього стало розчарування в «помаранчевій коаліції» на загальнонаціональному і місцевому рівнях. До цього залучилися й незручності під час голосування (великі черги), природні умови (дощ).

На посаду міського голови претендувало 13 кандидатів. Лідером виборчих перегонів прогнозовано був Сергій Ратушняк, який у результаті й переміг (38, 44 % голосів виборців). Починаючи з 90-х років йому не в змозі протистояти жоден конкурент. Політичні ж суперники Сергія Ратушняка отримали такі результати:

Володимир Гісем – 21, 64 %;

Юрій Чижмарь – 13, 91 %;

Віктор Погорелов (екс-мер) – 10, 07 %;

Дмитро Сидор – 2, 35 % [274, с.100].

Після обрання міського голови та депутатів Ужгородської міської ради відбулося два її засідання, на яких секретар ради не був обраний, а більшість у раді не створена. Проводилися чисельні консультації між політичними силами (йдеться про створення робочої групи від БЮТ, Блоку «Наша Україна», ГП «Пора», СПУ, яка проводила консультації стосовно коаліції). Але оскільки в міському БЮТ, як і в обласному існував розкол, то говорити про коаліцію, яка б була утворена в Ужгородській міській раді довелося чекати довго. Уже перші дві позачергові сесії показали, що між міським головою і депутатським корпусом було відсутнє порозуміння, що ускладнювало роботу як виконавчого, так і представницького органів влади у місті Ужгород.

Проаналізувавши вибори до місцевих органів влади в Закарпатті, можна зробити наступні висновки:

1. За результатами виборів до Верховної Ради України, місцевих рад різних рівнів, можна констатувати, що найбільш впливовими в Закарпатті були наступні політичні партії: ПП «НСНУ», ВО «Батьківщина», СПУ, Партія Регіонів, Народна Партія. Окремо слід сказати про дві угорські партії, які успішно завершили виборчу кампанію і вдало конкурували за голоси представників угорської національної меншини – це ПУУ та ДПУУ.

2. Незважаючи на перемогу на виборах Блоку «Наша Україна», значного успіху досягла в Закарпатті Партія Регіонів. У обласній раді ця політична сила ввійшла до коаліції більшості й отримала керівництво над важливими депутатськими комісіями.

3. Результати виборів засвідчують нестабільність електоральних уподобань виборців Закарпаття, які від виборів до виборів віддають голоси за різні політичні сили.

4. Аналіз виборчої кампанії дозволяє говорити, що політичні сили, які брали в ній участь, не мали належно підготовленого кадрового потенціалу. Це і кваліфіковані спостерігачі, працівники виборчих комісій, управлінці.

5. Результати виборів показали і відсутність єдності в лавах політичних партій, які отримали місця в представницьких органах влади. Коаліції в радах різних рівнів утворювалися не виходячи із принципів задекларованих на загальнонаціональному рівні, а скоріше на особистісних симпатіях – антипатіях місцевих політиків. Це в свою чергу призвело до партійних розколів, які відбулися на рівні обласних осередків політичних партій.

ДОДАТОК 6.

Таблиця 6.1.

ІНФОРМАЦІЯ

про склад обласної, районних, міських, районних у містах рад
Закарпатська область

Назва ради	Кількість обраних депутатів (осіб)	Розподіл депутатів по виборчих блоках та політичних партіях								За професією					За віком		
		Наша Україна	БЮТ	Партія регіонів	Блок Литвина	КМКС – партія українців	Демпартія українців	СПУ	держслужбовців	підприємці	освітян	медиків	пенсіонерів	інші	до 30 років	30-50 років	50-70 років
Закарпатська обласна	90	30	25	15	7	5	4	4	20	26	13	9	1	21	2	67	21

Назва ради	Кількість обраних депутатів (осіб)	Розподіл депутатів по виборчих блоках та політичних партіях						За професією					За віком		
		Наша Україна	БЮТ	Партія регіонів	КМКС – партія українців	Демпартія українців	держслужбовців	підприємці	працівників бюджетної сфери	пенсіонерів	інші	до 30 років	30-50 років	50-70 років	
Берегівська районна	90	17	6	13	28	26	11	25	16	3	35	10	72	8	

Назва ради	Кількість обраних депутатів (осіб)	Розподіл депутатів по виборчих блоках та політичних партіях										За професією				За віком		
		Наша Україна	БЮТ	Партія регіонів	ХДПУ	ПНЕРУ	ПЗУ	СПУ	Відродження	Блок Литвина	держслужбовці	підприємці	медресавники	керівники підприємств	інші	до 30 років	30-50 років	50-70 років
Великобerezнянська районна	45	11	10	4	3	3	2	5	3	4	14	8	5	9	9	1	31	13

Назва ради	Кількість обраних депутатів (осіб)	Розподіл депутатів по виборчих блоках та політичних партіях										За професією				За віком		
		Наша Україна	БЮТ	Партія регіонів	КМКС – партія українців	Демпартія українців	СПУ	Відродження	Народний блок Литвина	держслужбовці	підприємці	педагоги	пенсіонери	інші	до 30 років	30-50 років	50-70 років	
Виноградівська районна	90	29	15	14	11	6	6	5	4	12	23	16	3	36	2	48	40	

Назва ради	Кількість обраних депутатів (осіб)	Розподіл депутатів по виборчих блоках та політичних партіях										За професією				За віком		
		Наша Україна	БЮТ	Партія регіонів	ПРП	НЕ ТАК	ХДПУ	СПУ	Відродження	Народний блок Литвина	держслужбовці	підприємці	лікари	службовці	інші	до 30 років	30-50 років	50-70 років
Воловецька районна	45	7	18	4	2	3	2	2	4	3	11	5	4	6	19	4	28	13

Назва ради	Кількість обраних депутатів (осіб)	Розподіл депутатів по виборчих блоках та політичних партіях								За професією					За віком		
		Наша Україна	БЮТ	Партия Реформів	Третя сила	Християнський рух	СПУ	Відродження	Народний блок	Львівська держслужба	підприємці	педагогі.	лікарів	інші	до 30 років	30-50 років	50-70 років
Іршавська районна	78	27	17	7	4	3	6	9	5	12	15	2	6	43	7	38	33

Назва ради	Кількість обраних депутатів (осіб)	Розподіл депутатів по виборчих блоках та політичних партіях										За професією					За віком		
		Наша Україна	БЮТ	Партия Реформів	Ліберальна партія України	Блок Костенка і Площа	СПУ	ПОРА	Народний блок	Львівська держслужба	підприємці	педагогі.	пенсіонери	інші	до 30 років	30-50 років	50-70 років		
Міжгірська районна	69	22	9	7	5	3	9	3	11	25	14	5	1	24	3	51	15		

Назва ради	Кількість обраних депутатів (осіб)	Розподіл депутатів по виборчих блоках та політичних партіях							За професією					За віком		
		Наша Україна	БЮТ	Партия Реформів	СПУ	КМКС - партія українців	Відродження	держслужба	підприємці	працівники софери	залізничники	Не працюють	до 30 років	30-50 років	50-70 років	
Мукачівська районна	78	41	17	9	4	4	3	15	40	16	4	3	2	49	27	

Назва ради	Кількість обраних депутатів (осіб)	Розподіл депутатів по виборчих блоках та політичних партіях								За професією				За віком			
		Наша Україна	БЮТ	Партія регіонів	Християнський рух	СПУ	Собор	НДП	СелПУ	держслужбовці	підприємців	педагогів	пенсіонерів	інші	до 30 років	30-50 років	50-70 років
Перечинська районна	45	11	10	6	6	5	3	2	2	10	11	-	-	24	2	25	18

Назва ради	Кількість обраних депутатів (осіб)	Розподіл депутатів по виборчих блоках та політичних партіях										За професією				За віком		
		Наша Україна	БЮТ	Партія регіонів	ПРП	СПУ	ПНЕРУ	Народний блок	Литвина	держслужбовців	підприємців	тимчасово не працюють	інші	до 30 років	30-50 років	50-70 років		
Рахівська районна	63	28	15	7	3	3	3	4	4	11	14	17	21	4	48	11		

Назва ради	Кількість обраних депутатів (осіб)	Розподіл депутатів по виборчих блоках та політичних партіях										За професією				За віком		
		Наша Україна	БЮТ	Партія регіонів	СПУ	Блок Литвина	Відродження	Партія реформи і порядок	держслужбовців	підприємців	метрастів	няки	педагогів	службовців	пенсіонерів	до 30 років	30-50 років	50-70 років
Свалявська районна	42	8	11	5	8	4	4	2	2	9	14	7	6	4	2	1	25	16

Назва ради	Кількість обраних депутатів (осіб)	Розподіл депутатів по виборчих блоках та політичних партіях										За професією				За віком		
		Наша Україна	БЮТ	Партія регіонів	Блок "За майбутнє Тячівщини"	НЕ ТАК	Єдина Україна	СПУ	Відродження	Блок Литвина	держслужбовців	підприємців	медресивників	освітянів	інші	до 30 років	30-50 років	50-70 років
Тячівська районна	74	24	12	14	5	3	4	5	4	3	14	27	8	9	16	2	50	22

Назва ради	Кількість обраних депутатів (осіб)	Розподіл депутатів по виборчих блоках та політичних партіях										За професією			За віком		
		Наша Україна	БЮТ	Партія регіонів	Блок Литвина	КМКС	Демократична партія	Угорців	"Відродження"	держслужбовців	підприємців	інші	до 30 років	30-50 років	50-70 років		
Ужгородська районна	62	14	17	6	10	7	5	3	12	15	35	2	38	22			

Назва ради	Кількість обраних депутатів (осіб)	Розподіл депутатів по виборчих блоках та політичних партіях										За професією				За віком		
		Наша Україна	БЮТ	Партія регіонів	Блок Литвина	СПУ	Пора/Литвина	Пора/Литвина	КМКС	Демократична партія	Угорців	підприємців	Керівники держслужбовців	підприємців	освітянів	інші	до 30 років	30-50 років
Хустська районна	78	19	14	18	11	8	4/4	17	14	10	6	17	14	14	4	49	25	

Назва ради	Кількість обраних депутатів (осіб)	Розподіл депутатів по виборчих блоках та політичних партіях										За професією						За віком		
		Наша Україна	БЮТ	Партія регіонів	Демократична партія України	СПУ	Пора	ПЗУ	КМКС - партія України	НЕ ТАК	держслужбовців	підприємців	педагогів	медиків	пенсіонерів	інші	до 30 років	30-50 років	50-70 років	
Берегівська міська	36	5	5	5	6	2	2	2	8	1	4	14	7	3	2	6	1	22	13	

Назва ради	Кількість обраних депутатів (осіб)	Розподіл депутатів по виборчих блоках та політичних партіях										За професією						За віком		
		Наша Україна	БЮТ	Партія регіонів	КМКС - Україна	Партія України	Україна	Відраження	держслужбовців	підприємців	педагогів	медиків	пенсіонерів	інші	до 30 років	30-50 років	50-70 років			
Мукачівська міська	43	20	8	11	2	2	2	10	20	5	1	4	3	3	29	11				

Назва ради	Кількість обраних депутатів (осіб)	Розподіл депутатів по виборчих блоках та політичних партіях										За професією						За віком		
		Наша Україна	БЮТ	Партія регіонів	Блок Литвина	ПОРА	СПУ	держслужбовців	підприємців	освітян	медиків	пенсіонерів	інші	до 30 років	30-50 років	50-70 років				
Ужгородська міська	50	12	17	6	8	4	3	7	18	12	4	1	8	3	37	10				

Назва ради	Кількість обраних депутатів (осіб)	Розподіл депутатів по виборчих блоках та політичних партіях										За професією					За віком				
		Наша Україна	БЮТ	Партія регіонів	Блок Литвина	СПУ	Пора	Демсоюз	КМКС	УНП	держслужбовців	підприємців	медиків	пенсіонерів	до 30 років	30-50 років	50-70 років				
Хустська міська	36	7	8	5	2	2	2	2	2	2	2	2	6	4	20	3	3	6	1	22	13

Назва ради	Кількість обраних депутатів (осіб)	Розподіл депутатів по виборчих блоках та політичних партіях										За професією					За віком			
		Наша Україна	БЮТ	Партія регіонів	КМКС - партія українців	Партія честі	СелПУ	Відродження	Народний блок Литвина	держслужбовці	підприємці	пенсіонерів	прац. бюдж.	інші	до 30 років	30-50 років	50-70 років			
Чопська міська	30	6	4	4	4	1	2	2	7	2	2	2	7	3	4	4	14	-	12	18

Таблиця 6.2.

Порівняльний аналіз результатів парламентських виборів 1998, 2002 та 2006 років у загальнодержавному виборчому окрузі в Закарпатській області

1998 р.		2002 р.		2006 р.	
Політичні партії	Результати голосування (%)	Політичні партії	Результати голосування (%)	Політичні партії	Результати голосування (%)
1. СДПУ(о)	189500	1. Наша Україна	221835	1. Блок «Наша Україна»	148901
2. НРУ	43710	2. СДПУ(о)	84882	2. Блок Ю.Тимошенко	117148
3. КПУ	40378	3. За єдину Україну	62179	3. Партія регіонів	107664
4. НДП	38148	4. КПУ	36402	4. СПУ	21030
5. ПЗУ	32827	5. Блок Ю.Тимошенко	26698	5. Народний блок Литвина	20196
6. ПРП	29676	6. «Жінки за майбутнє»	19023	6. Партія «Відродження»	16373
7. ВО «Громада»	17802	7. Блок Наталії Вігрєнко	10032	7. Громадянський блок «Пора-ПРП»	15610
8. Блок «Національний фронт»	17769	8. Блок Дем.ПУ – Дем. Союз	9361	8. Партія «Віче»	10903
9. Блок СПУ і СелПУ	14515	9. СПУ	8475	9. Український народний блок Костенка-Плюща	7884
10. ХДПУ	13313	10. ПЗУ	7634	10. КПУ	7327
11. АПУ	12258	11. Сел ПУ	6108	11. Опозиційний блок «НЕ ТАК»	7233
12. Блок «Партія праці та Ліберальна»	8031	12. Блок «КОП»	5740	12. Сел ПУ	5109
13. ПРВУ	7642	13. КПУ(о)	5341	13. ПЗУ	4055
14. ПСПУ	6909	14. «Нова генерація України»	4557	14. Блок Наталії Вігрєнко «Народна опозиція»	3603
15. РХП	6744	15. «Єдність»	4376	15. Блок НДП	3453
16. Блок «Грудова Україна»	6471	16. Яблуко	3872	16. «Зелена планета»	2869
17. ВПТ	5316	17. Партія реабілітації тяжкохворих	3829	17. Блок Юрія Кармазіна	2454
18. НЕП	5301	18. Всеукраїнське об'єднання християн»	3627	18. Партія екологічного порятунку «ЕКО+25%»	2316
19. ПНЕРУ	4434	19. СДПУ	3527	19. ПНЕРУ	1955

20. СЛОН	4081	0,67	20. КІПС	3064	0,50	20. Партія пенсіонерів	1733	0,3
21. «Вперед Україно», УХДПУ, ХНС	3642	0,60	21. Блок «Народний Рух України»	1588	0,26	21. «Народна довіра»	1709	0,3
22. СДПУ	3528	0,58	22. Християнський рух	1544	0,25	22. Блок політичних партій «За Союз»	1520	0,3
23. ВПЖІ	3457	0,57	23. ЗУБР	2481	0,40	23. Партія «Третя сила»	1464	0,3
24. «Менше слів» СНПУ	2612	0,43	24. ВПУ	1544	0,25	24. Рух за Єдність	1441	0,3
25. Союз	2553	0,42	25. Руський блок	1530	0,25	25. Консервативна партія	1341	0,2
26. ПДЕСП	2245	0,37	26. «Нова сила»	1498	0,24	26. Партія честі	1312	0,2
27. УНА	2018	0,33	27. Блок «Проти всіх»	1478	0,24	27. «Грудова Україна»	1242	0,2
28. ПЗВ	1991	0,33	28. Народна партія владників і соціального захисту	1099	0,18	28. Блок Олійника-Сироти	1240	0,2
29. «Європейський вибір України»	1345	0,22	29. «Справедливість»	683	0,11	29. Партія політики Путіна	1147	0,2
30. Партія мусульман України	1270	0,21	30. Вибірчий блок УП та «Новий світ»	612	0,09	30. УНА	1135	0,2
			31. УНА	513	0,08	31. Соціально-християнська партія	1054	0,2
			32. ЛПУ(о)	428	0,07	32. Всеукраїнське об'єднання «Свобода»	1027	0,2
			33. Українська морська партія	395	0,06	33. Партія патріотичних сил	1002	0,2
						34. Блок «Держава-Грудовий Союз»	930	0,2
						35. Марчук «Єдність»	911	0,2
						36. блок Лазаренка	899	0,2
						37. «Нова сила»	828	0,1
						38. «Влада народу»	708	0,1
						39. «Союз, Чорнобиль, Україна»	582	0,1
						40. Ліберальна партія	551	0,1
						41. «Патріоти України»	538	0,1
						42. «Сонце»	518	0,1
						43. Партія соцахисту	503	0,1
						44. «Європейська столиця»	300	0,05
						45. «Вперед, Україно»	280	0,05

Таблиця 6.3.

Виборчі блоки у 2006 році

№ п/п	Виборчий блок	Партії у складі блоку
1.	Виборчий Блок Юлії Тимошенко	Всеукраїнське Об'єднання «Батьківщина»; Українська Соціал-Демократична Партія
2.	Виборчий Блок «Наша Україна»	Політична Партія «Народний Союз Наша Україна»; Народний Рух України; Партія Промисловців і Підприємців України; Конгрес Українських Націоналістів; Українська Республіканська Партія «Собор»; Партія Християнсько-Демократичний Союз
3.	Блок Н.Вітренко «Народна опозиція»	Прогресивна Соціалістична Партія України; Партія «Русько-Український Союз» (РУСЬ)
4.	Народний Блок Литвина	Народна Партія; Партія Всеукраїнського об'єднання лівих «Справедливість»; Українська Селянська Демократична Партія
5.	Блок Лазаренка	Політична Партія Всеукраїнське об'єднання «Громада»; Партія «Соціал-Демократичний Союз»; Соціал-Демократична Партія України
6.	Виборчий Блок політичних партій Бориса Олійника та Михайла Сироти	Трудова Партія України; Політична Партія «Інформаційна Україна»; Політична Партія «Партія Здоров'я»
7.	Опозиційний Блок «НЕ ТАК!»	Соціал-Демократична Партія України (о); «Жінки за майбутнє»; Всеукраїнське Об'єднання «Центр»; Республіканська Партія України

8.	Виборчий Блок «Євген Марчук – «Єдність»»	Партія Свободи; Українська Партія «Єдність»; Партія «Солідарність жінок України»
9.	Український Народний Блок Костенка і Плюща	Українська Народна Партія; Партія вільних селян і підприємців України; Політична Партія «Україна Соборна»
10.	Блок НДП	Народно-Демократична Партія; Християнсько-Ліберальна Партія України; Демократична Партія України; Християнсько-Демократична Партія України
11.	Виборчий Блок «Влада народу»	Партія Захисту Пенсіонерів України; Всеукраїнська Партія Духовності і Патріотизму; Всеукраїнська Чорнобильська Народна Партія «За добробут та соціальний захист народу»
12.	Громадянський Блок «ПОРА-ПРП»	Громадянська Партія «ПОРА»; Партія «Реформи і Порядок»
13.	Виборчий Блок «Держава – Трудовий Союз»	Політична Партія «Держава»; Всеукраїнська Партія Трудящих
14.	Виборчий Блок політичних партій «ЗА СОЮЗ»	Партія «Союз»; Партія «Соціалістична Україна»; Слов'янська Партія; Політична Партія «Вітчизна»
15.	Блок «Патріоти України»	Патріотична Партія України; Українська Національна Консервативна Партія
16.	Блок Юрія Кармазіна	Партія Захисників Вітчизни; Всеукраїнська Партія Миру і Єдності; Партія «Національно-Демократичне Об'єднання «Україна»
17.	Блок Безпартійних «Сонце»	Всеукраїнське Політичне Об'єднання «Єдина Родина»; Партія «Жінки України»

Таблиця 6.4.

**Склад Верховної Ради України за виборами 2006 року
(за партійністю)**

№ п/п	Політична партія	Кількість представників партії у ВРУ	Питома вага (%)
1.	Партія Регіонів	186	41,3
2.	Всеукраїнське Об'єднання «Батьківщина»	121*	26,9
3.	Політична Партія «Народний Союз Наша Україна»	53	11,8
4.	Соціалістична Партія України	33	7,3
5.	Комуністична Партія України	21	4,7
6.	Народний Рух України	12	2,7
7.	Українська Соціал- Демократична Партія	8	1,8
8.	Партія Промисловців і Під- приємців України	7	1,6
9.	Конгрес Українських Націоналістів	3	0,7
10.	Українська Республіканська Партія «Собор»	3	0,7
11.	Партія Християнсько- Демократичний Союз	3	0,7
	Всього	450	100

Примітка: * – з них 51 – безпартійний; інші партії також представлені безпартійними народними депутатами України.

Таблиця 6.5.

**Закарпатці – депутати Верховної Ради України
(2006 – 2007 роки)**

П.І.Б.	політична сила	номер у спис- ку
Станіслав Аржевітін	НСНУ	56
Олександр Кеменяш	БЮТ	67
Ігор Кріль	НСНУ	71
Олександр Ледида	ПР	149
Едуард Матвійчук	ПР	102

ЧАСТИНА 7.

ОРГАНІЗАЦІЯ, ПРОВЕДЕННЯ І ПІДСУМКИ ПОЗАЧЕРГОВИХ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ 2007 РОКУ У ЗАКАРПАТТІ

7.1. Загальна характеристика парламентських виборів 2007 року в Україні

Суттєвий вплив на проведення виборчої кампанії мала суспільно-політична ситуація в країні. Перш за все вибори відбувалися в умовах політичної кризи, коли Верховна Рада була розпущена Президентом України, а український соціум знову виразно поділився, як колись у 2004 році, на два табори: одні політичні сили підтримували Віктора Ющенка, інші Віктора Януковича. Можемо припустити, що парламентські вибори 2007 року чимось віддалено нагадували виборчу кампанію 2004 року і були обтяжені нею: ідея двох Україн (Східної і Західної), двох мов і т.д. Головна різниця полягала в тому, що протистояння В.Ющенка і В.Януковича та політичних сил, які їх підтримували сприймалася уже не як протистояння добра і зла (це було у 2004 році), а як боротьба політичних сил за владу. Не відрізнялись суттєво вибори 2007 року і від парламентської виборчої кампанії 2006 року, оскільки часу на кардинальну зміну тактики не було та й особливого бажання у суб'єктів виборчого процесу щодо цього не проявлялося. Головні електоральні актори залишились ті ж самі. Хоча, слід зазначити, що мотивація їх участі у виборах дещо змінилась: якщо Партія Регіонів повинна була підтвердити свій владний статус, то «помаранчеві сили» були налаштовані на реванш.

Загалом же у виборах прийняли рішення про участь наступні суб'єкти виборчого процесу:

Політичні партії: 1) Всеукраїнське Об'єднання «Свобода», 2) Комуністична Партія України, 3) Соціалістична Партія України, 4) Партія Регіонів, 5) Прогресивна Соціалістична Партія України, 6) Всеукраїнська Партія Народної Довіри, 7) Партія На-

ціонально-Економічного Розвитку України, 8) Комуністична Партія України (оновлена), 9) Партія Вільних Демократів, 10) Партія Зелених України.

Виборчі блоки: 1) «Блок Литвина» (Народна Партія, Трудова Партія), 2) Блок Юлії Тимошенко (ВО «Батьківщина», ПРП, УС-ДП), 3) Блок «Наша Україна – Народна Самооборона» (ПП «Наша Україна», ХДС, ПП «Вперед, Україно!», ЄПУ, НРУ, ГП «Пора», УНП, КУН, УРП «Собор», ПЗВ), 4) Селянський Блок «Аграрна Україна» (УСДП, Партія відродження села, ПП Народна Партія «Нова Україна»), 5) Виборчий Блок Політичних Партій «Кучма» (ПП «Союз», ПП «Всеукраїнське Об'єднання «Центр»), 6) Блок «Всеукраїнська громада» (Всеукраїнська Партія Миру і Єдності, Партія «Національно-Демократичне Об'єднання «Україна», ПП «Совість України», Політична Партія малого і середнього бізнесу), 7) «Український Народний Блок» (ПП «Україна Соборна», Всеукраїнська Чорнобильська Народна Партія «За добробут та соціальний захист народу»), 8. Блок «Християнський блок» (Всеукраїнська Партія «Екологія та соціальний захист, Соціально-Християнська Партія), 9) Виборчий Блок Людмили Супрун «Український Регіональний Актив» (Демократична Партія України, Народно-Демократична Партія, Республіканська Християнська Партія), 10) «Блок партії пенсіонерів України» (Партія Захисту Пенсіонерів України, Партія Пенсіонерів України) (Див.: Додаток 7; Таблиця 7.1.). Порівняльний аналіз кількості суб'єктів на парламентських виборах 1998 – 2007 років подано авторами в Додатку 7 (Таблиця 7.4.).

Таким чином рішення про участь у виборах прийняли 43 політичні партії, з яких десять виявили бажання приймати участь самостійно, а 33 були об'єднані у десять виборчих блоків. Усього суб'єктів виборчого процесу виявилось двадцять. З них до парламенту згідно з опитуваннями соціологів і експертних висновків однозначно могли потрапити чотири – це ПР, БЮТ, «НУ – НС», КПУ. Такими, що подолають тривідсотковий бар'єр голосів виборців вважали себе СПУ, Блок Литвина, ПСПУ. Про їхні шанси свідчили результати попередніх парламентських виборів та результати соціологічних досліджень, які проводилися напередодні виборів. Основні програмні положення фаворитів виборчих перегонів авторами подано в Додатку 7 (Таблиця 7.10.)

Призначення ж інших партій і виборчих блоків було, на перший погляд, не зрозумілим. Наприклад, для чого витратити як мінімум 880 тисяч грн. виборчої застави, коли попередньо відомо, що трьохвідсотковий бар'єр не буде подоланий. Але це тільки на перший погляд. Призначення непрохідних партій і блоків у виборчій кампанії було самим різноманітним.

По-перше, виборча кампанія розглядалася як шанс партії чи блоку проявити себе на загальнонаціональному рівні для того, щоб на майбутніх виборах, маючи електоральний потенціал, увійти до потужного блоку чи самому боротись за депутатські мандати. Такі партії і блоки технічними себе не вважають і роблять спробу вести самостійну боротьбу. До них, перш за все і можна віднести ПСПУ, Блок Литвина, ПЗУ, Блок Партії Пенсіонерів України, Партію Зелених України.

По-друге, партії або блоки брали участь у виборах для того, щоб відбирати голоси у собі подібних, тобто їх дії підпорядковані більш потужним суб'єктам виборчого процесу. Наприклад, КПУ(о) (її призначення відбирати голоси виборців у КПУ), Український Народний Блок, призначення якого відібрати голоси у Блоку Литвина, який на попередніх виборах 2006 року мав назву «Народний Блок Литвина». Ця технологія у політології називається клонуванням.

По-третє, дрібні партії і блоки працювали на потужні суб'єкти виборчого процесу. Так, Селянський Блок «Аграрна Україна» і Блок «Всеукраїнська Громада» працювала на успіх «НУ – НС». При чому «Аграрна Україна» була створена на противагу Блоку Литвина, та СПУ, оскільки його завдання полягало у відборі в них сільського виборця, який ще не визначився серед головних претендентів на депутатські мандати. У свою чергу ВБ ПП «Кучма» активно співпрацював з Партією Регіонів.

По-четверте, партії виступали політичними проектами амбітних політиків, які з якихось причин не змогли отримати прохідне місце у списках фаворитів виборчої кампанії. Наприклад, ВО «Свобода» (О.Тягнибок), ВБ ПП «Кучма» (О.Волков, О.Задорожний, В.Рабінович), Партія Вільних демократів (М.Бродський), ВБ Людмили Супрун «Український Регіональний Актив».

За результатами виборів до українського парламенту потрапили наступні політичні сили: Партія Регіонів – 34,37 % (176 мандатів, у ВР п'ятого скликання – 185), «Блок Юлії Тимошенко» – 30,71 % (156 мандатів, у ВР п'ятого скликання – 129), Блок «Наша Україна – Народна самооборона» – 14,15 % (72 мандати, у ВР п'ятого скликання – 81), КПУ – 5,39 % (27 мандатів, у ВР п'ятого скликання – 21), «Блок Литвина» – 3,96 % (20 мандатів, у ВР п'ятого скликання – 0) (Див.: Додаток 7; Таблиця 7.2.). Не пройшла за результатами виборів до ВР України СПУ, набравши лише 2,86 відсотків голосів виборців (Див.: Додаток 7; Таблиця 7.11., 7.12).

7.2. Організація виборів на Закарпатті

Організація і проведення позачергових виборів у Закарпатті були зумовлені комплексом умов, пов'язаних між собою. Деякі з них відображали загальнонаціональні особливості і тенденції, інші носили винятково регіональний характер. Можна виокремити наступні фактори, які визначали специфіку виборчої кампанії 2007 року у Закарпатті:

1. Суспільно-економічна ситуація в країні й у регіоні.
2. Ситуація в інформаційному просторі області.
3. Феномен регіональної ідентичності й особливості політичних орієнтацій населення.
4. Впливовість політичних партій в регіоні та поінформованість населення про їх діяльність.
5. Взаємовідносини між місцевою політичною і бізнесовою елітою; взаємовідносини між головними групами впливу на Закарпатті [275, с.63].

Як зазначалося вище, значний вплив на проведення виборчої кампанії мала суспільно-політична ситуація в Україні. Перш за все вибори відбувалися в умовах політичної кризи, коли Верховна Рада України була розпущена Указом Президента України. Було зрозуміло, що позачергові парламентські вибори 2007 року проходять під впливом подій 2004 – 2007 років, а відтак суспільно-політична ситуація в країні виявилась одним з головних, якщо не головним чинником, який і

обумовив проведення та результати виборів у різних регіонах України.

Конфігурація територіально-виборчих округів (ТВО) на позачергових парламентських виборах 2007 року порівняно з 2006 роком не зазнала змін. Після початку виборчої кампанії ЦВК підтвердила утворення на виборах народних депутатів України 225 територіальних округів. У Закарпатській області таких округів було п'ять: територіальний виборчий округ (ТВО) № 66 з центром у м. Ужгород, ТВО № 67 (центр – м. Свалява), ТВО № 68 (центр – м. Мукачево, ТВО № 69 (центр – м. Берегово) та ТВО № 70 з центром Тячеві (Див.: Додаток 7; Таблиця 7.3.).

Окружними комісіями в області було утворено 760 звичайних та 17 спеціальних виборчих дільниць, які в свою чергу, в залежності від кількості виборців, поділялися на 183 малі, 311 середніх, 283 великі. Для забезпечення їх діяльності (для роботи дільничних комісій) органами виконавчої влади було виділено додатково близько тисячі приміщень [275, с.64].

Комісії п'яти територіальних виборчих округів у Закарпатській області очолили представники п'яти найвпливовіших у краї політичних сил, а саме Виборчого Блоку «Наша Україна – Народна самооборона», Партії Регіонів, Блоку Юлії Тимошенко, Соціалістичної Партії України, Комуністичної Партії України (Див.: Додаток 7; Таблиця 7.4.).

Робота всіх окружних виборчих комісій (ОВК) області проходила на задовільному рівні. Це стосувалося як професійного складу ОВК, так і забезпечення їх роботи з боку місцевих органів влади. Суттєвих порушень у діяльності комісій не спостерігалось, про що свідчила відповідна реакція на результати виборів політичних опонентів. Незважаючи на це, в діяльності ОВК спостерігалися і певні недоліки. Серед них головним було недотримання термінів проведення усіх процедурних заходів щодо організації виборчого процесу.

Іншою важливою проблемою в організації виборів 2007 року стала недосконалість списків виборців. Навіть враховуючи значну активність робочих груп з обліку списків виборців у Закарпатській області, слід визнати, що вони не стали якісно кращими у порівнянні з попередніми списками на виборах 26 березня 2006 року. Такий висновок можна зробити на підставі даних громадян-

ської мережі «ОПОРА» з перевірки та уточнення списків виборців. У місті Ужгород, наприклад, не змогли проголосувати окремі під'їзди в будинках, ряд громадян не змогли знайти себе в списках та інше.

Але подібна проблема була не лише на Закарпатті, а й по Україні загалом. Складання списків проводилося згідно з новим варіантом Закону «Про вибори народних депутатів України», який набув чинності 2 серпня 2007 року. Згідно з його положеннями робочим групам з обліку виборців відводилося зовсім мало часу (близько 10 днів) на опрацювання списків минулих виборів, які бралися за основу. А 11 вересня вони вже були передані в окружну виборчу комісію.

За інформацією голови Закарпатської облдержадміністрації, вісімдесят громадян, котрі не знайшли себе у виборчих списках, звернулись у суди. Найбільше таких звернень розглянули Ужгородський (29 звернень), Мукачівський (20) міжрайонні суди та Іршавський (11) і Берегівський (10) районні суди. Загалом було задоволено 55 звернень, внаслідок чого було внесено уточнення у списки виборців, а громадяни мали змогу проголосувати без будь-яких заперечень з боку членів виборчих комісій.

Загалом кількість виборців у 2007 році у порівнянні з попередніми виборами збільшилася на 7 тисяч (2007 рік – 944 тисячі виборців, 2006 рік – 937 тисяч 700 виборців) [275, с.66].

7.3. Особливості агітаційної кампанії

У порівнянні з минулою передвиборчою кампанією учасниками виборчого процесу було змінено акцент агітаційної роботи партійних осередків і штабів. Зокрема, основна пропаганда зводилася до особистих зустрічей регіональних лідерів та місцевих партійних керівників, кандидатів у депутати Верховної Ради з виборцями на підприємствах, у навчальних закладах, на головних площах міст і містечок тощо. Ця кампанія у цьому відношенні була більш розмаїтою в Закарпатті.

У Закарпатській області найбільш потужною була агітація трьох провідних політичних сил: ВБ «Наша Україна – Народна самооборона» (НУ – НС), БЮТ, «Блоку Литвина», ВО «Свобо-

да». Особливо слід відмітити агітаційну кампанію ВБ «НУ – НС». Неодноразово на Закарпаття приїздили лідери блоку, виступали публічно депутати обласної, районних, міських рад систематично проводили зустрічі з трудовими колективами області.

Акцент при проведенні агітаційної роботи, як правило, робився на загальнонаціональній проблематиці: якою має бути виборча система, форма правління України, чи доцільним є впровадження імперативного мандату, двох державних мов та інше. Регіональні проблеми у виборчій агітації партій і виборчих блоків практично не обговорювались. Хоча найбільш впливові осередки політичних партій Закарпаття (Народний Союз Наша Україна, ВО Батьківщина, Партія Регіонів, Народна Партія) зробили після парламентських виборів 2006 року багато різноманітних благодійних акцій. Але, необхідно констатувати, що жодна політична сила не змогла належним чином розрекламувати себе на обласному рівні.

За інформацією штабів партій та блоків було зведено до мінімуму вуличну агітацію та поширення листівок. Натомість значно посилилося використання засобів масової інформації в агітаційних цілях, зокрема через інформаційну мережу Internet, телевізійний простір, газети. Масовим стало розміщення рекламних роликів у місцевому телерадіоефірі та політичної реклами на зовнішніх носіях (біл-борди, сіті-лайти). Прикметно, що всі провідні політичні сили мали відкритий і рівноправний доступ до самореклами на обласному телебаченні (Телерадіокомпанія «Тиса»). Інший популярний телеканал краю – «М-студія» – подавав більш односторонню політичну рекламу на користь ВБ «Наша Україна – Народна Самооборона».

У порівнянні з 2006 роком у Закарпатській області вплив друкованих засобів масової інформації на свідомість громадян був дещо менш дієвим. Незважаючи на традиційну для передвиборчого періоду комерціалізацію засобів масової інформації, цього разу не було використано жодного «друкованого» спецпроекту різних політичних сил, що спостерігалось у 2006 році. Зокрема, такі короткочасні газетні бренди як «West-експрес» (виходила у 2005 – 2006 роках для пропаганди проурядових політичних сил) і «Післямова» (створена напередодні виборів з метою підтримувати «БЮТ») реанімувати її власникам не знадо-

билося. Щоправда, залишилася практика подання тією чи іншою політичною силою політичних матеріалів на правах реклами.

Основний пласт суспільно-політичної інформації зосереджувався на шпальтах випробуваних часом друкованих періодичних видань «Новини Закарпаття», «Ужгород», «Срібна Земля. Фест», «Р.І.О.», «Трибуна». Найбільша увага ними приділялася аналізу діяльності впливових у краї політичних партій і блоків – ВБ «Наша Україна – Народна Самооборона», «Блоку Юлії Тимошенко», «Блоку Литвина».

Газета «Р.І.О.» основну частку політичної інформації подавала на користь «Народного блоку Литвина», оскільки негласним власником видання залишався мер Ужгорода, колишній член фракції Народної партії у Верховній Раді – Сергій Ратушняк. Неприховану антипатію щодо ВБ «Наша Україна – Народна Самооборона» та політики президента Віктора Ющенка загалом можна пояснити особистим (у тому числі бізнесовим) конфліктом між крайовими лідерами «Блоку Литвина» Сергієм Ратушняком та ПП «НСНУ» Віктором Балогою. Частково таку ж політику проводила й газета «Трибуна», щоправда в менш агресивній формі. Мукачівські ж газети «Паланок» і «Старий Замок» навпаки ідеалізували пропрезидентську політичну силу – ВБ «Наша Україна – Народна Самооборона». Провладний зміст матеріалів продиктований їх близькістю до тоді вже глави Секретаріату Президента України Віктора Балого та його оточення.

Найбільш об'єктивну оцінку політичних подій, врівноважений аналіз передвиборчих перегонів у Закарпатській області подавали газети «Срібна Земля. Фест» і «Новини Закарпаття». Натомість чітко виражену антипатію до конкурентів виражали друковані видання «Р.І.О.» та з часом все більше «Трибуна», політичні вподобання котрих підживлювалися опозиційними до пропрезидентських політичних сил партійними структурами.

Слід також відмітити, що на рівні Закарпатської області виборча кампанія проходила без використання брудних технологій та взаємних звинувачень. На період виборчої кампанії припинилось навіть «латентне протистояння» НСНУ і БЮТ. Це підкреслює той факт, що виборча кампанія 2007 року була

жорстко регламентована центральними органами партій і виборчих блоків, які обмежили свободу місцевих осередків політичних партій. Фінансувались у виборчій кампанії акції, які були сплановані в основному центральними офісами партій і блоків [275, с.66 – 68].

7.4. Особливості виборів 2007 року в Закарпатській області

Позачергові вибори депутатів Верховної Ради України у вересні 2007 року показали чергову своєрідність електоральних уподобань в окремих регіонах, зокрема в найзахіднішій області країни – Закарпатській. Серед основних регіональних специфічних ознак можна виділити наступні:

По-перше, напередодні виборів у Закарпатській області незмінними залишилися чотири групи впливу, які вже традиційно ведуть боротьбу за депутатські мандати до представницьких органів влади усіх рівнів:

1. Група впливу, економічною основою якої була фірма «Барва», а політичною ПП «Народний Союз Наша Україна». Медійні ресурси групи: телерадіокомпанія «М–студіо», газети «Паланок», «Старий Замок», частково «Новини Закарпаття». Лідери: В.Балога, І.Балога, В.Петьовка, М.Вегеш, В.Трикур.

2. Група «БЮТ», яка мала політичну підтримку Всеукраїнського Об'єднання «Батьківщина», Блоку Юлії Тимошенко частково використовувала такі медіа-ресурси як газети «Трибуна», «РІО». Лідери: О.Кеменяш, А.Сербайло, М.Бадида.

3. Група «Р.І.О.», яка мала політичну підтримку Народної Партії (НП), Блоку Литвина й володіла такими медіа-ресурсами як газети «Р.І.О.», «Трибуна», частково «Ужгород». Лідери: С.Ратушняк, М.Сятиня, В.Бобков, Ю.Бедь.

4. Група впливу, об'єднана навколо обласного осередку Партії Регіонів (О.Ледида). Група ситуативно співпрацювала з різним ЗМІ.

По-друге, Закарпатська область за підсумковими результатами позачергових парламентських виборів у 2007 році стала єдиною, де переміг Блок «Наша Україна – Народна Самооборо-

на». Слід відмітити, що тенденція останніх перед виборами років на підтримку пропрезидентської політичної сили в Закарпатті була незмінною. Це обумовлено, насамперед, тим, що представник закарпатської бізнес еліти Віктор Балога очолював Секретаріат Президента України Віктора Ющенка.

По-третє, в Закарпатській області явка виборців становила найнижчі показники по всій Україні. Якщо 26 березня 2006 року в голосуванні взяло участь 61,45 відсотків від загальної кількості виборців, то на виборах 2007 року в регіоні проголосувало 52,4 відсотка від загальної кількості внесених у виборчі списки.

Тенденції зниження активності участі закарпатців у голосуванні підтверджувалися практично по всіх районах області. Якщо детальніше глянути на активність виборців у районному розрізі, то найактивніше голосували у Воловецькому (65,1 %), Великоберезнянському (64,5 %), Ужгородському (64,2 %), Перечинському (60,8 %) районах та місті Чоп (63,4 %). А найменшою активністю відзначилася Тячівщина, де явка виборців сягнула всього 39,6 відсотка.

У масштабах територіальних виборчих округів найвищою явкою відзначився ТВО № 66 (центр м.Ужгород), а найнижчою – ТВО № 70 з центром у м.Тячів (Див.: Додаток 7; Таблиця 7.5.).

Відповідною до загального аналізу рівня абсентеїзму (неявки на вибори) була й динаміка явки закарпатців на виборчі діляниці, яка продемонструвала наступне: ранком станом на 12 годину явка склала 12,01 %, станом на 16.00 – 31,82 %, а у 20.00 була на рівні 47,61 % (Див.: Додаток 7; Таблиця 7.6.).

Якщо порівнювати із попередніми виборами, то активність голосування закарпатців завжди була на порядок нижчою ніж в середньому по державі. Серед основних причин низької явки в 2007 році слід назвати наступні:

1. Трудова міграція. Значна кількість українських громадян, особливо з гірських районів, перебували на заробітках. Питання їх повернення або обліку з метою реєстрації в зарубіжжі часто залишилося невирішеним. Слід зважити, що близько 257 тисяч жителів Закарпаття працюють за кордоном.

2. Виїзд громадян області за кордон з метою тимчасового заробітку. Згідно з Законом про вибори, прикордонна служба мала подавати відомості про тих, хто виїжджає за межі України, до

місцевих виборчих комісій, і, якщо за три дні до виборів інформації про повернення особи в Україну немає, її виключають зі списків виборців. Працівники прикордонної служби у Закарпатській області реєстрували лише виїзд громадян за кордон і не реєстрували їх повернення, яке частіше за все відбувалось того ж або наступного дня. Тобто прикордонники не встигли подати списки тих, хто повернувся. А таких виявилось не так і мало. Адже за даними прикордонної служби близько 50 тисяч виборців щодня виїжджають за кордон.

За даними різних джерел, на вище окресленій підставі, по 69-му виборчому округу (Берегівський, Виноградівський, Іршавський райони) було виключено 16 тисяч виборців, по 70-му округу (Хустський, Рахівський, Тячівський райони) – 21 тисяч виборців, по 67-му (Свалявський, Перечинський, Березнянський, Воловецький та Міжгірський райони) – 7, 5 тисяч виборців, по 66-му округу (Ужгород та Ужгородський район) – 6 тисяч виборців.

3. Високий рівень абсентеїзму був зумовлений також і розчаруванням жителів Закарпатської області в результатах президентських виборів 2004 та парламентських виборах 2006 року.

По-четверте, симпатії закарпатців щодо основних фігурантів виборчих перегонів суттєво не змінилися. Трійку лідерів на Закарпатті сформували такі політичні сили – Блок «Наша Україна – Народна Самооборона» (31,11 %), «Блок Юлії Тимошенко» (28,85 %) і Партія Регіонів (19,76 %). У порівнянні з 2006 роком всі три політичні сили покращили свої результати, зокрема БЮТ на більш ніж 8 відсотків (Див.: Додаток 7; Таблиця 7.8.).

У Закарпатті тривідсотковий бар'єр також подолали Блок Литвина (6%) та Соціалістична Партія (3,53 %). Але Соціалістична Партія України, як і комуністи, втратили у порівнянні з попередніми виборами більш ніж чотири відсотки виборців. Так, комуністи набрали лише 1,77 відсотка, тоді як у 2006 році – 5,34 відсотка. СПУ і КПУ втрачали своїх виборців рівномірно по всій території області. Інші ж учасники виборчих перегонів не набрали в краї й одного відсотка [275, с.68 – 70].

Порівняльний аналіз результатів голосування на парламентських виборах 2006 та 2007 років у Закарпатській області можна прослідкувати за допомогою Таблиці 7.7. у Додатку 7.

На основі цих даних можна зробити наступні висновки щодо результатів виборів та поствиборчого структурування політичних сил Закарпатської області:

1. Результати показують, що перемога Блоку «Наша Україна – Народна Самооборона» в Закарпатті не була однозначною і переконливою. Одна з причин такого результату полягала в слабкості партій, які утворили ВБ «НУ – НС». Конфлікти і протиріччя, які супроводжували в останній час діяльність таких осередків як НРУ, УРП «Собор», бездіяльність КУН та УНП, дають можливість констатувати той факт, що в Закарпатті 31,1 відсоток голосів виборців НСНУ могла б набрати самостійно.

2. За результатами позачергових парламентських виборів від Закарпаття до Українського парламенту потрапили шість кандидатів: Нестор Шуфрич, Сергій Мошак, Едуард Матвійчук (Партія Регіонів), Віктор Пинзеник, Олександр Кеменяш (БЮТ), Ігор Кріль, Василь Петьовка, Станіслав Аржевітін (Блок «Наша Україна – Народна Самооборона»).

3. Стабільним в області залишився рейтинг Партії регіонів. Найбільшу кількість голосів виборців партія отримала в 68, 69, 70 виборчих округах. Стабільна підтримка партії забезпечувалася впливом бізнесгрупи, яка її представляла та голосуванням національних меншин краю – російської, угорської, румунської.

4. Рейтинг лівих сил в області постійно зменшується. Особливо це торкається обласного осередку КПУ, яка отримала на позачергових виборах 1,77 відсоток голосів виборців. Це найменший результат за всю історію виборчих кампаній в Україні і за всю історію виборчих процесів у Закарпатті.

5. Високий рівень підтримки ВО «Свобода». Якщо на парламентських виборах 2006 року ця партія була загалом непомітна, то на виборах 2007 року у всіх виборчих округах області (крім 68) вона зайняла 7 місце. Причини успіху цієї політичної сили були наступні: а) вдало продумана і організована агітаційна кампанія; б) бездіяльність і низький рейтинг на Закарпатті, про що вже відмічалось, націоналістичних правих партій (УРП «Собор», НРУ, УНР, ПРП, КУН).

6. Відчутно зріс електоральний потенціал і підтримка Народної Партії.

Згідно з результатами виборів у розрізі адміністративних одиниць (районів і міст обласного значення) беззаперечну перемогу здобув Блок «Наша Україна – Народна Самооборона», котрий підтримали виборці у дванадцяти адміністративних одиницях. БЮТ отримав підтримку у чотирьох, а Партія Регіонів змогла набрати найбільшу кількість голосів тільки в одному районі (Див.: Додаток 7; Таблиця 7.8.).

Міста Закарпатської області традиційно проявляли високу активність у виборчих процесах. Проте, на позачергових виборах 2007 року показник участі міських жителів у голосуванні зменшився відповідно до загальної тенденції абсентеїзму. За парламентські політичні сили разом проголосувало в м. Берегово – трохи більше 70 відсотків, у м. Чоп – понад 80 відсотків місцевих жителів, у м. Мукачево – близько 85 відсотків, у м. Хуст – понад 86 відсотків виборців.

Щодо жителів обласного центру, то ужгородці на позачергових парламентських виборах 30 вересня голосували на 56 виборчих дільницях Територіального виборчого округу № 66. На відміну від загальних результатів по Закарпатській області, де більшість місцевого населення віддало перевагу НС «Наша Україна – Народна Самооборона», в Ужгороді впевнено переміг Блок Юлії Тимошенко. За цю політичну силу проголосували 21 тисяча 37 ужгородців, що становило 40 відсотків від усіх голосуючих. Майже наполовину менше голосів отримав НС «Наша Україна – Народна Самооборона» – 10 тисяч 257 жителів міста. Наступні показники такі: 8 тисяч 594 голосів – за Партію Регіонів, 4 тисяч 858 – за Блок Литвина, 1 тисяча 349 – за КПУ, 917 – за СПУ. У цілому з 96 тисяч 474 виборців обласного центру Закарпатської області своїм виборчим правом скористалися 52 тисячі 568 чоловік. 2 тисячі 280 мешканців міста не підтримали жодну з політичних сил.

Примітно, що ужгородський електорат проявив розуміння щодо партійних новоутворень виборчого процесу 2007 року і як результат найнижчі показники отримали «вільні демократи», «оновлені» комуністи, «пенсіонери», блоки «Аграрна Україна», «КУЧМА», «Всеукраїнська Громада». Натомість, дещо покращило свої попередні показники Всеукраїнське Об'єднання «Свобода».

По-п'яте, значних правопорушень і фальсифікацій, які б вплинули на загальний результат виборів у Закарпатській області,

не було. Як і в попередній виборчій кампанії незначні порушення чинного законодавства фіксувалися протягом усього виборчого процесу 2007 року. Їх спектр був достатньо різноманітним: ведення агітації до офіційної реєстрації, псування агітаційних матеріалів, використання неповнолітніх в агітації, поширення поліграфічної продукції та наліпок без вихідних даних, використання «чорних ПР-технологій» тощо.

Характерно, що штаби політичних сил не проводили фіксування та подання оскаржень названих порушень з боку опонентів чи до ОВК чи до суду. Однак, це є характерним явищем для всієї України.

Помітною була тенденція до збільшення кількості матеріалів у газетах, що подавалися як інформаційні матеріали, але не позначалися спеціальними відмітками як політична реклама й відповідно не оплачувалися з виборчого фонду.

Крім цього, було зафіксовано випадки псування біл-бордів з політичною рекламою політичних опонентів. Від цього постраждав зокрема БЮТ у Міжгірському, Воловецькому та Свалявському районах Закарпатської області. Серед них був і одиничний випадок пошкодження опори рекламоносія.

Використовувалися й інші брудні способи передвиборчої кампанії. Так, в Ужгороді в ніч з 30 на 31 серпня невідомі закидали у поштові скриньки жителів віддалених від центру районів міста листівку «Кучмин сын», яка була без вихідних даних і спрямована проти Президента України.

Незважаючи на це, грубих випадків порушення громадського спокою чи інших ексцесів під час голосування в Ужгороді не було. Щоправда, вже після закінчення голосування, впродовж 23.00 – 23.50, на кількох дільницях зникало світло. За інформацією міськвідділу міліції, світло зникало на дільницях №8 (колишня ЗОШ №4), № 9 (АНВК №2), №13 (управління соцзахисту Закарпатської ОДА), №27 (гімназія), №34 (ДВЗ №26) через перевантаження в електромережі на кілька хвилин або довше, однак підрахунок голосів не припинявся, а дільниці були передбачливо забезпечені ліхтарями.

Що ж стосується можливості фальсифікації голосів виборців, то, за інформацією громадської мережі «ОПОРА», яка весь час слідкувала за ходом виборів у краї, значних порушень під час

голосування та підрахунку голосів по Закарпатській області, які могли б вплинути на результати виборів 2007 року, не було. Загалом усі порушення, які вдалося зафіксувати, носили переважно локальний характер.

По-шосте, реальні зміни в настроях електорату Закарпатської області за останні два виборчі цикли можна прослідкувати через порівняльну характеристику подану в Таблиці 7.7. у Додатку 7.

Як підсумок, політичні сили, які брали участь у виборчій кампанії не мали належним чином підготовленого кадрового потенціалу для забезпечення виборчого процесу: члени виборчих комісій, спостерігачі, кваліфіковані юристи. Без відповідної роботи в цьому напрямі буде важко отримати перемогу в наступних виборчих кампаніях.

Політичні партії, які були представлені в місцевих органах влади, не брали участі у формуванні списків виборців. Виборчі списки зразка 2007 року не відповідали демократичним стандартам.

Електоральний розклад напередодні виборів 2007 року в області не змінився. Найбільший рейтинг впливовості мали ПР, БЮТ, «НУ – НС». Відтак результати виборів не стали несподіваними, а навпаки були прогнозованими і віддзеркалювали результати попередніх виборів 2006 року. Різниця полягала хіба в тому, що БЮТ отримав на 8 відсотків голосів виборців більше, соціалісти на 5 відсотків менше, а комуністи взагалі не змогли подолати тривідсотковий бар'єр.

Очевидним є також той факт, що нішу правих сил на Закарпатті заповнило ВО «Свобода».

Вибори не поклали край латентному протистоянню головних політичних сил Закарпаття. Одним із джерел таких конфліктів став формат коаліції обласної ради, до якої входить Партія Регіонів. За результатами виборів на Закарпатті відбулися кадрові зміни. Перш за все Указами Президента було звільнено з посад голів п'яти районних державних адміністрацій: Рахівської, Тячівської, Хустської, Міжгірської, Великоберезнянської. [275, с.71 – 76].

ДОДАТОК 7.

Таблиця 7.1.

Учасники виборчих перегонів 2007 року

Політичні партії:
1. Всеукраїнське Об'єднання «Свобода»
2. Комуністична Партія України
3. Соціалістична Партія України
4. Партія Регіонів
5. Прогресивна Соціалістична Партія України
6. Всеукраїнська Партія Народної Довіри
7. Партія Національно-Економічного Розвитку України
8. Комуністична Партія України (оновлена)
9. Партія Вільних Демократів
10. Партія Зелених України
Виборчі блоки:
1. «Блок Литвина» (Народна партія, Трудова партія)
2. Блок Юлії Тимошенко (ВО «Батьківщина», ПРП, УС-ДП)
3. Блок «Наша Україна – Народна Самооборона» (ПП «Наша Україна», ХДС, ПП «Вперед, Україно!», ЄПУ, НРУ, ГП «Пора», УНП, КУН, УРП «Собор», ПЗВ)
4. Селянський Блок Аграрна Україна» (УСДП, Партія відродження села, ПП «Народна партія Нова Україна»)
5. Виборчий Блок політичних партій «Кучма» (ПП «Союз», ПП «Всеукраїнське Об'єднання «Центр»)
6. Блок «Всеукраїнська Громада» (Всеукраїнська Партія Миру і Єдності, Партія «Національно-Демократичне Об'єднання «Україна», ПП «Совість України», Політична партія малого і середнього бізнесу)
7. Український народний блок» (ПП «Україна соборна», Всеукраїнська Чорнобильська Народна Партія «За добробут та соціальний захист народу»)
8. Блок «Християнський блок» (Всеукраїнська партія «Екологія та соціальний захист, Соціально-Християнська Партія)
9. Виборчий Блок Людмили Супрун «Український Регіональний Актив» (Демократична Партія України, НДП, Республіканська Християнська Партія)
10. «Блок Партії Пенсіонерів України» (Партія Захисту Пенсіонерів України, Партія Пенсіонерів України)

Таблиця 7.2.

Переможці парламентської кампанії 2007 року в Україні

Партія Регіонів – 34,37 %
«Блок Юлії Тимошенко» – 30,71 %
Блок «Наша Україна – Народна Самооборона» – 14,15 %
КПУ – 5,39 %
«Блок Литвина» – 3,96 %

Таблиця 7.3.

Територіально-виборчі округи і виборчі дільниці в Закарпатській області

ТВО	Кількість дільниць в окрузі	Територіальні межі
Округ № 66 (м.Ужгород)	125	м. Ужгород, м. Чоп, Ужгородський р-н
Округ № 67 (м.Свалява)	182	Свалявський, Воловецький, Великоберезнянський, Перечинський, Міжгірський р-ни
Округ № 68 (м.Мукачево)	126	м. Мукачево, Мукачівський р-н
Округ № 69 (м.Берегове)	170	Берегівський, Виноградівський, Іршавський р-ни
Округ № 70 (м.Тячів)	174	Рахівський, Тячівський, Хустський р-ни

Таблиця 7.4.

Керівний склад окружних виборчих комісій

Прізвище, ім'я та по батькові	Посада в комісії	За поданням
<u>Комісія територіального виборчого округу №66</u>		
Машков Іван Петрович	Голова окружної виборчої комісії	Фракція комуністів
Литвин Степан Йосипович	Заступник голови окружної виборчої комісії	Фракція Партії Регіонів
Федак Ірина Василівна	Секретар окружної виборчої комісії	Фракція «НАША Україна»
<u>Комісія територіального виборчого округу №67</u>		
Печунка Віктор Омелянович	Голова окружної виборчої комісії	Фракція Партії Регіонів
Клемонца Володимир Андрійович	Заступник голови окружної виборчої комісії	Фракція «НАША Україна»
Горблянська Андріяна Андріївна	Секретар окружної виборчої комісії	Фракція «Блок Юлії Тимошенко»
<u>Комісія територіального виборчого округу №68</u>		
Федів Євген Теодорович	Голова окружної виборчої комісії	Фракція «НАША Україна»
Колесник Анатолій Володимирович	Заступник голови окружної виборчої комісії	Фракція комуністів
Луца Юрій Юрійович	Секретар окружної виборчої комісії	Фракція Партії Регіонів

<u>Комісія територіального виборчого округу №69</u>		
Кирій Віра Федорівна	Голова окружної виборчої комісії	Фракція СПУ
Весельська Марія Миколаївна	Заступник голови окружної виборчої комісії	Фракція «Блок Юлії Тимошенко»
Джус Микола Володимирович	Секретар окружної виборчої комісії	Фракція «НАША Україна»
<u>Комісія територіального виборчого округу №70</u>		
Кулик Сергій Григорович	Голова окружної виборчої комісії	Фракція «Блок Юлії Тимошенко»
Фера Ганна Миколаївна	Заступник голови окружної виборчої комісії	Фракція комуністів
Петраш Іван Іванович	Секретар окружної виборчої комісії	Фракція СПУ

Таблиця 7.5.

Кількість виборців Закарпатської області, що скористалися своїм правом голосу

№ ТВО	Кількість виборців, внесених до списку виборців на ВД, на момент закінчення голосування	Кількість виборців, які отримали виборчі бюлетені на ВД, на момент закінчення голосування	Кількість виборців, які отримали виборчі бюлетені за місцем перебування
66	156108	90679	1927
67	144428	85798	3264
68	140949	77917	1835
69	222699	114921	3663
70	282341	122820	2426

Таблиця 7.6.

Динаміка активності виборців Закарпатської області

ТВО	Активність виборців на 12 годину (%)	Активність виборців на 16 годину (%)	Активність виборців на 20 годину (%)
По регіону	12.01	31.82	47.61
ТВО № 66	17.90	39.94	55.67
ТВО № 67	13.17	40.02	55.51
ТВО № 68	16.05	35.05	51.73
ТВО № 69	11.65	30.67	46.38
ТВО № 70	6.45	22.46	38.04

Таблиця 7.7.

Порівняльний аналіз результатів голосування на парламентських виборах 2006 та 2007 років у Закарпатській області

2006 р.				2007 р.			
№ п/п	Політичні партії	Результати голосування		№ п/п	Політичні партії	Результати голосування	
		ЗА (вибор.)	ЗА (%)			ЗА (вибор.)	ЗА (%)
1.	Наша Україна	148 813	25,77	1.	Блок «НУНС»	152886	31,11

2.	«Блок Юлії Тимошенко»	117032	20,27	2.	«Блок Юлії Тимошенко»	141797	28,85
3.	Партія Регіонів	107542	18,62	3.	Партія Регіонів	97152	19,76
4.	«Блок Литвина»	50552	7,03	4.	«Блок Литвина»	29490	6,00
5.	Соціалістична Партія України	63898	8,89	5.	Соціалістична Партія України	17365	3,53
6.	Комуністична Партія України	38385	5,34	6.	Комуністична Партія України	8711	1,77

Таблиця 7.8.

Результати виборів 2007 року у територіальних виборчих округах Закарпатської області

Виб. окр.	ок. №66 м. Ужгород	ок. №67 м. Свалява	ок. №68 м. Мукачево	ок. №69 м. Берегово	ок. №70 м. Тячів
Партії					
Блок Наша Україна – Народна Самооборона	20 240 (22,31%)	27 863 (32,42%)	30 389 (38,9%)	37 479 (33,03%)	36 915 (25,94)
Блок Юлії Тимошенко	32 110 (35,4%)	27 331 (31,8%)	18 989 (24,31%)	30162 (26,58%)	33 208 (26,94)

Партія Регіонів	15 044 (16,58%)	14 799 (17,22%)	15 381 (19,59%)	21 107 (18,6%)	30821 (25)
Блок Литвина	9 358 (10,31%)	6 737 (7,83)	2684 (3,43%)	4 223 (3,72%)	6488 (5,26)
Соці- лістична Партія України	2 919 (3,21%)	1524 (1,77%)	1682 (2,15%)	8443 (7,44%)	2 803 (2,27)
Комуніс- тична Партія України	1854 (2,04%)	1290 (1,5%)	1646 (2,1%)	1600 (1,41%)	2 321 (1,88)

Таблиця 7.9.

**Результати виборів 2007 року у містах обласного значення
Закарпатської області**

Міста	Кількість відсотків голосів «за» БЮТ	Кількість відсотків голосів «за» НУ – НС	Кількість відсотків голосів «за» Партію Регіонів	Кількість відсотків голосів «за» Блок Литвина
Ужгород	40%	19,50%	16,30%	9,25%
Чоп	20,90%	29,80%	23,90%	8,61%
Мукачево	26,30%	28,20%	25,60%	3,91%
Берегово	20,80%	26,40%	20,40%	3,21%
Хуст	38,20%	23,20%	19,90%	5,18%

Таблиця 7.10.

Аналіз виборчих програм основних суб'єктів виборчих процесів 2006 та 2007 років

№ п/п	Назва партії	Внутрішня політика	Соціально-економічна сфера	Зовнішня політика	Гуманітарна сфера
1.	Партія Регіонів	Адмін.-територіальна реформа на основі принципу федеративного устрою. Ввести виборність голів рад усіма виборцями регіону. Здійснити судову реформу та забезпечити незалежність правосуддя. Російській мові – статус другої державної.	Зниження податків. Податкова стабільність(на 2 роки мораторій на зміну податкового зак-ва). Захист прав власності. Здійснення комунально-житлової реформи. Приведення оплати за послуги до рівня реальних доходів громадян. Гідний розмір зарплат, пенсій та стипендій. Відмінна с-ма піл'г.	Проведення політики добросусідства з усіма державами. Позаблокова держава. Європейська інтеграція, за умов захисту нац.інтересів. Нормалізувати відносини з РФ. Створення ЄСП.	Реформування с-ми охорони здоров'я. Обов'язкове медичне страхування. Молоді – якісну освіту та гідну роботу. Кредити на навчання. Розвиток мов та культур нац.меншин та народів.
2.	Блок «Юлії Тимошенко»	Розширити повноваження місц. самоврядування. Обрання голів населенням. Вивести суд з-під політичних, адміністративних, корупційних впливів, усунути фінансову залежність суду від виконавчої гілки влади. Безпосереднє обрання суддів населенням. Скасування депутатської недоторканості.	Роз'єднання корупційного об'єднання влади та капіталу. Рівні умови підприємцям. Скасування ПДВ та введення податку з реалізації. Залучення іноз. інвестицій. Земля належить тільки громадянам, які на ній живуть. Мінімальна зарплата не менше 550 грн. Реформування ЖКГ.	Не обмежувати себе в зовнішній політиці певним вектором, а виходити з власних інтересів. Політика на основі мирних, рівноправних, взаємовигідних, економічних стосунків з усіма державами.	Реформування сис-ми охорони здоров'я. Запровадження фінансово-страхової с-ми. Забезпечення соціальних гарантій. Реформування пенсійної системи. Контроль за якістю освіти та дії щодо її покращення.

3.	<p>Блок «Наша Україна» (Народна самооборона)</p>	<p>Реформування судової гілки влади. Запровадження суду присяжних. Вибірність суддів. На місцях господарюватимуть територіальні громади. Скасування недоторканості. Реформув. правоохоронних органів.</p>	<p>Проведення податкової реформи. Реформа ЖКГ: зміни тарифів, дотації, залучення приватних інвестицій. Середня зарплата повинна зрости у 2,5 рази. Пенсійна реформа: приватні пенсійні фонди, мін. пенсія – більша за прожитковий мінімум. Приватна власність на землю, але з обмеженням при продажі.</p>	<p>Позаблокова держава. Членство в Євросоюзі, вступ до СОТ, співробітництво з усіма в інтересах України. Набуття статусу асоційованого члена СОТ у максимальній стислі терміни.</p>	<p>Адресна соціальна допомога. Зміна с-ми медичного забезпечення: впровадження сімейних лікарів, підтримка сільської медицини. Реформування освіти, впровадження с-ми незалежного тестування.</p>
4.	<p>СПУ</p>	<p>Реформа с-ми влади. Реформування суди з метою забезпечення прав та свобод громадян, інтересів суспільства. Очистити владу від корупції та хабарництва. Скасування недоторканості депутатів місцевих рад.</p>	<p>Збереження єдиного фіксованого податку на землю для дрібних підприємців. Підтримка вітчизняного виробника. Державне утримання ЖКГ сектору, регулювання цін, збереження пілг. Встановлення державою цін на деякі товари. Щорічне зростання зарплат на 10%. Пенсії та соц. виплати перевищуватимуть прожитковий мінімум.</p>	<p>Добросусідські взаємовигідні відносини з Росією та іншими країнами. Ставлення до НАТО буде визначатися народом тільки на Всеукраїнському референдумі.</p>	<p>Державне гарантоване безкоштовне медичне обслуговування для всіх верств населення. Державний захист малозабезпеченим прошаркам населення. Відновлення бюджетного фінансування освіти. Рівний доступ до освіти, підняття стипендій. Охорона довкілля.</p>

5.	КПУ	<p>Знищити корупцію у судових органах, забезпечити створення ефективного народного контролю за діяльністю владних структур. Вибірність суддів на певний термін.</p> <p>Залишаються «послідовними прихильниками влади трудящих, а в сучасних умовах – реалізації політичної реформи, переходу до парламентсько-президентської форми правління.</p>	<p>Скасування податку на додану вартість на споживчі товари і соціальні послуги.</p> <p>Націоналізація стратегічно важливих галузей і підприємств.</p> <p>Оновлення ЖКГ, державний контроль за тарифами.</p> <p>До 2010 року подвоїти доходи громадян. Соц. допомога – 70% середньої зарплати.</p> <p>Власність – народу. Підтримка вітчизняного виробника.</p> <p>Земля – не товар.</p>	<p>Зміцнити дружні стосунки з РФ, Республікою Білорусь та іншими країнами СНД.</p> <p>Вступ до ЄП.</p> <p>Недопустити входження України до НАТО.</p>	<p>Широка соціальна підтримка всіх членів суспільства. Контроль за якістю медичних послуг, безоплатна якісна медична допомога.</p> <p>Відмова від платної освіти та приватних навчальних закладів, відмова Болонського процесу.</p> <p>Розвиток мов та культур національних меншин.</p>
6.	«Блок Литвина»	<p>Унітарний устрій держави та розвиток місцевого самоврядування. Ліквідація державних адміністрацій та формування виконкомів місцевих рад. Скорочення центрального апарату управління. Відокремлення влади від бізнесу.</p> <p>Реформування судової та правоохоронної систем.</p> <p>Реформа в Збройних Силах України.</p>	<p>Реформування ЖКГ.</p> <p>Розвиток АПК. Приватизація землі. Захист національного товаровиробника та капіталу.</p> <p>Реформування податкової системи, скасування податку на додану вартість. Виділення для потреб села державної десятини, комплексне облаштування сіл, виділення дешевих кредитів сільським забудовникам.</p>	<p>Присутність в усіх міжнародних організаціях. Політика добросусідства, збалансованості у відносинах з країнами – стратегічними партнерами. Стратегія особливих стосунків з Росією. Розвиток “народної дипломатії”.</p>	<p>Підвищення пенсій.</p> <p>Реформування с-ми охорони здоров'я.</p> <p>Забезпечення якості та доступності освіти.</p> <p>Будівництво соц. житла, пільгове кредитування.</p> <p>Запобігання конфліктам на реліг. ґрунті. Гарантування права людей на інформацію Охорона довкілля.</p>

Таблиця 7.11.
Результати парламентських виборів 26 березня 2006 та та 30 вересня 2007 років
(Україна)

Парламентські вибори 2006 року				Позачергові парламентські вибори 2007 року				
№ п/п	Партії, виборчі блоки	Кількість отриманих голосів		№ п/п	Партії, виборчі блоки	Кількість отриманих голосів		Кількість отриманих мандатів
		У %	Цифрами			У %	Цифрами	
1.	Партія регіонів	32.14	8 148 745	1.	Партія регіонів	34.37	8 013 895	175
2.	Блок «Юлії Тимошенко»	22.29	5 652 876	2.	«Блок Юлії Тимошенко»	30.71	7 162 193	156
3.	Блок «Наша Україна»	13.95	3 539 140	3.	Блок «Наша Україна – Народна самооборона»	14.15	3 301 282	72
4.	Соціалістична партія України	5.69	1 444 224	4.	Комуністична партія України	5.39	1 257 291	27
5.	Комуністична партія України	3.66	929 591	5.	«Блок Литвина»	3.96	924 538	20
Усього кількість голосів за ці партії		77.73	929591	Усього кількість голосів за ці партії		88.58	924538	
6.	Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція»	2.93	743 704	6.	Соціалістична партія України	2.86	668 234	
7.	«Народний блок Литвина»	2.44	619 905	7.	Прогресивна соціалістична партія України	1.32	309 008	
8.	Український Народний Блок Костенка і Площа	1.87	476 155	8.	Всеукраїнське об'єднання «Свобода»	0.76	178 660	
9.	Партія «Віче»	1.74	441 912	9.	Партія Зелених України	0.40	94 505	
10.	«Громадянський блок ПОРА-ГРП»	1.47	373 478	10.	Виборчий блок Людмили Супрун– Український регіональний актив (УРА)	0.34	80 944	
11.	«Опозиційний блок НЕ ТАК!»	1.01	257 106	11.	Комуністична партія України (оновлена)	0.29	68 602	

12.	Партія «Відродження»	0.96	245 188		12.	Партія Вільних Демократів	0.21	50 852
13.	Блок ЮРІЯ КАРМАЗІНА	0.65	165 881		13.	«Блок партії пенсіонерів України»	0.21	50 852
14.	Партія Зелених України	0.54	137 858		14.	Партія національно-економічного розвитку України	0.14	33 489
15.	Блок НДП	0.49	126 586		15.	«Український Народний Блок»	0.12	28 414
16.	Політична партія «Партія екологічного порятунку «ЕКО+25%»	0.47	120 283		16.	Селянський блок «Аграрна Україна»	0.11	25 675
17.	Українська партія «Зелена планета»	0.38	96 734		17.	Блок «Християнський блок»	0.10	24 597
18.	Всеукраїнське об'єднання «Свобода»	0.36	91 321		18.	Виборчий блок політичних партій «КУЧМА» (Конституція – Україна – Честь – Мир – Антифашизм)	0.10	23 676
19.	Селянська партія України	0.31	79 160		19.	Блок «Всеукраїнська громада»	0.05	12 327
20.	«Блок Лазаренка»	0.30	76 950		20.	Всеукраїнська партія Народної Довіри	0.02	5 342
21.	Партія національно-економічного розвитку України	0.23	60 195					
22.	Виборчий блок політичних партій «ЗА СОЮЗ»	0.20	51 569					
23.	Партія Пенсіонерів України	0.20	51 097					
24.	Виборчий блок «Держава – Трудовий Союз»	0.14	36 396					
25.	Політична партія «Третя Сила»	0.13	34 963					
26.	Народний Рух за єдність	0.13	34 723					
27.	Політична партія України політики ПУТНА»	0.12	30 917					
28.	Всеукраїнська партія Народної Довіри	0.11	29 899					

29.	Українська партія честі, боротьби з корупцією та організованою злочинністю	0.11	28 818	
30.	Партія патріотичних сил України	0.10	26 553	
31.	Українська Консервативна партія	0.09	25 123	
32.	Політична партія «Трудова Україна»	0.09	24 243	
33.	Виборчий блок «Влада народу»	0.09	24 243	
34.	Соціально-екологічна партія «Союз. Чорнобиль. Україна»	0.09	23 987	
35.	Соціально-Християнська Партія	0.09	22 953	
36.	«Блок Бориса Олійника та Михайла Сироти»	0.08	21 649	
37.	«Виборчий блок «Євген Марчук – «Єдність»»	0.06	17 004	
38.	Українська Національна Асамблея	0.06	16 379	
39.	Партія Соціального Захисту	0.05	14 649	
40.	«Блок Безпартійних «Сонце»»	0.04	12 620	
41.	Всеукраїнська партія «Нова Сила»	0.04	12 525	
42.	Ліберальна партія України	0.04	12 098	
43.	Політична партія «Європейська Столиця»	0.04	12 027	
44.	Блок «Патріоти України»	0.04	11 503	
45.	Політична партія «Вперед, Україно!»	0.02	6 934	
Проти всіх		1.77		
Усього частка голосів за партії та блоки партій, що не подолали 3% бар'єр		18.31	4695288	
Проти всіх		2.73		
Усього голоси за партії та блоки партій, що не подолали 3% бар'єр		7.03	1655177	

Таблиця 7.12.

**Склад Верховної Ради України за виборами 2007 року
(за партійністю)**

№ п/п	Політична партія	Кількість представників партії у ВРУ	Питома вага (%)
1.	Партія Регіонів	175	38,9
2.	Всеукраїнське Об'єднання «Батьківщина»	140	31,1
3.	Політична Партія «Народний Союз Наша Україна»	47	10,4
4.	Комуністична Партія України	27	6
5.	Народна Партія	13	2,9
6.	Партія «Реформи і Порядок»	9	2
7.	Трудова Партія України	7	1,6
8.	Українська Соціал-Демократична Партія	7	1,6
9.	Політична Партія «Вперед, Україно!»	6	1,3
10.	Народний Рух України	6	1,3
11.	Українська Народна Партія	6	1,3
12.	Християнсько-Демократичний Союз	2	0,4
13.	Українська Республіканська Партія «Собор»	2	0,4
14.	Громадянська Партія «Пора»	1	0,2
15.	Європейська Партія України	1	0,2
16.	Партія захисників Вітчизни	1	0,2
	Всього	450	100

Примітка: таблиці складено за даними станом на момент виборів

Таблиця 7.13.**Кількість політичних партій (1990 – 2009 роки)**

Рік	Кількість створених партій	Загальна кількість партій
1990	1	1
1991	5	6
1992	4	10
1993	9	18
1994	2	20
1995	2	22
1996	5	27
1997	10	37
1998	8	45
1999	20	65
2000	14	79
2001	11	90
2002	2	92
2003	2	94
2004	7	101
2005	24	125
2006	11	136
2007	4	140
2008	20	160
2009	12	172

Таблиця 7.14.

**Суб'єкти виборчого процесу
на парламентських виборах 1998 – 2007 років**

Рік	К-сть партій	К-сть партій, що мали право брати участь у виборах	К-сть суб'єктів виборів	Кількість партій, що взяли участь у виборах			К-сть партій, що не взяли участі у виборах
				Загалом	У складі блоків	Самостійно	
1998	53	53	30	40	19 (9в/б)	21	13
2002	127	127	33	61	40 (12в/б)	21	66
2006	126	124	45	79	51 (17в/б)	28	47
2007	143	132	20	43	33 (10в/б)	10	90

Таблиця 7.15.

**Закарпатці – депутати Верховної Ради України
(з 2007 року)**

п.і.б.	політична сила	номер у списку
Станіслав Аржевітін	НСНУ	63
Олександр Кеменяш	БЮТ	67
Ігор Кріль	НУНС	40
Едуард Матвійчук	ПР	131
Сергій Мошак	ПР	123
Василь Петьовка	НУНС	60
Віктор Пинзеник	БЮТ	6
Нестор Шуфрич	ПР	5

Таблиця 7.16.

**Обласні осередки політичних партій
станом на червень 2009 року**

№ п/п	Назва політичної партії	Дата легалізації
1.	Закарпатська крайова організація Народного Руху України	03.11.93
2.	Закарпатська обласна організація Української Республіканської Партії (згодом УРП "Собор")	05.11.93
3.	Закарпатська обласна організація Конгресу Українських Націоналістів	23.11.93
4.	Закарпатська обласна організація Християнсько-Демократичної Партії України	22.12.93
5.	Закарпатська обласна організація Селянської Партії України	23.02.94
6.	Закарпатська обласна організація Комуністичної Партії України	19.09.94
7.	Закарпатська обласна організація Соціал-Демократичної Партії України (об'єднаної)	02.08.96
8.	Закарпатська обласна організація Народно-Демократичної Партії України	27.09.96
9.	Закарпатська регіональна організація Ліберальної Партії України	30.01.97
10.	Закарпатська обласна організація Демократичної Партії України	31.03.97
11.	Закарпатська обласна організація Соціалістичної Партії України	31.03.97
12.	Закарпатська обласна організація Української Партії Справедливості – Союз ветеранів, інвалідів, чорнобильців (УПС – СВІЧА)	14.05.97
13.	Закарпатська обласна організація Народної Партії	15.05.97
14.	Закарпатська обласна організація Соціал-Демократичної Партії України	27.06.97
15.	Закарпатська обласна організація Всеукраїнського Об'єднання "Громада"	09.10.97

16.	Закарпатська обласна організація Партії Національно-Економічного Розвитку України	05.11.97
17.	Закарпатська обласна організація Партії Зелених України	05.11.97
18.	Закарпатська обласна організація Партії "Реформи і Порядок"	13.01.98
19.	Закарпатське обласне відділення Партії Регіонів	19.01.98
20.	Закарпатська обласна організація Української Національної Асамблеї	06.02.98
21.	Закарпатська обласна організація Партії "Соціал-Демократичний Союз"	27.05.99
22.	Закарпатська обласна організація Республіканської Християнської Партії	15.06.99
23.	Закарпатська обласна організація Прогресивної Соціалістичної Партії України	03.08.99
24.	Закарпатська обласна організація Ліберальної Партії України (оновленої)	16.09.99
25.	Закарпатська обласна організація Партії "Демократичний Союз"	15.10.99
26.	Закарпатська обласна організація Політичної Партії "Молода Україна"	03.11.99
27.	Закарпатська обласна організація Партії захисників Вітчизни	30.11.99
28.	Закарпатська обласна організація Всеукраїнського Об'єднання "Батьківщина"	21.01.00
29.	Закарпатська обласна організація Української Народної Партії	01.03.00
30.	Закарпатська обласна організація Трудової Партії України	31.03.00
31.	Закарпатська обласна організація Ліберально-Демократичної Партії Народу України	31.03.00
32.	Закарпатська обласна організація Партії "Солідарність жінок України"	26.04.00
33.	Закарпатська обласна організація Політичної Партії "Яблуко"	12.05.00
34.	Закарпатська обласна організація Партії Соціального Захисту	25.10.00

35.	Закарпатська обласна організація Партії "Народний Рух України за єдність"	22.02.00
36.	Обласна організація Партії пенсіонерів України в Закарпатській області	13.03.01
37.	Закарпатська обласна організація Політичної Партії "Трудова Україна"	23.03.01
38.	Закарпатська обласна організація Комуністичної Партії України (оновленої)	28.03.01
39.	Закарпатська обласна організація Зеленої Екологічної Партії України "Райдуга"	05.05.01
40.	Закарпатська обласна організація Української Селянської Демократичної Партії	23.05.01
41.	Закарпатська обласна організація Української Політичної Партії "Християнський рух"	23.05.01
42.	Закарпатська обласна організація Партії захисту знедоленого народу України	30.05.01
43.	Закарпатська обласна організація Патріотичної Партії України	23.06.01
44.	Закарпатська обласна організація Комуністичної Партії Робітників і Селян	06.06.01
45.	Закарпатська обласна організація Всеукраїнського Політичного Об'єднання "Жінки за майбутнє"	13.06.01
46.	Закарпатська обласна організація Партії Промисловців і Підприємців	09.08.01
47.	Закарпатська обласна партійна організація Політичної Партії "Прагматичний вибір"	20.08.01
48.	Закарпатська обласна організація Партії Всеукраїнського Об'єднання лівих сил "Справедливість"	19.09.01
49.	Закарпатська обласна організація Партії "Русько-Український Союз"	03.10.01
50.	Закарпатська обласна організація Всеукраїнської Партії "Нова сила"	11.10.01
51.	Закарпатська обласна організація Всеукраїнської Партії Миру і Єдності	11.10.01
52.	Закарпатська обласна організація Партії "Нова генерація України"	31.10.01

53.	Закарпатська обласна організація Партії "Солідарність"	05.11.01
54.	Закарпатська обласна партійна організація Української Партії "Єдність"	08.11.01
55.	Закарпатська обласна організація Української Соціал-Демократичної Партії	14.11.01
56.	Закарпатська обласна організація Політичної Партії "Єдиний Центр"	15.11.01
57.	Закарпатська обласна організація Ліберально-Демократичної Партії України "Захищена особистість. Приватне – понад усе!"	15.11.01
58.	Закарпатська обласна організація Політичної Партії "Вітчизна"	06.12.01
59.	Закарпатська місцева організація Політичної Партії "Всеукраїнське Об'єднання "Центр"	06.12.01
60.	Закарпатська обласна партійна організація "Народної партії вкладників та соціального захисту"	07.12.01
61.	Закарпатська обласна організація Партії "Русский блок" (колишня Партія "Русько-Український Союз")	14.12.01
62.	Закарпатська обласна організація Політичної Партії "Громадський контроль"	14.12.01
63.	Закарпатська обласна організація Молодіжної Партії України	20.12.01
64.	Закарпатська обласна організація Християнсько-Політичної Партії України (колишня Партія "Християнсько-Ліберальний Союз")	18.01.02
65.	Закарпатський обласний осередок Політичної Партії малого і середнього бізнесу України	27.05.02
66.	Закарпатська обласна організація Всеукраїнського Політичного Об'єднання "Єдина родина"	11.12.02
67.	Закарпатська обласна організація Політичної Партії "Вперед, Україно!"	14.02.03
68.	Закарпатська обласна організація Партії "Союз"	14.02.03
69.	Закарпатська обласна організація "Християнсько-Народний Союз"	19.02.03

70.	Закарпатська обласна організація Всеукраїнської Народної Партії соціальної справедливості "Союз. Чорнобиль. Україна"	28.03.03
71.	Закарпатська обласна організація Української Національної Консервативної Партії	09.04.03
72.	Закарпатська обласна організація Партії "Союз труда"	09.04.03
73.	Закарпатська обласна організація Зеленої Партії України	30.04.03
74.	Закарпатська обласна організація Партії вільних селян і підприємців України	30.04.03
75.	Закарпатська обласна організація "Організація Українських Націоналістів в Україні"	23.05.03
76.	Закарпатська обласна організація Політичної Партії "Слов`янський Народно-Патріотичний Союз"	11.07.03
77.	Закарпатська обласна організація Всеукраїнської Партії Трудящих	13.08.03
78.	Закарпатська обласна організація Політичної Партії "Держава"	12.03.04
79.	Закарпатська регіональна організація Всеукраїнської Політичної Партії "Екологія та соціальний захист"	05.05.04
80.	Закарпатська обласна організація Партії "Відродження"	22.06.04
81.	Закарпатська обласна організація Партії розбудови, правозахисту недержавних організацій України "Партія правозахисту"	25.06.04
82.	Закарпатська обласна організація Слов`янської Партії	05.07.04
83.	Закарпатська обласна організація Всеукраїнської Партії "Духовності і патріотизму"	09.08.04
84.	Закарпатська обласна організація Партії "Народна влада"	05.11.04
85.	Закарпатська територіальна (обласна) організація Партії "Єдина Україна"	24.11.04
86.	Закарпатська регіональна організація Партії Свободи	17.02.05

87.	Закарпатська обласна організація Соціально-Християнської Партії України	05.03.05
88.	Закарпатська обласна партійна організація "Народний вибір"	18.03.05
89.	Закарпатська обласна партійна організація "Зелена планета"	06.04.05
90.	Закарпатська обласна організація Комуністичної Партії (трудящих)	07.04.05
91.	Закарпатська обласна організація Політичної Партії "Нова політика"	09.04.05
92.	Закарпатська обласна організація "Народний Союз Наша Україна"	05.05.05
93.	Закарпатська обласна організація Політичної Партії "Третя сила"	05.05.05
94.	Закарпатська обласна організація Республіканської Партії України	06.05.05.
95.	Закарпатська обласна організація Політичної Партії "Совість України"	03.06.05
96.	Закарпатська обласна організація Української Консервативної Партії	24.06.05
97.	Закарпатська обласна організація Політичної Партії "Могутня Україна"	08.07.05
98.	Закарпатська обласна організація "Нова демократія"	20.07.05
99.	Закарпатська обласна організація "Україна Соборна"	26.07.05
100.	Закарпатська обласна організація Партії Захисту Пенсіонерів України	09.08.05
101.	Закарпатська обласна організація політичної партії "КМКС" Партії Угорців України	15.08.05
102.	Закарпатська обласна організація Політичної Партії "Наш дім Україна"	16.08.05

103.	Закарпатська обласна організація Політичної Партії "Європейська Столиця"	05.09.05
104.	Закарпатська обласна організація Політичної Партії "Справедлива Україна"	07.09.05
105.	Закарпатська обласна організація Демократичної Партії Угорців України	12.09.05
106.	Закарпатська обласна організація Партії Патріотичних Сил України	15.09.05
107.	Закарпатська обласна організація Політичної Партії "Інформаційна Україна"	16.09.05
108.	Закарпатська обласна організація Партії здоров'я	16.09.05
109.	Закарпатська обласна організація Політичної Партії "Європейська платформа" (колишня назва – "Наша партія")	23.09.05
110.	Закарпатська обласна організація Політичної Партії "Союз Анархістів України"	26.09.05
111.	Закарпатська обласна організація "Української партії честі, боротьби з корупцією та організованою злочинністю"	25.10.05
112.	Закарпатська обласна організація Народної Екологічної Партії	07.12.05
113.	Закарпатська обласна організація Всеукраїнського об'єднання "Свобода"	07.12.05
114.	Закарпатська обласна організація Громадянська Партія "Пора"	12.12.05
115.	Закарпатська обласна організація Партії "Національно-Демократичне Об'єднання Україна"	12.12.05
116.	Закарпатська обласна організація Політичної Партії "Партія екологічного порятунку Еко+25%"	27.01.06.
117.	Закарпатська організація Політичної Партії "Віче"	09.02.06

118.	Закарпатська обласна організація Всеукраїнської Чорнобильської Народної Партії "За добробут та соціальний захист народу"	14.03.06
119.	Закарпатська обласна організація Політичної Партії "Народно-Трудовий Союз України"	29.06.06
120.	Закарпатська обласна організація Політичної Партії "Народна Партія Нова Україна"	19.08.06
121.	Закарпатська обласна територіальна організація Політичної Партії "Спільна дія"	27.11.06
122.	Закарпатська обласна організація Політичної Партії "Партія Гуманістів України"	14.03.07
123.	Закарпатська обласна організація Аграрної Партії України	18.05.07
124.	Закарпатська обласна організація Політичної Партії "Велика Україна"	29.05.07
125.	Закарпатська обласна організація Політичної Партії "Євротурбота"	31.05.07
126.	Закарпатська обласна організація Партії "Відродження українського села"	22.08.07
127.	Закарпатська обласна організація Політичної Партії "Українські Соціал-Демократи"	07.06.07
128.	Закарпатська обласна організація Політичної Партії "Союз лівих сил"	09.04.08
129.	Закарпатська обласна організація Політичної Партії "Партія нового покоління"	11.06.08
130.	Закарпатська обласна організація Всеукраїнської Козацької Партії	12.09.08
131.	Закарпатська регіональна організація Політичної Партії "Козацька Українська Партія"	13.11.08
132.	Закарпатська обласна організація Політичної Партії "Партія Козаків України"	19.11.08
133.	Закарпатська обласна організація Політичної Партії "Європейська Партія України"	01.12.08
134.	Закарпатська обласна організація Політичної Партії "Воля"	22.12.08

135.	Закарпатська обласна організація Політичної Партії "Авангард"	25.12.08
136.	Закарпатська обласна організація Політичної Партії "Партія захисту прав людини"	02.02.09
137.	Закарпатська обласна організація Політичної Партії "Самоврядна Українська Держава"	19.03.09
138.	Закарпатська обласна організація Політичної Партії "Народна воля"	08.05.09
139.	Закарпатська обласна територіальна організація Політичної Партії "Правда"	15.06.09
140.	Закарпатська обласна організація Політичної Партії "Українська платформа"	17.06.09

ЗАКАРПАТЦІ У ВЕЛИКІЙ ПОЛІТИЦІ (штрихи до декількох портретів)

Віктор Балога

Весною 1998 року Віктор Балога переміг на виборах міського голови в місті Мукачево (як член СДПУ (о)). З травня 1999 року до червня 2001 року займав посаду губернатора Закарпатської області. Ініціював департизацію службовців обласної держадміністрації.

У квітні 2002 року став народним депутатом України (як безпартійний). У парламенті вступив у опозиційну фракцію «Наша Україна», працював у комітеті з питань економічної політики, власності та інвестицій. Після перемоги Віктора Ющенка на президентських виборах В.Балога у лютому 2005 року повертається на посаду губернатора Закарпаття.

27 вересня 2005 року призначений на посаду Міністра з питань надзвичайних ситуацій та захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи в уряді Юрія Єханурова. 4 серпня 2006 року перепризначений Верховною Радою України на пост глави Міністерства надзвичайних ситуацій, але вже в уряді Віктора Януковича. А ще трохи більше ніж через місяць Віктор Ющенко призначив В.Балогу на посаду керівника Секретаріату Президента.

15 лютого 2008 року В.Балога покинув лави президентської партії «Народний Союз «Наша Україна» (НСНУ), на базі якої планувалося створення нової демократичної партії.

Куратор нового політичного проекту. Весною 2008 року при його участі була створена нова партія – «Єдиний Центр», яку очолив Ігор Кріль.

19 травня 2009 року звільнений з посади глави Секретаріату Президента.

Віктор Бедь

Адвокат, член Закарпатської обласної Колегії адвокатів. Член НРУ, голова районної та обласної організації Народного Руху України. Член ХДПУ, заступник голови, голова об'єднаної

ради обласної організації, голова комітету захисту прав людини при ХДПУ. Лідер Християнсько-народної спілки Закарпаття. Депутат Ужгородської міської Ради.

18 березня 1990 року був обраний народним депутатом України у Тячівському виборчому окрузі № 176 Закарпатської області. Здійснював повноваження народного депутата з 15 травня 1990 року до 10 травня 1994 року.

У 1991 році Віктора Бедя обрали керівником Закарпатського блоку націонал-патріотичних сил краю «Демократична Україна». Перший керівник Тячівської організації НРУ за перебудову (з 28 жовтня 1989 року). З 12 січня до 3 травня 1992 року очолював Закарпатську обласну організацію НРУ.

Входив до складу утвореної Демократичним блоком парламентської опозиції групи «Народна рада», фракції Народного Руху України. Член Комісії Верховної Ради України з питань оборони і державної безпеки.

Балотувався в народні депутати Верховної Ради України у 1994 році, але зайняв третє місце з шести претендентів.

Олександр Кеменяш

Народний депутат України трьох скликань. Уперше до Верховної Ради Олександр Кеменяш обирався у 2002 році (депутатські повноваження склав у квітні 2006 року). Як самовисуванець він переміг у виборчому окрузі №73. На час виборів очолював правління ЗАТ «Алекс». На початку парламентської діяльності був позафракційним депутатом, а з червня 2005 року став членом фракції Блоку Юлії Тимошенко. Працював у Комітеті з питань екологічної політики, природокористування та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи (з червня 2002 року).

Упродовж квітня 2006 – червня 2007 років був народним депутатом ВР України 5-го скликання. Депутатські повноваження отримав, пройшовши до парламенту від Блоку Ю.Тимошенко (№67 в списку).

У листопаді 2007 року внаслідок дострокових парламентських виборів став народним депутатом України 6-го скликання знову від Блоку Ю.Тимошенко (№67 в списку). Член ВО «Батькі-

вщина», незмінний член останніх років Комітету з питань екологічної політики, природокористування та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи.

Ігор Кріль

У 2000 році став першим заступником голови Закарпатської обласної державної адміністрації Віктора Балогі. У 2005 році виконував ці функції черговий раз. Очолював податкову адміністрацію в Закарпатській області.

На парламентських виборах 2006 року був обраний до складу Верховної Ради під №71 за виборчим списком ВБ «Наша Україна». На дострокових виборах 2007 року отримав депутатський мандат за списком Блоку «Наша Україна – Народна Самооборона» (НУНС) (№40). Займав посаду заступника голови партії «Народний Союз «Наша Україна» (НСНУ).

Ігор Кріль був головою підкомітету з питань оподаткування доходів фізичних осіб (включаючи спрощені системи оподаткування фізичних осіб) і обов'язкових відрахувань до солідарних фондів державного соціального забезпечення та пенсійного страхування Комітету Верховної Ради України з питань податкової та митної політики, а також членом групи з міжпарламентських зв'язків з Канадою, Королівством Нідерландів, Сполученим Королівством Великої Британії та Північної Ірландії, Словацькою Республікою, Угорською Республікою, Республікою Казахстан, Федеративною Республікою Німеччина.

Весною 2008 року був обраний керівником партії «Єдиний Центр».

Едуард Матвійчук

З квітня 2002 року до березня 2005 року – народний депутат України 4-го скликання, обраний за списками Виборчого Блоку Віктора Ющенка «Наша Україна». З 28 листопада 2003 року – член депутатської фракції Партії Регіонів.

Народний депутат України 5-го скликання з квітня 2006 року до листопада 2007 року. Обраний за списком Партії Регіонів (№ 102

у виборчому списку). Член фракції Партії Регіонів з травня 2006 року. З липня 2006 року був членом Комітету з питань європейської інтеграції, членом Комітету з питань Європейської інтеграції.

Народний депутат України 6-го скликання з листопада 2007 від Партії Регіонів (№ 131 у виборчому списку).

Іван Мигович

Один із небагатьох народних депутатів України від Закарпаття, котрий прийшов у парламент не із бізнесових структур. Народний депутат України двох скликань. До свого обрання Іван Мигович працював на комуно-партійній роботі, зокрема керівником сектору ідеологічного відділу в апараті ЦК КПРС. Після цього був обраний секретарем Закарпатського обкому Комуністичної Партії України. Напередодні парламентських виборів 1998 року залишався членом бюро крайового обкому КПУ. Черговий раз Іван Мигович очолив Закарпатський обком КПУ на початку 2000 року.

На вибори, що відбулися 29 березня 1998 року, до списку партії комуністів був рекомендований крайовою партійною організацією. У виборчому списку отримав № 55. Склад депутатські повноваження у квітні 2002 року.

Тоді ж був повторно обраний народним депутатом України від КПУ (квітень 2002 – березень 2006 років). За час другої депутатської каденції І.Миговичем було внесено на розгляд парламенту двадцять законопроектів, 78 депутатських запитів і понад 300 звернень. Був членом багатьох комітетів, міжпарламентських комісій та робочих груп, у тому числі керівником робочої групи ВР України в експертній раді Європарламенту з питань міграційного законодавства (2001 рік).

Василь Петьовка

З липня 2000 року – депутат Закарпатської обласної ради від м. Мукачево. У березні 2002 року став заступником голови постійної комісії Закарпатської облради з питань територіального та земельного устрою, агропромислового комплексу і розвитку села.

Упродовж 2002 – 2003 років Василь Петьовка був членом Мукачівського міськвиконкому, а з 30 червня 2003 року – Мукачівським міським головою. У березні 2002 року обраний до Закарпатської обласної ради за підтримки блоку «Наша Україна». У березні 2005 року став членом Ради Народного Союзу «Наша Україна».

З березня 2006 року вдруге обраний міським головою м.Мукачево. Тоді ж Василь Петьовка стає кандидатом у народні депутати України від Блоку «Наша Україна» під № 224 у виборчому списку.

З листопада 2007 року став народним депутатом від ВБ «Наша Україна – Народна Самооборона» (№ 60 у виборчому списку). Член однойменної фракції, а також Комітету з питань фінансів і банківської діяльності (з грудня 2007 року).

У липні 2008 року Василь Петьовка був обраний членом Президії політичної партії «Єдиний Центр».

Віктор Пинзеник

Народний депутат України 1-го, 2-го, 3-го, 4-го, 6-го скликань. Голова Партії «Реформи і Порядок» (ПРП) з жовтня 1997 року.

Народний депутат України першого скликання з грудня 1991 року, член Комісії з питань економічної реформи та управління народним господарством. З березня до жовтня 1992 року був заступником голови Колегії з питань економічної політики Державної думи України. З 27 жовтня 1992 року до 13 серпня 1993 року займав посаду Міністра економіки України, віцепрем'єр-міністра України з економіки.

Народний депутат України 2-го скликання з березня 1994 року до квітня 1998 року. Член Комітету з питань фінансів і банківської діяльності. Член депутатської групи «Реформи».

З жовтня 1994 року до серпня 1995 року Віктор Пинзеник був першим віцепрем'єр-міністром України, а з серпня 1995 року до квітня 1997 року – віцепрем'єр-міністром України. Був головою Ради з питань економічної реформи при Президентові України з грудня 1994 року, а з квітня 1995 року – головою

Національної ради з питань статистики при Президентові України.

Народний депутат України 3-го скликання з березня 1998 року до квітня 2002 року. З липня 1998 року він став членом Комітету з питань фінансів і банківської діяльності, а з грудня 1998 року – керівником фракції ПРП «Реформи-центр». З липня 1997 року до січня 1999 року – член Державної комісії з проведення в Україні адміністративної реформи. У вересні 1994 року – січні 2000 року – позаштатний радник Президента України з питань економічної політики.

У 2002 році вчетверте був обраний депутатом Верховної Ради України за списком Блоку Віктора Ющенка «Наша Україна» (№5 у виборчому списку). Член парламентського Комітету з питань фінансів і банківської діяльності, перший заступник голови фракції «Наша Україна».

З лютого 2005 року до серпня 2006 року – Міністр фінансів України в урядах Юлії Тимошенко та Юрія Єханурова.

На парламентських виборах 2006 року балотувався за списками Блоку «Пора-ПРП», однак до Верховної Ради не потрапив (виборчий блок не подолав тривідсотковий бар'єр).

Народний депутат України 6-го скликання. На позачергових виборах 2007 року балотувався від Блоку Ю.Тимошенко під № 6 у виборчому списку. На час виборів тимчасово не працював, виключно займаючись партійною роботою (ПРП). Заступник голови фракції «Блок Юлії Тимошенко». Склав депутатські повноваження 19 грудня 2007 року через призначення Міністром фінансів України в другому уряді Юлії Тимошенко. 12 лютого 2009 року подав заяву про звільнення з посади Міністра фінансів України через принципову незгоду з бюджетною політикою уряду в часи фінансово-економічної кризи. 17 лютого того ж року Верховна Рада проголосувала за відставку В.Пинзеника.

Сергій Ратушняк

З червня 1994 року до липня 1998 року – голова Ужгородської міської ради народних депутатів, Ужгородський міський го-

лова (на виборах його кандидатуру підтримали понад 70 відсотків виборців).

У 1998 році став кандидатом у народні депутати України. Однак його реєстрація була скасована незадовго до виборів. На виборах Ужгородського міського голови в тому ж році його підтримали вже близько 77 відсотків місцевих жителів.

Після фінансового скандалу у вересні 1998 року Сергій Ратушняк виїхав за кордон і подав звітну заяву про звільнення з посади міського голови Ужгорода. Водночас, сесія Ужгородської міськради обрала С.Ратушняка почесним міським головою «за позитивні зрушення у соціально-економічному житті міста».

У липні 2000 року, під час перебування під слідством, був обраний депутатом Закарпатської обласної ради (з липня 2000 року до квітня 2002 року).

Був заступником голови СДПУ, головою Закарпатської обласної організації Всеукраїнського об'єднання «Громада» (1998 рік), членом Центральної ради Української Партії «Єдність» (у 2000 році очолював Закарпатську обласну організацію цієї партії). З 1998 року – голова громадської організації «Нове Закарпаття».

У 2001 – 2002 роках працював радником голови Закарпатської обласної державної адміністрації з питань підтримки та розвитку підприємництва на громадських засадах.

На виборах до Верховної Ради України 2002 року як самовисуванець став народним депутатом України 4-го скликання (обраний від 70-го округу). Одночасно став міським головою Ужгорода, але обрав роботу в парламенті.

Під час свого депутатства у Верховній Раді України перебував у лавах фракцій та груп «За Єдину Україну», «Народовладдя», «Демократичні ініціативи» (до вересня 2003 року), «Наша Україна» (з жовтня 2003 року), «Регіони України» (з грудня 2003 року). У 2005 році увійшов до парламентської фракції Народної Партії України Володимира Литвина.

З 24 грудня 2004 року незмінно перебуває в Народній Партії України. До вересня 2009 року очолював її Закарпатську організацію.

На виборах 2006 року обраний міським головою Ужгорода. Напередодні президентських виборів 2010 року вийшов з лав Народної Партії (у вересні 2009 року).

Іван Різак

У 1990 – 1994 роках очолював Закарпатський центр соціальних служб для молоді. У 1994 році провів масштабну виборчу кампанію, але депутатського мандата не отримав. У 1997 році вступив до СДПУ (о), став заступником голови Закарпатської обласної організації партії. З 1998 року до 2002 року займав посади заступників голів Закарпатської облдержадміністрації. За губернаторства Віктора Балоги був звільнений з посади у зв'язку з політикою департизації регіональних органів влади.

У квітні 2002 році став народним депутатом України, пройшовши до Верховної Ради за списком СДПУ (о). З вересня 2002 року до 22 січня 2005 року обіймав посаду голови Закарпатської облдержадміністрації.

За губернаторства І.Різака на Закарпатті відбулося ряд позитивних зрушень. Перш за все вони стосувалися залучення іноземних інвестицій («Ядзакі – Україна», «Гроклін – Карпати», «Джейбіл» та ін.), зрушення в соціальній сфері, розвитку туризму, спорту. Але в той же час небачено загострилися відносини в суспільно-політичній сфері регіону (брутальні вибори міського голови Мукачева, президентські вибори 2004 року).

Після перемоги на президентських виборах Віктора Ющенка був звільнений і засуджений умовно за фальсифікацію результатів волевиявлення в Закарпатті на президентських виборах 2004 року.

Нині працює заступником директора одного з військових заводів у Харкові.

Сергій Слободанюк

Учасник військових дій в Афганістані (1984 – 1986 роки). У 1994 році обраний головою Закарпатського обласного товариства ветеранів війни в Афганістані.

У червні 1994 року був обраний депутатом Ужгородської міської ради, а у грудні того ж року – заступником голови Ужгородської міської ради з питань діяльності ради. У 1995 році на додаткових виборах був обраний народним депутатом України від Ужгорода.

29 березня 1998 року став депутатом Закарпатської обласної ради. З квітня 1998 року – заступник голови Ужгородської міської ради з питань діяльності органів виконавчої роботи, керуючий справами міської ради.

У 1999 році С.Слободанюк був призначений уповноваженим представником Державного Комітету України у справах ветеранів у Закарпатській області. У 2001 році вдруге обраний депутатом Ужгородської міської ради.

Був членом двох політичних партій: з 2005 року перебував у лавах Соціалістичної Партії України, очолював її ужгородський міський осередок. З липня 2009 року став головою Закарпатської обласної організації Партії «Справедливість».

Михайло Сятиня

Народний депутат України 4-го скликання (з квітня 2002 року – квітня 2006 року). Як самовисуванець був обраний у виборчому окрузі №74 від Закарпатської області. На час виборів був безпартійним. У парламенті увійшов до фракції «Єдина Україна» (травень – червень 2002 року). Згодом був членом групи «Народовладдя» (червень – листопад 2002 року), фракції Аграрної Партії України (листопад 2002 року), групи «Народовладдя» (листопад 2002 року – січень 2003 року), фракції Аграрної Партії України (січень 2003 року – червень 2004 року), фракції Народної Аграрної Партії України (червень 2004 року – березень 2005 року), фракції Народної Партії (з березня 2005 року). Займав посаду голови підкомітету з питань законодавчого забезпечення розвитку фармації та здійснення фармацевтичної діяльності Комітету Верховної Ради України з питань охорони здоров'я, материнства та дитинства (з червня 2002 року).

Був членом декількох тимчасових слідчих комісій, а саме: Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань ви-

вчення ситуації у зв'язку з проведенням у червні 2003 року позачергових виборів міського голови м. Мукачево Закарпатської області та забезпечення конституційних прав громадян під час виборів, фактів порушення правоохоронними органами виборчого законодавства України, Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань розслідування фактів тиску на народних депутатів України з боку державних органів, Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань розслідування обставин отруєння кандидата на пост Президента України, народного депутата України Ющенка Віктора Андрійовича.

Михайло Сятиня під час депутатства – заступник члена Постійної делегації у Парламентській асамблеї Організації Чорноморського економічного співробітництва, член групи з міжпарламентських зв'язків з Республікою Казахстан, член групи з міжпарламентських зв'язків з Федеративною Республікою Німеччина, член групи з міжпарламентських зв'язків з Угорською Республікою, член групи з міжпарламентських зв'язків з Республікою Словенія, член групи з міжпарламентських зв'язків з Польською Республікою, член групи з міжпарламентських зв'язків з Державою Ізраїль.

У березні 2006 року був кандидатом у народні депутати України від Народного Блоку Литвина (№58 у виборчому списку). Член Народної Партії.

У вересні 2009 року обраний головою Закарпатської обласної організації Народної Партії.

Нестор Шуфрич

Народний депутат України трьох скликань. У 1998 – 2002 роках – народний депутат України 3-го скликання (по виборчому округу № 70 Закарпатської області від СДПУ(о) під № 22 в партійному списку). Уповноважений представник фракції СДПУ(о) з травня 1998 року. Перший заступник голови СДПУ(о). Упродовж 1998 – 2000 роках – член комітету Верховної Ради з питань економічної політики, управління народним господарством, воасності та інвестицій. З червня 1998 року – член Контрольної комісії з питань приватизації. З травня 1999 року –

член Національної ради з питань молодіжної політики при Президенті України.

У 2001 – 2002 роках був членом комітету Верховної Ради з питань бюджету, заступником голови комітету (з квітня 2001 року). У 2002 році став кандидатом у народні депутати України по виборчому округу № 70 Закарпатської області від СДПУ(о), а після поразки, з липня 2002 року, був обраний народним депутатом України 4-го скликання по виборчому округу № 201 Черкаської області.

Під час президентських виборів 2004 року був представником Віктора Януковича в Центральній виборчій комісії.

26 березня 2006 року став кандидатом у народні депутати України від Опозиційного Блоку «Не Так!» (під № 4 у виборчому списку). Одночасно балотувався в парламент АР Крим, Донецьку обласну раду і в Одеську міську раду (переміг і відмовився від мандата). Став депутатом Верховної Ради АР Крим.

13 грудня 2006 року Н.Шуфрич був призначений на посаду Міністра з питань надзвичайних ситуацій та захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи.

5 серпня 2007 року вступив до лав Партії Регіонів і на дострокових парламентських виборах 2007 року був обраний у Верховну Раду за її виборчим списком (№ 5). 21 грудня 2007 року знову був призначений міністром з питань надзвичайних ситуацій в уряді Віктора Януковича, де працював до завершення каденції уряду.

ПІСЛЯМОВА

Електоральні дослідження – це новий науковий напрям в українській політичній науці. Першим кроком у становленні практики електоральних досліджень на загальнонаціональному рівні, розробці надійних методів дослідження електоральних установок і електоральної поведінки, прогнозуванні результатів виборів стали вибори Президента України в 1991 році та референдум про підтвердження незалежності України.

Застосування порівняльних політологічних моделей виборчих систем і електоральної поведінки у вітчизняних електоральних дослідженнях розпочалося з 1998 року, але ефективному їх використанню заважає цілий ряд як об'єктивних, так і суб'єктивних причин: відсутність довготривалого досвіду конкурентних виборів, розмитість соціальної структури, відсутність чіткої партійної ідентифікації, низький рівень доходів населення, непостійність вивчення громадської думки і т.д.

Однак, незважаючи на об'єктивні труднощі, можна констатувати, що, починаючи з 1998 року, електоральні дослідження в Україні стають систематичними і в них чітко виокремлюється ряд провідних напрямків: розробка методологічних підходів до вивчення поведінки виборців, аналіз та інтерпретація результатів голосування, характеристика участі політичних партій у виборчому процесі, дослідження впливу виборів на трансформаційні процеси тощо. Це стосується й аналізу виборчих пергонів у історичній площині, що здійснено нами в пропонованій монографії. Адже, незважаючи на те, що виборча практика закарпатців сягає першої чверті ХХ століття, з точки зору сьогодення ми маємо можливість дати оцінку тогочасним проявам участі громадян у політичному волевиявленні.

Отже, у Закарпатській області електоральні дослідження започатковані після парламентських виборів 1998 року, але вони були в основному присвячені аналізу результатів виборів. Серед наукових центрів, які займаються вивченням виборчого процесу в регіоні слід відзначити: Агенцію політичних досліджень «Соціум Карпат», Карпатський центр політінгових досліджень, Закарпатсь-

кий інститут політичних досліджень, Науково-дослідний інститут політичної регіоналістики при Ужгородському національному університеті. Останній саме займається історично-політологічним дослідженням згаданих процесів.

Вказуючи на специфічні характеристики регіональних виборчих процесів, потрібно зазначити, що серед суб'єктів виборчого процесу найбільш суттєвий вплив на перебіг виборчих кампаній в умовах пропорційно-мажоритарної і пропорційної виборчих систем мали політичні партії.

Варто сказати і про той факт, що під час проведення виборів усіх рівнів у 20 – 30-х роках минулого століття були зафіксовані масові порушення, які, як правило, суттєво не впливали на розстановку сил партій, однак вказували на існуючі недоліки і недосконалість організаційно-виборчого процесу на місцях. Загалом результати парламентських виборів даного періоду показали спроможність тих чи інших політичних партій впливати на суспільно-політичне життя окремого регіону.

Не можна обійти стороною й питання зростання серед місцевого населення зацікавленості в результатах виборів, про що свідчить постійно спадаючий рівень абсентеїзму (неучасті у голосуванні). Наслідки парламентських виборів 1924, 1925, 1929 і 1935 років для політичних партій, їх вплив на електорат потенційних прихильників, видозміни передвиборчих програм — усе це подає своєрідне політично-аналітичне зображення тогочасного суспільства краю. Звичайно, це зображення потребує більш глибокого вивчення. Утворення передвиборчих блоків, стиль поведінки політичних організацій до і після виборів, порушення і втручання з боку влади та інші аспекти загальновиборчого процесу чекають на своє подальше висвітлення.

Демократичний зміст виборів до Сойму Карпатської України був деформований внутрішньо- і зовнішньополітичними подіями початку 1939 року. Однак єдність народу Карпатської України у надважких умовах була винагороджена цілковитою перемогою українських політичних сил, котрі цілеспрямовано йшли до державного будівництва.

А наступні угорський та радянський період залишили в історії виборчих процесів Закарпаття суперечливі відбитки, які далеко не вписувалися в демократично-плюралістичний характер виборності.

Розвиток сучасної партійної структури краю цілком підпорядкований загальній логіці становлення партійної системи незалежної України: від початкової багатопартійності (середина 80-х років – кінець 1991 року) – через «атомізовану» систему великої кількості партій (кінець 1991 року – початок 1998 року) – до системи поляризованого плюралізму (початок 1998 – 2008 роки). Це наклало відповідний відбиток на виборчій системі та її щоразових імпровізованих конфігураціях.

Але становлення партійної структури Закарпаття має і ряд специфічних особливостей, зумовлених як електоральними традиціями, так і сучасною вітчизняною електоральною практикою. У становленні партійної структури краю можна виділити наступні етапи: перший етап – від початку перебудови до виборів у республіканську та місцеві ради (березень 1990 року); другий етап пов'язаний з виникненням осередків політичних партій лівого і центристського спрямування (1990 – 1995 роки); третій етап – етап інституціоналізації і домінування центристських партій у партійній структурі області (1996 – 2002 роки); четвертий етап пов'язаний з поляризацією партійної структури навколо двох політичних центрів СДПУ(о) і ВБ «Наша Україна» (починається після парламентських виборів 2002 року); п'ятий етап – домінування в регіоні «Нашої України».

Інші суб'єкти виборчого процесу були малопомітними і не могли суттєво впливати на перебіг та результати парламентських виборів. Виключенням є органи державної влади і місцевого самоврядування, діяльність яких досить часто можна було кваліфікувати як адмінресурс. Вплив органів влади на виборчий процес був відчутним вже починаючи з виборів до Верховної Ради України та органів місцевого самоврядування 1994 року.

Вибори до Верховної Ради України в 1994 році на Закарпатті мало чим відрізнялися від виборів загалом по Україні. Головна проблема, яка поділила політичні сили в області на два протилежні табори – питання про надання чи ненадання Закарпаттю статусу спеціальної самоврядної зони. Демократична ліга національностей Закарпаття виступила за надання такого статусу, а Українська Народна Рада Закарпаття стояла на позиціях розбудови суверенної незалежної України без будь-яких національно-культурних автономій і вільних економічних зон.

Вибори до Верховної Ради України 1998 року проходили за новою і не всім виборцям Закарпаття відомою пропорційно-мажоритарною системою. Вони показали, що партії, які нашвидкуруч були створені напередодні виборів, не мали серйозної електоральної підтримки в регіоні. Нерозгалуженість партійної структури, відсутність спостерігачів на виборчих дільницях, неможливість участі всіх партій у формуванні дільничних комісій – все це дало змогу адмінресурсу діяти без суттєвої протидії.

Конфігурація партійного простору області після парламентських виборів 1998 року змінювалась декілька разів і залежала від того, хто був призначений у міжвиборчий період головою Закарпатської обласної державної адміністрації.

Чотиривідсотковий бар'єр голосів виборців у Закарпатській області в 2002 році подолали дві політичні партії і три виборчі блоки, що вказувало вже на більш якісну свідомість громадян, котрі не бажали розпорошувати свої голоси серед маловпливових суб'єктів політичного процесу. Відтак перемогли сили, які давно відомі виборцям, які мають розгалужену структуру, свій потенційний електорат. Партії і виборчі блоки, які розраховували отримати голоси виборців завдяки популістським обіцянкам і рекламі, не змогли подолати чотиривідсотковий бар'єр голосів виборців на парламентських виборах, котрі проводилися за пропорційною системою.

Результати парламентських виборів як в 1998, 2002, так і в 2006 році (перевиборів 2007 року) в Закарпатській області свідчать про неоднозначність вибору населенням краю. Тобто, мова йде про неспівпадання результатів за політичними симпатіями в мажоритарних округах, загальнонаціональному окрузі, на виборах до органів місцевої влади. Це є ознакою того, що в українському суспільстві відсутня як чітка партійна ідентифікація громадян, так і чітка партійна структура.

Аналіз виборів до Верховної Ради України 1998, 2002, 2006 років (перевиборів 2007 року) показав специфічні особливості їх проходження в окремих регіонах України, змалював різні вектори орієнтації електорату, що в свою чергу зумовлено історією становлення української державності. Ті регіони, на теренах яких відбувалися демократичні процеси, є свідомими у своїй беззастережній підтримці державного суверенітету та національно-

демократичних сил. Саме цим пояснюється полярність симпатій виборців у західних та східних областях України. З іншого боку, в політичному виборі електорату істотну роль відіграє те, наскільки населення країни об'єднано в певну цілість: етнокультурну чи громадянсько-правову. Така цілість в Україні поки що остаточно не сформована з відомих історичних причин, головна з яких – довготривала політична і культурна залежність від сусідніх держав.

Таким чином, регіональні особливості організації і проведення парламентських виборів на Закарпатті були зумовлені такими основними чинниками:

- географічним розташуванням регіону (прикордонна близькість із країнами виключно європейського ареолу (Румунія, Угорщина, Словаччина, Польща), що вказує на перевагу «прозахідної» орієнтації в свідомості місцевого населення);
- історичними традиціями (участь у виборах за партійними списками до парламенту Чехословаччини в 1924, 1925, 1929, 1935 роках, проголошення в 1939 році незалежної держави – Карпатської України й участь у виборах до Сойму);
- соціально-демографічними характеристиками електорату (вплив на вибір місця проживання виборця (місто чи село), етнічного фактору (у тому числі участь у виборах національних меншин та національно-культурних товариств), конфесійних та соціально-статусних ознак);
- специфікою формування та відносною слабкістю регіональної політичної еліти;
- особливостями становлення та розбудови партійної структури краю.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- АЗС – Автономний Земледільський Союз
АПАПР – Автономна Партія Автохтонів Підкарпатської Русі
АПУ – Аграрна Партія України
АПЧ – Аграрна Партія Чехословаччини
ВБ – Виборчий блок
ВО – Всеукраїнське об'єднання
ВП – Всеукраїнська партія
ВПО – Всеукраїнське політичне об'єднання
ВР – Верховна Рада
ГО – Громадське об'єднання
«ДемСоюз» – Партія «Демократичний Союз»
ДемПУ – Демократична Партія України
ДЛНЗ – Демократична ліга національностей Закарпаття
ЄГП – Єврейська Громадянська Партія
ЄДП – Єврейська Демократична Партія
ЄМП – Єврейська Міщанська Партія
ЄНП – Єврейська Народна Партія
ЄОП – Єврейська Ортодоксальна Партія
ЄСП – Єврейська Сіоністська Партія
ЗАП – Земледільська Автономна Партія
ЗКО – Закарпатська крайова організація
ЗОО – Закарпатська обласна організація
ЗМК – Засоби масової комунікації
КМІС – Київський міжнародний інститут соціології
КНП – Карпаторуська Німецька Партія
КПУ – Комуністична Партія України
КПУ(о) – Комуністична Партія України (оновлена)
КПРС – Комуністична Партія Робітників і Селян
Крайком КПЧ – Крайовий комітет Комуністичної Партії Чехословаччини
КРЗП – Карпаторуська Республіканська Земледільська Партія
КРС – Карпаторуський Робочий Совет «АРМАДОН»
КС – Конституційний Суд
КСП – Карпаторуське Соєдіненіє Православних
КТП – Карпаторуська Трудова Партія

КУН – Конгрес Українських Націоналістів
ЛПУ – Ліберальна Партія України
ЛПУ(о) – Ліберальна Партія України (оновлена)
МПУ – Молодіжна Партія України
МСППР – Міжнародна Соціалістична Партія Підкарпатської Русі
НДП – Народно-Демократична Партія України
НП – Німецька Партія
НРУ – Народний Рух України
ОДА – Обласна державна адміністрація
ОВК – Округна виборча комісія
ОУП – Об’єднана Угорська Партія
ПДВУ – Партія Демократичного Відродження України
ПЗС – Підкарпатський Земледільський Союз
ПЗУ – Партія Зелених України
ПНА(Т) – Партія Невдоволених Автохтонів (Тутешняків)
ПП – Політична партія
ПППУ – Партія Промисловців і Підприємців України
ПР – Партія Регіонів
ПСПУ – Прогресивна Соціалістична Партія України
РЗАП – Руська Земледільська Автономна Партія
РНАП – Руська Національно-Автономна Партія
РНП – Руська Народна Партія
РНС – Руське Народне Соєдіненіє
РХ(З)П – Руська Хліборобська (Земледільська) Партія
СДППР – Соціал-Демократична Партія Підкарпатської Русі
СДПУ – Соціал-Демократична Партія України
СДПУ(о) – Соціал-Демократична Партія України (об’єднана)
СелПУ – Селянська Партія України
СРЗППР – Селянська Республіканська Земледільська Партія
Підкарпатської Русі
СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік
СПУ – Соціалістична Партія України
ТУКЗ – Товариство Угорської Культури Закарпаття
УДОДОЗ – Українське державне об’єднання демократичних
організацій Закарпаття
УКРП – Українська Консервативна Партія України
УНО – Українське Національне Об’єднання
УНП – Угорська Народна Партія

УНР – Український Народний Рух
УНРЗ – Українська Народна Рада Закарпаття
УНЦПД – Український незалежний центр політичних досліджень
УПДЗ – Угорська Партія Дрібних Земледільців
УПП – Українська Політична Партія
УПП – Угорська Партія Права
УПС – Українська Партія Справедливості
УРЗП – Угорська Республіканська Земледільська Партія
УРП – Українська Республіканська Партія
УРП «Собор» – Українська Народна Партія «Собор»
УСДП – Українська Соціал-Демократична Партія
УСП – Українська Селянська Партія
УфАП – Українська фракція Аграрної Партії
УХСП – Угорська Християнсько-Соціалістична Партія
УЦЕПД ім. Разумкова – Український центр економічних і політичних досліджень ім. Разумкова
ФПГ – Фінансово-промислова група
ХДПУ – Християнсько-Демократична Партія України
ХНП – Християнсько-Народна Партія
ЧНДП – Чехословацька Народно-Демократична Партія
ЧНП – Чехословацька Народна Партія
ЧНСП – Чехословацька Народно-Соціалістична Партія
ЧПП – Чехословацька Партія Промисловців
ЧСДП – Чехословацька Соціал-Демократична Партія

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I. Архівні документи:

I.1. Державний архів Закарпатської області (ДАЗО)

1. Зведений фінансовий звіт про надходження та використання виборчого фонду кандидатів у народні депутати (округ №74) // ДАЗО. – Ф-Р-2600. – Оп.2. – Спр.140. – На 23 арк. – Арк.1–4.
2. Плакати виготовлені окружною виборчою комісією (ОВК) в одномандатному виборчому окрузі №74 // Державний архів Закарпатської області (ДАЗО). – Ф-Р – 2600. – Оп.1. – Спр.66. – Арк.1–24.
3. Плакати виготовлені ОВК в одномандатному виборчому окрузі №73 // ДАЗО. – Ф-Р – 2600. – Оп.1. – Спр.57. – Арк.1–144.
4. Плакати виготовлені ОВК в одномандатному виборчому окрузі №72 // ДАЗО. – Ф-Р – 2600. – Оп.1. – Спр.46. – Арк.1–31.
5. Плакати виготовлені ОВК в одномандатному виборчому окрузі №71 // ДАЗО. – Ф-Р – 2600. – Оп.1. – Спр.3. – Арк.1–36.
6. Плакати виготовлені ОВК в одномандатному виборчому окрузі №70 // ДАЗО. – Ф-Р – 2600. – Оп.1. – Спр.15. – Арк.1–15.
7. Протокол №15 від 22 березня 2002 р. засідання окружної виборчої комісії одномандатного виборчого округу №70 // ДАЗО. – Ф-Р-2600. – Оп.2. – Спр.5. – На 32 арк. – Арк.1–8.
8. Фінансовий звіт про надходження та використання виборчого фонду кандидатів у народні депутати (округ №72) // ДАЗО. – Ф-Р-2600. – Оп.2. – Спр.9. – На 25 арк. – Арк.1–2.
9. Фінансовий звіт про надходження та використання виборчого фонду кандидатів у народні депутати (округ №71) // ДАЗО. – Ф-Р-2600. – Оп.2. – Спр.13. – На 23 арк. – Арк.1–3.
10. Фонд 2, Опис 1. «Президія земського уряду Підкарпатської Русі в Ужгороді, м. Ужгород. 1928 – 1938 рр.».
- 10.1. Спр.37, арк.30. «Інформації про засідання різних політичних партій, прислані поліцейським комісаріатом та окружними урядами президії Земського уряду Підкарпатської Русі в 1929 р. (промислово-торговельні партії) (27.08.1929 – 29.10.1929)».
- 10.2. Спр.53, Арк.181. «Листування з Міністерством внутрішніх справ, Міністерством соціальної опіки, поліційними і окружними урядами по питанню політичного становища на Підкарпатській Русі (23.04.1927 – 29.11.1929)».
- 10.3. Спр.54, Арк.81. «Інформаційні справи про політичне положення на Підкарпатській Русі за 1929 рік (4 березня 1929 – 10 квітня 1929)».

- 10.4.Спр.161, Арк.212. «Листування з Міністерством внутрішніх справ, поліційними і окружними урядами про українську націоналістичну пропаганду на Підкарпатській Русі (12 грудня 1925 – 4 травня 1931)».
- 10.5.Спр.315, Арк.179. «Листування з Міністерством внутрішніх справ, поліційними і окружними урядами по питанню діяльності політичних партій на Підкарпатської Русі. Том I. (26 серпня 1926 – 4 жовтня 1933)».
- 10.6.Спр.316, Арк.92. «Листування з Міністерством внутрішніх справ, поліційними і окружними урядами по питанню діяльності політичних партій на Підкарпатської Русі. Том II. (18 липня 1926 – 22 грудня 1933)».
- 10.7.Спр.379, Арк.115. «Листування з поліційними і окружними урядами по питанню діяльності буржуазних партій на Підкарпатській Русі (соціал-демократична, мадярсько-народна, чехословацька народна, народно-соціальна партії) (4 січня 1934 – 30 листопада 1934)».
- 10.8.Спр.441, Арк.170. «Листування з Міністерством внутрішніх справ, поліційними і окружними урядами по питанню діяльності комуністичної партії (агітація, пропаганда, демонстрації, святкування річниць, інформації про діяльність). Том II. (9 березня 1934 – 23 квітня 1935)».
- 10.9.Спр.450, Арк.81. «Листування з Міністерством внутрішніх справ, поліційними і окружними урядами по питанню поширення газет на Підкарпатській Русі (інформація про газети) (20 листопада 1934 – 20 листопада 1935)».
- 10.10.Спр.524, Арк.56. «Листування з Міністерством внутрішніх справ, поліційними і окружними урядами про діяльність комуністів та мадярських агітаторів на Підкарпатській Русі (3 березня 1933 – 16 грудня 1936)».
- 11.Фонд 3, «Президія уряду Карпатської України в Хусті. 1938 – 1939». Опис 3.
- 11.1.Спр.4, Арк.147. «Розпорядження і повідомлення Міністерства внутрішніх справ Чехословаччини про політичні партії, про зміни в фінансовому господарстві і інші (20 жовтня 1938, 26 грудня 1938)».
- 11.2.Спр.47, Арк.27. «Повідомлення Ради міністрів Чехословаччини про організацію уряду і назначення міністра уряду Карпатської України (18 жовтня 1938, 11 січня 1939)».
- 11.3.Спр. 64, арк. 164. «Легітимний листок про вибори» (1939 р.).

- 11.4.Спр.129, Арк.2. «Розпорядження Президії уряду Карпатської України про доповнення розпорядження про політичні партії (27 лютого 1939)».
- 11.5.Спр.163, Арк.57. «Переписка з генеральним секретаріатом Українського національного об'єднання в Хусті про скарги населення на громадян, які ведуть чеську і про угорську пропаганду; декрет Волошина про назначення проводу УНО (17 січня 1939, 11 березня 1939)».
- 11.5.1.Спр. 162, Арк. 8. «Лист канцелярії уряду КУ у Празі виборчій комісії по виборах до Сойму Карпатської України в Хусті...».
- 12.1.Опис 4с, Спр.12, Арк.5. «Передвиборчі листівки Української буржуазно-націоналістичної партії «Українське національне об'єднання» (лютий 1939)».
- 12.2.Спр.13, Арк.64. «Протоколи голосування, підсумки наслідків голосування і посвідчення на право голосування в виборах до сейму Карпатської України в Хусті (лютий 1939)».
- 12.3.Спр.14, Арк.4. Виборчі бюлетені кандидатів в члени першого сейму Карпатської України від партії Українського національного об'єднання (лютий 1939)».
- 13.Фонд 13, Опис 1. «Мукачівське жупанське управління, м. Мукачево. 1920 –1926».
- 13.1.Спр.262, Арк.17. «Справа про організацію виборів до краєвого представництва (1921)».
- 13.2.Спр.690, Арк.126. «Листування з окружними управліннями та поліцейським капітанатом про діяльність і хід зборів політичних партій за 1922 – 1925 роки (16 січня 1922 – 18 вересня 1925)».
- 13.3.Спр.894, Арк.9. «Листування з Президією політичного управління і окружними управліннями про опротестування соціал-демократичною, хліборобською політичними партіями проведення виборів до місцевих представництв (24 жовтня 1923, 10 листопада 1923)».
- 13.4.Спр.896, Арк.3. «Листування з Президією політичного управління Підкарпатської русі про порушення виборчих законів аграрниками при виборах місцевих представництв (29 листопада 1923)».
- 14.Фонд 17, Опис 2. «Уряд Карпатської України в Хусті. 1938 – 1939».
- 14.1.Спр.376. «Вибори до Сойму Карпатської України» (1939 р.)
- 15.Фонд 46, Опис 3. «Канцелярія губернатора Підкарпатської Русі в Ужгороді. 1920 – 1938».

- 15.1.Спр.153, Арк.98. «Материалы (положення о выборах в сельские представительства, протоколы, ведомости, бланки) о проведении местных выборов (13 апреля 1923 – 19 сентября 1923)».
- 16.Фонд 63, Опис 1. «Цивільне управління Підкарпатської Русі. 1919 – 1928».
- 16.1.Спр.19, Арк.11. «Переписка з Міністерством внутрішніх справ і жупанськими урядами по питанню підготовки до виборів єврейських партій на Закарпатті в 1920 році (11 липня 1920 – 10 листопада 1921)».
- 16.2.Спр.493, Арк.21. «Розпорядження Цивільної управи про підготовку і проведення виборів до парламенту в 1924 р. і переписка по цьому питанню (повідомлення про результати виборів) (31 січня 1924 – 20 січня 1925)».
- 17.Фонд 1146, Опис 1. «Секретаріат Руської хліборобської партії, м. Ужгород. 1920 – 1938».
- 17.1.Спр.63, Арк.2. «Рішення Виборчого суду від 19 грудня 1925 року по справі про оскарження виборів 16 березня 1924 року до парламенту й сенату Автономною партією автохтонів, Республікансько-землеробською партією, Соціал-демократичною партією, Руською хліборобською партією і Незалежною соціал-демократичною партією (1925)».
- 17.2.Спр.64. «Списки кандидатів до сенату і парламенту на виборах 1925 року, підтвердження крайової виборчої комісії про одержання списків (1925)».

I.II. Відомчий архів Закарпатської обласної державної адміністрації:

18. Дані про угорську національну меншину в Закарпатській області // Відомчий архів Закарпатської обласної державної адміністрації. м. Ужгород. Ф.195. – Оп.23. Канцелярія. – Спр.10. Листування з Кабінетом Міністрів України з питань економічного і соціального розвитку області (2000 р.). – На 186 аркушах. – Арк.141–142.
19. Дані про румунську національну меншину в Закарпатській області // Відомчий архів Закарпатської обласної державної адміністрації. м. Ужгород. Ф.195. – Оп.23. Канцелярія. – Спр.77. Листування з відомствами України про розвиток відповідних галузей (10 січня 1999 р. – 26 лютого 1999 р.). – На 156 арк. – Арк.82.
20. Дані про словаків Закарпатської області // Відомчий архів Закарпатської обласної державної адміністрації. м. Ужгород. Ф.195. – Оп.23. Канцелярія. – Спр.11. Листування з Кабінетом Міністрів

України з питань економічного і соціального розвитку області (2000 р.). – На 138 аркушах. – Арк.25–26.

21. Інформація про ефективність роботи місцевих засобів масової інформації Закарпатської області // Відомчий архів Закарпатської обласної державної адміністрації. м. Ужгород. Ф.195. – Оп.23. Канцелярія. – Спр.15. Листування з Кабінетом Міністрів України (1 липня 1997 р. – 16 липня 1997 р.). – Т.VII. – На 146 арк. – Арк.144.
22. Інформація про суспільно-політичну ситуацію в Закарпатській області після виборів до Верховної Ради України та місцевих органів влади 29 березня 1998 р. // Відомчий архів Закарпатської обласної державної адміністрації. м. Ужгород. Ф.195. – Оп.23. Канцелярія. – Спр.3. Інформація про виконання постанов та розпоряджень Кабінету міністрів України (19 червня – 20 липня 1998 р.) – На 98 арк. – Арк.20–28.
23. Інформація про суспільно-політичну ситуацію в Закарпатській області станом на 22.07.98 р. // Відомчий архів Закарпатської ОДА. м. Ужгород. Ф.195. – Оп.23. Канцелярія. – Спр.4. Інформація про виконання постанов та розпоряджень Кабінету міністрів України (23 липня – 7 жовтня 1998 р.) – На 109 арк. – Арк.7–13.
24. Інформація про роботу по підготовці та проведенню виборів Ужгородського міського голови 27 вересня 1998 р. // Відомчий архів Закарпатської обласної державної адміністрації. м. Ужгород. Ф.195. – Оп.23. Канцелярія. – Спр.4. Інформації про виконання постанов та розпоряджень Кабінету Міністрів України (23 липня 1998 р. – 7 жовтня 1998 р.). – Т.4. – На 115 арк. – Арк. 90 – 99.
25. Інформація про поточну ситуацію в Закарпатській області станом на 25 травня 1999 р. // Відомчий архів Закарпатської обласної державної адміністрації. м. Ужгород. Ф.195. – Оп.23. Канцелярія. – Спр.4. Інформації про виконання постанов та розпоряджень Кабінету Міністрів України (21 квітня 1999 р. – 30 червня 1999 р.). – Т.4. – На 107 арк. – Арк. 59 – 64.
26. Лист в Управління з питань території Адміністрації Президента України «Про суспільно-політичне становище Закарпатській області» від 23 січня 1996 р. // Відомчий архів Закарпатської обласної державної адміністрації. м. Ужгород. Ф.195. – Оп.23. Канцелярія. – Спр.1. Інформації про виконання постанов та розпоряджень Кабінету Міністрів України (3 січня 1996 р. – 29 березня 1996 р.). – Т.1. – На 145 арк. – Арк. 62 – 64.

27. Лист в Управління з питань територій Адміністрації Президента України «Про суспільно-політичне становище Закарпатській області станом на 01.10.1996 р.» // Відомчий архів Закарпатської обласної державної адміністрації. м. Ужгород. Ф.195. – Оп.23. Канцелярія. – Спр.4. Інформації про виконання постанов та розпоряджень Кабінету Міністрів України (5 серпня 1996 р. – 30 жовтня 1996 р.). – Т.4. – На 136 арк. – Арк. 89 – 95.
28. Лист голови Закарпатської ОДА С.Устича Президенту України Л.Кучмі «Про політичну ситуацію в Закарпатті» від 05.11.96 р. // Відомчий архів Закарпатської обласної державної адміністрації. м. Ужгород. Ф.195. – Оп.23. Канцелярія. – Спр.12. Листування з Кабінетом Міністрів України (5 листопада 1996 р. – 30 грудня 1996 р.). – Т.6. – На 132 арк. - Арк. 7 – 11.
29. Лист голові Закарпатської ОДА С.Устичу від голови ЗКО НРУ В.Піпаша «Про необхідність термінового проведення «Круглого столу керівників обласних організацій політичних партій при голові ОДА» від 1 лютого 1997 р. // Відомчий архів Закарпатської обласної державної адміністрації. м. Ужгород. Ф.195. – Оп.23. Канцелярія. – Спр.12. Листування з профспілками та іншими громадськими організаціями (4 січня 1997 р. – 12 листопада 1997 р.). – На 66 арк. – Арк.18.
30. Лист Адміністрації Президента України. Інформація щодо діяльності суб'єктів політичного процесу в Закарпатській області // Відомчий архів Закарпатської ОДА. м. Ужгород. Ф.195. – Оп.23. Канцелярія. – Спр.6. Інформація про виконання постанов та розпоряджень Кабінету міністрів України (5.12.2000 р. – 29.12.2000 р.). – На 132 арк. – Арк.4–32.
31. Політичний аналіз основних тенденцій у суспільно-політичному житті Закарпатської області в 1 кварталі 1999 р. // Відомчий архів Закарпатської обласної державної адміністрації. м. Ужгород. Ф.195. – Оп.23. Канцелярія. – Спр.3. Інформації про виконання постанов та розпоряджень Кабінету Міністрів України (3 березня 1999 р. – 20 квітня 1999 р.). – Т.3. – На 118 арк. – Арк.101 – 118.
32. Список національно-культурних товариств у Закарпатській області станом на 1 липня 1995 р. // Відомчий архів Закарпатської обласної державної адміністрації. м. Ужгород. Ф.195. – Оп.23. Канцелярія. – Спр.14. Листування з міністерствами, відомствами України про розвиток відповідних галузей (17 липня 1995 р. – 27 грудня 1995 р.). – Т.2. – На 165 арк. – Арк.84 – 87.

I.III. Фонди Закарпатського краєзнавчого музею.

33. Інв.№ Арх.814 – «Вибори до парламенту на Підкарпатській Русі, 1925».
34. Інв.№ Арх.2388 – «Лист до моих братів: Руська хліборобська партія, 1924».
35. Інв.№ Арх.2405 – «Карпаторусское Соединение Православ-ныхъ».
36. Інв.№ Арх.2838 – «Кандидатський лист от Карпаторусской республиканской партии, 1925».
37. Інв.№ Арх.2843 – «Кандидатський лист Єврейської Сіоніст-ської Партії на окружні вибори в Хусті, 1927».
38. Інв.№ Арх.2859 – «Листівка до громадян Підкарпатської Русі на підтримку Рус. Національно-Автономної Партії, 1935».
39. Інв.№ Арх.2862 – «Листівка РНАП «Подкарпатські братя!», 1938».
40. Інв.№ Арх.2864 – «Листівки, видана Руською нац.-автономною партією, 1938».
41. Інв.№ Арх.4805 – «Передвиборча листівка Руської нац.-автономної партії Подкарпатської Русі, 1935».
42. Інв.№ Арх.4822 – «Звернення виборчої комісії Єврейської партії, 1924».
43. Інв.№ Арх.4823 – «Звернення Центральної виборчої комісії Єврейської партії (кандидатський лист «2», 1924».
44. Інв.№ Арх.4975 – «Кандидатська листівка «25» Автономного Земледільського Союзу на вибори в Севлюшському окрузі 26 травня 1935».
45. Інв.№ Арх.7600 – «Кандидатський лист «24» партії незалежних соціалістів Чехословаччини, 1935».
46. Інв.№ Арх.7602 – «Кандидатський список «20» партії «Карпатська єдність» (православна) в Чехословаччині, 1935».
47. Інв.№ Арх.7603 – «Кандидатський лист «5» Християнсько-народної партії, 1935».
48. Інв.№ Арх.7604 – «Кандидатський лист «2» Чехословацької дем. роб. партії, 1935».
49. Інв.№ Арх.7605 – «Кандидатський лист «1» Республіканської партії землеробів та малоземельного народу, 1935».
50. Інв.№ Арх.7606 – «Кандидатський лист «21» Русской национальной партии, 1935».
51. Інв.№ Арх.7607 – «Угорська національна і державна селян-ська соціалістична партія».
52. Інв.№ Арх.7989 – «Лист Християнсько-народної партії».
53. УМ – 7894, I – 610 – «Кандидатський лист №4. Комуністична партія Чехословачії, 1935».

54. УМ – 7895 – «Кандидатський лист №5 Карпаторусской Трудовой партії для вибора членовъ въ земское представительство в Подкарпаторусскомъ крае, 1935».
55. УМ – 7989 – «Кандидатський лист Християнсько-народної партії, 1935».

I.IV. Archiv Ministerstva zahranichnych veci ČR Praha.

56. fond II, sekce 1918 – 1939, Společnost narodu.

I.V. Slovensky narodny archiv Bratislava.

57. fond Archiv Kancelarie prezidenta republiky Praha, АКР Praha, D, 1919 – 1962.

I.VI. Štatni Ustredni Archiv v Praze.

58. fond Prezidium ministerske rady, 1918 – 1945.

II. Опубліковані документи:

59. Борканюк О. Чим є для нас Радянський Союз : Вибрані статті, промови, інтерпеляції / Олекса Борканюк. – Ужгород : Карпати, 1976. – 340 с.
60. Гренджа-Донський В. Щастя і горе Карпатської України : Щоденник / Василь Гренджа-Донський // Твори.– Вашингтон : Видання Карпатського Союзу, 1987.– Т. VIII. – С.129 – 178.
61. Документи розповідають / Д.Букович та ін. – Ужгород : Карпати, 1971. – 188 с.
62. Документи свідчать : Збірник документів / [Упоряд. А.Гай-дош]. – 2-ге вид., доп. – Ужгород : Карпати, 1985. – 160 с.
63. Полум'яне слово : Статті та промови комуністичних діячів Закарпаття. – Ужгород, 1957. – 204 с.
64. Таємне стає явним : Документи розповідають. – Ужгород, 1961. – 164 с.
65. Закон України «Про вибори народних депутатів України»/ Науково-практичний коментар / Ред. Рябця М.М. – К. : «Український інформаційно-правовий центр», 2002. – 362 с.
66. Закон України «Про вибори народних депутатів України» (24 вересня 1997 р.). – К. : Парламентське видавництво, 1997. – 27 с.
67. Закон України «Про вибори народних депутатів України» (18 лист. 1993 р.). – Ужгород, 1993. – 42 с.
68. Збірник виборчих законів країн Центральної та Східної Європи. – К., 2002. – 537 с.

69. Карпатська Україна (1938 – 1939) : Збірник архівних документів і матеріалів. – Ужгород : Карпати, 2009. – 288 с.
70. Конституція України. – К. : Парламентське вид-во, 1999. – 32с.
71. Маніфест «Про возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною» // Закарпатська правда. – 1944. – 28 листопада.
72. Політичні партії в Україні : Інформаційно-довідкове видання / Редкол. : М.М.Рябець (голова) та ін. – К. : ЦВК, 2001. – 360 с.
73. Склад окружних виборчих комісій одномандатних виборчих округів по виборах народних депутатів України 31 березня 2002 р. // Новини Закарпаття. – 2002. – 12 січня.
74. Склад депутатів Ужгородської міської ради IV скликання, обраних на виборах 31 березня 2002 р. // Ужгород. – 2002. – 6 квітня.
75. Склад окружних виборчих комісій одномандатних виборчих округів по виборах народних депутатів України 31 березня 2002 р. Закарпатська область. Додаток №7 до постанови ЦВК від 9 січня 2002 року №31 // Новини Закарпаття. – 2002. – 12 січня.
76. Хроники современной Украины. – Том 2 : 1995–1996. – К. : Основные ценности, 1999. – 316 с.
77. Шляхом Жовтня. Боротьба трудящих Закарпаття за соціальне і національне визволення та возз'єднання з Радянською Україною : Збірник документів.– Ужгород, 1957.– Т.І. (1917 – 1923). – 556 с.
78. Шляхом Жовтня. Боротьба трудящих Закарпаття за соціальне і національне визволення та возз'єднання з Радянською Україною : Збірник документів.– Ужгород, 1961.– Т.ІІ. (1924 – 1929). – 576 с.
79. Шляхом Жовтня. Боротьба трудящих Закарпаття за соціальне і національне визволення та возз'єднання з Радянською Україною : Збірник документів.– Ужгород, 1961.– Т.ІІІ. (1924 – 1929). – 531 с.
80. Шляхом Жовтня. Боротьба трудящих Закарпаття за соціальне і національне визволення та возз'єднання з Радянською Україною : Збірник документів.– Ужгород, 1964.– Т.ІV. (1934 – 1938). – 596 с.
81. Шляхом Жовтня. Боротьба трудящих Закарпаття за соціальне і національне визволення та возз'єднання з Радянською Україною : Збірник документів.– Ужгород, 1967.– Т.V. (1938 – 1944). – 520 с.
82. Шляхом Жовтня. Промови та інтерпеляції депутатів-комуністів у чехословацькому парламенті про Закарпатську Україну (1921 – 1938 рр.).– Ужгород, 1959. – 620 с.

III. Статистичні матеріали:

83. Вибори в Україні 1994 р. – К. : Парламентське видавництво, 1995. – 267 с.

- 84.Вибори Президента України 1999. Інформаційно-аналітичне видання / ЦВК; Редкол. : М.М.Рябець (голова) та ін. – К., 2000. – 400 с.
- 85.Другий тур : фінішували не всі. Ще шестеро закарпатців в українському парламенті // Новини Закарпаття. – 1994. – 12 квітня.
- 86.Мажоритарний вибір України // Українське слово. – 2002. – 10 квітня.
- 87.Об'єднання громадян на Закарпатті у 1998 р. / Закарпатське обласне управління статистики. – Ужгород, 1999. – 8 с.
- 88.Парламент України : Вибори-98. Інформаційно-аналітичне видання. Частина 1. – К. : ЦВК, 1998. – 618 с.
- 89.Парламент України : Вибори-98. Інформаційно-аналітичне видання. Частина 2. – К. : ЦВК, 1998. – 728 с.
- 90.Повідомлення обласної виборчої комісії про результати голосування і підсумки виборів депутатів Закарпатської обласної ради 31 березня 2002 р. // Новини Закарпаття. – 2002. – №50–51. – С.1.
- 91.Повідомлення про результати голосування на виборах народних депутатів України 27 березня 1994 р. по Закарпатській області // Новини Закарпаття. – 1994. – 29 березня.
- 92.Повідомлення обласної виборчої комісії про результати голосування і підсумки виборів депутатів Закарпатської обласної ради // Срібна Земля. – 2002. – 6 квітня.
- 93.Скільки нас закарпатців? // Новини Закарпаття. – 2003. – 11 січня.
- 94.Соціально-економічний розвиток Закарпаття : Статистичний щорічник 2000 р. – Ужгород : Карпати, 2001. – 438 с.
- 95.Статистичний щорічник України за 2002 р. – К., 2001. – 578 с.
- 96.Статистична таблиця про результати виборів до Чехословацького парламенту по Закарпаттю (16 березня 1924 р.) // Шляхом Жовтня. Зб. документів в 6 т. – Т.2. – Ужгород : Карпати, 1961. – С.25 – 28.
- 97.Так вибирала Україна // Українське слово. –2002. – 10 квітня.

IV. Монографії, посібники, статті:

98. Абетка української політики : Довідник. Вип.5 / Авт.-упоряд. : М.Томенко (кер. кол.), Л.Бадешко, В.Гребельник та інші. – К. : Смолоскип, 2002. – 368 с.
99. Артертон Ф. Використання опитувань громадської думки у виборчих кампаніях / Ф.Артертон // Вибори у США 1996 р. / Вик. ред. Дж. Коарк. – Київ, 1996. – С.20 – 22.

100. Афонин А. Выборы... без выбора / А.Афонин // Національна безпека і оборона. – 2001. – №12. – С.77–81.
101. Базовкін С. Партії та громадські об'єднання України / С.Базовкін, В.Кремень. – К., 1994.
102. Балабан Р. Результати парламентських виборів 1990, 1994, 1998 рр. : політологічний аналіз / Р.Балабан // Нова політика. – 1998. – №6. – С.2–5.
103. Балабан Р. Розвиток виборчої системи України / Р.Балабан // Автореф. дис. канд. політ. наук (23.00.02) / НАН України, Інститут політ. і етнонаціон. досліджень. – К., 1999. – 21 с.
104. Басараб М. Громадські організації Закарпаття в боротьбі за державність України (кінець 80-х – початок 90-х років ХХ століття) / М.Басараб, М.Токар : монографія. – Ужгород : Карпати, 2009. – 336 с.
105. Бебик В.М. Менеджмент виборчої кампанії : ресурси, технології, маркетинг / В.М.Бебик. – К. : МАУП, 2001. – 216 с.
106. Бебик В.М. Політологія / В.М.Бебик. – К. : МАУП, 1997. – 246 с.
107. Бедь В. Вересневі вибори ужгородського мера у світлі соціологічних досліджень і політичних реалій / Віктор Бедь // Срібна Земля. – 2002. – 27 липня.
108. Белецкий М.И. Президентские выборы 1999 г. в Украине : региональный аспект / М.И.Белецкий, М.Б.Погребинский, А.К.Толпыго // Стратегічна панорама. – 1999. – №4. – С.18–26.
109. Беляев Э.В. К понятию роли в социологии / Э.В.Беляев, Д.Н.Шамин // Личность и ее ценностные ориентации. – М. : Наука, 1969. – С.18–46.
110. Белоусов В.І. На шляху до перемоги. З історії комуністичної організації Закарпатської України 1929 – 1938 рр. / В.І.Белоусов. – Ужгород, 1958. – 238 с.
111. Білак С.М. Народ за ними не пішов / С.М.Білак. – Ужгород : Карпати, 1981. – 216 с.
112. Білоус А. Виборче законодавство та партійна система України в порівнянні з деякими країнами ЄС / А.Білоус // Нова політика. – 1999. – №1. – С.2–6.
113. Білоус А. Партії та громадські об'єднання України / А.Білоус. – К., 1998. – 136 с.
114. Білоус А. Пропорційні вибори в Україні : ілюзії чи реалії / А.Білоус // Нова політика. – 2001. – №1. – С.2–6.

115. Білоус А. Верховна Рада України : розташування сил і перспективи партій / А.Білоус // Нова політика. – 1995. – червень – липень. – С.29–36.
116. Богдан В. Вибори-2002 : результати, оцінки, прогноз – 3. Особливості виборів до обласної та місцевих рад у Закарпатті / В.Богдан // Європа-Центр. – 2002. – 4 травня.
117. Богдан В. Вибори-2002 : результати, оцінки, прогнози-4. Моральні підсумки останніх виборчих перегонів / В.Богдан // Європа-Центр. – 2002. – 11 травня.
118. Богдан В. Вибори в Мукачеві : висновки і уроки / В.Богдан // Європа-Центр. – 2003. – 19 липня.
119. Бодрак В.В. Фактори ефективного впливу ЗМІ на електорат / В.В.Бодрак // Автореф. дис. канд. філолог. наук. – К., 2000. – 18 с.
120. Бойко О. Політичні цінності в програмних документах політичних партій України / О.Бойко // Історико-політологічні проблеми сучасного світу / Чернівецький нац. ун-т ім. Ю.Федьковича. – 2001. – Т.8. – С.206–213.
121. Бойко С. Народ не прощає / С.Бойко. – Ужгород : Карпати, 1976. – 76 с.
122. Болдижар М.М. Закарпаття між двома світовими війнами / М.М.Болдижар. – Ужгород, 1993. – 159 с.
123. Болдижар М.М. Закарпаття між двома світовими війнами / М.М.Болдижар. – Частина 2. – Ужгород, 1996. – 96 с.
124. Болдижар М. Краю мій рідний : науково-популярні нариси з історії Закарпаття / М.М.Болдижар. – Ужгород, 1998. – 232 с.
125. Болдижар М. Політичні партії та об'єднання автономної Підкарпатської Русі / М.Болдижар, В.Лемак // Нариси історії Закарпаття. – Ужгород : Вид-во «Закарпаття», 1995. – Т.ІІ. (1918 – 1945). – С. 302 – 310.
126. Бондаренко К. Владоможці, або хто здійснює владу в Україні / К.Бондаренко // Часопис «І». – 2001. – № 3. – С. 23 – 31.
127. Бращайко М. Політична ситуація Підкарпатської Русі 25 років тому назад і тепер // Ювілейний ілюстрований календарь на переступний рік 1928. – Ужгород: Унію, 1928.
128. Бурдые П. Социология политики / П.Бурдые. – М. : Socio-Logos, 1993. – 336 с.
129. Ващенко К. Деякі підсумки виборчої кампанії партій і блоків : регіональний аспект / К.Ващенко // Нова політика. – 1998. – №2. – С.14–16.

130. Вебер М. Основные социологические понятия / Макс Вебер // Избранные произведения (Пер. с нем.). – М. : Прогресс, 1990. – С.602 – 643.
131. Вегеш М.М. Угорська іредента на Закарпатті між двома світовими війнами (1918 – 1939 рр.) / М.М.Вегеш, В.І.Гиря, І.Ф.Король. – Ужгород, 1998. – 130 с.
132. Вегеш М. Карпатська Україна в контексті українського державотворення : навчальний посібник / М.Вегеш, М.Токар, М.Басараб. – Ужгород : Карпати, 2008. – 256 с.
133. Вегеш М. Карпатська Україна на шляху державотворення. До 70-річчя проголошення державної незалежності Карпатської України : монографія / М.Вегеш, М.Токар. – Ужгород : Видавництво «Карпати», 2009. – 448 с.
134. Вегеш М. Карпато-Українське державотворення / М.Вегеш, М.Токар. – Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла». – 536 с.
135. Вегеш М. Політичні вибори : начерк до теорії електорального процесу / Микола Вегеш, Юрій Остапець // Carpatica – Карпатика. – Випуск 16 : Політичні партії і вибори в Україні та країнах Центральної та Південно-Східної Європи. – Ужгород, 2002. – С.173–192.
136. Вегеш М. Політичні партії в Україні. 1991 – 2001 рр. / М.Вегеш, Ю.Остапець // Carpatica – Карпатика. – Випуск 16 : Політичні партії і вибори в Україні та країнах Центральної та Південно-Східної Європи. – Ужгород, 2002. – С.4–26.
137. Вегеш М. Регіональні особливості електорального процесу в Закарпатській області 1991 – 2002 рр. / М.Вегеш, Ю.Остапець // Регіональні студії. – Вип.5. – Ужгород, 2002. – С.76–86.
138. Вибори 2002 р. Прогноз політологів // Дзеркало тижня. – 2002. – 23 березня.
139. Виборче законодавство України напередодні змін. Аналіз перспектив виборчого законодавства та іноземний досвід // Часопис Парламент. – 2001. – №3 – С.24–45.
140. Виборче законодавство України : наявні проблеми та шляхи вирішення // Часопис Парламент. – 2002. – №1–2. – С. 6–12.
141. Використання «адміністративного ресурсу» під час парламентської виборчої кампанії 2002 р. – К., 2002. – 48 с.
142. Вишняк О. Електоральна соціологія : історія, теорії, методи / О.Вишняк. – Київ : ЗАТ «Віпол», 2000. – 310 с.
143. Вишняк О. Дослідження і прогнозування виборів в Росії та Україні : досвід і проблеми (1990 – 1998) / О.Вишняк, І.Шевель. – К. : Стилос, 1998. – 150 с.

144. Віднянський С. Закарпаття у складі Чехо-Словацької республіки : переломний етап у національно-культурному й етнополітичному розвитку русинів-українців / С.Віднянський // *Культура Українських Карпат : традиції і сучасність. Матеріали міжнародної наукової конференції. Ужгород, 1 – 4 вересня 1993 р. – Ужгород, 1994. – С.130 – 140.*
145. Візниця Ю.В. Особливості українського електорату в процесі демократизації та становлення національної державності / Ю.В.Візниця // *Авт. дис. канд. соціол. наук. – Київ, 1993. – 19 с.*
146. Войтенко В.П. *Вибори-1998. Нариси з політичної арифметики / В.П.Войтенко / Ін-т відкритої політики. – К., 1998. – 23с.*
147. Войтенко В.П. *Вибори-2002. Нариси з політичної арифметики / В.П.Войтенко / Ін-т відкритої політики. – К., 2002. – 24 с.*
148. Волчан О.Ф. *Грани политической жизни : теория и практика / О.Ф.Волчан. – Симферополь : «Таврида», 2001. – 180 с.*
149. *Вони боронили Карпатську Україну : Нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців / Під заг. ред. М.М.Вегеша. – Ужгород : Карпати, 2002. – 709 с.*
150. Выдрин Д. *Пентаграмма 2002. Формула особенностей парламентской избирательной кампании / Д. Выдрин // Зеркало недели. – 2001. – №39. – С.3.*
151. Вятр Е. *Социология политических отношений / Е.Вятр. – М. : «Прогресс», 1979. – 463 с.*
152. Гавриленко І. *Вибори як суспільно-історична ситуація : теоретичні моделі виборчого процесу / І.Гавриленко, А.Литвин // Соціологія : теорія, методи, маркетинг. – 2000. – №3. – С.119–129.*
153. Гавриш С.Б. *Парламентаризм в Україні через призму виборчих систем / С.Б.Гавриш // Вестник Международного славян. ун-та – Сер. «Экономика. Социология» – Т.4 – №4. – С.61 – 64.*
154. Галиновский В. *Русский десант (Деятельность русских политтехнологов в избирательной кампании в Украине) / В.Галиновский // Компаньон. – 2002. – №4. – С.13–15.*
155. Гельман В. *Изучение выборов в России : исследовательские направления и методы анализа / В.Гельман // Выборы и партии в регионах России. – Серия «Studia politica». Выпуск 2. – Москва. Санкт-Петербург, 2000. – С.12–44.*
156. Гельман В.Я. *Избирательные кампании в России : испытание электоральной формулы / В.Я.Гельман // Полис. – 1996. – №2. – С.84–100.*

157. Геслі В. Чинники впливу на голосування українських виборців / В.Геслі // Політична думка. – 2000. – №3. – С. 20-45.
158. Головаха Е.И. Трансформирующееся общество / Е.И.Головаха. – К., 1996.
159. Голосов Г.В. Форматы партийных систем в новых демократиях : институциональные факторы неустойчивости и фрагментации / Г.В.Голосов // Полис. – 1998. – №1. – С.106–130.
160. Голосов Г.В. Поведение избирателей в России : теоретические перспективы и результаты региональных выборов / Г.В.Голосов // Полис. – 1997. – №4. – С.44–57.
161. Гончарук В.П. Особливості трансформації виборчої системи сучасної України / В.П.Гончарук // Автореф. дис. канд. політ. наук (23.00.02) / Київський нац. ун-т ім. Т.Г.Шевченка. – К., 2001. – 19 с.
162. Гончарук Г. Громадська думка напередодні референдуму та виборів Президента України / Г.Гончарук // Голос України. – 1991. – 28 листопада.
163. Горбач В. Електоральна карта України : регіональний вимір / В.Горбач // Український регіональний вісник. – 2001. – №26. – С.2.
164. Горобченко І. Народно-демократична партія України / І.Горобченко // Carpatica – Карпатика. – Випуск 16 : Політичні партії і вибори в Україні та країнах Центральної і Південно-Східної Європи. – Ужгород, 2002. – С. 127–131.
165. Горобченко І. Осередки політичних партій в Закарпатській області (1991 – 2001 рр.) / І.Горобченко, Ю.Остапець // Carpatica – Карпатика. – Випуск 16. Політичні партії і вибори в Україні та країнах Центральної і Південно-Східної Європи. – Ужгород, 2002. – С.78–961.
166. Горшков Д.М. Політичні партії та місцеві вибори / Д.М.Горшков, В.М.Кампо, Є.М.Петренко. – К. : Вид. Дім «Юридична книга», 2001. – 52 с.
167. Гранчак І.М. Хустський форум і його рішення / І.М.Гранчак // Нариси історії Закарпаття. Т.ІІ (1918 – 1945). – Ужгород : «Закарпаття», 1995. – С. 65 – 68.
168. Гранчак І.М. Спроби уряду М.Каролі утримати Закарпаття в складі Угорщини. Закон про Руську Країну / І.М.Гранчак, В.Ю.Ганчин // Нариси історії Закарпаття. Т.ІІ (1918 – 1945). – Ужгород : «Закарпаття», 1995. – С. 53 – 58.
169. Гранчак І.М. Політичне становище, соціальна і політична боротьба / І.М.Гранчак // Нариси історії Закарпаття. – Ужгород : Вид-во «Закарпаття», 1995. – Т.ІІ. (1918 – 1945). – С.212 – 228.

170. Громадська думка в Україні / Міжнародна фундація виборчих систем. Опитування, проведене компанією «Соціс-Геллап» в Україні 29 травня – 8 червня 1998 р. – К., 1998. – 140 с.
171. Громадська думка і політика : за матеріалами семінару. – К. : Фонд «Демократичні ініціативи», 1997. – 214 с.
172. Групи впливу в Закарпатті // Вісті тижня. – 2002. – 23 січня.
173. Грязнова О. Політичні партії та вибори 2002 р. до Верховної Ради України / О.Грязнова // Часопис Парламент. Інформаційно-аналітичне видання громадської організації «Лабораторія законодавчих ініціатив». – 2002. – №1–2. – С. 2–6.
- 173а. Гузенкова Т.С. Политические партии и лидеры в Верховной Раде Украины (1998 – 2000) / Т.С.Гузенкова. – М. : Российский институт стратегических исследований, 2001. – 230 с.
174. Де два закарпатці, там понад 40 вождів // Срібна Земля. Фест. – 2000. – 13 вересня.
175. Делеган В.В. Комуністичний молодіжний рух на Закарпатті в 1924 – 1929 рр. / В.В.Делеган // Український історичний журнал. – 1968. – №8. – С.125 – 126.
176. Дергачов О. Місце політичних партій у здійсненні влади в Україні / О.Дергачов // Політична думка. – 2002. – №1. – С.3–24.
177. Дзюба Н. Деякі аспекти дослідження електоральної поведінки / Н.Дзюба // Соціальні виміри суспільства. – Вип.3. – К. : НАН, Інститут соціології, 1999. – С.110 – 121.
178. Дмитриев А.В. Политическая социология США. Очерки / А.В.Дмитриев. – Ленинград : Изд-во Ленинградского ун-та, 1971. – 84 с.
179. Дмитричева О. А почему противогазы в Украине? Украиной заинтересовались мастера загрязнения окружающей политической среды / О.Дмитричева // Зеркало недели. – 2001. – 6 октября.
180. Дмитричева О. Україна партійна. Частина 7. Блок «За єдину Україну» / О.Дмитричева, Ю.Мостова, С.Рахманін // Дзеркало тижня. – 2002. – 23 березня.
181. Довіряй, але перевіряй, або чому наші партії не виконують роль генератора ідей // Срібна Земля. Фест. – 2000. – 29 січня.
182. Дорош Л. Політичні зміни в країнах Центрально-Східної Європи : рік 2002 – завершення трансформації? / Л.Дорош, І.Сюсько // Регіональні студії. – Випуск 5. – Ужгород, 2002. – С.103–116.
183. Другий тур : фінішували не всі. Ще шестеро закарпатців в українському парламенті // Новини Закарпаття. – 1994. – 12 квітня.

184. Жадько В. Парадокси свідомості сільського виборця // Політична думка / В.Жадько. – 2000. – №1. – С.19 – 29.
185. Жданов І. Конституційна реформа в Україні : макіяж чи пластична хірургія? / І.Жданов // Дзеркало тижня. – 2002. – 29 березня.
186. Эксперты об украинской политике // Киевские ведомости. – 1994. – 9 февраля.
187. Єфіменко О.Г. Проблеми «транзиту» та перспективи політичних партій / О.Г.Єфіменко // Нова парадигма / Запорізь. держ. ун-т. – 2001. – Вип. 21. – С.93 – 104.
188. Замошкин Ю.А. Личность в современной Америке : опыт анализа ценностных и политических ориентаций / Ю.А.Замошкин. – М. : Наука, 1980. – 226 с.
189. Зан М. Етноконфесійний ренесанс на Закарпатті (До питання про реабілітацію греко-католицизму) / Михайло Зан // Carpatica – Карпатика. – Випуск 20 : Релігія і церква в країнах Центральної та Південно-Східної Європи. – Ужгород, 2002. – С.151–160.
- 189а. Звернення до правління ПРП // Срібна Земля. – 2002. – 2 листопад.
190. Каревіна О. Економічні інтереси та соціально-економічні і політичні орієнтації населення України на етапі переходу до нового соціально-економічного устрою / О.Каревіна // Соціологія : теорія, методи, маркетинг. – 1998. – № 4–5. – С. 176–186.
191. Кисельова О. Бідність в Україні / О.Кисельова // Політична думка. – 1999. – №3. – С.56-67.
192. Кіс Т. Виборчі системи та їх політичні наслідки / Т.Кіс // Нова політика. – 1996. – №2. – С. 8 – 15.
193. Кіш Т. Партії і вибори в Угорщині 1990 – 1998 рр. / Т.Кіш, Ю.Остапець // Carpatica – Карпатика. – Випуск 16 : Політичні партії і вибори в Україні та країнах Центральної та Південно-Східної Європи. – Ужгород, 2002. – С.257–275.
194. Князева Е.В. Электоральное поведение в условиях трансформирующегося украинского общества : теоретико-методологический аспект / Е.В.Князева // Харьковские социологические чтения – 98. Сб. научных работ. – Харьков, 1998. – С.302–308.
195. Князева Е.В. Электоральное поведение как социокультурное явление / Е.В.Князева // Диссертация на соискание ученой степени кандидата социологических наук. – Харьковский госуниверситет, 1996. – 180 с.
196. Ковач Ю. Виборча система України : етапи становлення / Ю.Ковач, Ю.Остапець // Carpatica – Карпатика. – Випуск 16 :

- Політичні партії і вибори в Україні та країнах Центральної та Південно-Східної Європи. – Ужгород, 2002. – С.197–206.
197. Козак Б.З. Взаємозв'язок типу політичної системи, виборчих та партійних систем / Б.З.Козак // Нова парадигма. – 2002. – Вип.27. – С.101 – 110.
198. Колібаба А. Українське суспільство нині нагадує розбалансовану систему, яка не може функціонувати стабільно / А.Колібаба // Срібна Земля. Фест. – 2002. – 24 квітня.
199. Концепція кодексу про вибори, референдуми в Україні. – К. : Парламентське видавництво, 2000. – 52 с.
200. Кордун О. Вибори 2002 : генеральна репетиція президентських виборів 2004? / О.Кордун, Р.Павленко // Людина і політика. – 2002. – №3. – С.3–21.
201. Король І.Ф. Політичні партії і політична боротьба в 1921–1929 рр. / І.Ф.Король, В.В.Делеган, О.В.Хланта // Нариси історії Закарпаття. Т.ІІ (1918 – 1945). – Ужгород : «Закарпаття», 1995. – С.180-194.
202. Королько В. Передвиборча комунікаційна агітаційна кампанія : політичний феномен, структура, функції / В.Королько // Соціологія : теорія, методи, маркетинг. – 2002. – №1. – С.80–101.
203. Королько В. Політична реклама : уроки виборів / В.Королько // Соціологія : теорія, методи, маркетинг. – 1998. – №6. – С.53 – 56.
204. Креголець В. Вибори-2002 на шпальтах закарпатської преси / В.Креголець // Срібна Земля. – 2002. – 13 квітня.
205. Кремень В. Україна : альтернативи поступу. Критика історичного досвіду / В.Кремень, Д.Табачник, В.Ткаченко. – К., 1996. – 652 с.\
206. Круглий стіл політичних партій та громадських організацій // Європа-Центр. – 2001. – №38. – С.5.
207. Котуков А.А. А рационален ли был выбор? Приложение теории рационального действия к политическому выбору / А.А.Котуков // Харьковские социологические чтения–98. Сб. научных работ. – Харьков, 1998. – С.308–313.
208. Курас І.Ф. Вибори і вибір : 1998 – 1999 / І.Ф.Курас // Стратегічна панорама. – 1999. – №3. – С.38–47.
209. Кучеренко Т.В. Регіональний фактор у політичному процесі України / Т.В.Кучеренко // Автореф. дис. канд. політ. наук. – К., 2002. – 18 с.

210. Кучерів І. Екзит-пол президентських виборів 1999 / І.Кучерів // Політика і культура. – 2000. – №1. – С.12–13.
211. Кушерець В.І. Опитування і вибори : зарубіжна практика / В.І.Кушерець // Філософська і соціологічна думка. – 1991. – №3. – С.28–38.
212. Кушнір П. Що являють і кого представляють обласні партійні організації перед виборами / П.Кушнір // Срібна Земля. Фест. – 1997. – 25 червня.
213. Лакиза І. Закарпатська Україна : Соціально-економічний нарис / І.Лакиза. – Харків, 1930.
214. Ландовський Е. Ужгород на зламі епох. – Ужгород : Карпати, 2008. – 536 с.
215. Лемак В. Політичні партії і об'єднання періоду автономної Підкарпатської Русі (1938 – 1939 рр.) / В.Лемак // Молодь – Україні : Збірник наукових праць. – Ужгород, 1995. – Т.5 – 6. – С.169 – 180.
216. Лемак В. Сойм Карпатської України : Події березня 1939 року / В.Лемак // Нариси історії Закарпаття. – Ужгород : Закарпаття, 1995.– Т.ІІ. (1918 – 1945). – С.310 – 317.
217. Лемак В. Становлення і розвиток партійної системи Чеської республіки (1989 – 2000) / Василь Лемак // Carpatica – Карпатика. – Випуск 16 : Політичні партії і вибори в Україні та країнах Центральної та Південно-Східної Європи. – Ужгород, 2002. – С.247–257.
218. Лемак В.В. Державно-правова реформа в Чехословаччині в умовах постсоціалістичної модернізації й поділу федерації / Василь Васильович Лемак. – Ужгород : «Ліра», 2002. – 248 с.
219. Лідери та їхні блоки: в кого більший рейтинг // Дзеркало тижня. – 2002. – 8 березня.
220. Ліхтей І.М. Виникнення політичних партій. Головні напрями їх діяльності / І.М.Ліхтей // Нариси історії Закарпаття. – Ужгород : Вид-во «Закарпаття», 1995. – Т.ІІ. (1918 – 1945). – С.127 – 136.
221. Ліхтей І. Демократичні перетворення в політичній і соціальній сферах на Закарпатті в 1920 році / І.Ліхтей // Нариси історії Закарпаття. – Ужгород : Закарпаття, 1995.– Т.ІІ. (1918 – 1945). – С.124 – 127.
- 221а. Ліхтей І. Парламентські вибори 20-х років ХХ ст. як відображення рівня політичної культури населення Закарпаття // Р.І.О. – 1996. – 7 грудня.

222. Магочі П.Р. Формування національної самосвідомості : Підкарпатська Русь (1848 – 1948) / П.Р.Магочій. – Ужгород, 1994. – 296 с.
223. Мажоритарний вибір України // Українське слово. – 2002. – 10 квітня.
224. Мазур О. Виборча система України : у пошуках оптимального варіанту / О.Мазур // Нова політика. – 2001. – №3 – С.6–9.
225. Макара М.П. Закарпатська Україна : шлях до возз'єднання, досвід розвитку (жовтень 1944 – січень 1946 рр.). – Ужгород, 1995. – 108 с.
226. Макара М. Встановлення на Закарпатті радянської політичної системи / М.Макара // Нариси історії Закарпаття. – Ужгород : Закарпаття, 2003.– Т.ІІІ. (1946 – 1991). – С.35 – 72.
227. Макеев С. Выборы в социологической перспективе / С.Макеев // Медиа в выборах: между политикой и культурой (контент анализ политической прессы) / Под. ред. Н.Костенко. – К. : Ин-т социологии НАН Украины, 1999. – 218 с.
228. Макеев С. Сучасна Україна : громадянська свідомість і політична участь населення / С.Макеев // Політична думка. – 2000. – №2. – С.10 – 16.
229. Макеев С. Політична соціалізація в пострадянській Україні / С.Макеев, А.Надточій // Політична думка. – 1997. – №1. – С.24 – 36.
230. Малярчук В. Партії й електорат в Україні і в західних демократіях / В.Малярчук // Нова політика. – 1996. – №6. – С.14 – 18.
231. Мангейм Д.Б. Политология. Методы исследования / Д.Б.Мангейм, Р.К.Рич. – М. : Весь мир, 1997. – 544 с.
232. Марчак В. Задачи объединительной борьбы / В.Марчак, Е.Кулешова. – Компаньон. – 2001. – 25 июня. – С.10–14.
233. Матусевич В. Політична культура : теоретико-методологічні проблеми дослідження / В.Матусевич // Соціологія : теорія, методи, маркетинг. – 1998. – №4–5. – С.5–21.
234. Медиа в выборах : между политикой и культурой (контент анализ политической прессы) / Под ред. Н.Костенко. – К. : Ин-т социологии НАН Украины, 1999. – 218 с.
235. Медушевский А.Н. Демократия и тирания в новое и новейшее время / А.Н.Медушевский // Вопросы философии. – 1993. – №10. – С.4–12.
236. Мелешкина Е.Ю. Исследования электорального поведения : теоретические модели и проблемы их применения /

- Е.Ю.Мелешкина // Зарубежная политология в XX ст. : Сб. науч. тр. / РАН ИНХЛОН. Центр социальных научно-информац. исслед. Отдел политологии и правоведения. Институт сравнительной политологии. Российская ассоциация политической науки. Отв. ред. Ильин М.В. – 2001. – №2. – С.190–216.
237. Мельвіль А. До аналізу демократичного транзиту в Росії / А.Мельвіль // Політична думка. – 1998. – №1. – С.3–27.
238. Мельникова И.Н. Классовая борьба в Чехословакии в 1924 – 1929 гг. / И.Н.Мельникова. – М., 1962. – 442 с.
239. Мельникова И.Н. Установление диктатуры чешской империалистической буржуазии в Закарпатской Украине / И.Н.Мельникова // Ученые записки Института славяноведения. – М., 1951. – Т.IV. – С.84 – 114.
240. Мерфин Р. Технология избирательных кампаний в США / Р.Мерфин // Полис. – 1991. – №3. – С.125–132.
241. Мигович І.І. Соціальне самопочуття і ціннісні орієнтації закарпатців / І.І.Мигович, А.В.Колібаба. – Київ-Ужгород, 1994. – 147 с.
242. Мигович І.І. Закарпатський соціум : етнологічний аспект / І.І.Мигович, М.П.Макара. – Ужгород : Патент, 2000. – 160 с.
243. Михайловська О.П. Проблеми подальшого політичного структурування українського суспільства / О.П.Михайловська // Проблеми історії України : факти, судження, пошуки. – 2002. – Вип.5. – С.25–31.
244. Мишанич О. Від підкарпатських русинів до Закарпатських українців : Історико-літературний нарис / О.Мишанич. – Ужгород : Карпати, 1991. – 61 с.
245. Мишанич О. Життя і творчість Августина Волошина / О.Мишанич. – Ужгород : Закарпаття, 2002. – 48 с.
246. Моисеева Г. Выборы, которые мы проиграли / Г.Моисеева // Новый век. – 23 марта (№9). – С.8.
247. Мониторинг общественной мысли. – К. : Фонд «Демократические инициативы». – К., 2000. – 243 с.
248. Мостова Ю. Соцопитування й адмінресурс – не одне й те саме / Юлія Мостова // Дзеркало тижня. – 2002. – 16 лютого.
249. Мостова Ю. Главное – манёвры / Юлія Мостова // Зеркало недели. – 1999. – 31 июля.
250. Мостова Ю. Україна партійна. Частина 2. «Наша Україна» / Юлія Мостова, Сергій Рахманін // Дзеркало тижня. – 2002. – 16 лютого.

251. Мукачівська епопея: хроніка найбрутальніших виборів / Уклад. і передм. : О. Гаврош. – Мукачево : Видавництво «Карпатська Вежа», 2004. – 222 с.
252. Надаис А. Выбор избирательных систем / А.Надаис // Полис. – 1993. – №3. – С.70–79.
253. На одне парламентське крісло на Закарпатті претендує близько 17 осіб, тоді як у середньому по Україні лише 11 // Срібна Земля – Фест. – 2002. – 13 лютого.
254. На передвиборному горизонті – розвиднюється // Срібна Земля. – 2002. – 24 серпня.
255. Нариси історії Закарпатської обласної партійної організації. – Ужгород : Вид-во «Карпати», 1968. – Т. I. (1918 – 1945). – 336 с.
256. Нариси історії Закарпатської обласної партійної організації. – Ужгород : Карпати, 1980. – 320 с.
257. Нариси з історії суспільних рухів та політичних партій в Україні (XIX–XX ст.) / За заг. ред. д. іст. н., проф. Малика Я.Й. – Львів : Світ, 2001. – 352 с.
258. Недбаєвський С.Л. Основні напрямки впливу політичних партій на електорат / С.Л.Недбаєвський // Стратегічна панорама. – 1998. – №1–2. – С.67–77.
259. Нельга О. Вибори як індикатор і чинник національної інтеграції / О.Нельга // Нова політика. – 1999. – №6. – С.2–14.
260. Нельга О. Соціологія виборчого процесу : проблеми становлення / О.Нельга // Соціологія : теорія, методи, маркетинг. – 2000. – №2. – С.43 – 54.
261. Николаев А.Н. Административный ресурс в региональных избирательных компаниях / А.Н.Николаев // Полис. – 2000. – №4. – С.163–166.
262. Новообрана Верховна Рада : структура і перспективи діяльності // Політичний календар. – 2002. – №5. – С.9–25.
263. Оксак О. Платформи політичних партій : зміст та критерії порівняльного аналізу / О.Оксак // Нова політика. – 2000. – №2. – С.12–16.
264. Олень З. Кому симпатизують ужгородці? / З.Олень // Закарпатська правда. – 2002. – 4 вересня.
265. Опозиція в Україні : загальна характеристика (Аналітична доповідь Центру Разумкова) // Національна безпека і оборона. – 2002. – №7. – С.2–41.
266. Остапеч Ю. Становлення виборчої системи України (1991 – 2005) / Юрій Остапеч // Науковий вісник УжНУ. Серія : Історія. – Вип. 14. – Ужгород, 2005. – С. 78 – 86.

267. Остапець Ю. Парламентські вибори в Польщі / Юрій Остапець // *Carpathica – Карпатика*. – Випуск 16 : Політичні партії і вибори в Україні та країнах Центральної та Південно-Східної Європи. – Ужгород, 2002. – С.275 – 280.
268. Остапець Ю. Регіональні особливості парламентських виборів 2002 р. в Закарпатській області / Юрій Остапець // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Серія «Історія». – Випуск 7. – Ужгород, 2002. – С.96–102.
269. Остапець Ю. Характеристика основних теоретико-методологічних підходів до аналізу електоральної поведінки / Юрій Остапець // *Политическая наука : предмет и методологические основания* / Сб. материалов международной научной конференции. – Х.: Регион-информ, 2001. – С.167–174.
270. Остапець Ю.О. Електоральна поведінка сутність та основні теоретико-методологічні підходи до її вивчення / Юрій Остапець // *Carpathica–Карпатика*. – Випуск 12 : Проблеми вітчизняної та зарубіжної історії. – Ужгород, 2001. – С.303–333.
271. Остапець Ю. Основні напрямки електоральних досліджень в Україні / Юрій Остапець // *Carpathica–Карпатика*. – Випуск 23 : Актуальні проблеми історії та етнології. – Ужгород, 2003. – С.211 – 232.
272. Остапець Ю. Загальна характеристика парламентських виборів 2002 р. в Україні / Юрій Остапець, Наталія Шестак // *Carpathica–Карпатика*. – Випуск 21 : Політологічні студії : історія, теорія, практика. – Ужгород, 2003. – С.278 – 328.
273. Остапець Ю. Участь осередків політичних партій у місцевих виборах 2006 року в Закарпатській області / Ю.Остапець, М.Токар // *Дотримання демократичних стандартів виборчого процесу в Україні у 2006 році : Матеріали міжрегіональної науково-практичної конференції (Львів, 20 травня 2006 р.)*. – Львів, 2006. – С.113 – 122.
274. Остапець Ю. Моніторинг виборчого процесу у Закарпатській області / Ю.Остапець, М.Токар // *Виборчий процес-2006 в Україні : політико-правові аспекти та регіональні особливості. Інформаційно-аналітичний звіт*. – Львів, 2006. – С. 91 – 101.
275. Остапець Ю. Організація, проведення і підсумки позачергових парламентських виборів 2007 року у Закарпатті / Ю.Остапець, А.Ключкович, М.Токар // *Регіональний вимір політичного процесу в Україні у 2007 році : Матеріали міжрегіональної науково-*

- практичної конференції (Львів, 10 листопада 2007 р.). – Львів, 2007. – С.63 – 76.
276. Офіцинський Р. Політичний розвиток Закарпаття у складі Угорщини (1939 – 1944) / Р.Офіцинський. – К.,1997. – 242 с.
277. Офіцинський Р. Політичний розвиток незалежної України (1991 – 2004) в аспекті європейської ідентичності (на матеріалах періодики Заходу) / Р.Офіцинський. – Київ : Інститут Історії НАН України. – Ужгород : Гранда, 2005 – 468 с.
278. Офіцинський Р. Тяжко жити Касандрою. Україна 2006 – 2008 / Р.Офіцинський. – Ужгород : Гранда, 2008. – 352 с.
279. Павлов М. Концептуальні аспекти регіонального розвитку / М.Павлов // Вісник Укр. акад. держ. упр. при Президентові України. – 2002. – №1. – С.189 – 199.
280. Паніна Н. Структура чинників політичного успіху як показник політичної спрямованості розвитку електоральної системи / Н.Паніна // Соціологія : теорія, методи, маркетинг. – 2002. – №4. – С. 39 – 62.
281. Пащенко В. Закарпатський вибір : політичний розвиток області 1989 – 2006 рр. через призму електоральної соціології / В.Пащенко. – Ужгород, 2008. – 88 с.
282. Пащенко В. До демократії у нас ще шлях не близький. Але результати мукачівських виборів виявилися прогнозованими та закономірними / Віктор Пащенко // Срібна Земля. Фест. – 2003. – 9 липня.
283. Пащенко В. Мукачівські вибори як дзеркало української «демократії» / Віктор Пащенко // Срібна Земля. Фест. – 2003. – 30 липня.
284. Пащенко В. Політичне Закарпаття. 15 років вибору : Довідник / Віктор Пащенко. – Ужгород, 2006. – 136 с.
285. Пелин А. Виртуальное пространство политических партий Украины / Олександр Пелин // Carpatica – Карпатика. – Випуск 16 : Політичні партії і вибори в Україні та країнах Центральної та Південно-Східної Європи. – Ужгород, 2002. – С.167–172.
286. Петров О.В. Социологические избирательные технологии / О.В.Петров. – Днепропетровск : «Арт-Пресс», 1998. – 164 с.
287. Петров О. Опитувальні технології у виборчій кампанії / О.Петров, В.Полторак // Соціологія : теорія, методи, маркетинг. – 1998. – №4–5. – С.56–76.
288. Петров О. Проблеми стратегічного планування президентської виборчої кампанії / О.Петров, В.Полторак // Соціологія : теорія, методи, маркетинг. – 1999. – №3. – С.41–46.

289. Підсумки парламентських виборів 2002 р. // Політичний календар. – 2002. – №3. – С.21–26.
290. Піпаш В. Народний Рух України як форма національно-визвольної боротьби українців на зламі 80 – 90-х років ХХ століття : закарпатський регіональний аспект / В.Піпаш. – Ужгород : Гранда, 2008. – 216 с.
291. Плав'юк М. Вибори 2002 : пролог чи епілог / М.Плав'юк // Розбудова держави. – 2002. – №6. – С.2–8.
292. Побережний Є. Вибори 2002 р. і роль адмінресурсу / Є.Побережний // Компаньон – 2002. – №1. – С.2–6.
293. Повідомлення про утворення парламентської більшості // Р.І.О. – 2002. – 28 вересня.
294. Покальчук О. Соціально-психологічні аспекти виборчої кампанії 2002 р. / О.Покальчук // Політична думка. – 2002. – №1. – С.32–42.
295. Політична система сучасної України : Особливості становлення, тенденції розвитку / Редкол. Ф.М.Рудич (голова) та ін. – К. : Парламентське вид-во, 1998. – 352 с.
296. Політична угода // Срібна Земля. – 2002. – 24 серпня.
297. Політичні партії України напередодні парламентських виборів : стан і тенденції (Аналітична доповідь Центру Разумкова) // Національна безпека і оборона. – 2001. – №12. – С.15–61.
298. Політичні партії України / За ред. Якушика В.М. – К., 1996. – 234 с.
299. Політичні підсумки першої сесії Верховної Ради України // Політичний календар. – 2002. – №6. – С.10–21.
300. Політологічний енциклопедичний словник. – Київ : Генеза, 1997. – 400 с.
301. Поліщук І. Політичні знання та політичні інтереси громадян у контексті виборчого процесу / І.Поліщук // Людина і політика. – 2001. – №16. – С.87–96.
302. Положення про порядок акредитації у Соціологічній асоціації України організацій, які здійснюють соціологічні дослідження // Соціологія : теорія, методи, маркетинг. – 2000. – №1. – С.191–192.
303. Полохало В. Структурування політичних еліт в процесі виборчих кампаній в Україні і Росії: порівняльний аналіз / Володимир Полохало // Політична думка. – 1999. – №3. – С.3–7.
304. Полторак В. Політичний маркетинг та організація виборчих кампаній / В.Полторак // Соціологія : теорія, методи, маркетинг. – 2002. – №1. – С.61–80.

305. Попередні висновки міжнародної місії із спостереження за виборами (ММСВ) // Політичний календар. – 2002. – №3. – С.35–42.
306. Попов В. Избирательные технологии : социально-политический аспект / В.Попов // Политический маркетинг. – 1999. – №9. – С.29–45.
307. Почепцов Г.Г. Как становятся президентами. Избирательные технологии XX века / Г.Г.Почепцов. – Киев : «Знання», 1999. – 396 с.
308. Право вибору : програми політичних партій та виборчих блоків. – К.: Геопринт, 2002. – 328 с.
309. Програми політичних партій та виборчих блоків : порівняльний аналіз // Політичний календар. – 2002. – №2. – С.9–17.
310. Пространственные факторы в формировании партийных систем. Диалог американистов и постсоветологов / Под ред. К.Мацазутто. – Саппоро, 2002. – 110 с.
311. Примуш М. Мешканці будинку влади / М.Примуш // Нова політика. – 2001. – №1. – С.42 – 45.
312. Примуш М. Демократія і політичні партії / М.Примуш // Віче. – 2000. – №10. – С.134–144.
313. Приходченко Л.Л. Проблеми становлення політичного лідерства на регіональному рівні (на прикладі південного регіону) / Л.Л.Приходченко // Автореф. дис. канд. політ. наук. – Чернівці, 2002. – 19 с.
314. Приходько В. Вплив парламентських виборів 2002 р. у Чехії і Словаччині на Центрально-Східну Європу / Володимир Приходько // Carpatica – Карпатика. – Випуск 19 : Історія і культура Карпат. – Ужгород, 2002. – С.334–345.
315. Приходько В. Сучасна українська історіографія про системні суспільно-політичні зміни у ЧР і СР / Володимир Приходько // Carpatica – Карпатика. – Випуск 18 : Історія, політологія, культура : минуле і сучасність. – Ужгород, 2002. – С.331–338.
316. Приходько В. Трансформація масових громадянських рухів у Чехії та Словаччині в 1990 – 1991 рр. : порівняльний аналіз партійно-політичної структуризації / Володимир Приходько // Carpatica – Карпатика. – Випуск 16 : Політичні партії і вибори в Україні та країнах Центральної та Південно-Східної Європи. – Ужгород, 2002. – С.283 – 293.
317. Пуфлер Е.Ф. Партійна система сучасної України : сутність, тенденції подальшої трансформації / Е.Ф.Пуфлер // Автореф. дис. канд. політ. наук (23.00.02) / Київ. нац. ун-т ім. Т.Г.Шевченка. – К., 1998. – 18 с.

318. Пшизова С.Н. Какую партийную модель воспримет наше общество / С.Н.Пшизова // Полис. – 1994. – №4. – С.76 – 89.
319. Райкер В. Введение в положительную политическую теорию / В.Райкер, П.Ордесхауер. – М. : Наука, 1973. – 420 с.
320. Рейтинг відомості та довіри до політичних партій м. Ужгород (липень 2000) // Срібна Земля. – 2000. – 21 жовтня.
321. Рейтинг активності та впливовості політичних партій (1 січня – 17 лютого 2002 р.) // Контекст. – 2002. – №1. – С.8–23.
322. Рейтинг активності та впливовості політичних партій (1 липня – 17 серпня 2001 р.) // Контекст. – 2001. – №8. – С.8–23.
323. Різак І. В ім'я свободи, справедливості, України / Іван Різак. – Ужгород, 2002. – 198 с.
324. Розпущено обласну організацію ПРП // Європа-Центр. – 2002. – 5 жовтня.
325. Розумний М. Політична структуризація українського суспільства / М.Розумний // Молода нація. Альманах. – 2001. – №1. – С.42–61.
326. Росоха С. Сойм Карпатської України – Вінніпег: Культура і освіта, 1949. – 98 с.
327. Ротман М.Є. Напередодні Другої світової: З історії Закарпатської комуністичної організації 1933 – 1938 років. – Ужгород : Карпати, 1964. – 139 с.
328. Рябов С. Політичні вибори / Сергій Рябов. – К., 1998. – 68 с.
329. Салмин А. Современная демократия / А.Салмин. – М., 1997. – 447 с.
330. Сахно Ю. Закон про вибори Верховної Ради – третя спроба / Ю.Сахно // Нова політика. – 1995. – червень – липень. – С.40–44.
331. Сіденко В. Економічні платформи партій і блоків : передвиборні обіцянки і реалії / В.Сіденко // Дзеркало тижня. – 2002. – 2 березня.
332. Сірко П.С. Боротьба комуністів Закарпаття проти підступів буржуазних партій в 1938 – 1940 роках // Тези доповідей та повідомлень до наукової конференції, присвяченої 20-річчю визволення Закарпаття Радянською Армією. – Ужгород, 1964.– С.30 – 38.
333. Сергеев В. Трагедия Кассандры. Настоящее и будущее политтехнологий в Украине / В.Сергеев // Киевский телеграф. – №15. – С.26.
334. Скочиляс Л.С. Парламентська діяльність політичних партій України і Росії у пострадянський період / Л.С.Скочиляс // Авто-

- реф. дис. канд. політ. наук (23.00.02) / Львівський держ. ун-т ім. І.Франка. – Львів, 1999. – 17 с.
335. Сливка Ю.Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920 – 1939). – К. : Наукова думка, 1985. – 271 с.
336. Сливка Ю.Ю. Підступи міжнародної реакції на Закарпатті в 1938 – 1939 рр. – Львів, 1966. – 70 с.
337. Сливка Ю.Ю. Революційно-визвольна боротьба на Закарпатті в 1929 – 1937 рр. – К., 1960. – 156 с.
338. Слободянюк Е. Парламентські вибори : Росія 1995 – Україна 1998 / Е.Слободянюк // Нова політика. – 1999. – №2. – С.2–14.
339. Слободянюк Е. Соціологічні дослідження – фундамент виборчої кампанії / Е.Слободянюк // Нова політика. – 2000. – №3. – С.55–60.
340. Слюсаренко А.Г. Нові політичні партії України / А.Г.Слюсаренко, М.В.Томенко. – К., 1990. – 243 с.
341. Смелзер Н. Социология / Н.Смелзер. – М. : Феникс, 1994. – 688 с.
342. Сморгунов Л.В. Современная сравнительная политология / Л.В.Смелзер. – М. : РОССПЭН, 2002. – 472 с.
343. Соловьев А.А. Соотношение и сущность мажоритарной и пропорциональной избирательных систем в свете учения о демократии / А.А.Соловьев // Электоральная политология : теория и опыт России. – С-Пт. : Изд. С-Пт. ун-та, 1998. – С.18–45.
344. Специфіка виборчих технологій : порівняльний аналіз 1998 – 2002 років // Політичний календар. – 2002. – №3. – С.42 – 48.
345. Співак Б.І. Нариси історії революційної боротьби трудящих Закарпаття в 1930 – 1945 роках. – Львів, 1963. – 381 с.
346. Співак Б.І. Революційний рух на Закарпатті в 1924 – 1929 роках. – Ужгород, 1964. – 144 с.
347. Співак Б.І. У полум'ї революційних боїв: до історії виникнення і діяльності перших комуністичних організацій на Закарпатській Україні. – Ужгород, 1959. – 117 с.
348. Старовойтенко Р. Імідж політичної партії як чинник електорального вибору / Р.Старовойтенко // Нова політика. – 2001. – №2. – С.57 – 59.
349. Старт 35 учасників парламентських перегонів // Політичний календар. – 2002. – №1. – С.12–28.
350. Стерчо П. Карпато-Українська держава. – Торонто, 1965. – 288 с.

351. Стоякин В.А. Политические партии как элемент системы социального управления в трансформирующемся обществе / В.А.Стоякин // Грані. – 1999. – листопад-грудень. – №6.
352. Сурмин Ю.П. Теория общественного мнения / Ю.П.Сурмин. – К. : МАУП, 1999. – 72 с.
353. Сучасна українська журналістика і передвиборчий ринок ЗМІ // Політичний календар. – 2001. – №11. – С.14–18.
354. Сушко О. Електоральний розкол України : білорусизація починається з регіонів? / О.Сушко // Політична думка. – 2002. – №1. – С.24–32.
355. Сьогодні офіційний старт передвиборчої агітації // Р.І.О. – 2002. – 9 лютого.
356. Так вибирала Україна (результати голосування за партії та виборчі блоки по областях України) // Українське слово. – 2002. – 10 квітня.
357. Танчер В. Політичні партії та рухи у світлі «ситуації постмодерну» / В.Танчер, О.Карась, О.Кучеренко. – К., 1997. – 238 с.
358. Татаренко Т. Регіональні політичні процеси та їх концептуальне обґрунтування / Т.Татаренко // Людина і політика. – 2002. – №1. – С.121 – 129.
359. Телешун С. Фінансово-політичні групи в Україні / С.Телешун, А.Колпаков // Срібна Земля. – 2002. – 20 липня.
360. Тернер Дж. Структура социологической теории / Дж.Тернер. – М., 1991. – 258 с.
361. Токар М. Партії національних меншин Закарпаття (20 – 30-і роки ХХ ст.).– Ужгород, 2002. – 56 с.
362. Токар М. Політичні партії Закарпаття в умовах багатопартійності (1919 – 1939).– Ужгород, 2006. – 380 с.
363. Токар М. Проукраїнські політичні партії Закарпаття в 1919 – 1939 роках / Маріан Токар. – Ужгород, 2001. – 176 с.
364. Токар П. Больові точки Закарпаття : зневіра, соціальна напруженість / Петро Токар // Р.І.О. – 2001. – 24 березня.
365. Токар П. Національний рух на Закарпатті : 1988 – 1993 рр. : Соціолого-політологічний аналіз / Петро Токар. – Ужгород, 2002. – 148 с.
366. Токар П. Регіональне управління і ринок / Петро Токар. – Ужгород, 2001. – 184 с.
367. Токар П. Політичні партії в Закарпатті / Петро Токар, Надія Токарчик. – Ужгород, 1998. – 118 с.

368. Токарчик Н. Вибори-98 в Закарпатті / Надія Токарчик // Новини Закарпаття. – 1998. – № 68–69. – С.5.
369. Томенко М. Законодавча, виконавча та судова влада України до і після виборів 2002 р. / Микола Томенко // Універсум. – 2002. – №9–10. – С.5–12.
370. Томенко М. Українська перспектива : історико-політологічні підстави сучасної державної стратегії / Микола Томенко. – К. : «Українська перспектива», 1995. – 104 с.
371. Томенко М. Підсумки парламентських виборів в Україні / Микола Томенко // Політична думка. – 1998. – №2. – С.107–120.
372. Туровський Р. Тенденції регіонального розвитку : порівняльний аналіз / Р.Туровський // Політична думка. – 1999. – №4. – С.58–76.
373. У наших кандидатів одна мета – перемога // Соціал-демократ. – 2002. – 9 лютого.
374. Украдена перемога: хроніка мукачівської епопеї / Уклад. і передм. : О. Гаврош. – Мукачево : Видавництво «Карпатська Вежа», 2004. – 200 с.
375. Україна-2001 : Підсумки року. Інформаційно-аналітична доповідь. – К. : Інститут політики, 2001. – 81 с.
376. Українські ліві : між ленінізмом і соціал-демократією / За ред. О.Гараня, О.Майбороди. – К. : Видавн. дім «КМ Academia», 2000. – 256 с.
377. Уроки виборів 2002 р. та перспективи парламентаризму // Політичний календар. – 2002. – №3. – С.9–21.
378. Химинець Ю. Закарпаття – земля Української держави. – Ужгород: Карпати, 1992. – 144 с.
379. Хланта О.В. З історії колоніальної політики чеської буржуазії на Закарпатті в 20-х рр. ХХ ст. // Наукові записки Ужгородського університету. – Ужгород, 1958. – Т.36. – С.90 – 104.
380. Хланта О. Їх вели комуністи. З історії Закарпатської комуністичної організації 1924 – 1929 років. – Ужгород, 1962. – 55 с.
381. Хланта О.В. Комуністи Закарпаття – організатори і керівники класової боротьби трудящих в період тимчасової відносної стабілізації капіталізму (1924 – 1929 рр.) // Наукові записки Ужгородського державного університету. – Ужгород, 1963. – Т.50. – С.22 – 40.
382. Хто є хто в Україні : 9000 біографічних довідок. – К. : Вид-во «К.І.С.», 2007. – 1136 с.

383. Худанич В. Міжвоєнний період в історії Закарпаття // Українські Карпати: Матеріали міжнародної наукової конференції «Українські Карпати: етнос, історія, культура». Ужгород, 26 серпня – 1 вересня 1991 р – Ужгород: Карпати, 1993. – С.538 – 545.
384. Черненко О. Готовність до боротьби / О.Черненко // Український регіональний вісник. –2002. – №26.– С.3–4.
385. Чигрин В.А. Адміністративний ресурс в виборчих технологіях : проблеми ефективності / В.А.Чигрин, А.Н.Пеклушенко // Нова парадигма. – 2001. – Вип.5. – С.131–135.
386. Чорноморець Ю. Церква і політика : вибори 2002 р. / Ю.Чорноморець // Контекст. – 2002 . – №2. – С. 26 – 32 .
387. Чурилов М. 10000 виборців були опитані фірмою «Соціс-Геллап» у день виборів : спроба проведення першого «Exit poll» в Україні / М.Чурилов, С.Потоцька // Соціологія : теорія, методи, маркетинг. – 1998. – №3. – С.75–88.
388. Чучка П. У перемоги батьків багато / Павло Чучка // Європа-Центр. – 2002. – 21 квітня.
389. Шандор В. Спомини. Том I. Карпатська Україна 1938 – 1939. – Ужгород: МПП «Гражда», 1995. – 390 с.
390. Шандор В. Спомини. Том II. Карпатська Україна 1939 – 1945. – Ужгород: МПП «Гражда», 2000. – 246 с.
391. Швагуляк М.Н. Украина в экспансионистских планах германского фашизма (1933 – 1939 гг.). – К.: Наукова думка, 1983. – 246 с.
392. Шевченко Ф.П. Борьба за Радянську владу на Закарпатській Україні. – К., 1950. – 92 с.
393. Шевченко Ю.Д. Между экспрессией и рациональностью : об изучении электорального поведения в России / Ю.Д.Шевченко // Полис. – 1998. – №1. – С.103–136.
394. Шевчук А. Закон для парламентських виборів 2002 р. : старі традиції та нові чинники / А.Шевчук // Часопис «Парламент». – 2001. – №4. – С.21–24.
395. Шибутани Т. Социальная психология / Т.Шибутани. – М., 1969. – 356 с.
396. Школьников А. Яка система формування парламенту потрібна для України / А.Школьников // Соціологія : теорія, методи, маркетинг. – 2000. – №2. – С.132–139.
397. Шлепаков А.М. Україна в планах міжнародної реакції напередодні другої світової війни. – К., 1969.

398. Шляхом до щастя: Нариси історії Закарпаття /Авт. колект.: М.В.Арсентьев, Е.А.Балагурі, І.М.Гранчак, О.Д.Довганич, В.І.Ілько та ін. – Ужгород: Карпати, 1973. – 295 с.
399. Штефан А. За правду і волю: Спомини і дещо з історії Карпатської України. – Торонто, 1973. – Книга перша. – 352 с.
400. Штефан А. За правду і волю: Спомини і дещо з історії Карпатської України. – Торонто, 1981. – Книга друга. – 384 с.
401. Юридична енциклопедія : В 6 т. / Редкол. : Ю.С.Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : «Українська енциклопедія», 1998. – Т.1. – 366 с.
402. Яргомская Н.Б. Избирательная система / Н.Б.Яргомская // Полис. – 2000. – №2. – С.95–98.
403. Яременко О. Політичні уподобання українців як чинник впливу на політичні процеси / О.Яременко, М.Міщенко // Політична думка. – 2000. – №1. – С.3–19.
404. Bezelson B., Lazarsfeld P., Mc Phee W. Voting. A Study of Opinion in a Presidential Campaign. – Chicago: University of Chicago Press, 1954.
405. Barnovsky M. Politicke strany na Podkarpatske Rusi v rokoch 1918 – 1938 // Slovensko v politickom systeme Československa (Materiالي z vedeckeho sympozia). – Bratislava, 1992. – Časta 11 – 13 novembra 1991. – S.193 – 203.
406. Brandejs J. Vývoj politických poměrů na Podkarpatské Rusi v období 1918 – 1935 // Podkarpatská Rus. Sbornik hospodářského, kulturního a politického poznání Podkarpatské Rusi. – Bratislava, 1936. – S.72 – 88.
407. Campbell A., Converse Ph., Miler W., Stokes D. The American Voter. – New York: Willey, 1960.
408. Downs A. An Economic theory of Democracy. – New York: Harper, 1957.
- 408a. Fiorina M. Retrospective Voting in American National Elections. – New Hawen: Yele University Press, 1984.
- 408б. Gosnell H. Getting Out of Vote. – Chicago, 1927.
409. Lipset S.M., Rokhan S. Pasty System and Voter Alignments. – New York: Free Press, 1967.
410. Matsuzato K. Elites and Party System of Zakarpattya Oblast Relations among Leves of Party Systems in Ukraine // Europa-Asia Studies/ Published for the University of Glasgow.- Dezember 2002.- Number 8.- Volume 54.- 1267-1301.

411. Martuliak P., Fremal K. Dejiny Slovenska v rokoch 1914 – 1945.- Banska Bystrica, 1996. – 122 s.
412. Powell G.B. Contemporary Democracies: Participation, Stability and Violence. – Cambridge: Harvard University Press, 1982.
413. Rosenstone S. Forecasting Presidential Elections. – New Haven: University of Yale Press, 1983.
414. Tingsten H. Political Behaviour. Studies in Election Statistics. – London, 1937.
415. Švorc P. Zakliata Krajina (Podkarpatská Rus 1918 – 1946).– Prešov, 1996. – 126 s.
416. Švorc P. Krajinska hranica. Medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou (1919 – 1939). – Prešov, 2003. – 424 s.

ЗМІСТ

Микола Вегеш. Закарпаття електоральне _____	3
ВСТУПНА ЧАСТИНА _____	4
Частина 1. Методологія вивчення виборчого процесу та поведінки виборців: Дослідницькі напрямки та методи аналізу _____	14
1.1. Характеристика основних теоретико-методологічних підходів до вивчення виборчого процесу та поведінки виборців _____	14
1.2. Емпіричні методи дослідження електорального процесу _____	32
1.3. Сучасні дослідження виборчих процесів у Закарпатті в історичній ретроспективі _____	41
1.4. Електоральні дослідження в Закарпатській області: сучасний стан та перспективи розвитку _____	57
Додаток 1. _____	65
Частина 2. Виборчі процеси в політичній історії Закарпаття _____	66
2.1. Передумови формування парламентської демократії в Закарпатті за чехословацького періоду _____	66
2.2. Підготовка та проведення перших парламентських виборів у Закарпатті 1924 року _____	85
2.3. Політична криза та парламентські вибори 1925 року _____	89
2.4. Особливості виборчих процесів у 1929 році _____	91
2.5. Парламентські вибори 1935 року _____	95
2.6. Загальні підсумки щодо участі партій у виборчих процесах чехословацького періоду _____	96
2.7. Вибори до Союму Карпатської України 1939 року _____	98
2.8. Складності виборчого процесу під час угорського панування (1939 – 1944 роки) _____	105
2.9. Виборчий процес у радянський період _____	108
Додаток 2. _____	119
Частина 3. Характеристика нормативно-правової бази проведення виборів та електорату Закарпатської області _____	128
3.1. Соціально-демографічні характеристики електорату Закарпатської області _____	128
3.2. Характеристика основних чинників впливу на електоральний вибір _____	135
3.3. Сучасна нормативно-правова основа проведення парламентських виборів в Україні _____	144
3.4. Структурування партійного простору регіону (1991 – 2009 роки) _____	156
3.5. Основні характеристики виборчого процесу 1994 року _____	171
Додаток 3. _____	176
Частина 4. Парламентські вибори 1998 року в Закарпатті: партійна та мажоритарна складові _____	184

4.1. Партійна складова виборів 1998 року в Закарпатті _____	185
4.2. Мажоритарний вибір закарпатців _____	190
4.3. Вибори до місцевих органів влади _____	193
Додаток 4. _____	195

Частина 5. Регіональні особливості парламентських та місцевих виборів 2002 року в Закарпатській області _____	215
5.1. Партійна складова парламентських перегонів на Закарпатті _____	218
5.2. Місцеві вибори 2002 року _____	231
5.3. Мажоритарна складова виборчого процесу _____	237
Додаток 5. _____	241

Частина 6. Аналіз парламентських та місцевих виборів 2006 року в Закарпатській області _____	272
6.1. Загальні характеристика парламентських виборів 2006 року в Україні _____	272
6.2. Основні групи політичного впливу на Закарпатті _____	276
6.3. Періодична преса Закарпаття у виборчій кампанії 2006 року: політичні симпатії _____	277
6.4. Розстановка партійно-політичних сил в Закарпатті напередодні виборів 2006 року _____	279
6.5. Участь обласних осередків політичних партій у виборчому процесі _____	282
6.6. Конфігурація виборчих блоків у Закарпатській області _____	284
6.7. Агітаційна робота політичних партій _____	289
6.8. Результати виборів у Закарпатті _____	290
6.9. Поствиборче розташування політичних сил у Закарпатській області _____	294
6.10. Виборчий процес у місті Ужгород _____	296
Додаток 6. _____	300

Частина 7. Організація, проведення і підсумки позачергових парламентських виборів 2007 року у Закарпатті _____	313
7.1. Загальна характеристика парламентських виборів 2007 року в Україні _____	313
7.2. Організація виборів _____	316
7.3. Специфіка агітаційної кампанії _____	318
7.4. Особливості виборів 2007 року в Закарпатській області _____	321
Додаток 7. _____	328

Закарпатці у великій політиці (штрихи до декількох портретів) _____	353
---	-----

ПІСЛЯМОВА _____	364
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ _____	369
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ _____	372

Наукове видання

Остапець Юрій Олександрович
Токар Маріан Юрійович

**ЗАКАРПАТТЯ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ
ПОЛІТИЧНИХ ВИБОРІВ**

Монографія

Серія «*Studia Regionalistica*»

Координатор проекту – *Маріан Токар*

Коректура та редакція – авторська

Верстка та дизайн – *Станіслав Жуков*

Всеукраїнське видавництво «Карпати», директор – Віктор Браславець
88000, м. Ужгород, пл. Жупанатська, 3.

Тел./факс: 8(03122) 3-23-66, тел.: 8(03122)61-26-93

*Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції – Серія ДК №512*

Формат 60x84/16. Умовн. друк. арк. 23,71. Зам. № 142. Наклад 300 прим.

Віддруковано: видавництво УжНУ «Говерла». м. Ужгород, вул. Капітульна, 18. Тел.: 3-32-48.

*Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції – Серія Зт №32*

Ю.О. Остапець, М.Ю. Токар

О 76 Закарпаття через призму політичних виборів: Монографія / Серія «*Studia Regionalistica*»; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет». – Ужгород: Видавництво «Карпати», 2009. – 408 с.

ISBN 978-966-671-225-0

У монографії дослідників аналізуються виборчі процеси в Закарпатті впродовж усього ХХ – початку ХХІ століть. Автори досліджують умови проведення виборчих перегонів різних рівнів, їх наслідки, склад учасників – суб'єктів виборчих процесів у різні історичні проміжки часу. Головний акцент робиться на парламентських виборах. Видання розраховане на фахівців – політологів, соціологів, істориків, студентський загал та всіх, хто цікавиться історичним минулим і сучасним Закарпаття.

УДК 324 (477. 87)
ББК Ф3 (4Укр – 4Зак) 6

**НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ПОЛІТИЧНОЇ РЕГІОНАЛІСТИКИ
ПРЕЗЕНТУЄ**

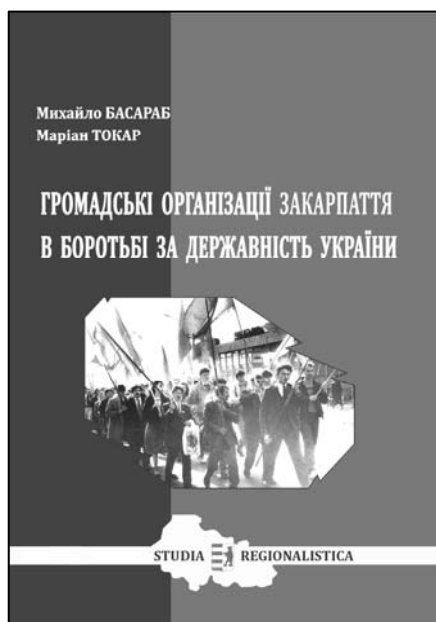
*У серії «Studia Regionalistica»
вийшли друком*

Перше видання «SR»

Михайло Басараб, Маріан Токар

Б 27 Громадські організації Закарпаття в боротьбі за державність України (кінець 80-х – початок 90-х років ХХ століття): Монографія / Серія «Studia Regionalistica»; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет». – Ужгород: Видавництво «Карпати», 2009. – 336 с.

ISBN 978-966-671-224-3

У монографії ужгородських дослідників аналізується процес утворення та діяльності перших громадських організацій Закарпаття новітньої доби боротьби за державну незалежність України. Авторами здійснено аналіз формування суспільно-політичного масового руху, творення громадсько-політичних, культурно-просвітніх, патріотичних організацій, товариств, об'єднань. Досліджено умови їхнього функціонування, проблеми структурної розбудови, аспекти співпраці. Показано причини протистояння з комуно-партійними владними інститутами. Визначено внесок закарпатців у процес розбудови Української Державності.

УДК 329.71 (477.87) “1980/1990”
ББК Ф7 (4Укр – 4Зак) 6

Науково-дослідний інститут політичної регіоналістики
Ужгород, e-mail: polreg@ukr.net